

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE 14.

TÖRTÉNETI
MUZEOLÓGIAI
SZEMLE

14.

MAGYAR MÚZEUMI TÖRTÉNÉSZ TÁRSULAT

2 0 1 5

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE
A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 14.

TÖRTÉNETI
MUZEOLÓGIAI
SZEMLE

14.

MAGYAR MÚZEUMI TÖRTÉNÉSZ TÁRSULAT

BUDAPEST, 2015

A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 14.

Szerkesztők

Ihász István

Pintér János

A szerkesztők munkatársa

Szvitek Róbert József

Szerkesztőbizottság

Béres Katalin

Bircher Erzsébet

G. Merva Mária

Gyarmati Zsolt

Horváth László

Huszár Zoltán

Ihász István

Kaján Imre

Pintér János

Szoleczky Emese

Tamás Edit

Tóth István

Vígh Annamária

Zombori István

Tördelés

Hajós Bálint

I.
TANULMÁNYOK

KUNSZENTMÁRTON EGYESÜLETI ÉLETÉNEK SAJÁTOSÁGAI A DUALIZMUS KORÁBAN

Hegedűs Krisztián

2013-ban a kunszentmártoni Helytörténeti Múzeumban megrendezett, a polgárosodó Kunszentmártont bemutató kiállítást¹ egy kisebb kutatás előzte meg, mely során feltárult előttem a település egyesületi életének gazdagsága és feldolgozatlansága.² Később a helyi méhészegyesület történetének kutatása során lehetőségem volt még jobban elmélyedni a témában. Dolgozatom ennek a munkának egy szegmensét mutatja be, melynek korszakhatárai a dualizmus korától az első világháborúig terjednek. Az első világháború markáns határvonalat jelent az egyesületek tekintetében is, a háború éveiben csak néhány társaság működött tovább, a tagok jelentős része a fronton szolgált, sokan életüket vesztették. A háború miatt stagnáló egyesületi élet csak 1920-as évek elején kezdett újra talpra állni.

Érdekelt, hogy a vizsgált korszakban milyen tényezők voltak hatással az egyesületek alapítására és működésére egy olyan kisebb alföldi mezőváros esetében, mint Kunszentmárton. Fontos kérdésként merült fel, hogy mely társadalmi csoportok játszottak meghatározó szerepet, az egyesületi élet kibontakozásában.

Komoly dilemmát jelentett, hogy a nem hivatalos keretek között működő egyesületekkel vagy a hivatalos egyesületek szárnyai alatt működő körökkel, társaságokkal foglalkozzam-e. Végül arra az elhatározásra jutottam, hogy ezeket sem hagyom figyelmen kívül, hisz az alapszabály nélkül működő társaságok is szép taglétszámmal működtek, ezért a minél teljesebb kép megalkotásához ezek megismerése is szükséges.

Dolgozatom betekintést enged egy korábban jászkun kiváltságokkal bíró mezőváros dualizmuskori egyesületeinek történetébe, felvillantva azokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatták annak fejlődését, jellemezték polgárosodását.

Néhány gondolat a dualizmus kori egyesületek kutatásának kérdéséhez

Az egyesületek kutatásában általában a legnagyobb nehézséget a jól használható forrásanyag hiánya okozza, ami a legtöbb esetben az iratok önkényes kezeléséből fakad. A kunszentmártoni egyesületek kutatása során az elsődleges források szinte teljes hiányával szembesültem. A levéltári anyagban a legfontosabb kiindulási pont az alapszabályok gyűjteménye, valamint az alispáni iratok között fellelhető egyesületek féléves jelentései voltak. Ezekből az iratokból a legtöbb hivatalosan működő egyesületet összeírhatjuk, azonban az alapítás évének meghatározására nem minden esetben lehetnek mérvadóak. Jellemző, hogy gyakorta, az alapszabály módosításának évét jegyezték fel, így a valós alapítás meghatározásához további kutatás szükséges. Elírások, vagy a laza adatkezelés miatt nem egyszer ellentmondásokba is ütközhetünk. Eltérések abból is adódhatnak, hogy az egyesület

1 Polgári világ, mives világ című kiállítás a helyi polgárosodás, valamint a jelentősebb családok és egyéniségek történetét mutatta be.

2 Józsa László (A Kunszentmártoni Önkéntes Tűzoltó Egyesület története 1892–1992. Kunszentmárton 1992.) Turcsányi István (A N. Kunszentmártoni Olvasó Egylet története Kunszentmárton 1972.) Dr. Barna Gábor (Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata. Szeged, 1998.) a vallásos társulatok történetével foglalkozott, ezért azok bemutatására dolgozatomban külön nem térek ki.

tényleges megalakulása, valamint a hivatalos szervek jóváhagyása között akár évek is eltelhettek. A hivatalosan elfogadott alapszabály nélkül működő egyesületekre, ezekben a forrástípusokban semmilyen utalást nem találunk.

Fontos információkkal szolgálhatnak az adott település tanácsülési, közgyűlési jegyzőkönyvei, amelyek tovább gyarapíthatják ismereteinket, valamint a városvezetés és egyleteinek viszonyáról is leírást adhatnak.

Az iratkezelés (jegyzőkönyvek, elnöki feljegyzések, elnöki jegyzőkönyvek, levelezések) önkényessége miatt kevés egyesület anyaga került be a levéltárakba, viszont mindenképpen érdemes az adott település, valamint megyeközpont múzeumának gyűjteményeit áttekinteni, hiszen a múzeumi gyűjtőmunka során nagy eséllyel kerülhetnek be egyesületi iratok is. Ugyanilyen megfontolásból érdemes a helytörténeti anyaggal foglalkozó magángyűjtők bizalmát is elnyerni, hisz a jól rendszerezett „magánmúzeumok” páratlan kincsekkel kápráztathatják el a kutatót.

Kunszentmárton esetében nagy szerencsém volt a helyi jó minőségű sajtótermékekkel, amelyek szinte kimeríthetetlen forrását adják a mikrotörténelmi adatoknak. A településen 1878-ban indult meg az első hetilap Kunszentmárton és Vidéke címmel, de rendszeres sajtótermékkel csak 1902-től a Közérdek című hetilap megjelenésétől számolhatunk. Itt bukkanhatunk a hivatalos alapító okirat nélkül működő egyletek, fiókegyletek nyomára, amelyek kérdését semmiképp nem lehet marginálisan kezelni. Indokolom ezt azzal, hogy egyes egyesületek hónapok alatt megbuktak, dacára annak, hogy a hivatalos szervek által elfogadott alapító okirattal rendelkeztek, míg mások e nélkül is évekig nagy taglétszámmal működtek, hatást gyakorolva a település közéletére, kultúrájára, vagy a társadalom egyes rétegeire. A sajtó segítségével olyan társadalmi kapcsolathálókat tárhatunk fel, amelyek a korábban említett levéltári forrásokból már nem rekonstruálhatóak. Érdekes adalékokkal szolgálhat a közélettel foglalkozó vezércikkek elemzése, mert írói olyan személyek voltak, akik jól ismerték a település társadalmi életét és működését.

Az újságok áttanulmányozása során bizonyos típusú cikkekre különösen érdemes figyelmet fordítanunk. Az egyesületek általában évente megünnepelték alapításuk napját, de a kerek évfordulókat mindenképpen megkülönböztetett figyelem övezte. Az erről szóló híradások megoldást, vagy kiindulási pontot jelenthetnek egy-egy egyesület pontos datálására.

Újabb adalékokkal szolgálhatnak a vezérégyéniségek, kulcsemberek nekrológiái, mert méltatóik az egyesületi életben, társadalomszervezésben betöltött szerepüket általában kiemelték. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a forrástípus csak erős forráskritikával alkalmazható. Ennek ellenére az elsődleges források hiánya miatt, az írott sajtó forrásértéke esetemben különösen felértékelődött.

Kunszentmárton társadalmi és gazdasági viszonyai a 19. század második felében

A mai Kunszentmártont a török idők pusztításai után, 1718–1720 között a Jászságból érkező telepések népesítették be. Kunszentmárton történetében a 19. század közepéig meghatározó szerepet játszott a jászkunoknak járó privilégiumok,³ valamint a Nagykun Kerület székházának,⁴ így az igazságszolgáltatás legfontosabb intézményének birtoklása. A jászkun szabadparaszti státusz – egy

3 Törvény előtti egyenlőség, pallosjog, közös teherviselés, tisztviselők szabad választása, földesúri szolgáltatásoktól való mentesség

4 Mária Terézia rekatolizációs politikájának köszönhetően 1745-ben a kerület jurisdictionális, vagyis törvényhatósági háza, és annak börtöne a katolikus Kunszentmártonba került, hogy így ellensúlya legyen a protestáns többségű tradicionális kun központnak, Karcagnak.

rövid időszakról eltekintve⁵ – megkülönböztette az itt lakókat a környező vármegyék jobbágyságától. A település 19. században bekövetkezett rohamos fejlődését a jászkun kiváltságok és földrajzi fekvésén túl, a Körösön átívelő fahíd (1806) felépítése, majd az 1807-es mezővárosi rang elnyerésével járó négy országos vásár tartásának joga is elősegítette. A céhes keretekben működő kézművesipar kiemelkedő fejlődésnek indult, amely a 19. század közepére meghaladta az országos átlagot. A fejlődés dinamizmusa az 1870-es évekre mérséklődött.⁶

1873-ban Kunszentmárton rendezett tanácsú város lett, polgármester vezetése alatt. A városvezetés anyagi megfontolásból 1896-ban önként lemondott a városi rangról, így a település nagyközséggé válhatott tovább. Ennek ellenére a környező Tiszazug⁷ gazdasági, közigazgatási központjává tudott válni, bár a szerep elnyeréséért folyamatos rivalizálás folyt a szomszédos Tiszaföldvárral.

A jászkun társadalom tagozódását 1848-ig a redemptió⁸ határozta meg. Az 1848–49 utáni jobbágyszabadítás, és a Jászkun Kerület mint közigazgatási egység megszüntetése⁹ Kunszentmárton számára a központi szerep elvesztését jelentette, de a lakosság jelentős részének gyökeres változást nem hozott.

A szabadságharcot követő két évtizedben a redemptus birtokok polgári földbirtokossá válása a jobbágybirtokokhoz képest gyorsabban ment.¹⁰ Ennek ellenére a polgárosodás egyes elemeinek megjelenése csak a vagyonosabb parasztság (egykori redemptusok) és iparosság, valamint értelmiség körében, továbbá a tanult foglalkozások felértékelődésében figyelhető meg.¹¹ Mindemellett meg kell említenünk, hogy a 20. század elején még az összlakosság 60–66%-a élt mezőgazdaságból, melynek közel felét a mezőgazdasági munkások és cselédség tette ki.¹² Ezek a rétegek a földnélküliség és az anyagi források hiánya miatt nem tudtak elindulni a polgárosodás útján.¹³

---

5 I. Lipót király, hogy a török háborúk alatti kiadásait enyhítse, 1702-ben eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek. Ez a jászkunok számára régi kiváltságaik elvesztését, és földesúri függést jelentett. A vármegyei jobbágysághoz képest azonban szabadabb életük volt, nem alakultak ki robotkényszeren alapuló majorságok, csupán földesúri árendát kellett fizetniük. A jászkunok már 1702-től tiltakoztak az új állapot ellen amelyből, csak Pálffy János nádor közbenjárásával Mária Terézia által adományozott önmegváltás (redemptió) jelentett kilépést 1745-ben.

6 PUSZTAI G. 2008. 191. p.

7 A Tiszazug alföldi kistáj, amely számos kistelepülést foglal magába. (Cibakháza, Cserkeszölő, Csépa, Nagyrév, Szelevény, Tiszainoka, Tiszakürt, Tiszasas, Tiszaug) Neve 1929-től az arzénos gyilkosságok miatt híresült el.

8 Mária Teréziának a poroszok ellen kirobbant második sziléziai háború (1744–45) miatt pénzre és katonára volt szüksége, ezért a jászkunok lehetőséget kaptak, hogy földjeiket és szabadparaszti státuszukat, valamint kiváltságaikat pénzért vegyék vissza. Az 1745. május 6-án kiadott diploma által meghatározott tetemes összeg kifizetése csak egyénenkénti földmegváltással volt megoldható, amit 1000 lovas katona kiállítása is terhelhet. A pénzért földet váltókat (redemptus) kiterjedtebb jogállásuk különböztette meg azokról, akik nem tudták vagy nem akarták ezt megtenni (irredemptus). Még kevesebb joggal rendelkeztek a politikai életből teljesen kizárt – de szabadparaszti jogállású – zsellérek (inquilinus), akik a lakosi jog megszerzése után vásárolhattak ingatlant. A negyedik társadalmi réteg, a commoransok – akik csak munkavállalóként tartózkodtak a kerületben – földvásárlása csak akkor volt engedélyezett, ha zsellérré váltak. A társadalmi rétegek közötti migrációt szigorú kerületi rendeletek szabályozták.

9 A jászkunok önálló közigazgatásukat 1876-ig őrizhették meg. Az 1876: 33. törvénycikkely értelmében új közigazgatási egységet hoztak létre Jász-Nagykun-Szolnok vármegye néven, amelynek székhelyül Szolnokot tették.

10 BAGI G. 2008. 109. p.

11 Uo. 114. p.

12 J. TÓTH D. 2008. 210–213. pp.

13 Uo. 196. p.

Kunszentmárton egyesületi életének rövid bemutatása az 1840-es évektől az első világháborúig

Az 1848-as törvények nem foglalkoztak az egyesületek kérdésével, intenzívebb figyelem a forradalom és szabadságharc leverését követő neoabszolutista önkényuralom korában irányult rájuk.

A dualizmus kora, főleg a kiegyezés utáni időszak, adós maradt az átfogó egyesületi törvény megalkotásával. 1873-ban **Szapáry Gyula** belügyminiszter körrendelete volt az első olyan szabályozás, amely az egyesületek működését miniszteri engedélyhez kötötte.¹⁴ Az 1874-es rendelet az egyesületek nyilvántartásáról és a törvényhatóságok központjában vezetett egyleti könyvről rendelkezett.¹⁵ **Tisza Kálmán** belügyminiszter 1875-ös körrendelete újabb szigorításokat tartalmazott az alapítás terén, amit később további rendeletek követtek. Megállapítható, hogy az államhatalom akkor kezdett intenzívebben foglalkozni az egyesületek kérdésével, amikor növekvő számuk miatt társadalmi szerepük egyre jelentősebbé vált. Az egyesületi élet szabályozása terén az első komolyabb 1912. évi LXIII. számú törvény bevezetése már az állam korlátozó hatalmát reprezentálta, az egyesületek alapítása és működése terén.¹⁶

Kunszentmárton első világi egyletét,¹⁷ – az önszegélyezési céllal alapított első temetkezési egyletet¹⁸ – 1843. április 24-ben iparosok alapították,¹⁹ és a Bécsben székelő Magyar Királyi Helytartótanács engedélyével működött.²⁰

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után Bécsben rettegtek attól, hogy a forradalom tüze újból lángra kap, ezért nagyon szigorúan ellenőrizték a szövetkezés melegágyát jelentő egyesületek működését, valamint az újak alapítását. A Jászkun Kerületben a közigazgatás teljes átszervezése miatt még zavarosabb volt a helyzet. Az 1861-ben megjelent Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (továbbiakban ITSZ) bevezetéséig a Hármas Kerület közigazgatása és igazságszolgáltatása felülről kinevezett járási kapitányok és alkapitányok vezetésével működött. Az átmeneti időszakban az önkényuralmi rendszer Kunszentmártonban is a legalsóbb fokig igyekezett kiterjeszteni felügyeletét. Erre szolgál bizonyítékul a királyi járási kaptány 1860-as rendelete, amely megerősítette **Kovács László** kunszentmártoni tanácsnok biztosi jelenlétét a halotti társulatok gyűlésein.²¹

Az ITSZ bevezetése ideiglenesen rendezte a közigazgatás működését, ezért véleményem szerint az 1861-es dátum egyesületi szempontból is fontos választóvonalnak tekinthető. Nem véletlen, hogy az olvasóegylet, majd a kaszinó, valamint a két korábban alapított temetkezési egylet is 1861–62-től működött hivatalosan elfogadott alapszabály szerint.

---

14 BALLA F. – WIRTH I. 1966. 9. p.

15 Uo. 10. p.

16 KOVALCSIK J. 2003. 427. p.

17 Tudomásuk van két korábbi társulatról (Kereszthordozók Társulata, Oltáriszentség Társulata), de ezek vallási alapon szerveződtek és működtek. BARNÁ G. 1998. 17–18. pp.

18 A reformkori önszegélyező egyesületek legnagyobb részét a temetkezési egyletek tették ki. A tagok csekély hozzájárulással enyhítették az elhunytak családjának igen tetemesnek mondható temetési költségeit.

19 Alapító tagok: Csík István kerékgyártó, Kis István szabó, Kerekes Ádám szabó, Kis Flórián szabó. Emlékirat a Kunszentmártoni Temetkezési Egylet 50 éves jubileumára, 1893. A kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum Adattára (továbbiakban HMA) 2015. sz.

20 Emlékirat a Kunszentmártoni Temetkezési Egylet 50 éves jubileumára, 1893. HMA 2015. sz.

21 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban SZML) Kunszentmárton Város Iratai Tanácsi jegyzőkönyvek 1860. 163. szám

Nagyobb településeken már az 1830–40-es években megalakultak az első olvasó egyletek, kaszinók, általában a helyi nemesség, kisenemesség, az erősödő polgárság részvételével.²² Kunszentmártonban az egyesület alapítási kedv gyengesége, nem csak az államhatalom gáncoskodásának volt köszönhető, hanem a helyi értelmiség és polgárság alacsony számának, így kezdeményezésre képtelenségének.²³

Ennek tükrében nem csodálkozhatunk azon, hogy az első kulturális egyesület, az 1861-es Kunszent Mártoni Kereskedelmi Ipari Gazdászati Olvasó Egylet alapítói között is – akárcsak az első temetkezési egylet esetében – főleg iparosokat találunk. A céhes keretekben működő iparosok tapasztalattal rendelkeztek a társadalmi szervezés terén, nem volt idegen számukra a kooperáció gondolata. Az alapítók a város közművelődésének javulását várták kezdeményezésüktől, így szabaddá tették a tagságot a város polgárai számára. Hamarosan a helyi úri réteg²⁴ is csatlakozott az egyletnek, ami belső feszültségekhez, majd ez utóbbiak kiválásával az Úri Kaszinó 1862-es megalapításához vezetett. (1. kép) A társadalmi differenciálódás a későbbi időszakban is meghatározó volt, a különböző társadalmi csoportok idővel megalapították saját egyesületeiket, köreiket.

Az 1862–1882 között alapított egyesületek, jellegüket tekintve nagyobb közéleti mozgalmakról nem tesznek tanúbizonyságot.²⁵ A meglévő egyesületek élete sem járt a csúcson, a társadalmi élet minősége igen hullámzó képet mutatott. Az 1863–64-es nagy aszályokat követő élelmiszerhiány évekig lehetetlenné tette az olvasóegylet működését, és a kaszinót működtető értelmiséget is számos kritika érte.²⁶

1882-ben a Csolnakázó és Korcsolyázó Egylet alapítói már nem csak a közművelődési állapotok javítását tűzték ki zászlajukra, hanem a sport, mint szabadidős tevékenység elterjesztését is.²⁷ Működésük sajátos szint hozott a település amúgy is egyre élénkebb közéletébe. Az 1880-as évektől sorra alakultak a különböző egyletek, valamint a politika egyre nagyobb térnyerése is megfigyelhető. Az országos politikai helyzet kihatott a helyi társadalmi viszonyokra is, de erről bővebben a következő fejezetekben még szó fog esni.

1. kép

Az 1903-ban épült Úri Kaszinó székháza, szinte teljes mértékben Mátray Lajos helyi téglagyáros anyagi hozzájárulásával készült el.

22 KOWALCSIK J. 2003. 378. p.

23 Az 1869-es népszámlálás adatai szerint az értelmiségi réteg az összes adófizető 1,4 %-át tette ki, a lakosság nagy része (82,8 %) a mezőgazdaságból élt. BAGI G. 2008. 113. p.

24 Az alapítók között az úgynevezett úri osztályból senkit sem találhatunk.

25 Ebben az időszakban a vallásos alapon szervezett egyletek domináltak, ahol a hitbuzgalom állt a középpontban.

26 Az értelmiséget azzal a váddal illették, hogy nem állnak a kezdeményezések és fontos közügyek élére, így nem szolgálják legjobb tudásuk szerint a település fejlődését. Kunszentmárton és Vidéke II. évf. 40. szám 1888. szeptember 30. 1. p.

27 A dualizmus kori sportegyesületeket jellemzően az értelmiségi réteg hozta létre.

1887-ben az Ipartestület megalapításával az iparosok jelentős része elhagyta az ősi fészket jelentő Polgári Olvasóegyletet, amely idővel a kunszentmártoni gazdaréteg legfontosabb fórumává vált.²⁸

A legszegényebb agrárréteg 1901-ben megalapította a Földművelő és Munkás Egyletet, így elmondható, hogy a századfordulóra az összes fontosabb társadalmi csoport rendelkezett saját egyesülettel.²⁹

Az első világháború kitörését megelőző évtizedet az egyesületi élet valódi kibontakozása, pezsgése jellemezte. A helyi értelmiség megerősödésének és lelkesedésének köszönhetően, egyre színesedett a paletta, megjelentek az első sportegyesületek (futball, tenisz, evezős egyesület), az iparosoknál szakmai specializálódás figyelhető meg (Kunszentmártoni Cipész és Csizmadia Iparosok és Iparos Ifjúság, Kőműves és Ácssegédek Önképző Egylete,³⁰ Építő Iparosok Szövetsége). (2. kép) 1908-ban a kereskedők is önálló egyesületet alapítottak, így a településen 1912-ben már nyolc jelentősebb kulturális³¹ egyesületet tartottak nyilván, amelyek meghatározták és irányították a település közéletét.

A dualizmus kori egyesületek további fejlődésének az első világháború kitörése szabott gátat, bár korlátozott működésre a háború évei alatt is találhatunk példákat.

2. kép – A kunszentmártoni Labdaütő (Tenisz) Társaság tagsága, 1910 körül

28 Több mint 30 évet kellett várni, hogy az egyesületet a gazdák nevében is birtokolják. 1921-től a Polgári Olvasóegylet, Kunszentmártoni Gazdasági Egyesületként működött tovább. SZML. Közvetlenül levéltárba utalt iratok gyűjteménye, Egyesületek félévi jelentései 1922-től.

29 Az egyesület idővel 90-100 könyvből álló könyvtárat gyűjtött össze, valamint három napilapot is járatott. Ennek ellenére egyesületi élet csak a leghidegebb téli hónapokban zajlott, amikor a mezőgazdasági és kubikmunkák már leálltak. VERESS J. 1927. 47. p.

30 A kunszentmártoni építőiparosok 1843-ban jutottak el az önálló céhalapítás szintjére. 1889-ben a Kunszentmártoni Ács Kőműves Molnár Egyesült Ifjúság még rendszeres összejöveteleket tartott, ami a céhes hagyományok továbbélését jelzi. Ugyanerre utal, hogy 1914-ben megújították régi céhes zászlajukat is. BOTKA J. 2008. 31. p., A 20. század első évtizedében rohamos tempóval épülnek a főleg magántőkéből finanszírozott városias épületek (pl. Gőzfürdő, Körös Szálló, Kaszinó stb.) amelyek folyamatos munkát és megélhetést biztosítottak a helyi építőipar számára.

31 Kaszinó, Polgári Olvasókör, Katolikus Kör, Kereskedelmi Egylet, 48-as Kör, Iparos Ifjúsági Önképző Kör, Munkás Kör. Közérdek XI. évf. 4. sz. 1912. január 28. 1. p.

A kiskvárosi intelligencia

A 1870-es évekre kibontakozó gabonakonjunktúra egyre több kunszentmártoni módosabb paraszti család számára tette lehetővé, hogy másod- vagy harmadszülött fiúgyermeküket tovább taníttassa. A fiatalok az alapfokú iskolák elvégzése után Szentesen, Szarvason, Kiskunfélegyházán, Szegeden, Egerben, és Budapesten folytatták közép és felsőfokú tanulmányaikat.

Korábban a jászkun gondolkodásban lenézett,³² tanult szakmák felértékelődésével egy új, helyi gyökerekkel rendelkező generáció állt a polgárosodás élére. A kis számban jelen lévő nemesek, a kis és középbirtokos parasztek iparossá lett, kereskedést űző vagy kitanított értelmiségi fiaiból kerültek ki Kunszentmárton polgárságának első generációi. Tanulmányaik végeztével sokan visszatértek szülővárosukba, hogy ott alapítsanak családot, indítsanak karriert. Közülük kerültek ki az első helyi születésű ügyvédek, mérnökök, orvosok, gyógyszerészek, tanárok, tanítók, papok.

Hazatérve élére álltak az új kezdeményezéseknek, magukkal hozva azokat a nagyvárosi mintákat, amelyeket szűkebb pátriárkájukban is meg kívántak honosítani. Ők alapították és szerkesztették az első helyi újságokat, lelkes támogatói voltak a vasút és úthálózat fejlesztésének, a közvilágítás kiépítésének és alapvetően mindennek, ami a város fejlődését szolgálta. Politizáltak, nagyvárosi mintára egyesületeket, műkedvelő csoportokat alapítottak, színvonalas előadásokkal, zenei műsorokkal színesítették a város kulturális életét. (3. kép)

3. kép – Kunszentmártoni értelmiségiek csoportja, 1900 körül

32 A hagyományos jászkun társadalomban a föld volt mindennek az értékmérője és a tulajdon alapja.

A bevándorló intelligencia, avagy a „gyütt-ment”-ek³³

Miután a Nagykun Kerület törvényhatóságát és tömlőceit 1849-ben Karcagra helyezték át, Kunszentmárton két évtizedig jelentősebb állami hivatalnak nem adott otthont. 1872-ben a Királyi Járásbíróság Kunszentmártonba helyezésétől újra funkciót kapott az egykori Kerületi Ház épülete, ami jelentősen növelte a település presztízsét. A századfordulón a városvezetés sok erőfeszítést tett az adóhivatal megszerzéséért, amely végül 1907-ben került Kunszentmártonba.

Az állami hivatalok létesítése egy képzett hivatalnok réteg megjelenését is jelentette a város közeletében. Az ide érkező jó képességű fiatal értelmiségi férfiak előszeretettel nősültek a helyi polgári családok leányaival, ezzel is elősegítve beilleszkedésüket. Aktív szereplőivé váltak a helyi társadalomnak, tagjai, alapítói, vezetői voltak a különböző egyesületeknek. **Dr. Széll Farkas** királyi járásbíró 1876-ban – országosan is az elsők között – alapította meg a Tiszazugi Archeológiai Magántársulatot, amely fennállása során számos régészeti feltárást végzett a Tiszazugban. **Dr. Tánczos Miklós** és **Dr. Pokomándy Dezső** királyi járásbírók hosszú évekig az Úri Kaszinó elnöki posztját töltötték be, utóbbi a vívósportban is jeleskedett. **Dr. Jäger Béla** királyi járásbírói aljegyzőt a futball és tenisz sport meghonosítójának nevezték,³⁴ de a korcsolyázó társaság elnökeként is eredményesen tevékenykedett. Túlzás nélkül állítható, hogy munkásságukkal, polgári gondolkodásukkal és életmódjukkal példát adtak és hatást gyakoroltak a helyi közelet fejlődésére.

Közlekedési infrastruktúra fejlődése, nagyvárosi minták

Az 1870–1880-as években a térség közúti közlekedési viszonyai még igen lehangoló képet mutattak. A települések közötti átjárás a csapadékosabb időszakokban szinte lehetetlen feladatnak számított a tengelyig érő sártenger miatt. Gyökeres változásokat hozott a rohamos vasútfejlesztés, amit Kunszentmárton vezetése szinte erőn felül támogatott. Ennek eredményeként 1885-ben megtörtént a Pusztatenyő–Kunszentmárton Helyiérdekű Vasút, majd 1887-ben a Szentesig tartó pályaszakasz átadása. Ezzel Kunszentmárton közvetlen vasútvonal és csupán néhány órára – a kor színvonalához képest kényelmes – út kötötte össze két dinamikusan fejlődő megyeszékhellyel.

A Szentes irányába kiépített, korábban is élénk gazdasági és kulturális kapcsolat 1887 után újabb lendületet vett. A helyi polgárság szívesen járt át szórakozni a szomszédos település egyesületi báljaiba, az általuk szervezett előadásokra. Még olyan is előfordult, hogy a helyi kaszinó programját módosították a szentesi nőegylet érdekesnek ígérkező előadása miatt.³⁵ 1888-ban a farsangi bál idején a szentesi **Jakó Mihály** női szabó gazdag jelmezkészletét Kunszentmártonban is kínálta.³⁶

Szolnok közéletével szintén eleven volt a kapcsolat, a helyi újság rendszeresen tudósított a megyeszékhely egyleteinek, köreinek rendezvényeiről, amelyeken számos kunszentmártoni érdeklődő is részt vett. 1909-ben az úri fiatalság által alapítani kívánt kunszentmártoni Evezős Egyletnek a szolnoki evezősök szolgálták mintául.³⁷ 1861-ben a polgári olvasókör vezetősége írásban kérte a Szarvasi Népkör segítségét az ún. „caszinós” vagyis gondnok alkalmazásának és anyagi térítésének kérdésében.³⁸

33 A jász kunok között is szokásban volt, hogy a bevándorlókat „gyütt-ment”-nek nevezték.

34 Közérdek X. évf. 46. szám 1911. november 12. 3. p.

35 Kunszentmárton és Vidéke II. évf. 47. szám 1888. november 18. 3. p.

36 Kunszentmárton és Vidéke II. évf. 5. szám 1888. január 29. 2. p.

37 Közérdek VIII. évf. 15. szám 1909. április 11. 2. p.

38 TURCSÁNYI I. 1972. 14. p.

A néhány konkrét példa mellett a sajtóban számtalan általános utalást találhatunk arra, hogy a környező nagyvárosok – főleg Szentes, Szolnok és Szarvas – társadalmi élete, követendő példának számítottak a helyi értelmiség számára.

Egyesületek a politika szolgálatában

A kunszentmártoni politizáló elit a kormányon lévő Szabadelvű Párt, valamint a 48-as eszméket valló, szélsőbaloldali Függetlenségi és 48-as Párt mögé sorakozott fel.

Az országgyűlési választások idején heves szócsaták zajlottak a két kunszentmártoni hetilap hasábjain,³⁹ de előfordult, hogy a vezéregyéniségek konfliktusa kardpárbajig fajult.⁴⁰

Az 1880-as évek végétől a választói joggal rendelkező polgárok a nyíltan politikai célzattal, vagy burkoltan e célból alapított egyesületekbe tömörültek. 1888-ban megalakult a Kunszentmártoni 48-as Népkör, melyre válaszul 1893-ban **dr. Talányi Ottó** községi orvos vezetésével megkezdte működését a Községi Olvasó Kör, amely a kormánypárti szabadelvűeket fogta össze.

A politikai nézetkülönbségek és becsületsértésig fajuló konfliktusok miatt már a századfordulóra elmérgesedett a Kaszinó közhangulata.⁴¹ Egy kizáratás miatti bonyodalom számos tag kilépéséhez és az ellenzéki szellemiségű Kun Kaszinó megalapításához vezetett.⁴²

Az 1894. november 14-én **Prohászka Ottokár** püspök kezdeményezésére megalapított Katolikus Néppárt célja a katolikus egyház értékeinek, érdekeinek és szociális tanításainak képviselése, érvényre juttatása volt. Aligha vonható kétségbe, hogy a **Dósa József** kunszentmártoni plébános nevéhez köthető, 1894. november 28-án megalapított Katolikus Kör,⁴³ az országgyűlési néppárt érdekei képviselésében jött létre. A 48-as Párt helyi hívei az új egyesületet az ellenzék megosztásával is vádolták.⁴⁴ A kör hétköznapi életében a politika aligha játszott meghatározó szerepet, és hosszú évtizedekig a legélénkebb és legszínvonalasabb kulturális programoknak adott otthont.

A munkáskörökben, földművelő egyesületekben terjedő szociáldemokráciát az uralkodó elit, de a konzervatív értelmiség is bizalmatlansággal figyelte. A helyi sajtóban már 1897-ben említést tettek egy helyben működő 80 fős szocialista társaságról.⁴⁵ Kunszentmártonban az 1881-es néplázadás⁴⁶ eseményei még frissen éltek a helyi intelligencia emlékében, ezért nem jó szívvel tekintettek az ilyen jellegű mozgalmakra. Ennek ellenére 1901-ben Kunszentmártonban is megalakult a legszegényebb

39 Az 1878-ban alapított Kunszentmárton és Vidéke a kormánypárt lapjává, míg az 1902-ben elindított Közérdek a másik ellensúlyozására, az ellenzék orgánumává vált.

40 Közérdek I. évf. 34. szám 1902. augusztus 31. 3. p.

41 Közérdek II. évf. 2. szám 1903. február 1. 7. p.

42 Közérdek II. évf. 9. szám 1903. június 14. 3. p.

43 A Katolikus Kör 1894-től 1946-ig a város legnagyobb létszámmal működő kulturális egyesületei közé tartozott.

44 Az 1896-os választáson a kunszentmártoni kerületből a Szabadelvű Párt képviselője került az országgyűlésbe, amit a függetlenségek nehezen tudtak megemészteni. Kunszentmárton és Vidéke I. évf. 38. szám 1897. szeptember 19. 2–3. pp.

45 A cikk írója szerint semmit sem tudnak erről a társaságról, de lehetségesnek tartja, hogy az éj leple alatt, titokban tarthatják összejöveteleiket. Kunszentmárton és Vidéke I. évf. 14. szám 1897. április 4. 1. p.

46 Az 1880-as év szokatlanul csapadékos időjárása igen rossz termést eredményezett, valamint az áradások miatt elrendelt folyamatos közmunka miatt is rossz volt a közhangulat. A nép elégedetlensége nyílt lázadáshoz vezetett, a felbőszült tömeg a városi előljáróság ellen fordult, többeket fizikális inzultus is ért. A piactéren és a városházánál összegyűlt emberek csak a Sípós Orbán alispán által vezetett katonaság megérkezésekor futottak szét. VERESS J. 1927. 23–26 pp.

agrárréteg érdekeit képviselő Földművelő Munkás Egylet. Az államhatalom is árgus szemekkel figyelte a munkáskörök, földműves egyesületek működését, éber figyelemre buzdítva a helyi közigazgatási szerveket,⁴⁷ de egyéb korlátozásokat ekkor még nem fogantatosítottak.

Egyesületi élet a hétköznapiakban

Minden komolyabb egyesület elsődleges célkitűzése volt, hogy saját tulajdonban lévő helyiséggel rendelkezzen. Ide nap mint nap betérhettek a tagok, így a hétköznapiakban sem állt meg az élet. Lehetőség nyílt az eszmecserekre, találkozókra, valamint a szabadidő hasznos eltöltésére. A színház nélkül működő körök hétköznapi életének fenntartása sokkal nehezebb feladatot rótt a vezetőségre.⁴⁸

Előkelő helyen szerepelt a könnyed szórakozások között a kugli, biliárd vagy a kártya. Számos példát találhatunk arra, hogy egyes csoportok mindennapi életében a kártya, a dohányzás és a több napig eltartó mulatozás előkelő szerepet játszott.⁴⁹

A jól szervezett társaságok természetesen nem csupán az alkohol és dohányfüst köré szerveződtek. Korszakunkban fontos szerepük volt a közművelődés megszervezésében, amit a helyi és országos lapok rendszeres járatása, valamint könyvtár kialakítása is szolgált. Ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, amelyekkel a tagok általános vagy speciális ismereteit gazdagították.

Az egyesületi bálók a társadalmi reprezentáció fontos színtereivé váltak, amelyet sokszor nagy sajtóvisszhang követett. A bálók, koncertek, műkedvelő előadások hasznát általában jótékony célra ajánlották fel (pl.: szegény gyerekek iskolázására, felruházására, szegényintézet javára, tűzoltó fecskendő vásárlására stb.), amely a társadalmi szolidaritás fejlettségére utal.

A gyakori társas összejövetelek miatt, a helyi vendéglők fontos szerepet játszottak az egyesületek életében.⁵⁰ 1909-től az újonnan felépített Körös-Szálló bálterme már nagyvárosokat idéző minőségben szolgálta ki a szórakozni vágyók igényeit.

A településen évről évre megjelenő hivatásos színházi társulatok mellett az 1870-es évektől már a helyi műkedvelők szórakoztatták a közönséget.⁵¹ Az 1894-től hivatalos keretek között működő dalárda az 1890-es évek végére saját díszlettel rendelkezett, de e mellett az Ipartestületben⁵² a Katolikus Körben is találunk műkedvelő csoportokat, amelyek alkalmyszerűen egy-egy darabbal álltak a közérdemű elé. (4. kép)

A századforduló nemzeti ünnepei már nem telhettek el az egyletek templomi felvonulása és a dalárda fellépése nélkül. Március 15-e méltó megünneplését különös figyelem és előkészület övezte. Az ünnep estéjén, a körök saját berkeikben társas vacsorákat, összejöveteleket tartottak, ahol hazafias beszédek és szavaltatok hangoztak el. (Március 15. csak 1927-ben lett hivatalosan is nemzeti ünnep – a Szerk.)

47 KOWALCSIK J. 2003. 423. p.

48 A színhely nélkül működő egyesületek magánháznál, vagy a helyi vendéglők bérelt helyiségeiben tartották összejöveteleiket.

49 Közérdek XI. évf. 4. szám 1912. január 28. 1. p., TURCSÁNYI I. 1972. 17. p.

50 Sípos Kálmán, Frank József, Klein Salamon vendéglője, valamint a Masáth testvérek kávéháza számtalan mulatságnak adott otthont a báli szezonokban.

51 Az 1870-es években működő dalárdáról nem sok információnk van, az viszont bizonyos, hogy egyesületi vagyonnal is rendelkeztek, amelyet a cibakházi csata honvéd áldozatainak állítandó emlékkő létrehozására kívántak fordítani. Kunszentmárton és Vidéke II. évf. 24. szám 1898. június 12. 2. p.

52 Az 1909-ben alapított Iparos Ifjak Önképző Köre már rendszeres fellépéseket szervezett.

4. kép – Az Ipartestület első székháza a Kossuth Lajos utcán, 1920 körül

Összegzés

Tanulmányom a teljesség igénye nélkül mutatta be Kunszentmárton dualizmus kori egyesületeinek történetét, alapját és vázát adva egy további kiterjedtebb kutatásnak. Messzire menő következtetések levonása most még korai lenne, munkámban az összehasonlítás szintjéig sem juthattam el.

Az viszont megállapítható, hogy Kunszentmárton egyesületi életében az iparos réteg fontos kezdeményező szerepet játszott, míg az értelmiség az 1890-es évektől kezd egyre nagyobb befolyáshoz jutni. A parasztság jómódú rétege már a kezdetektől rész vett az egyesületi életben, de kezdeményező képessége, és aktivitása messze elmaradt az előbb említett két csoporttól. A kisparasztság és az agrárszegénység saját egyletén kívül főleg – anyagi megfontolásból – segélyező egyletekhez csatlakozott, ahol valós társadalmi élet alig zajlott. A jászkun időkből örökölt társadalmi struktúra determinálta a szegényparaszti réteg további sorsát, akik a termelőeszközök fejletlensége, valamint a földnélküliség miatt nem tudtak elindulni a polgárosodás útján.

A téma és a korszak egyaránt sok érdekességet rejt még magában, amelyek felkutatásával még árnyaltabb képet kaphatunk a dualizmus kori Kunszentmárton történetéről, polgárosodásáról.

Kunszentmárton egyesületei 1748 és 1914 között ⁵³

Gazdasági jellegű társulások	Alapítás éve
Kunszentmártoni Népbank Mint Önszegélyező Egylet	1869
Ipartestület	1887
Ipartestület Békéltető Bizottsága	1889
Kunszentmártoni Gazdasági Takarékpénztár	1896
Külső tehenes Szelevényi Holt Körösi Halászati Társulat	1903
Katolikus Köri Gazdaszövetség	1903
Csengeti Halászati Társulat	1904
Országos Hitelszövetkezet Fiókjá	1912

Tudományos egyesületek	Alapítás éve
<i>Tiszasági Archeológiai Magántársulat</i>	<i>1876</i>

Segélyező egyletek	Alapítás éve
I. temetkezési egylet	1843
II. temetkezési egylet ⁵⁴	1856

53 Balla Ferenc és Wirth István a jázság mezővárosaiban végzett kutatások alapján hat típusba sorolta az egyesületeket: 1. Gazdasági jellegű társulások, 2. Segélyező egyletek, 3. Szakmai egyesületek, 4. Közművelődési egyesületek, 5. Felekezeti jellegű egyesületek, 6. Tűzoltó és sport egyletek. BALLA F. – WIRTH I. 1966. 8. p. Bősze Sándor tíz típust határozott meg. BŐSZE S. 1987. 38. p. Kovalcsik József 11 féle egyesületípust különböztetett meg. KOVALCSIK J. 2003. 400. p., A rendszerezéshez BALLA F. – WIRTH I. kategóriáit vettem alapul. A hivatalos alapító okirattal rendelkező egyesületek forrásai: SZML Egyesületek Mutatója 1867–1951., Közvetlenül levél-tárba utalt iratok gyűjteménye, Egyesületek félévi jelentései 1922-től. Dőlt betűvel a hivatalos engedély nélkül működő egyesületeket jelöltem.

54 A második kunszentmártoni temetkezési egyletet az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata hívta életre. BARNA G. 1998. 18. p.

III. temetkezési egyesület	1885
IV. temetkezési egyesület	1887
V. temetkezési egyesület	1894
Kunszentmártoni és Tiszaöldvári Leánykihásító Egyesület	1897
Katolikus Kör Takarékmagtára ⁵⁵	1897
Ártézi Kúttársaság ⁵⁶	1909
Közszéleg Segélyezett Polgári Iskola Egyesület	1910
Vöröskereszt Fiókegylete ⁵⁷	1914
Fiókpénztára a Munkások Rokkant és Nyugdíjgyeletének	1912
József Királyi Herceg Szanatórium Egyesület Fiókja ⁵⁸	1913

Szakmai egyesületek	Alapítás éve
Szűcs Ipartársulat	1880
Közműves és Ácssegédek Önképző Egyesülete (1887-ben <i>Kunszentmártoni Ács Közműves Molnár Egyesült Ifjúság</i> ⁵⁹ néven már említik)	1903
<i>Kunszentmártoni Cipész és Csizmadia Iparosok és Iparos Ifjúság</i> ⁶⁰	1903
Kunszentmártoni Vadásztársaság ⁶¹	1907
Építő Iparosok Szövetsége	1907

55 Rövid fennállás után megszűnt.

56 Közérdek VIII. évf. 42. szám 1909. október 17. 3. p.

57 1898-ban már történt kísérlet a helyi egyesület alapítására, amely valószínűleg a megalakulás után röviddel megszűnt. Kunszentmárton és Vidéke II. évf. 24. szám 1898. június 12. 3. p.

58 Röviddel megalakulása után megszűnt.

59 Kunszentmárton és Vidéke I. évf. 34. szám 1887. december 25. 3. p.

60 Közérdek II. évf. 35. szám 1903. december 13. 3. p.

61 Ugyanezen a néven említésével már 1887-ben találkozhatunk. Kunszentmárton és Vidéke I. évf. 27. szám 1887. november 13. 3. p.

Kunszentmártoni Kereskedelmi Egylet	1908
<i>Kunszentmárton-Tiszazugi Tisztviselő Kör</i> ⁶²	1911

Közművelődési egyesületek	Alapítás éve
Kun-Szent. Mártoni Kereskedelmi, Ipari Gazdászati Olvasó Egylete	1861
Úri Kaszinó	1862
Dalárda és Műkedvelő Társulat	1894
Katolikus Kör	1894
Kunszentmártoni 48-as Népkör, Függetlenségi Párt Népköre	1888
Kunszentmártoni Községi Olvasókör	1893
Keresztény Katolikus Nőegylet	1881
Kunszentmártoni Földművelő Munkás Egylet	1901
Kerületi 48-as Kör	1902
Kun Kaszinó	1903
<i>Kunszentmártoni Úri Banda</i> ⁶³	1907
Izraelita Nőegylet	1908
Iparos Ifjak Önképző Köre (1887-ben már Önálló Iparos Ifjak néven említik)	1909
Római Katolikus Ifjúsági Egyesület (Rövid fennállás után 1912-ben megszűnt) 1908-ban <i>Kunszentmártoni Katolikus Kör Ifjúsága</i> ⁶⁴ néven említik.	1912

⁶² Rövid fennállás után megszűnt. Közérdek X. évf. 20. szám 1911. május 14. 3. p.

⁶³ Közérdek VI. évf. 10. szám 1907. március 3. 3. p.

⁶⁴ Közérdek VI. évf. 53. szám 1907. december 29. 3. p.

Felekezeti jellegű egyesületek	Alapítás éve
<i>Kereszthordozók Társulata</i> ⁶⁵ (<i>Confraternitas Crucigerorum</i>)	1748
<i>Oltáriszentség Társulata</i> ⁶⁶ (<i>Congregatio et Conferrnitas Sanctissimi Sacramenti</i>)	1770
<i>Énekes Társulat</i> ⁶⁷ (<i>Szent Lélek Céhe</i>)	1845
<i>Élő Lelki Rózsafüzér Társulat</i> ⁶⁸	1851
<i>Oltáregylet Társulat</i> ⁶⁹	1868
<i>Kápolna, Kálvária és Stáció Egylet</i> ⁷⁰	1869
<i>Felső-Temetői Kápolna Egylet</i> ⁷¹	1872
<i>Jézus Szíve Társulat</i> ⁷²	1876
Kunszentmártoni Ortodox Izraelita Hitközség	1876
<i>Isten Szent Neve Védőinek Szent József Társulata</i> ⁷³	1886
<i>Kunszentmárton Belhatárában Fennálló Harang és Kereszt Társulat</i> ⁷⁴	1903
Chevra Chadisha ⁷⁵	1909

65 Az alapítás éve nem ismert, így az első említés időpontja került feltüntetésre. BARNA G. 1998. 17. p.

66 BARNA G. 1998. 18. p.

67 Uo.

68 Uo.

69 Az alapítás éve nem ismert, így az első említés időpontja került feltüntetésre. BARNA G. 1998. 18. p.

70 VERESS J. 1927. 48. p.

71 Uo.

72 BARNA G. 1998. 18. p.

73 Uo.

74 Közérdek II. évf. 9. szám 1903. június 14. 3. p.

75 A Chevra Chadisha vagyis zsidó szentegylet valószínűleg korábbi alapítású, de a hivatalos jegyzékben ez a dátum szerepel. A pontos alapítás meghatározása további kutatást igényel.

Tűzoltó és sport egyletek	Alapítás éve
Csolnakázó és Korcsolyázó Egylet	1882
Önkéntes Tűzoltó Egyesület	1892
<i>Kunszentmártoni Football Egylet</i> ⁷⁶	1905
<i>Kunszentmártoni Tenisz Társaság</i> ⁷⁷	1906
<i>Korcsolyázó Társaság</i> ⁷⁸	1908
<i>Kunszentmártoni Evezős Egylet</i> ⁷⁹	1909
<i>Kunszentmártoni Sport Egylet</i> ⁸⁰	1914

Egyéb	Alapítás éve
<i>Polgárőrség</i> ⁸¹	1914

76 Közérdek IV. évf. 11. szám 1905. március 12. 3. p.

77 Közérdek V. évf. 20. szám 1906. május 20. 3. p.

78 Közérdek VII. évf. 42. szám 1908. október 18. 3. p.

79 Közérdek VIII. évf. 15. szám 1909. április 11. 2. p.

80 Kunszentmártoni Újság V. évf. 1914. május 17. 3. p.

81 Kunszentmártoni Újság V. évf. 1914. augusztus 13. 3. p.

IRODALOM

- BAGI Gábor 2008. Gazdaság és társadalom a 19. század közepén, a városi élet mindenapjai. In: Kunszentmárton a mezőváros. Szerk. Barna Gábor, Pusztai Gabriella. Kunszentmárton, 96–122. pp.
- Balla Ferenc – Wirth István 1991. Egyletek, egyesületek a Jászságban. 1867–1919. Jászapáti.
- BARNA Gábor 1998. Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei 1851–1940. Szeged.
- BOTKA János 2008. Kunszentmárton város szimbólumai. In: Kunszentmárton a mezőváros. Szerk. Barna Gábor, Pusztai Gabriella. Kunszentmárton, 21–52. pp.
- Bősze Sándor 1987. Az egyesületek, mint forrástípusok és ezek kutatása- különös tekintettel a dualizmuskori Somogyra. In: Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján.
- J. TÓTH Dezső 2008. A társadalom rétegződése és a parasztság polgárosulása a 20. században In: Kunszentmárton a mezőváros. Szerk. Barna Gábor, Pusztai Gabriella. Kunszentmárton, 196–226. pp.
- Kovalcsik József 2003. A Kultúra csarnokai. A közösségi művelődés színterei-utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása. Bp.
- PUSZTAI Gabriella 2008. A kézműves és kisipar története Kunszentmártonban. In: Kunszentmárton a mezőváros. Szerk. Barna Gábor, Pusztai Gabriella. Kunszentmárton, 158–196. pp.
- TURCSÁNYI István 1972. A N. Kunszentmártoni Olvasó Egylet története. Kunszentmárton.
- VERESS János 1927. Régi idők fakult írásai. Kunszentmárton.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ FŐUDVARMESTERE, FELSŐSZILVÁSI BÁRÓ NOPCSA FERENC (1815–1904)

Kaján Marianna

A Gödöllői Királyi Kastély Múzeum gyűjteményébe nemrégiben bekerült egy eddig magántulajdonban lévő gyűjtemény, **Ferenczy Ida, Erzsébet királyné** magyar felolvasónőjének irathagyatéka, melyet halála után, 1928-ban unokaöccse, **balatoni Farkas László** örökölt. A szakirodalomban Farkas Archívumként ismert iratanyagot **gróf Egon Caesar Corti** nevezte el, aki az 1930-as években ellátogatott Felsőbabádra, hogy anyagot gyűjtsön az Erzsébet királynéről készülő könyvéhez.¹ Az Archívum nagy része szinte csodával határos módon átvészelte a második világháborút – a felsőbabádi kastély padlásának homokjába beletaposva és onnan megmentve... A teljesen összekeveredett, sérült, tépelt iratanyagot **Tolnayné Kiss Mária** az 1980-as évektől kezdte el aprólékos munkával össze rendezni, szerzők szerint csoportosítani. Az iratanyag egyes részei, Erzsébet királyné, **Ferenc József, gróf Andrássy Gyula** és **Schratt Katalin** Ferenczy Idához írt levelei egy leveleskönyv formában már napvilágot láttak, valamint megjelent egy levélválogatás a királyi udvartartás egyes tagjainak leveleiből Erzsébet királyné utazásairól.² A tulajdonosok számos alkalommal kölcsönöztek leveleket a Kastélymúzeum kiállításaira a kastély 1996-os megnyitása óta. A történelmileg rendkívül érdekes és értékes iratanyag múzeumi gyűjteménybe kerülése azt az óriási feladatot rója ránk, hogy méltó módon, az eddigi forráskiadványok magas színvonalát követve dolgozzuk fel és tárjuk a nyilvánosság elé a levélhagyatékot. Nagy megtiszteltetés számomra ebben a munkában részt venni.

Az iratanyagban megtalálhatók többek között Erzsébet királyné főudvarmesterének, **báró Nopcsa Ferencnek** Ferenczy Idához, a királyné felolvasónőjéhez írt levelei. Mostani tanulmányomban Nopcsa báró életének és főudvarmesteri működésének néhány mozzanatát szeretném bemutatni, melyhez több, eddig nem publikált levélrészletet is felhasználtam.³

Az erdélyi Nopcsa-nemzetség tagjai mára szinte feledésbe merült alakjai a magyar történelemnek, pedig egykor legendák sokasága szólt róluk. A legtöbb történet **báró Nopcsa Lászlóról** keringett a 19. század folyamán, aki 1833–1848 között Hunyad megye főispánja volt. Állítólag ő volt **Fatia Negra**, aki jól szervezett rablóbandát tartott fenn Hátszeg környékén, ahol a családnak birtokai és kastélyai voltak.⁴ **Horváth Mihály** történetíró az 1848–49-es forradalom és szabadságharcról szóló művében művelt, de a „*legaljasabb, sőt iszonyú bűnök gyanújával terhelt jellem*”-nek⁵ írja le. Szerinte, fényűző életvitelét birtoka nem fedezte, ezért „*rablótársulatokkal állott összeköttetésben, azoknak titkos fővezére, orgazdája volt.*”⁶ 1853-ban azonban a haramiavezér hirtelen eltűnt a vidékről. Ennek magyarázata az lehet, hogy bátyja, **Elek** 1852-ben bárói rangért folyamodott, és a bécsi udvar tudakozódni kezdett a család viszonyai felől. Végül Elek 1855. december 31-én, László és fiai, Ferenc és **Elek** pedig 1856. szeptember 18-án megkapták az osztrák bárói rangot.

1 A könyv németül 1934-ben jelent meg, ebben a szerző felhasználta az Archívum anyagát, pontosan feltüntetve a forrást. Sajnos az 1935-ben kiadott magyar fordításból ezt kihagyták.

2 A kiadványok Tolnayné Kiss Mária szerkesztésében, jegyzeteivel: TOLNAYNÉ KISS M. 1992. és TOLNAYNÉ KISS M. 1998.

3 A levélrészleteket az eredeti helyesírással és központozással közlöm.

4 Ezek Alsófarkadin, Szacsal, Zám településeken.

5 TÉGLÁS T. 1960. 237. p.

6 Uo.

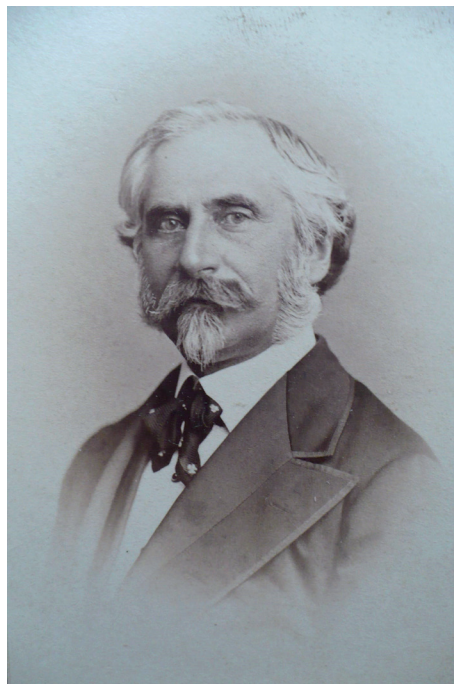
1858-ban erdélyi útja során **Jókai Mór** is hallhatta ezeket a történeteket a hírhedt haramiavezérről. 1861-ben jelent meg *Szegény gazdagok* című regénye, melynek főszereplője **Hátszegi Lénárd**, azaz Fatia Negra. A szóbeszéd már ekkor megindult, majd Nopcsa László 1884. januári halálakor felerősödött. A *Pesti Hírlap* közölte Jókai cáfolatát:

„Az említett regény (a Szegény gazdagok) elejétől végéig az én saját költészetem szüleménye. Abban senkinek az ismerős emberek közül sem az alakja, sem a róluk beszélt dolgok mondája átvéve nincs, a főúr személyére nem vonatkozik.”⁷

Az idősebb fiút, Nopcsa Ferencet azonban kínosan érintették a találgatások, erről **Festetics Mária** udvarhölgy is írt naplójában 1883 szeptemberében: *„észrevettem ... hogy valami kellemetlenül érintette. Már amúgy is sokat kellett túrnie a családjában, a korábban törtétek miatt. Őmaga azonban oly becsületes, hogy igazán szánom érte”⁸*

A bárói családból származó Nopcsa Ferenc érdekes karriert futott be. (1. kép) 1815. március 14-én született a hátszegi Alsófarkadin faluban.⁹ Katonai pályára készült, a híres bécsi elit iskolában, a Theresianumban tanult. 1834-ben a Schwarzenberg ezredben hadnagy, 1836-tól a Radetzky huszárezredben főhadnagy, majd huszárkapitány lett. Megkapta a Szent Móric- és a Szent Lázár-rend lovagja címeiket. 1840–43 között **Károly Ferdinánd főherceg** udvari kamarása volt. 1843-ban végleg megvált az osztrák hadseregtől, több évig utazgatott Európában, főleg Olaszországban. Sokáig tartózkodott Velencében, ahol magyar történeti levéltári kutatásokat végzett. 1861-ben az alkotmányos megyék visszaállításakor Hunyad megye főispánjának választották, ahol apja, báró Nopcsa László nyomdokaiba lépett.

1867 után a király személye körüli minisztériumba nevezték ki államtitkárnak. Majd 1868 novemberében fontos udvari tisztséget kapott: Erzsébet királyné főudvarmestere lett. Gróf Egon Caesar Corti, Erzsébetről szóló monográfiájában azt írja, hogy az 1862 óta szolgáló **Alfred Königsegg grófot** és feleségét, **Pauline Bellegarde grófnőt**, egykori főudvarmesterét és főudvarmesternőjét, *„akiket még Zsófia főhercegnő válogatott ki,”¹⁰* a királyné bocsátotta el szolgálatából. Az új főudvarmester, *„Nopcsa is magyar ember és ez a körülmény általánosan felháborodást keltett a bécsi udvarban. A Königsegg-házaspár általános szeretetnek örvendett, s jól tudták, hogy nem önként hagyták el helyüket.”¹¹*

1. kép – Báró Nopcsa Ferenc, 1869.
(Fotó: Victor Angerer, Ischl. Magántulajdon)

7 Uo. 238. p.

8 TOLNAYNÉ KISS M. 2009. 190. p. (Gödöllő, 1883. szeptember 23.)

9 Édesapja a már említett felsőszilvási báró Nopcsa László (1794–1884), édesanyja kézdiszentléleki Kozma Ágnes (1795–1847).

10 CORTI, E. C. 1989. 166–167. pp.

11 Uo.

Erzsébet az 1860-as évek elejétől tudatosan választott közvetlen környezetébe magyarokat. 1864 novemberében került melléje felolvasónőnek Ferenczy Ida, és egyre több magyar udvarhölgye volt: **Hunyady Karolina**, Festetics Mária, **Majláth Sarolta**, **Mikes Johanna**, **Sztáray Irma grófnők**. A királyné környezetével magyarul beszélt. Erzsébet, ahogyan Ferenczy Idában és Festetics Móriában, úgy főudvarmesterében is tökéletesen bízhatott. Az udvartartás magyar tagjai összetartottak, és hűen szolgálták a királynét. Sok utazására elkísérték, aztán az 1870-es évek végétől, amikor Ida egészségi állapota miatt már nem vehetett részt ezeken, hosszú levelekben számoltak be a felolvasónőnek a megélt kalandokról. Az utókor szerencséjére e levelek jelentős része fennmaradt.

Nopcsa Ferenc főudvarmesteri teendőinek nagy részét az utazások megszervezése tette ki Európa-szerte,¹² amely Erzsébet utazási szenvedélyét ismérve, nem lehetett könnyű. Fontos feladata volt még a király állandó tájékoztatása táviratban és levélben az utazásokról, Erzsébet hogylétéről. Az 1870-es években a királyné angliai és írországi vadászútjainak szervezője és állandó résztvevője volt. Az 1880-as évektől főleg fürdőkúrákra utazott Erzsébet, majd egyre többet Korfura. Nopcsa, aki maga is sokfelé járt már élete során, nem értette a királyné többórás túrázásait: „*úgy találja, – ahogyan maga nevetve mondja – hogy a természet gyönyörűségeit sokkal kényelmesebb a teraszról egy szép könyv lapjairól szemlélni.*”¹³ – írta róla naplójában Festetics Mária grófnő.

Minden utazás tartogatott meglepetéseket, ezekről Nopcsa a humort sem nélkülöző, kedélyes hangvételű levelekben tudósította Ferenczy Idát. Egy alkalommal a Territet-i szállodában szobát is cseréltek:

„mi annyit vándorlunk. ... most is ki kellett hurcolkodnom, szobámat Urunk¹⁴ kapja mint hálószobát, aztat nem is sajnálom mert nekem nem volt jó, Urunknak jobb lesz, mert mellette van Salonja; az a Salon közös volt Festetics Marival és ő használta főleg, nekem a keskeny hálószoba maradt, ha fűtöttem igen meleg volt, ha ablakot nyitottam légvonal volt, ha szivaroztam bűdös volt és semmi hasznom a Salonból. ... – Nem mondhatom hogy különösen szeretném itt létünket, ez a rögtöni változás – melegebből a hidegbe – nem sympatic természetemnek, ... de még nem tudni Ő. F¹⁵ terveit.”¹⁶

Előfordult, hogy a tenger szeszélye miatt változott az útvonal, például 1890. augusztus végén. A királyné váratlanul úgy döntött, Párizsba utaznak, ahol hirtelen szállást kellett találnia a főudvarmesternek.

„Kedves barátném! Infámis rossz utunk után kénytelen volt a kapitány visszatérni Doverba és így 30 órát veszítettünk; a szegény kis Grófné¹⁷ az egész 24 óra alatt nagyon szenvedő volt ... én nem voltam szenvedő, de az asszonyok mind, úgy hogy Ő.F. szolgálat nélkül maradt. ... Félek, hogy a Császár már nyughatatlan lesz, de nem tehetek róla, nem volt módom elébb tudósítást adni. ... Szíves üdvözlét küldi a táncoló hajóról mindég igaz barátja és híve Nopcsa.

Nagy változások állottak be. Innen megyünk rendes hajón Calais és onnan Parisba, onnan még Bordeaux és Arcachon-ba ... Ő Felsége ezeket maga gondolta ki és azt hiszem hogy igen

12 Például Anglia, Spanyolország, Franciaország, Egyiptom, Herkulesfürdő, Bártfa, Korfu, csak a legfontosabbakat említve.

13 Gróf Festetics Mária naplója, Paierbach, 1873. augusztus 2. Kézirat, Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár. Szíves köszönet a fordítás felhasználásának engedélyéért Tolnayné Kiss Móriának.

14 A király, I. Ferenc József.

15 Őfelsége: Erzsébet királynét leveleiben így emlegette a főudvarmester.

16 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához. Territet, 1893. február 28. Gödöllői Királyi Kastély Történeti Dokumentumgyűjtemény: Farkas Archívum, gysz. 3987/81. (továbbiakban GKK TD FA.)

17 Festetics Mária grófnőt, Erzsébet udvarhölgyét sok levelében emlegette így a főudvarmester.

*okosan teszi ha az időváltozást nem akarja bizonytalanra bevárni ... Hála Istennek nincs baj.*¹⁸

– írta meg nehézségeit Ferenczy Idának. Végül a párizsi Hotel Maurice-ban szálltak meg, gróf Festetics Mária udvarhölgy már onnan írt részletes beszámolót a viszontagságos tengeri útról, dicsérve Nopcsa báró helytállását:

*„A hajóról csak azt mondom, hogy rémítő. Még magának a Mrs.-nek¹⁹ is túl sok volt és még tegnap is kábult volt a feje! – De persze erről ne szólj. – Csuda – hogy elértük a partot – szolgálhatsz misét ezért kedves. Nem lehet senkinek fogalma mi volt. A hajó eleje és hátulja állandóan a vízben volt. – Ez után képzelted az állapotot a hajón ... – Első 18 óra leírhatatlan volt mit szenvedtem. Rémítő állapot, de beteg akkor nem voltam – csak úgy szédültem és még Ő Felseje is fekvé maradt. És Nopcsa pompásan tartott ki de ő is 5-kor feküdt le és nem égett sem nem vetkőzött le. – A gondolat a hajóra visszamenni borzasztó.*²⁰

Elmaradtak a hivatalos látogatások,²¹ sőt még az „*osztrák-magyar nagykövetség is csak az újságokból értesült a királyné érkezéséről. Hoyos nagykövet most szabadságon van, s az őt helyettesítő követségi tanácsos, Zichy gr., tekintettel a királyné szigorú inkognitójára, csak Nopcsa főudvarmestert látogatta meg. A királyné senkit sem fogadott*” – írta a Vasárnapi Ujság.²² Erzsébet utazásain különböző álneveket használt, de ezen az úton, a franciaországi Arcachon városában ezzel is gond akadt: „*itt Gasturi név alatt voltunk és talán meg sem esmerve, midőn Paartól²³ egy sürgöny érkezett az Ő egész címével és az én címemmel*”²⁴ – írta Nopcsa.

Azokban nemcsak külföldi utazásaira kísérte el a királynét főudvarmestere, hanem magyarországi kirándulásaira is, pl. Pozsonyba vagy Herkulesfürdőre. 1886. április 27-én a Baden-Badenből visszatérő Erzsébet és Mária Valéria főhercegnő Bécsset elkerülve utaztak egyenesen Budapestre, néhány óras kitérőt téve Pozsonyban, hogy a főhercegnő, az egykori tanítvány, meglátogassa a nyugalomba vonult **Rónay Jácintot**. Nopcsa a kialakult kényes helyzetet megírta Ferenczy Idának:

*„Kedves Barátném, Ő. F. az inneni elutazás végett rendelkezett tegnap, és sietek azt magával tudatni. ... Budára dél tájt lenne a megérkezés; biztosan nem tudhatni még az órát, minthogy az attól függ a mit én, de csak magának bizalmasan emlétek: a Főhercegnő Rónayt akarja Pozsonba meglátogatni, és minthogy az nap még nem reggeliztünk tehát Ő. F. a Püspöknél akar reggelizni, ez mind igen jól lenne, de minthogy Frigyes főherceg nejével is ott²⁵ és Ő. F. nem akarja meglátogatni, tehát félek, hogy az nagy botrányt fog okozni, a Főhercegnő is helyesli az én félelmemet, meg látjuk mi lesz határozva.*²⁶

Nopcsa 1886. április 13-án részletes levelet írt Rónay Jácintnak: „*Nagyméltóságú püspök, tisztelt barátom! Bizalmasan sietek Exczellenccziádnak egy örvendetes tudósítást megírni; de kérem azt senkivel, az utolsó perczig sem közölni s a szükségeseket csak titkon elintézni. Ő felsége a császárné és királyné ... 26-án este Münchenből távozni és 27-én reggel, Bécsset megkerülve, egyenesen Budára*

18 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idának, Dover, 1890. augusztus 23. GKK TD FA. gysz. 3987/38.

19 Erzsébet királyné Párizsban Mrs. Nicholson álnéven utazott.

20 Festetics Mária grófnő levele Ferenczy Idához. Párizs, 1890. augusztus 27. GKK TD FA. gysz. 3970/106.

21 Erzsébet királyné a fia, Rudolf trónörökös halála után egyre hosszabb utazásokat tett, sehol sem találta a helyét többé. Súlyos lelkiismeret-furdalás gyötörte, még jobban vágyott a magányra.

22 Vasárnapi Ujság, 1890. augusztus 31. 569. p.

23 Gróf Eduard Paar, a király főhadsegédje

24 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához. Hotel Arcachon 1890. augusztus 30. GKK TD FA. gysz. 3987/39.

25 Frigyes főherceg és felesége, Izabella főhercegnő Pozsonyban az egykori Grassalkovich-palotában laktak, amely ma a Szlovák Köztársasági Elnök rezidenciája.

26 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához. Baden-Baden, 1886. április 2. GKK TD FA. gysz. 3987/25.

utazni, utban esvén, Pozsonyhoz körülbelül 8 után fogunk érni. Ő felsége és a Főhercegnő kísé-
ve Kornis grófnétól és általam, Nagyméltóságodat fogják meglátogatni azonnal a pozsonyi érkezés
után; e szerint 8 ½ óraker ... Ő felsége kéreti, lenne szíves neki, a Főhercegnének, Kornis grófné-
nak és nekem reggelit adni. Exczellenccsiád maradjon otthon és várja ő Felségét a háznál, fivére²⁷
pedig lenne szíves két bérkocsit biztos lovakkal felfogadni ... természetesen annak úgy kell történni,
hogy az illető bérkocsisok ne is gyanítsák, hogy ki számára lettek fogadva, azért fivére is nehogy
csákóval várjon ránk, hanem csak úgy, a mint rendszeren szokott járni. Boldognak érzem magam,
hogy ily örvendetes hírt adhaték. Magamat további becses baráti hajlamába ajánlva, maradok
Exczellenccsiád tisztelő híve Nopcsa.”²⁸

Április 21-én a főudvarmester levélben tudatta, hogy **Gizella főhercegasszony** is csatlakozni fog
a társasághoz. Az udvari vonat április 27-én reggel pontosan érkezett, nem volt tisztelő küldöttség,
bár felismerték a királynét.

„Feledhetetlen három-negyed órát töltött aztán a fényes társaság a préposti lakban. ... végig
nézték a gazdag könyvtárt, az ódon bútorzatú dolgozó szobát Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany és
Deák mellszobrával. Majd a házi kápolnába vezette le Rónay ő felségét és kíséretét, hol a királyné
s felséges gyermekei az oltárhoz léptek s keresztet vetve buzgó fohászszal meghajoltak a kereszt előtt.
Egyszerű reggeli fejezte be a látogatást. ... Fesztelen és élénk társalgás folyt. A királyné kegyessége
mindenkit lebilincselte ...”²⁹

Szerencsésen megoldódott a főhercegi látogatás ügye is. A püspöktől „a Grassalkovich-téri
főhercegi palotához mentek, de minthogy Frigyes főherceg szolgálati ügyben távol volt és Izabella
főhercegasszony gyengélkedett, nem is szálltak ki”,³⁰ hanem egyenesen a pályaudvarra hajtottak,
ahol nagy tömeg köszöntötte őket, és folytatták útjukat Budapestre.

1887. április elején³¹ Erzsébet Majláth Sarolta és Nopcsa Ferenc kíséretében Herkulesfürdőre
utazott. A báró Ferenczy Idának elragadtatással írt a táj, és a település szépségéről:

„Kedves barátném, Utunk a Dunán szép volt, a természet helyenként nagyszerű, ... nagyon
meglepett, hogy 54 évek után még oly jól emlékeztem a Dunai szépségre, a Herkulesfürdőt pedig
annyira megváltozva találtam, hogy semmiképp sem tudtam vissza emlékezni; ... az ember inkább
külföldön képzelet magát, de nem Magyarföldön.”³²

A királyné fürdőkúrákat vett, a Herkules-kút gyógyvizét itta, hosszú gyalogtúrákat tett udvarhöl-
gyével a hegyekben, egészen a román határig. Erzsébet minden nap együtt ebédelt kíséretével, báró
Nopcsa Ferenc főudvarmesterrel, Majláth Sarolta udvarhölgygel és **Hermann Widerhofer** udvari
orvossal. Biztonságára külön őrség és csendőrség vigyázott, ez utóbbi parancsnokságát erre az időre
Szontágh Gusztáv gödöllői csendőr-főhadnagy vette át.³³ Azonban protokolláris teendők még itt is
vártak a királynéra, melyeket a főudvarmester intézett:

„Tegnap kellett Bukarestbe írnom, a Román Király emberének és megértetni vele, hogy Ő.F.
kéreti a királyi párt látogatásukkal nem igen sietni, ... azt vélem, hogy sok nyugtunk itt nem lesz;
gondolhatja, hogy ezen visiták mennyi bajt okoznak már a lakásoknál is.”³⁴

27 Rónay Domokos őrnagy

28 Vasárnapi Ujság, 1896. május 10. 300–301. pp.

29 Uo. 301. p.

30 Fővárosi Lapok, 1886. április 29. 860. p.

31 Erzsébet királyné 1887. április 4–május 13. között tartózkodott Herkulesfürdőn.

32 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához, 1887. április 6. GKK TD FA. gysz. 3987/30.

33 Fővárosi Lapok, 1887. április 2. 661. p.

34 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához, 1887. április 6. GKK TD FA. gysz. 3987/30.

Végül a román királyi pár 1887. április 28-án látogatta meg Erzsébetet, aki a pályaudvaron szívélyesen üdvözölte őket, majd a Ferencz József-udvarban lévő szállásukra mentek, az épület előtt a királyné főudvarmestere fogadta és kalauzolta őket.³⁵

Ha Erzsébet királyné a gödöllői kastélyban tartózkodott, főudvarmestere ide is elkísérte. Saját lakosztálya volt az egykori ún. muzsikuszárny emeletén. Minden alkalommal részt vett az udvari ebédeken, vacsorákon, vadászatokon, vendégfogadásokon,³⁶ és rendszeresen elkísérte Erzsébetet Fótára, amikor a királyné meglátogatta **gróf Károlyi Istvánt** és feleségét.³⁷ Előfordult, hogy Ferenc Józseftől is kapott megbízást:

„A király értesülvén, hogy Kartalon, Podmaniczky Géza báró birtokán, gőzekével szántási verseny tartatik, Nopcsa bárót megbizta, hogy személyesen győződjék meg a szántás eredményéről. Nopcsa báró a versenyen jelen volt, s mint a Podmaniczky család vendége, ezuttal először izlelte meg a híres magyar turkesztáni dinnyét, melyet Fehér Miklós földbirtokos honosított meg és nagyban termeszt. Nopcsa báró a verseny eredményéről jelentést tevén a királynak, egyuttal bemutatta a kitünő és izletes turkesztáni dinnyét is, mire ő felsége meghagyta, hogy a jövőben a királyi udvar asztalára mindig a magyar turkesztáni dinnyéből szolgáljanak.”³⁸

1872. november végén Ferenczy Ida nem tartózkodott a királyné mellett Gödöllőn, hanem az akkoriban divatos kumisz-kúrára utazott el az osztrák fürdőhelyre, Trautmannsdorfbá. A főudvarmester levelekben tudósította a gödöllői életéről is:

„Tisztelt Barátném, Remélem eddig már egészen berendezte magát és hogy az átköltözés nem ártat meg kedves egészségének; ... talán ... havat fogunk kapni; tegnap és tegnap előtt déli szelünk volt essővel, az éjjel meg változott az idő és hives lett, mind a mellett Ö.F. vadászni ment, féltem ne hogy meg fázon, de hála az égnek se baj. – Köszönem kedves barátném 11 ről írt tudósítását ... – Utazásomat illetőleg még tudósítani fogom, hogy tudhassa mikor jöve, nekünk sok dolgunk lesz együtt, Ö. F sok holmit réám bízott és minthogy mulatásunk rövid lesz, kérném rendezze idejét úgy hogy megérkezésem után mindjárt tanálhassam és a réám bízottakat el mondhassam, így magának is lesz ideje holmit elvégezni míg ott leszek. – Ö Felsőge tegnap meg jött, aznap vadásztak is és ma a vadászat a Gödi pusztára van tervezve, hova külön vonattal van a menés. – Igen nagyon kíváncsi vagyok magát látni és hogy milyen a kinézése, valóban igen kíváncsi vagyok a kumis hatását látni; remélem jó hatással volt maga kedélyére is, és hogy nem lesz soha többé oly szeszélyes milyenek sokszor volt alkalmam tapasztalni?! így talán kevesebet fogunk veszekedni, és meg lehet hogy maga viszont aztat fogja észlelni, hogy engemet még az ide való nyugalom csendesebbé tett? Most áldja Isten, a viszontlátásnak valóban igen örvend őszintén szerető tisztelője Nopcsa”³⁹

A felolvasónőt Erzsébet királyné és a főudvarmester is nagyon várták vissza Gödöllőre:

„Tisztelt Barátném! ... igen örvendek hogy jobban érzi magát; ... már kezdek ezek után reményleni hogy ha magára vigyáz úgy nem sokára le fog jöhetni; Ö F. is igen várja és azon hiedelemben van hogy melette hamarább vissza fogja nyerni egészségét, mint nyugodtabb vagy talán egészen nyugodt fog lenni; tudom, hogy Ö.F. is írt magának reményilem kapta lesz levelét; ... Ma volt az első téli napunk; száraz hideg, reggel ½ 9 midőn a thermométert néztem még 2 ½ fok hideg volt; a nap szépen ment le és így mégint holnap is hasonló szép időt várhatunk. Istennek hála semmi

35 Díszebédet tartottak tiszteletükre Erzsébet királyné szállásán, a Tatarczy-villában, majd másnap délelőtt a királyi pár visszautazott Bukarestbe.

36 Például 1894. október 15-én, amikor a gödöllői kastélyban díszebédet adtak Sándor szerb király tiszteletére.

37 Például 1879. szeptember végén. Magyarország és a Nagyvilág, 1879. szeptember 28. 621. p.

38 Vasárnapi Ujság, 1876. október 29. 700. p.

39 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához, Gödöllő, 1872. december 14. GKK TD FA gysz. 3987/1.

rossz más újság nincs; ... Ö.F. szándoka van 29 ikén be kísérni a Császárt Budára és este mégint kijönni, az nap reggel a koronaherczeg is utazik fel; nem tudom lesz é változtatás a teroben? Be szép lenne ha egészsége magának meg engedné akkorában már Budán lenni és velünk együtt kijönni; én igen ohajtanám és van több tárgy mely felől szollani kívánék magával. – Jó hírt várva üdvözli magát leg szívesebben öszinte híve Nopcsa

26. reggel. Előbb mintsem postára tétetném még írok pár sort; az idő gyönyörű, csendes és száraz hideg; Ö.F. gondolom lovagolni fog, a Császár Budára ment és a Koronaherczeg vadászni. ... kérem tudassa vélem sürgöny által hogy mikor fog le indulni. – Ujra is Isten Önnel ... szívből üdvözlöm és várja tisztelő hú barátja Ferenc⁴⁰

Itt a kastélyban az udvartartás tagjai, többek között Nopcsa báró, esténként összegyűltek Feste-tics Mária udvarhölgy szalonjában nagy whist-partikra és beszélgetésekre.⁴¹ Hogy mennyire ragaszkodott Erzsébet királyné a főudvarmesterhez, jól mutatja az alábbi történet:

„Egy főudvarmester lába. Baj, ha egy főudvarmester, kinek fürgelábúnak kell lennie, épen a lábán sebesül meg. Ily baj érte Nopcsa bárót, a királyné főudvarmesterét Gödöllőn. A királyné orvosi konzíliumot hívott össze, s kijelentette, hogy ő sem távozhatik Gödöllőről, ha a főudvarmester baja miatt nem távozik. Az orvosok azonban megnyugtatták a gyöngéd királynét, kijelentvén, hogy a főudvarmester daczára sebének, bátran utazhatik.”⁴²

A királyné utasítására a főudvarmester udvarhölgyeket és palotahölgyeket nevezett ki, például 1887. április 6-án **gróf Károlyi Istvánnét** palotahölgygé. A főudvarmester protokolláris feladatai közé tartozott reprezentációs alkalmakkor a bemutatások celebrálása, például 1885 farsangján a budai várban, két alkalommal is. Ezekről hosszú leírást közölt a Vasárnapi Ujság, 1885. január 7-én az udvari bálon jelen volt a magyar arisztokrácia színe-java: „A király a királynét karöltve vezetve lépett be; közvetlen utána a trónörökös nejével ... A királyi udvar a terem egyik szélén foglalt helyet. A pamlogon a királyné ült, kihez b. Nopcsa a főuri világ hölgyeit cercelehez vezette.”⁴³

1885. január 12-én tartották Mária Valéria főhercegnő táncestélyét, ide „a magyar főuri családok ifju sarja közül huszonnégy pár nyert meghívást. ... A meghívó este 6 órára szólt. ... A bemutató teremben sorba állították a fiatal hölgyeket és urakat, kiket még nem mutattak be eddig a királyi családnak. Jobbról a hölgyek, balról a férfiak állottak egymás mellett. A leányokat az udvarhölgyek,⁴⁴ az urakat Hobenlohe herczeg és Nopcsa báró udvarmesterek állították föl kor szerint. Mikor már mind együtt voltak a királykisasszony vendégei, megnyílt a nagyterem ajtaja s bevonult az udvar.”⁴⁵

A báró Erzsébet nevében kérvényekre, meghívásokra válaszolt, köszönőleveleket, üdvözlő- és résztvétáviratokat küldött a királyné kedves barátai, tisztelői számára, pl. **Deák Ferencnek**,⁴⁶ gróf Andrássy Gyulának, **báró Eötvös Józsefnek**, számtalan közintézmény részére adományokat küldött Erzsébet megbízásából, és intézte az udvartartás tagjainak ügyes-bajos dolgait is. Erzsébet rendszeresen látogatott árvaházakat, iskolákat, kórházakat, legtöbbször báró Nopcsa társaságában,

40 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához, Gödöllő, 1872. december 25. GKK TD FA gysz. 3987/2.

41 Ezekről rendszeresen írt naplójában az udvarhölgy, például 1879. október 6-án. TOLNAYNÉ KISS M. 2009. 141. p.

42 Ország-Világ, 1886. január 2. 17. p.

43 Vasárnapi Ujság, 1885. január 11. 30. p.

44 Az ekkor szolgálatban lévő udvarhölgyek Kornis Mária grófnő és Majláth Sarolta.

45 Vasárnapi Ujság, 1885. január 18. 49. p.

46 A „Haza bölcsét” a királyné főudvarmestere által köszöntötte fel névnapján. Három távirat, 1873–74–75-ből fennmaradt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában.

például 1872. április 3-án a budapesti vakok intézetét. Deák Ferenc ravatalához 1876. január 31-én, majd gróf Andrassy Gyula ravatalához 1890. február 23-án a királynét Nopcsa és Festetics Mária udvarhölgy kísérték el a Magyar Tudományos Akadémiára. Erzsébetet főudvarmestere képviselte a temetéseken.

Nopcsa Ferenc cs. és kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, máltai lovag és a főrendiház tagja, 1873. április 17-én elnyerte a Lipót-rend nagykeresztjét, majd 1874. május 14-én, Budapesten, testvérével, Elekkel együtt magyar bárói rangot kapott. Ha megnézzük a róla készült fotókat, egy igazi gentlemant látunk. A *Borsszem Jankó* vicclap az alábbiakat írta róla:

„Báró Nopcsa. Nem spanyol ez a német, hanem magyar. ... a jótékony feszesség, a barátságos czerimónia, a távolító előzékenység és a megnyerő felsőbbtség oly kellemes vegyülete, amilyen felséges Asszonyunk főudvarmesterében oly szerencsésen egyesül. Bámulja is, tudom, a sok német udvari méltóság, hogy ime, mily büszke és nem sért meg senkit; mily nyájias, ... mily magyar s mégis mily európai.”⁴⁷ (2. kép)

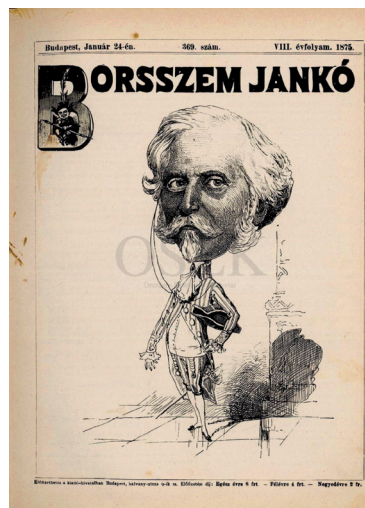
A báró nem nősült meg, hivatalát 26 éven keresztül hűséggel, türelemmel és precízen, szigorú kötelességtudattal látta el.

„A politikába nem avatkozott, de nemzetünk ... törekvéseinek hű és lelkes tolmácsa és képviselője volt a királyné udvaránál. Állását nemcsak udvari méltóságnak, hanem munkatérnek tekintette, ... Különös gondja volt a királyasszony elé érkezett folyamodványok lelkiismeretes elintézésére. ... ha szükségét látta, hogy a kérelmezők személye és helyzete felől bővebb értesülést szerezzen ... polgári öltözetet vett magára és személyesen járt utána mindennek. Szintén így tett igen sok esetben, mikor a felséges asszony itt vagy ott titokban akarta osztogatni a nyomor vagy szerencsétlenség enyhítésére szánt adományait.”⁴⁸

Maga is több alkalommal adakozott, például 1876 decemberében a Kolozsvári Múzeumnak, hogy megvehessék Petőfi Sándor carrarai márvány mellszobrát. Tagja volt a budapesti Nemzeti Casinonak, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, valamint alapító tagja volt az Iparművészeti Társulatnak.⁴⁹

Udvarmesteri tisztségéről idős kora miatt 1894 őszén kérte felmentését. A király szívélyes hangú levélben járult hozzá ehhez, 1894. november 17-kén: „Kellemes kötelességnek tekintem, hogy önnek ezen kipróbált szolgálataiért, azok befejezésekor köszönő elismerésemet fejezem ki, azzal az őszinte óhajtsómmal, hogy a jól megérdemelt nyugalomnak még sokáig örvendhessen.”⁵⁰ A királyné ezután sem feledte el, több alkalommal meghívta, ha Budán vagy Gödöllőn tartózkodott. A főudvarmester tulajdonában két festmény is volt, melyek felséges úrnőjét ábrázolták, mindkettő **Georg Raab** alkotása. (3. kép) Ezeket végrendeletében az Erdélyi Múzeum-Egyesületre hagyta.⁵¹

Nopcsa élete végéig levelezésben állt Ferenczy Idával, így továbbra is kapott híreket úrnőjéről.

2. kép – A királyné főudvarmestere a *Borsszem Jankó* címlapján, 1875. január 24. Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye

47 *Borsszem Jankó*, 1875. január 24. 2. p.

48 *Vasárnapi Ujság*, 1894. december 9. 827. p.

49 100 Ft-tal lépett az alapító tagok közé 1885 januárjában. *Fővárosi Lapok*, 1885. január 14. 67. p.

50 *Vasárnapi Ujság*, 1894. december 9. 828. p.

51 Erdélyi Múzeum-Egyesület közgyűlési jegyzőkönyve, 1905. május 21.

3. kép – Georg Raab: Erzsébet királyné, 1879 körül.
Egykor báró Nopcsa Ferenc tulajdonában volt
festményről készült fénykép.
Megjelent: Vasárnapi Ujság, 1898. október 2.

báró Nopcsa Ferenc, gróf Festetics Mária, Ferenczy Ida.⁵⁴ (4. kép)

Nopcsa báró élete utolsó éveinek nagy részét testvére, Elek családja körében töltötte Szacsalon, ahol élvezte a jó levegőt, a nyugalmat, de hiányzott neki a megszokott társaság. A királyné utazása-iról a lapokból értesült, és továbbra is folyamatos levelezésben állt Ferenczy Idával. A gyógykúrán tartózkodó felolvasónőnek Bad Gastein-be a következőket írta:

*„Bár Gasteinban is oly szép idő járt volna és hogy maga jól találhatta magát, hogy van? már oly rég nem tudok semmit magáról, remélem meg kapta Bécsi leveletem ... kérem írjon és tudassa velem hogy mely napig fog ott maradni; a lapból olvastam hogy Ö.F. már elhagyta Hohenschwangant és hogy Münchenbe utazott, úgy látszik hogy nem sokára Ischlbe vissza fog térni, de én azért ki tartanám kurámat, úgy is Ö.F. meg engedte magának hogy maradjon, egy pár nap nem is tehet különbséget, de sokáig nem maradnék távol. Én itten roppant magányosan és csendesesen élek csak éppen egészségemnek, a kert oly kellemes, oly jól lehet a szép nagy tölgyfák árnyéka alatt pihenni és a havasi levegőt beszívni; nagy a csend és az ember a világról mit sem tud, nem zavarja semmi ... Kevés igen kevés ember van ki engemet érdekelne, hiszen én sem fogok senkinek hiányozni; de igen szeretnék hírt kapni azoktól kik mindég jók voltak irányomban, és azért kérem magát adjon hírt magáról. Üdvözli magát és minden jót kíván, jó egészséget – kitartást és Isten áldását öreg igaz barátja Nopi.”*⁵⁵

Nopcsa báró maga is sokszor utazott különböző fürdőhelyekre, például Baden-Baden-be. Szíve-

Erzsébet halála mélyen megrendítette az idős bárót. A királynéről még két évvel halála után is fájó szívvel emlékezett meg, ahogyan ezt az évfordulót ugyancsak mély szomorúságban töltő Ferenczy Idának írta Ischl-be:

*„igen értem fájdalmas vissza emlékezetét a multban, maga ott én még itt siralmasan engedünk érzéseinknek; de most már elég lesz, én magát féltem és szeretném hogy Ischl-t oda hagyja. A koszorukat letettem Ö. F. koporsójára mind ketőnk nevére, csendesesen imádkoztam lelki nyugalomára; adja Isten neki örökös nyugalmat!”*⁵²

Pár évvel később a királyné emlékét őrző budapesti Örökimádás templom számára a királyné három leghűségesebb embere, Festetics Mária, Ferenczy Ida, Nopcsa Ferenc elkészítették Erzsébet egészalakos márvány szobrát. **Hermann Klotz** alkotását a templom elkészüléséig, 1908-ig⁵³ – melyet a báró már nem érhetett meg – a Nemzeti Múzeumban helyezték el. A templom falán márványtábla hirdette az adományozást:

„Erzsébet királynénak, feledhetetlen kegyes úrnőjüknek örök hálájuk és legmélyebb hódolatuk jeléül

52 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához. Bécs, 1900. szeptember 12. GKK TD FA. gysz. 3987/147.

53 Az Üllői úti templomot a király jelenlétében avatták fel 1908. szeptember 8-án.

54 VÉR E. V. 2006. 122. p.

55 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idához. Szacsal, 1896. július 12. GKK TD FA. gysz. 3987/118.

4. kép – „Die Alte Garde” Báró Nopcsa Ferenc, gróf Festetics Mária, Pater Mayer Lőrinc udvari lelkész, Ferenczy Ida és Dr. Hermann Widerhofer udvari orvos Ferenczy Ida bécsi, burgbéli lakásának szalonjában. Színezett fénykép, 1900 körül. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum gyűjteménye

sen tartózkodott Bécsben is, általában a téli időszakot töltötte ott. Elkezdte írni visszaemlékezéseit, amelyet a császárvárosban is folytatott. Egyik levelében megírta Ferenczy Idának, hogyan is teltek bécsi napjai:

„Kedves barátném, ... Én itt folytatom a szokott életmodomat, csak a Schönbrunni látogatás hiányzik nagyba; 12 ora felé reggelizem, aztán haza jövök és 1 – 5 irom életpályámat, most éppen Romába vagyunk, odáig már tisztába írtam, most következik a nehezebb rész mert más sokra nem emlékezem és jegyzeteim nincsenek. – 6 óraker kikocsikázom a Sacherkertbe ebédelni, aztán kissé kocsikázom még a hivesbe, ha jó darabot adnak a Burgi színészek úgy oda megyek, ha nem az esetben már 9 óraker haza jövök és lassan lefekszem. ... Ha valaki egész hosszú életén át mindig el volt foglalva, a tétlenséget bajosan tudja tűrni; ez pediglen az én jelenlegi esetem!”⁵⁶

Nopcsa Ferenc 1904. június 24-én este a szacsali családi kastélyban halt meg. Hátszegen temették el június 27-én a római katolikus templom mellett lévő családi kriptában.

56 Nopcsa Ferenc levele Ferenczy Idának. Bécs, 1897. július 17. GKK TD FA. gysz. 3987/128.

ÚJSÁGOK

Borsszem Jankó, 1875. január 24. szám
Fővárosi Lapok, 1885. január 14., 1886. április 29., 1887. április 2. számai
Magyarország és a Nagyvilág, 1879. szeptember 28. szám
Ország-Világ, 1886. január 2. szám
Vasárnapi Ujság, 1876. október 29., 1885. január 11., 1885. január 18., 1890. augusztus 31., 1894. december 9., 1896. május 10. számai

IRODALOM

CORTI, Gróf Egon Caesar 1989. Erzsébet királyné. Bp.
Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlési jegyzőkönyve, 1905. május 21.
Gödöllői Királyi Kastély Történeti Dokumentumgyűjteménye: Farkas Archívum, báró Nopcsa Ferenc levelei Ferenczy Idához, gysz. 3987.
Gödöllői Királyi Kastély Történeti Dokumentumgyűjteménye: Farkas Archívum, Festetics Mária grófnő levelei Ferenczy Idához, gysz. 3970.
HAMANN, Brigitte 1988. Erzsébet királyné. Bp.
MÁRKI Sándor 2011. Erzsébet, Magyarország királynéja. Reprint kiadás. Bp.
PÁL Judit 2009. Erdélyi főispánok a kiegyezés után. In: Aestas 24. (2009) 4. sz. 80–99. pp.
TÉGLÁS Tivadar 1960. A százéves Szegény gazdagok néhány kérdéséhez. In: Irodalomtörténeti Közlemények 64. (1960) 2. sz. 235–240. pp.
TOLNAYNÉ KISS Mária 1992. Kedves Idám! Leveleskönyv. Bp.
TOLNAYNÉ KISS Mária 1998. „Sirály vagyok, sehová se való...” Útközben Erzsébet királynéval. Bp.
TOLNAYNÉ KISS Mária 2009. Egy udvarhölgy naplójából. Gödöllő.
TOLNAYNÉ KISS Mária: Egy udvarhölgy naplójából. Kézirat, Gödöllői Királyi Kastély múzeumi Adattára
VÉR Eszter Virág 2006. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között. In: Budapesti Negyed 14. (2006) 2. (52.) sz.
VITA Zsigmond 1975. Jókai Erdélyben. Bukarest.

A SCHÜTZ KÉKFESTŐ ÉS KERESKEDŐ CSALÁD ZALAEGERSZEGEN (1865–1944)

Megyeri Anna

„Igen, Schütz Sándornak van mit aprítani a tejbe. A Rákóczy-utcában van szép emeletes háza, a földszinten elöl egy gazdag nagy »singes« bolt, a többi termekben raktár s a kékfestő gyár egy sereg munkással és segéddel. Csakhogy mindezek nem hullottak ám úgy az égből, mint régen a manna. Ezelőtt negyven évvel fiatal legény korában hozzáfogott a dologhoz, nem éppen puszta kézzel, mert az apja orvos volt Keszthelyen, s egy pár forint csak jutott a sok testvér közül mindenkinek. Az ifjú ember korán megtanulta a kékfestés mesterségét, s mártogatta egy üstbe a fejér vásznat, s a magyar nemesektől kedvelt kék mezőbe fejér pettyeket rakott, azután a halmoz babos kendőt vitte vásárokra s eladta, – együttesen, párhuzamosan művelve a két testvérfoglalkozást: az ipart és a kereskedést.”

Később nagyobb üzemet hozott létre. Üzletében bőven volt a „külföldi világ produktumaiból is vegyesen a honiakkal.”¹ – mutatta be 1906-ban a Magyar Paizsban **Borbély György** gimnáziumi tanár, újságszerkesztő a szerénységéről ismert **Schütz Sándort**, aki 1865-ben nyitotta meg kékfestő műhelyét Zalaegerszegen.

Schütz Mihály, az édesapa valóban orvos volt, ahogy a zsidó összeírásból ismerjük 1848-ban 45 esztendő, Morvaországból, Gevits (ma: Jevičko, Csehország) településről érkezett hazánkba. 1832 óta élt Magyarországon,² illetve Keszthelyen, ahol magánpraxisa volt. 1857–1861 között bizonyosan a városi kórház orvosa, akinek „keze vonása reszketős, nehezen olvasható gót betűkkel írt.”³ Feléségül a keszthelyi **Lázár Izsák** kalmár leányát, **Katalint** választotta, aki 1848-ban 35 esztendő.⁴ Schütz Mihály és Lázár Katalin frigyét gazdag gyermekáldás kísérte: 1848-ban hét gyermekük közül a legidősebb 13 esztendő **Teréziát Leonóra** követte 12, **Jakab** 9, **Samu** 8, **Dóra** 5 évével. **Sándor** 4, **Salamon Rafael** mindössze egy esztendő volt akkor. A népes családdal egy fedél alatt élt az orvos édesapja, a 80 esztendő **Schütz Fülöp**, aki 1838-ban követte családját Morvaországból.⁵ Az egyik testvér „*Ischl világhíres fürdőorvosa lett.*”⁶ Schütz Mihály idős korára Zalaegerszegre költözött fiához, 1882. június 7-én hunyt el 80. életében, a zalaegerszegi izraelita temetőben nyugszik.

Az 1848-ban csupán négy esztendő fiúcska, Schütz Sándor (1843–1924) a kékfestő mesterséget Keszthelyen sajátította el. Egy kortárs tudósítása szerint az „*akkori idők szokása szerint legény-éveiben bejárta fél Európa festőműhelyeit.*”⁷ A család származási helye, Morvaország ismert volt fejlett kékfestő iparáról és szépen faragott kékfestő nyomódúcairól.⁸ A kékfestőknek önálló céhük nem lévén,

1 Magyar Paizs (továbbiakban MP), 1906. július 12. 3. p. A zalaegerszegi kékfestő gyár.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (továbbiakban ZML) 1848-as zsidó összeírás, Keszthely. A forrásban Gevits olvasható, amit valójában Gewitsch-nek írtak.

3 PÉCZELY P. – SÁGI K. – SZUTRELY A. 1952. 31. p.

4 ZML VIV.102./c. A Zala megyei zsidóság összeírása, 1848. Lázár Izsák Keszthelyen született, neje, Veltner Rozi Kővágóörsön.

5 ZML VIV.102./c. A Zala megyei zsidóság összeírása, 1848.

6 BENEDEK R. 1938. 122. p.

7 Uo.

8 Magyar Néprajz Anyagi kultúra III. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/03/109.html#110> (letöltve 2015. január 20.)

mesterlevelét a keszthelyi németvarga cég állította ki 1864. november 14-én. A céglevel **Markbreiter Jakab** nagykanizsai nyomdájában készült a következő szöveggel:

„*Mi Tekintetes Zala megyei becsületes magyar Varga czéhbeli Mesterek adjuk tudtára mindenkinek, kiket a dolog illet: hogy mai napon October 29. 1864 tartott czéhgyülésünk alkalmával Schütz Sándor festő előttünk megjelenvén, arról, hogy e cébben remekét bevégezvén, mesterjoggal felruháztatott: s mint remekes mester bekebeleztetett, magának hiteles alakban bizonyítványt kért kiadni. – Melyek folytán általunk ezennel hitelesen bizonyíttatik, hogy nevezett Schütz Sándor 1864. október 26. napján remekét a szabályok értelmében megtette, az általunk jónak találtatva, további illető a cs. kir. hatósága által ellátott f. 1864. évi október 20-án kért iparüzleti engedélyét bemutatván – mesterjoggal felruházott és czéhünkbe mint rendes tag bekebeleztetett. Melynek nagyobb valóságára kiadtuk jelen czéhpecsétünkkel megerősített bizonyság, illetőleg mester-levelünket. Keszthely, 1864. november 14.*”

Vlasits József főcéhmester és **Lásár Salamon** festő mester, valamint **Schlesinger Bernárd** [Bernát?] [...] mester aláírásával.⁹

Schütz Sándor kékfestő gyára és kereskedése

Schütz Sándor 1865 áprilisában adta be letelepedési kérvényét Zalaegerszeg város tanácsához.

„*Miután a folyamodó a kérvényhez zárt mesterlevelével, s bizonyítványával mesterségének kiképzettségét, józan politikai és erkölcsi viseletét is bebizonyította volna, s Keszthely mezővárosától, hol eddig tartózkodott vég elbocsájtást is nyert, ugyanezért neki Zalaegerszeg mezővárosban a városi tanács által a 12 forint 93 xr osztrák értékben meghatározott letelepedési díj letétele mellett a letelepedési engedély ezennel megadatik.*”¹⁰

November 15-én írásbeli kötelezettséget adott át a Tanácsnak, melyben az új kórház, illetőleg betegápolda fenntartására évenként öt forint megfizetését vállalta magára.¹¹ Korabeli sajtóadatok szerint a takács cég, vagy inkább – vélhetően – a takácsokat is magába foglaló vegyes cég tagja lett.¹²

A kis kékfestő műhelyből nőtt ki a későbbi, a helyi viszonyok között tekintélyes szövő- és kékfestő üzeme, amit gyárként emlegettek, valamint rangos textilkereskedése.¹³ Feleségül vette **Deutsch Helenát**, a tiszteletben álló bőrkereskedő, **Deutsch Manó**¹⁴ és **Löbl Babetta** leányát.

9 E német és magyar nyelvű, nyomtatott céglevellet dédunokája őrzi keretbe. Édesapja, Schütz Mihály a háború után találta meg Zalaegerszegen, kifosztott házukban.

10 ZML V. 1601. No. 770. 1865. ápr. 5. No. 58. KAPILLER I. – PAKSY Z. 2014. 108. p.

11 ZML V. 1601. No. 772. 1865. nov. 15. No. 157. KAPILLER I. – PAKSY Z. 2014. 113. p.

12 Zalamegyei Ujság (továbbiakban ZMU), 1934. november 25. Bizonyára maga Schütz Sándor adta ezt az információt a sajtónak, több helyen is olvasható ez az adat. A levéltárak sajnos nem őrzik a zalaegerszegi takács cég iratait. Korábbi időszakból vannak utalások önálló takács cég léteire, pl. amikor a városban 9 cég támogatta a Szentháromság szobor felállítását, külön említik az „érdemes takács” céhet. MEGYERI A. 2007. 195. p. 1826-ból már a bogrnár – kovács – szíjártó – takács vegyes cég pecsétje ismert. BÉRES K. – MEGYERI A. 2002. 170. p.

13 Zalamegye (továbbiakban ZM), 1883. július 15. „A helybeli izraelita hitközség kebelében a választás múlt hó 31-én ejtetett meg. A választás eredménye következő; Fischer László elnök, Boschán Gyula alelnök; az igazgató tanács tagjai: Rosenberg Sándor, Rosenthal Ignác, Fischer Miksa; pénztárnok Fürst Izidor, templom gondnokok Stern Bernát és Weinberger Hermán. Hitközségi képviselők: Schütz Sándor, Heinrich Zsigmond, Grünvald Lajos, Grünvald Farkas, Fuchs Samu, Fürst Benedek, Ostreicher Markus, Ostreicher Sándor, Deutsch Manó, Berger Heinrich, Mayer Jakab, Rosenberg Zsigmond, Rechnitz Lipót, Geisinger Samu, Weisz Izidor ügyvéd, Geiringer Zsigmond, Szalczér Miksa, Weisz Sándor.”; MP, 1903. december 24. 3. p.

14 A cégbírószágon 1876. május 13-án jegyezték be bőrkereskedését, mely 1880-ban Deutsch Manó és fia cégé alá került át. ZML VII.2d. Zalaegerszegi Királyi Törvényszék iratai. Zala megyei cégbírószágon cégjegyzékei.

Apósa alapító részvényese volt az 1869-ben létrehozott városi takarékpénztárnak,¹⁵ városi képviselő, 1883-ban az adókvető bizottság tagja, valamint a „Zala-egerszegi szövetkezeti önszegélyző-egylet” igazgatója.¹⁶

Schütz Sándornak és Deutsch Helenának három gyermeke született. 1871-ben **Johanna** (Janka), aki mindössze 8 esztendő volt, amikor egy gyógyíthatatlan betegség elvitte.¹⁷ 1873-ban született **Frigyes**, majd 1877-ben **Szelin**. A csupán 35. évében járó Deutsch Helena szintén megbetegedett és 1881. december 29-én és elhunyt.¹⁸ 1884-ben édesapja, a 72 esztendő Deutsch Manó is jobblétre szenderült, nyolc gyermeke búcsúzott tőle: Babetta, **Paula**, **Róza**, **Hedvig**, **Ödön**, **Ferenc**, **Albert** és **Izidor**.¹⁹

Schütz Sándor hamarosan a város,²⁰ sőt a vármegye²¹ legnagyobb adófizetői közé emelkedett, részvényese volt az 1869-ben alapított zalaegerszegi központi takarékpénztárnak,²² 1872-ben a számvizsgáló bizottmány tagja **Oesterreicher Zsigmond** és **Stern Zsiga** mellett.²³ Kezdetől fogva támogatta a kulturális létesítményeket, mint ahogy a zalaegerszegi polgári iskola építését is, 1873 és 1875 közt évenként ajánlott fel 3 forintot a nemes célra.²⁴ Amikor Zalaegerszegen 1886. április 11-én megalakult az Ipartestület, a számvevő bizottság tagja lett,²⁵ valamint választmányi tagja volt a zalaegerszegi kereskedelmi körnek.²⁶ Az izraelita hitközségben is jelentős szerepet vállalt, a hitközség vezetőségi tagjaként, 1883 júniusában hitközségi képviselőként.

Schütz Sándor ismét megházasodott, második felesége **Tenczer Kunigunda** (1847–1928), aki szintén részt vállalt a közéletben, ha szerényebb mértékben is. Családját és a házasságkötés időpontját nem ismerjük, 1887-ben már bizonyosan a házások voltak, mert szerepelt azok között, akik a város szegény gyermekeinek felruházására adakoztak a zalaegerszegi Chanuka egyletben: míg például **Weisz Izidorné** 10 rőf kelmét, **Rosenberger Henriette** 14 pár harisnyát, addig Schütz Sándorné 12 kis kendőt adományozott. Az ajándékokat a polgári iskola rajz tantermében osztották ki.²⁷ Egy 1892-ben megjelent híradás arra enged következtetni, hogy Kunigunda asszony egy leányt is hozott a házasságba: „*Fürst Samu zalaegerszegi kereskedő eljegyezte Bruckner Zsófia kisasszonyt, Schütz Sándor zalaegerszegi kereskedő kedves nevelt leányát.*”²⁸ 1889-ben a polgári és középkereskedelmi

15 MEGYERI A. 2001. 220. p.

16 ZM, 1883. február 25., március 25.

17 Az izraelita temetőben álló sírkövén neve Schütz Janka. ZML IV.435.b. Felekezeti anyakönyvekről készült mikrofilmek. 1878. Halálának okozója „agylob”.

18 ZML IV.435.b 1881. Gyomor és bélgyulladás okozta a halálát.

19 ZM, 1884. május 4. A testvérek révén a Schütz gyerekek rokonságba kerültek a Fischer, a Blau és a Gránitz családdal.

20 Paksy Zoltán kutatásai szerint 1882–1924 között 37 alkalommal szerepelt a virilis listán. PAKSY Z. 2006. 184. p.

21 ZM, 1902. október 19. 3. p. Vármegyei virilisták Morandini Román, dr. Obersohn Mór, Boschán Gyula, Schütz Sándor stb. MP, 1902. január 2. 3. p. E forrás szerint 1166 korona 30 filléres jövedelemmel lett a törvényhatósági bizottság tagja.

22 ZML XI. 211. jgyk. 1882. március 4.

23 MEGYERI A. 2001. 220. p., 224. p.

24 ZML Zalaegerszeg Régi levéltára 638. „Zala-Egerszegi polgári iskola építéséhez befolyt gyűjteményekről és tartózásiról szolló főkönyv.”

25 ZM, 1886. április 18.

26 ZM, 1902. december 28. 4. p. A kör 1884-ben a kereskedői pályán lévő ifjak önművelésére és a kereskedők társadalmi és gazdasági érdekeinek védelmére jött létre, 1899-ben dalosköre is volt Baján Ferenc vezetésével. (PESTHY P. 1931. 169. p.) 1894-ben az egyesületnek 140 tagja, s mintegy 80-an vettek igénybe a kör könyvtárát. (ZM, 1894. január 14.)

27 ZM, 1887. december 11.

28 ZM, 1892. február 21.

iskolasegélyező egyesület tárgysorsjátékára „Schütz Kunigunda önagysága” két asztali futót adományozott,²⁹ a századforduló tájékán a zalaegerszegi izraelita nőegylet választmányi tagjaként szorgoskodott.³⁰

Schütz Sándor és felesége gondoskodtak a gyermekek neveltetéséről, Szelin zongorázni is tanult, 1890. április 19-én mutatkozott be a 13 esztendőös leánya **Schleiningner Ernesztin** helybeli zenetanítónő növendékeivel a „Casino” (Arany bárány szálló) helyiségeiben, ahol az „óvoda alap” javára rendeztek jótékony célú zeneestélyt. Schütz Szelin Chopin Mazurkáját és egy Mendelssohn négykezeszt adott elő **Csesznák Melanie**vel.³¹

A fiú, Frigyes középiskolát végzett Zalaegerszegen, majd érettségi vizsgát tett.³² Közkedvelt, élénk szellemű fiatalember lehetett, a zalaegerszegi kereskedő ifjak önképző egyletének tagja, 1892-ben pénztárossá választották.³³ 21 esztendősen, 1894-ben az ügyvéd **Keresztury József**, a kereskedelmi iskola tanára, **Balassa Benó** és mások kezdeményezésére létrejött társaskör választmányi tagja volt. Az egyesület a Zöldfa (később Korona) szálloda emeleti helyiségében tartotta üléseit, az elnöki tisztre **Skublics Jenő** besenyői földbirtokost kérték fel.³⁴ Schütz Frigyes csatlakozott az 1895-ben életre hívott zalaegerszegi kerékpár egyesülethez. Az ekkor 20 fős társulat elnöke **dr. Hajós Ignác**, titkára Keresztury József volt, menetparancsnoka **Königsmayer Zsigmond**, útnagya Schütz Frigyes. A sajtó örömmel üdvözölte, hogy „a *fiatalság korcsmai duhajkodás vagy kávéházi dorbézolás helyett testi és szellemi erőit egészséges sporttal igyekeznek gyarapítani.*” 1899-ben Schütz Frigyes még aktívan sportolt, az egyesület elnöke ekkor **Felber Arthur** ügyész, menetvezetője a már ismert Borbély György volt.³⁵

Schütz Sándor kereskedőként tisztában volt a jó vasúti közlekedés hasznával. Amikor 1888-ban a polgármesteri hivatalban a tervezett vasútvonal (Csáktornya – Zalaegerszeg – Szent-Iván – Süsmeg) építéséhez szükséges tőke előteremtéséhez megkezdtek a részvények árusítását, 200 forintos törzsrészcsemetét jegyzett.³⁶

Cégét – mint festő-rőfös és divatáru kereskedést – 1890. március 11-én jegyezte be a cégbíróság.³⁷ Schütz Sándor, mint később fia is, ügyesen alkalmazta a helyi sajtó kínálta reklámozási lehetőségeket. Első kisebb hirdetése 1892-ben jelent meg a *Zalamegyében*. Arra hívta fel a figyelmet, hogy üzletébe megérkeztek a legújabb női divatkelmék, valamint az úri öltönyökre a legjobb minőségű gácsi és brünni szövetek.³⁸ A zalaegerszegi társaskör 1895. február 1-jén a Zöldfa-szálló nagytermében zártkörű „calico-estélyt” rendezett, ahova 1 forintos és a 2 forint 50 kr-os családjegyvel lehetett belépni. A hölgyeket kérték, hogy „calico-öltözetben” jelenjenek meg.

29 ZM, 1899. február 24.

30 ZM, 1901. március 17.

31 ZM, 1890. április 13.

32 BÉKÁSSY J. 1930. 188. p. Iskoláztatásának pontos stációit nem ismerjük, a középiskola a kereskedelmi iskola volt, érettségi vizsgát magántanulóként tehetett. Egy későbbi sajtóhír szerint tudását külföldön is gyarapította, s egy későbbi tudósítás szerint vegyész-mérnöki képesítést is szerzett.

33 ZM, 1892. november 6.

34 ZM, 1894. december 16. Később a kereskedelmi és társaskör egyesült, e mellett még működött a városban egy kaszinó is, más tagsággal.

35 ZM, 1895. augusztus 18. Új egyesület; ZM, 1899. február 19. A biciklisták gyűlése.

36 ZM, 1888. január 27.

37 ZML VII.2d. Zalaegerszegi Királyi Törvényszék iratai. Zala megyei cégbíróságok cégjegyzékei.

38 ZM, 1892. március 13. Nem csak saját termékeit árusította, hanem a textilgyártás közeli és távoli központjaiból rendelt kelméket, 1906-ban szegedi kenderzsákot, lajtszentmiklósi (ma: Neudörfel an der Leitha, Ausztria) vízmentes ponyvát, gácsi (ma: Halič, Szlovákia) és pinkafői (ma: Pinkafeld, Ausztria) pokrócokat ajánlott, főként a gazdák számára. MP, 1906. július 12. 8. p.

„Az öltözékhez szükséges s a rendezőség által megválasztott szövetek és megfelelő álarc Schütz Sándor úrnál – a meghívó előmutatása mellett kaphatók.” – csábították vásárlásra a szórakozni vágyókat.³⁹

1898-ban az Arany Bárány szálló mögötti püspöki telken álló régi zsinagóga már nagyon rossz állapotban volt, felújításáról sokszor tárgyaltak az izraelita hitközség ülésein. Az építési ügyek intézésére Schütz Sándor mellett **Gráner Géza, Büchler Jakab, Dr. Obersohn Mór** urakat, az építés főfelügyelőjéül **Lányi Kálmán** királyi mérnököt kérték fel. Ekkor már régóta tervezték az új zsinagóga építését is. Sok bonyodalom után majd 1904-ben épül fel a tervezettnél kisebb zsinagóga. Schütz Sándor a munkálatokat felügyelő 13 fős építési bizottságban munkálkodott.⁴⁰ A zsinagóga zárókövéből előkerült okiratban kiemelték, hogy a Chevra kadisa által folytatott gyűjtésen 100 koronás adománnyal segítette a zsinagóga építését.⁴¹

Az új lakó- és üzletház

Schütz Sándor 1898-ban bízta meg a jeles építész-építési vállalkozót, **Morandini Tamást**, hogy tervezze meg és építse fel új lakóházát. Az eredeti, kisebb alapterületű Schütz ház és a műhely a mai Kazinczy tér és a Jákum utca sarkán állott.⁴² Az építkezés persze ismét jó alkalom volt a figyelemfelkeltésre. 1898 szeptemberében háza lebontása miatt kiárúsította árukészletét.⁴³ Közvetlenül az építkezés megkezdése előtt meghívta a nagyjérdemű közönséget farsangi cikkek, divatszövetek, szőnyegek, függönyök, vászonneműk kedvezményes vásárára.⁴⁴

A Jákum utca 3-as számú telekre 1899-ben épül fel az új lakó- és üzletház, bár kissé késett az építkezés, ezért másutt árulta portékáit, épített egy ideiglenes barakkot e célra.⁴⁵ Az új ház a kereskedés jelképévé vált: kiadványokban,⁴⁶ reklámokban, képeslapon is láthatjuk ábrázolását. Az emeletes, eklektikus stílusú épület földszintjén íves záródású, nagyméretű üzletportálokkal épült meg, mögötte elegáns, galériás üzletet alakítottak ki. A térre néző homlokzata 2-3-2 osztású, a sarokrizalitok feletti koronázó párkányon magas, tagolt kiképzésű attikával, a középső főbejárat felett kő erkéllyel. Emeleti ablakait oszlopfejes pillérek és egyenes záródású szemöldökpárkányok keretezték. Az emeleten lakott a tulajdonos családja, a lakásokat a Jákum utca felőli elegáns lépcsőházban lehetett megközelíteni. A házhoz kapcsolódó tekintélyes telken állott a szintén emeletes, kicsit alacsonyabb, nyeregretetős gyárépület. Itt a munka nem volt veszélytelen, 1900-ban a figyelmetlen **Fuchs Benő** súlyos égési sérüléseket szenvedett, mert szerencsétlenül esett le a ruhaszárítóról – tudósított a korabeli sajtó.⁴⁷ (1. kép)

39 Zala, 1895. január 20. 3. p. Calico-bál. A calico szó jelentése: vászon, finom nyomott szövet

40 A zalaegerszegi takarékpénztár fő részvényesei között nagy számban voltak a hitközség tagjai is. A zsinagóga építési bizottságának tagjai: Boschán Gyula hitközségi elnök, 1. Büchler Jakab alelnök, 2. Fischer László, 3. Frank Márkus v[asúti] mérnök, 4. Dr. Gráner Adolf, 5. Gráner Géza, 6. Dr. Grünwald Samu 7. Dr. Obersohn Mór, 8. Sándor Zsigmond kir. mérnök, 9. Schütz Sándor, 10. Wimmer Ignác, 11. Weisz Ignác, 12. Weinberger Jakab.

41 MEGYERI A. 2004. 221. p., 237. p.

42 Az idők során változott a lakcímkük, mert ugyanez a telek először a Jákum és a Körömdi utca, aztán Rákóczi utca, majd a Kazinczy tér sarkán állt. A tér egy szűk tölcserre hasonlított, ami a barokk r. k. templom előtt öblösödött ki és torkolt a Kossuth Lajos utcába. A teret azonban a 20. század második felében kialakított Balatoni úttal átvágták, most még kevésbé térszerű.

43 ZM, 1898. szeptember 25.

44 ZM, 1899. január 29.

45 ZM, 1899. augusztus 27.

46 A Zalaegerszeg r. t. város és a Zalavármegyei Gazdasági Egyesület az Országos Falu Szövetség és az Országos Stefánia Szövetség támogatásával 1925-ben megrendezett nagyszabású ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, kulturális és művészeti kiállítására kiadott műsorfüzet hátoldalán egész oldalas hirdetés szerepelt az áruház képével.

47 ZM, 1900. szeptember 9.

A Schütz Sándor és Fia cég

1900. január 1-jén megalapították a Schütz Sándor és Fia céget, melynek fő tevékenységi köre a rőfös, divat és kékfestő kereskedelem volt.⁴⁸ Egy későbbi sajtóhír szerint a fiú, Schütz Frigyes külföldön tökéletesítette szakmai tudását, vegyész-mérnöki képesítést szerzett.⁴⁹ 1900. augusztus elsejétől egy fiókküzetet is nyitottak a központi takarékpénztár 1899-ben épített szép palotájában.⁵⁰ Azonban ezen hamar túladtak, a Skublics Imre közjegyző által kiállított szerződés szerint 1901 nyarán a „Schütz S. és fia cég azonnal albérltetbe adja az általa [bírt] a Zalamegyei központi takarékpénztár Kossuth utcai házában levő sarok boltot vegyes nürnbergi rövidáru férfi és női divatcikkek és cipőkereskedésre 1906-ig Fischer Emil és Zügn György kereskedőknek.”⁵¹

Az 1900 októberétől megjelenő *Magyar Paizs*ban is rendszeresen jelentkezett a cég, nem volt olyan esemény a városban, melyre nem ajánlotta volna gazdag áruválasztékát. 1903 augusztusában: „Schütz Sándor és Fia nál rendkívüli élénkség uralkodik az *occasio* [alkalmi] osztályban, ahol a letárnál kiselejtezett áruikat olcsón adják el. Fehér kelmekben remek újdonságok a zászlószentelésre.” – utalt a katolikus legényegylet 15-én tartandó ünnepségére.⁵²

Schütz Sándor és fia lelkes híve lett az országos kezdeményezéshez csatlakozó⁵³ „zalavármegyei magyar iparvédő” mozgalomnak. Az egyesület az előző évi készülődést követően 1900. március 4-én „Zala-Egerszegen a vármegyei ház nagytermében szép számú közönség jelenlétében tartotta alakuló ülését Kele Antal dr., mint a megindult mozgalom vezetője... Köszönését fejezi ki úgy a helybelieknek, valamint a vidékieknek a hazai ipar és termelés érdekében tanúsított buzgóságukért.” Miután Csák Károly dr. az alapszabályt ismertette, megválasztották az egyesület tisztviselőit: „Elnök: Kele Antal dr., Alelnökök: Csák Károly dr. és Kovács László. Ügyész: Czinder István dr. Jegyzők: Borbély György, Cs. Péterfy József, Schütz Frigyes és Klosovszky Ernő. ... Tiszteletbeli tagok: Hegedüs Sándor kereskedelemügyi és Wlassics Gyula dr. vallás- és közoktatásügyi miniszterek.” Elhatározta a közgyűlés, hogy a vármegyei lapokban számolnak be működésükről. A közönség lelkes hangulatban távozott, „ki-ki ígérte, hogy jövőre magyar kalapot fog viselni. Adja Isten, hogy úgy legyen!”⁵⁴ 1900 májusától Schütz Sándor a városi testületben a kölcsönügyi bizottság tagjaként működött.⁵⁵

1. kép – Képeslap részlete az 1899-ben épült Schütz áruházzal és kékfestő műhellyel (Dr. Ferenczy Sándor tulajdona)

48 Ezt a céget 1924. május 5-én szüntették be, az apa halála után, amikor is Schütz Sándor fia, Schütz Frigyes a céget – a cégnév meghagyásával – azonos tevékenységi körrel átvette.

49 Zalai Közlöny, 1925. augusztus 4. A vegyész-mérnök talán túlzás, de nyilván szerzett vegyészeti ismereteket, egy másik híradásban tanulmányait szerényebben határozták meg.

50 ZM, 1900. július 22.

51 ZML Skublics Imre közjegyző iratai 120/1901. Schütz S. és fia cég. Ma banképület, azonban a város egyik leghíresebb századfordulós épületének nem ismerjük a történetét. A bank, amely építtette, beolvadt a zalaegerszegi takarékpénztárba, így az építésre vonatkozóan nem őrződtek meg, vagy még nem kerültek elő iratok.

52 MP, 1903. július 16. 8. p.

53 BÉRES K. 1985.127. p.

54 Balatonvidék, 1900. március 11. 4. p. Iparvédő Egyesület megalakulása.

55 ZM, 1900. május 6. Képviselőtestületi ülés

Amikor a megyeszékhelyi ipartestület zászlószentelési ünnepségére készült, zászlószeg megváltására Schütz Sándor 10 koronát ajánlott fel, s természetesen résztvevői voltak a rendezvénynek is.⁵⁶ 1901. december 7-én délután a zalaegerszegi felsőkereskedelmi iskola felső osztályának tanulói előbb Schütz és fia cég festő-gyárát, azután **Faragó Béla** magpergető-gyárát látogatták meg. Az intézet növendékeit mindkét helyen szívesen fogadták és kalauzolták.⁵⁷

Schütz Frigyes 1902-ben jegyezte el a mindössze 16 esztendőes **Kohn Erzsébetet**, **Kohn Gáspár** orosztonyi földbirtokos leányát.⁵⁸ 1902 májusában pedig „*Schwarz Samu szombat helyi kereskedő eljegyezte Tenczer Irma kisasszonyt, Schütz Sándor zalaegerszegi nagykereskedő kedves unokahúgát*”, aki bizonyára Kunigunda asszony rokona volt.⁵⁹

Frigyes és Erzsébet esküvőjét 1902. augusztus 20-án öt órakor tartották a keszthelyi izraelita templomban.⁶⁰ Első gyermekük, **Helén** [az anyakönyvben Helena] 1903. június 16-án született meg, **Margit** leányuk pedig 1904. október 7-én.

A kitűnő háttérrel rendelkező Schütz Frigyes 1902-ben Zalaegerszeg 30 fős virilista testületében jövedelmével 10. volt a rangsorban,⁶¹ 1902 és 1939 között 25 alkalommal szerepelt a listán, s működött a városi képviselőtestület megbecsült tagjaként.⁶² Amikor 1903. október 18-án **Deák Ferenc** születésének századik évfordulóját a Kummer kávéház emeleti nagytermében megünnepezték a kereskedő ifjak, az elnöki megnyitót Schütz Frigyes alelnök tartotta.⁶³

1904-ben Schütz Sándor és Tenczer Kunigunda lakásukon fogadták Skublics Imre közjegyzőt, akit arra kértek fel, foglalja írásba házassági szerződésüket. Talán legfontosabb kitételei a szerződésnek: az asszony férje halála esetén is jogosult közös lakásukban élni, és kellő anyagi támogatásban is részesül. Férje rendelkezése szerint vagyonából hatvanezer korona a Tenczer Kunigunda által „*ki-jelölendő valamely pénzügyintézetnél kamatozó betétnél elhelyeztessék, olyképpen, hogy az összegnek összes folyó kamatai nevezett nőmet illetnék, és azokat tetszése szerinti időkből felvehesse és elhasználhassa, míg ellenben a tőkéből bármely csekély részt az ő életében kivenni és megcsontítani senkinek sem szabad.*” Az összeget addig a „Zalaegerszegi takarékpénztár részvénytársaság” kamatoztassa, határoztak a szerződésben.⁶⁴

Schütz Frigyes harmadik gyermeke, **Mihály** 1908. május 26-án született. Az öröm azonban nem tartott sokáig, mert a mindössze 24 esztendőes anya súlyos, akkor még nem diagnosztizált, gyógyíthatatlan betegségbe esett. Lassan teljesen magába fordult, nem szólt meg többé, nem érdeklődött a külvilág iránt. Frigyes ekkor mindössze 35 esztendőes volt, a gyermekei is bizonyára hiányolták édesanyjukat, aki végül, sok-sok eredménytelen fővárosi, bécsi orvosi vizitet követően bátyja, **Kohn Ödön** otthonában húzta meg magát Boncodföldén.

56 ZM, 1900. július 22.

57 ZM, 1901. december 15.

58 ZM, 1902. április 6. 4. p.; Kohn Erzsébet édesapja 1823-ban született Zalaváron, felesége Korein Jozefin 1847-ben Alsópáhokon. Itt házasodtak össze 1880-ban. Kohn Gáspár halála után a birtokon fia, Ödön gazdálkodott. KAPILLER I. – PAKSY Z. 315. p.

59 ZM, 1902. május 11. 4. p.

60 MP, 1902. augusztus 7. 5. p.

61 MP, 1902. december 11. 4. p.

62 PAKSY Z. 2006. 185. p.

63 Balatonvidék, 1903. október 11. 5. p.

64 ZML VII.158. Skublics Imre zalaegerszegi közjegyző iratai. 1903–1905. 70/1904. Schütz Sándor és felesége öröklési szerződése

Unokái soha nem beszélhettek vele, csak távolról láthatták. „A kisleány mellé dada, a lányok mellé nevelőnő került.” – emlékezett Frigyes unokája, Helén leánya, **Hoffmann Judit**.⁶⁵

Az üzlet azonban virágzott, Borbély György már idézett cikkében hangulatos leírást adott a gyárról, amikor Schütz Sándor és **Lipsitz** nevű „derék munkása” kalauzolta a gépek között. A földszinten kádak hosszú sora állt a műhelyben.

Az ezekben „levő festő folyadékba bemártják a fejér vásznat. Kiveszik, s még olyan fejér, mint mikor beletették, de néhány másodperc múlva a levegővel érintkezve kezd jobban jobban kékülni. Többszöri bemártás erősebb színt ad. A festék beleevődik a vászonban – kitörölhetetlenül s további útjában a gépek nyomása alatt a megfestékelt vászon megványolódva – azt tartom, nemcsak színt, de nagyobb erősséget is nyer. Az emeleten egy osztóváta alkotmányban különböző alakzatokat nyomnak a vászonra. Különböző virágképeket kézi géppel is nyomnak rájuk. Legeredetibb a babos kendő, s most legújabbban a tulipános készítmények. ... Igen érdekes a keményítő, simító és centrifugálisan szárító gép, melyet most már villany-erőre rendeztek be. Szép látványt adnak a magas léczekre agatott hosszú vég vásznak, melyek nagy lebernyegekben csüngnek alá a magasból. ... e mozgalmas tulipános időben napról-napra több gondot fordítottak a magyar textilipar terjesztésére.”

Portékái közül sok elkélt itt Zalában, de nagyobb mértékben küldte ki Tirolba, Stájerbe és Horvátországba, a vend vidékekre, sőt Erdélyből is kapott megrendelést.⁶⁶ (2. kép)

Schützcék nagyra tartották a kultúra értékeit. 1906-ban Schütz Sándor és Fia helybeli cég érdekes könyvet küldött a keszthelyi Balatoni Múzeumnak – adta hírül a *Magyar Paizs*. A jó állapotú, *Isten közönséges tiszteletére rendezett énekes könyv* című kötetet 1779-ben nyomták Debrecenben. „Schütz Sándor és fia már eddig is több értékkel gyarapította a Balatoni Múzeumot.”⁶⁷ A kötetet a Balatoni Múzeum a mai napig őrzi. Zala megye levéltárában is találtunk egy reformkori könyvet, belsejében Schütz Sándor piros bélyegzőjével. **Magda Pál** 1819-ben kiadott geográfiai műve első lapján olvasható kéziratos bejegyzés szerint 1830-ban **Zakál János** birtokában volt.⁶⁸ Nem ismert, mikor került közgyűjteménybe a kötet, ajándékként, vagy a háború után.

2. kép – Faragott nyomódúc (Göcseji Múzeum) (Fotó: Horváth Lilla Éva)

65 MEGYERI Anna: Gyűjtőnapló a Schütz kékfestő és kereskedő családról. A Göcseji Múzeum Adattára (továbbiakban GMA), 3958-2014. (továbbiakban Varga Hoffmann Judit visszaemlékezése, 2014.)

66 MP, 1906. július 12. 3. p. A zalaegerszegi kékfestő gyár.

67 MP, 1906. augusztus 23. 3. p.

68 ZML Magda Pál: Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geographiai leírása. Pest, 1819. A könyvre Kapiller Imre hívta fel a figyelmemet.

Lelkesen támogatták a magyar kisipar és kézművesség megőrzése és felvirágoztatása céljából 1906-ban alakult Tulipánszövetség Magyar Védőegyesület működését is. Ennek 1908 júniusában, a vármegyeház nagytermében tartott rendkívüli közgyűlésén száznál több tagot köszönthetett **gróf Batthyány Pál** főispán és **Dr. Szigethy Elemérné**. Schütz Sándort az egyesület választmányában foglalt helyet, olyan jeles személyiségek mellett, mint például a megyei törvényszék elnöke, **Degré Miklós** és a gimnázium igazgatója, **Medgyesi Lajos**.⁶⁹

Schütz Sándor 1907 decemberében a város egyik legvirágzóbb egyesületének, a zalaegerszegi kereskedelmi és társaskörnek választmányi tagja.⁷⁰

A Schütz üzletben a munkások és segédek mellett kereskedőtanoncokat is alkalmaztak, ahogy erről a *Kereskedők 1888–1921 közötti tanonclajstromából* tájékozódhattunk. Ebben az időszakban 8 tanonc szegődött el Schütz Sándorékhoz. Az első bejegyzés szerint **Eisner József**, akinek édesapja **Eisner Sámuel** koppányi lakos, 1886. augusztus 5. és 1889. augusztus 25-e között tanult náluk. Ezekben az években a tanonc minden költségét az apa viselte, bár tanulmányi eredménye jeles volt. A búcsúszentlászlói **Schwarz Dávid** kereskedő fia, **Dávid** 1901. szeptember 1. és 1904. augusztus 1. között dolgozott a boltban, a kereskedő teljes ellátást biztosított a tanulónak, aki jeles eredménnyel teljesített az iskolában. **Maschanzker Arnold** 13 esztendősi fiával, **Lászlóval** 1915. május 16. és 1918. május 18. közötti időre kötöttek szerződést. Az első évben a Schütz cég havi 40 koronás tanoncellátást fizetett a fiúnak, az összeg évente 10 koronával növekedett. Az iskolai tandíját és a betegbiztosítást is a cég fizette, csak a gyermek ruházódását állta a szülő.⁷¹ A jómódú cégvezető támogatta a szegényebb diákokat.

Pedig jócskán volt a cégnek konkurenciája, ahogy a tanonclajstromból is kiderül. (3. kép) 1902–1912 között 10 jelentősebb divatáru, illetve rőföskereskedő volt a mintegy tízezer lakosú városkában, aki tanoncokat is alkalmazott. A cégbíróság két esetben nem tüntetett fel róluk adatokat. Schützék mellett **ifj. Horváth Jenő** (rövidáru, díszmű és norinbergi kereskedő, férfi és női divatáru kereskedelemmel foglalkozott, a céget 1902-ben alapította). Továbbá: **Reisinger** és **Eisner** (1901–1911), **Szineberger L. Lajos, Pauk Ede** rőfös (1881–1889), **Rosenberger Lajos** (rőfös, díszmű és divatáru kereskedelem 1896–1928), **Korein Viktor** (divatáru, kalapos és női készítmények forgalmazója 1907–1927), **Heinrich W és L** (norinbergi, rövidáru, bútor, üveg és porcelán kereskedelem 1876–1921), **Marton Márkus** és **Weisz Nándor**. Nyilván idővel változott e névsor.

A zalai megyeszékhely jogállását, területét, lakosságát tekintve is sokat változott történetünk háromnegyed évszázada alatt. 1865-ben Zalaegerszeg nagyközség mintegy 5000 lakossal, néhány barokk épülete a megyei és egyházi reprezentáció emléke. 1885-ben rendezett tanácsú város lett, hosszú csatolták a szomszédos Olát, így lakossága és területe is nőtt. Megkésve, 1890-ben egy szárnyvonallal kapcsolódott be a vasúti közlekedésbe. A századfordulón a kis családi műhelyek mellett csupán két téglagyár, valamint a Faragó Béla féle magpergető gyár és a történetünknek témát szolgáltató család képfestő gyára alkalmazott 20 főnél több munkást.

69 ZM, 1908. június 7. 3–4. pp.

70 MP, 1907. január 3. 5. p. Egyéb tisztségek: díszelnök Dr. Gráner Adolf, elnök Krosetz Gyula, alelnök Gráner Géza, és dr. Czinder István, ügyész dr. Jámbor Márton, titkár Balassa Benő, háznagyok dr. Rosenthal Jenő és Morandini Tamás, könyvtáros Magyar Herman, jegyzők Sommer Sándor, Ábrányi Gyula, pénztáros Heinrich Pál. Választmányi tagok: Boschán Gyula, Berger József, Breisach Sámuel, Büchler Jakab, Dancsházy Gusztáv, Deutsch Ferenc, Dervarics Lajos, dr. Fürst Béla, Fischer Pál, Gyarmati Vilmos, dr. Hajós Ignác, dr. Halász Miksa, dr. Kaiser Emil, Lövenstein Ignác, Komlós Miksa, Mondschein Samu, Paizs Kázmér, Rosenberg Zsigmond, Weinberger Jakab, *Schütz Sándor*. Számvizsgáló: Pataki Gusztáv, Práger Samu, ellenőr: Schwarz Mór.

71 ZML Zalaegerszeg régi levéltára. Kereskedők tanoncz lajstroma 1888–1921.

Sok polgára, akárcsak Schützek, rendelkezett a környező „hegyeken” szőlővel, gyümölcsösvel és préházzal. A városi intelligenciát a tisztviselők, ügyvédek, pedagógusok és a tanultabb kereskedők, földbirtokosok, nagyzadák jelentették, akik nyilván vásárlói, megrendelői voltak a Schütz áruháznak. Jelentős magán és középítkezések zajlottak, a város fejlődését az első világháború akasztotta meg.

Schütz Sándor azonban 1915-ben építési engedélyt kért, mert az egerszeghegyi cserépszindelyes pajtáját vincellérakasszá alakította át. A tervet **Németh Károly** kőműves mester (Ola utca 6.) készítette 1915. március 1-jén.⁷² Saját telkén lévő ázott kútját a város rendelkezésére bocsátotta – megfelelő bérfizetés ellenében.⁷³ Schütz Sándor 1916-ban az erdélyi menekültek segítségére ajánlott fel jelentős összeget, ötszáz koronát, amit egy levél kíséretében küldött el Borbély Györgynek, akiről tudta, hogy „külön szeretetet” érez Székelyföld iránt.⁷⁴ A háború utolsó évében a vállalkozó szellemű kereskedő 1918 márciusában ismét építkezésbe kezdett. Munkácsy utcai telkén, ahol az utcai házat elbontatta, egy új raktárpületet és egy díszes kerítés építését tervezte meg. A helyszíni szemlét október 28-án tartották meg, ahol az építési bizottság hozzájárult az építési engedély kiadásához.⁷⁵

Schütz Sándor 1923-ban, mintegy búcsúzóul, „5 rendbeli több milliós alapítványt” hozott létre cégének 60 éves fennállása alkalmából. Mezőgazdasági cselédei, gyári munkásai és üzleti alkalmazottai részére 10 millió koronás alapítványt tett. Az alapítvány kamatait a munkaképtelen vagy elaggott cselédek, munkások, alkalmazottak kapták. „Négyrendbeli, egyenként 1-1 millió koronás alapítványt tett továbbá: 1. a zalaegerszegi munkásegylet részére az elaggott napszamos munkások javára. 2. a zalaegerszegi ipartestület részére az elaggott ipari alkalmazottak javára”, valamint a zalaegerszegi és a keszthelyi izraelita szentegylet részére, jótékony céljaik előmozdítására.⁷⁶ Ugyanezen számban hirdetést is tett közzé: „Zalavármegye legnagyobb és legrégebb vászon és divatáru üzlete és képfestőgyára a Schütz Áruház. A tavaszi idényre már raktárra érkeztek a legfinomabb úri öltönyszövetek dús választékban.”

Schütz Frigyes vállalata

A cég alapítójának halálát követően, 1924 májusában Schütz Frigyes vette át az üzemet és az üzlet irányítását, megőrizve a Schütz Sándor és Fia nevet, az apa üzletpolitikáját, nagylelkűségét egyaránt. A bőkezűséget erősíti meg egy kortárs visszaemlékezése: „Schütz nagyon adakozó volt. Mikor jött a tél, ősszel fölpakolták bálákba a barhet anyagot, elküldték a magyar úriasszonyok szövetségébe, hogy varrjanak a menhelyi gyerekeknek ruhát.”⁷⁷

3. kép – Számla hátoldala reklámmal, melynek szövegét a sajtóban is megjelentették. (Göcseji Múzeum)

72 ZML IV.433. 5095-1915.

73 ZML IV.433. 6793/1915, 4002/1915.

74 MP, 1916. szeptember 10.

75 ZML IV.433. 2314/1918.

76 ZMU, 1923. december 25. 5. p.

77 Megyeri Anna: Zalaegerszeg társadalomtörténete – adatközlés fotográfiákhoz. Deák Sándorné Túttóssy Erzsébet adatközlése. GMA 1957-1996.

Munkatársai rajongtak érte. „Grünwald Gyula egy textilkereskedésben volt inas, utána Schütz Frigyes boltjában dolgozott. Apám ruházta az egész családot. Év végén mondta neki a Frigyes, mit csináljak magával, tudja, hogy mennyi adóssága van? Apám azt válaszolta: engedje el, Schütz úr! Erre Schütz Frigyes elengedte a tartozást.” – elevenítette fel emlékeit az 1946-ban született **Grünwald Mária**. Még 2014-ben is őrizte a család azt a két vállfát, amire Schütz Zalaegerszeg és Nagykanizsa felirat került.⁷⁸

Deákné Tüttössy Erzsébet apai nagyanyja **Dömötör Terézia**⁷⁹ második férjéről, mostoha nagyapjáról, **Hoffmann Alajos**ról emlékezett meg, aki a Schütz kékfestő üzem vezetője volt. Hoffmann Alajos 1856-ban született, Wagstadtban (ma: Bílóvec, Csehország). Szakmája – vegyész és kékfestőmester – megszerzése után vándorútra indult, úgy került ide Németországból 1886 körül. A Rákóczi utca 37-es számú házban laktak, amit egy zsidó kereskedőtől béreltek. „Mikor megszülettem, én voltam az első csodálatos unoka, rám rakta volna a csillagos eget is. Mostoha nagyapa volt, de imádott. Csodálatos ruháim voltak az áruházból, csodálatos stafirungom volt, kalapjaim. Én is sokszor voltam vele a gyárban és az üzemben. Mindene a munka volt.”⁸⁰

Unokája szerint: „Nagyapa jó munkaadó volt, rendszeres szociális juttatásokat adott munkásainak. Minden évben több disznóölés volt, hozták vándorlingban a meleg tőpörtyűt, kenyeret, s megvendégelte az alkalmazottakat.”⁸¹

Schütz Frigyes szintén tagja volt a törvényhatósági bizottságnak, a város képviselőtestületének és számos társadalmi egyesületnek. Felügyelő bizottsági tagja a zalaegerszegi takarékpénztárnak. Egy 1924-ben megjelent címtár szerint a városban rajta kívül még 10 divatáru kereskedő, 25 rőfös működött, valamint számon tartottak 5 kékfestőt is. A 11 számba vett egerszegi földbirtokos között Schütz Frigyes 30 kataszteri hold birtokosaként szerepelt. Teljesség nélkül: **Bedő Vendel** gazdának 15, **dr. Czinder István** ügyvédnek 25, a szombathelyi püspökségnek 1200, míg Zalaegerszeg városának 400 holdja volt ekkor.⁸² Schütz Frigyes 1924-ben is gyarapította vagyonát. A városi képviselőtestület közigazgatási albizottsága elé került adás-vételi ügyben **Hajik István** és felesége eladtak Schütz Frigyesnek egy kataszteri hold és 100 négyszögöl területű rétet. A városi tanács albizottsága nem foglalt állást az ügyben – azaz nem ellenezte. Döntését azzal indokolta, hogy „a vevő Schütz Frigyes kereskedő és már annak szülői is Zalaegerszegen évtizedek óta külső földbirtoknak tulajdonosai.”⁸³

A gazdag kereskedő édesatyjához méltóan részt vett a közéletben, adakozott jótékony célokra, gyarapította könyvtárát, gyűjtögette a történelmi relikviákat is. Akárcsak édesapja, örömmel hangsúlyozta magyarságát. 1928-ban, amikor

„Petőfi Sándor emlékét ünnepele március 15-én az egész magyar nemzet. Zalaegerszeg is kiveszi a részét és mindenki ünnepelni fog, hogy hódoljon Nagyaink emlékének. A számos ünnepség közepette mindenki fog magának időt szakítani, hogy egy muzeális jellegű kiállítást megtekintsen. Egy alig ismert, sikerült Petőfi arckép van a Schütz áruház tulajdonában, ugyancsak 1848-beli eredeti újságok, a Nemzeti dalnak, a szabadsajtó első termékének kitűnő facsimiléje és más érdekes

78 Megyeri Anna: Gyűjtőnapló. Adatok a zalaegerszegi zsidóság történetéhez. GMA 3991-2015.

79 Dömötör Terézia (1858–60 körül született Söjtörön), első férje Tornyoss Gábor festő volt, három fiúk közül Lajos volt Erzsébet édesapja. Tornyoss Gábor korai halála után ment nőül Hoffmann úrhoz.

80 Megyeri Anna: Zalaegerszeg társadalomtörténete – adatközlés fotográfákhoz. Deák Sándorné Tüttössy Erzsébet adatközlése. GMA 1957-1996.

81 Varga Hoffmann Judit visszaemlékezése, 2014.

82 MOSSE, R. 1924. 1507. p.

83 ZML IV.433. 169/1924.

március 15-iki vonatkozású iratok, képek, szobor, melyek a kiállítás keretében láthatók a Schütz áruház szőnyegosztályában március 14-én délután 5-től és 15-én egész nap. Belépődíj nincs.”⁸⁴ Az 1928-as községi törvény hatására Zalaegerszeg megyei jogú város lett, ismét gyarapodott területe és lélekszáma is, de lakossága a két világháború között sem érte el a 14 000 főt.

1929-ben Schütz Frigyes ismét alapítványt tett a rászorulóknak részére, ezúttal édesanyja emlékére, ugyanakkor egész oldalas hirdetményében kínálta tavaszi áruválasztékát:

4. kép – A Schütz áruház belseje, Haász István tulajdonából (Fénymásolat a család birtokában)

„Festőkék, színtartó, mosható, hibátlan P 1.– [pengő és fillér] / Színtartó rózsaszín csíkos ágyhuzat, erős minőség, métere P 1.– / Mosó krepp kasha, szép színekben, métere P –.88 / 10.000 méter mosókélme, divatos szép mintákban, kis hibákkal P –.90 / Divat puplinok bordúrral P 1.40 / Valódi gyapjudelain, legfinomabb minőség, 1928-as minták P 2.40 / Antenna mosóselyem, színpompás rajzokkal, métere P 2.20 / Cérnagrenadin P 1.– / 3.600 méter sottis szövet, élénk kockás mintákkal P 1.50 / Tenniszflanel, zöldes színben, kis hibákkal, métere P –.70 / Tenniszflannel hibátlan, színekben P –.92 / Duplaszélés divatszövetek, szatinok, voilek, libertyk, creppek, bordűrös kockás és nagymintájú színtartó áru, métere P 1.40 / Előnyösen ismert vászonmaradékok, minden vevő 6

méterig vásárolhat belőle, métere P 1.– / gyermekszébkendő képekkel, darabja P –.18 / Színes szélű siffonzébkendő, tartós jó áru P –.38 / Schütz védjegyű úri ingek már P 8.40”

Majd folytatja: „Érdekes látnivaló a gyermekek részére is az üzlet színpompás dekorációja! Minden gyermek kis figyelemben részesül.”⁸⁵ Az üzlet belsejéről csupán egy ábrázolást ismerünk, eredetijét Varga Hoffmann Judit kapta a Budapesten közelükben lakó, Egerszegről elszármazott **Haász István**-tól, aki tanonc volt Schütz Frigyes gyárában, de már ott dolgozott **Jakab** nevű nagypapa is.⁸⁶ (4. kép)

Fióküzet Nagykanizsán

Nagy lépés volt a család számára, amikor 1930-ban Schütz Frigyes Nagykanizsán fióktelepet létesített.⁸⁷ Már ismerték a városban a céget, mert 1925-ben sikeresen szerepelt ott egy nagyszabású ipari kiállításon, amikor az Iparkamara elnöke bemutatta **Bud János** pénzügyminiszternek és **Esterházy Pál hercegnek** is.⁸⁸

Valójában erre a lépésre a család jólétéért kellett rászánnia magát Schütz Frigyesnek, ahogy az 1927-ben Szombathelyen született Varga Hoffmann Judittól, Schütz Frigyes unokájától megtudtuk. Édesanyja, Schütz Helén korán egyedül maradt, amikor nagyanja betegsége miatt elhagyta a családot, azonban bizton támaszkodhattak nagynénjükre, Szelinre.

84 ZMU, 1928. március 14. 3. p.

85 ZMU, 1929. április 7. 6. p., 8. p.

86 Varga Hoffmann Judit visszaemlékezése, 2014.

87 ZML VII.2d. Zalaegerszegi Királyi Törvényszék iratai. Zala megyei cégbírószágok cégjegyzékei. 1930. november 21-én jegyezték be Nagykanizsán a Schütz Sándor és Fia Fiókja létrehozását.

88 Zalai Közlöny, 1925. augusztus 4. Iparkiállítás Nagykanizsán. (A cikkekre Kunicz Zsuzsa hívta fel a figyelmemet, köszönöm.)

„Schütz Frigyes édes testvére volt Szelin, aki Szombathelyre ment férjhez, dr. Pápai Hugó MÁV főorvoshoz. Édesanyámék sokat voltak Szombathelyen. Szelin gyermektelen volt, szerette nagyon unokahúgait, rengeteget voltak nála, olyan volt, mint egy pótanya. (5. kép) Aki férjhez is adta Helénkét dr. Hoffmann Jánoshoz. Így került édesanyám Szombathelyre. Amikor a házasság történt, még virágzott a Hoffmann cég, villájuk, hintójuk volt. Fűszer és gyarmatáru kereskedést, valamint ecetgyárat működtettek kádárműhellyel.⁸⁹ Az 1927–30-as világválság mélyen érintette a Hoffmann családot, tönkrementek, de teljesen. Nagypám olyan becsületes volt, hogy nem jelentett csődöt, minden adósságát kifizette, a munkásait is. Aztán nagyanyám bérelt egy egyszobás lakást, ott álltak minden nélkül. Anyámék is két gyerekkel, bátyám 5 és fél, én 3 éves voltam 1930-ban. ... Új egyszobát kellett kialakítaniuk. Ezért nyitotta nagypapa a nagykanizsai áruházat. ... A megnyitón lufikat eregettek, a kanizsai konkurencia dühöngött. Singer Sándorné, Bözsi néni mesélt erről, amikor 30 év után volt erőm elmenni ismét Nagykanizsára. Singerné Schütz Frigyes távoli rokona volt, mondta is neki: Frigyes, Frigyes, vigyázz, ne haragítsd magadra a konkurenciát. Textilkereskedésük volt nekik is.”⁹⁰

5. kép – Schütz Margit és Schütz Helén kettős portréja A. Huber bécsi műterméből, 1918 körül (Kép a család birtokában)

Schütz Frigyes segíteni akart a családon, ezért kinevezte vejét, **Hoffmann Jánost** a kanizsai áruház cégvezetőjének. Az ottani évekről írt, leánya, Judit előszavával megjelent visszaemlékezése állít örök emléket a kitűnő férfinak és az elhurcolt családtagoknak.⁹¹

Új alapítás városunkban címmel tudósítottak róla, hogy 1930-ban a Schütz cég átvette a „kémményseprő vendéglő” összes helyiségét, azokat kibővíti és modernizálja. A céget eddig főképpen a Polgári Egylet nagytermében rendezett és jól sikerült szőnyegkiállításáról ismerték. Biztak benne, hogy a vezetés kitűnő kezekben lesz, mert az üzletvezetésre az elismert Barta Miksa urat kérték fel, valamint abban, hogy az új Schütz-áruház a „*piactér közepén új ruhába felöltöztetett városunk szépségét is emelni fogja.*”⁹² Valóban nagyon elegáns, modern üzlet nyílt, hatalmas, üveges kirakatokkal. (6. kép) Különösen üdvözölték, hogy az építkezést és a tervezést kanizsai iparosok és munkások végezték. Az építkezés tervrajzait és vezetését **Kertész Béla** okleveles építész mérnök, a lakatos munka „*Kohn Samu és fia, Király Ernő műhelyének nagyszerű teljesítménye.*” A betűk és a portál fényezését amerikai rendszerű festékszóró géppel **Bojtor József** kocsigyáros végezte. Az üzlet személyzete is kanizsai volt, 23 család jutott ekkor biztos megélhetéshez.⁹³

89 A család és a műhely ábrázolása szerepel: KELBERT K. 2014. 32–33. pp.

90 Varga Hoffmann Judit visszaemlékezése, 2014. Ezúton mondok köszönetet Varga Hoffmann Juditnak és leányának, Groó Júliának, valamint Mohácsi Lajosné Schütz Emminek, akik szeretettel fogadtak, és megosztották velem emlékeiket.

91 HOFFMANN J. 2011.

92 Zalai Közlöny, 1930. május 14.

93 Zalai Közlöny, 1930. szeptember 2. 4. p.

Nagykanizsán tehát örömmel fogadták, dicsérték a fővárosi szintű, ragyogó üzletet, említették a tulajdonos villany- és gőzerőre berendezett egerszegi üzemét, fehérítési technikáját is. Híres volt a legjobb anyagból készült Schütz vászon. Szövetek, posztók, selymárúk, kész fehéreneműk és kékfestőanyagok árusításával foglalkozott, de külön osztálya volt a szőnyegeknek és a konfekció áruknak. Sokféle ruházati termék, textilá mellett a konfekció osztályon évente 2-3000 kabátot forgalmazott, „a divat terén is irányadó lett.” Külön osztálya szolgálja ki a gazdaközöniséget, „a vármegye sok tűzoltótestületét szerelte fel egyenruhával, tömlővel.”

6. kép – A nagykanizsai üzlet modern portálja az Erzsébet tér 2. számú (ma Vasember) ház az 1930-as években (Halis István Városi Könyvtár, Pék Pál hagyatéka)

„Schütz Frigyes egész egyéniségét vitte bele üzemébe. Kiváló szaktudása, széles látóköre, párosulva európai műveltséggel – csakhamar igazi áruházi színvonalra emelte. Üzlete a helyi piacon rövidesen irányadó szerephez jutott.” Beszámoltak arról is, hogy „nagybani osztályának utazói Baranyától Sopron megyéig fontos elosztói tevékenységet fejtenek ki a Dunántúl textilpiacán.” A hetvennél több alkalmazott ragaszkodott kenyéradójához, mert „igazi patriarchális szellem uralkodik a patinás, tiszteletre méltó cégnél. Schütz Sándor és Fia a tisztességes kereskedelem, az üzleti előzékenység, a felekkel való bánni tudás, a modern üzletelvek fémjelezett áruháza.”⁹⁴

A reklámozásról sem feledkeztek meg, egy 1937-es nagykanizsai címtár lapjain a következő szlogenek jelentek meg: „Schütz Áruház / Olcsón felruház; Férfi és női szövetek nagy választékban Schütznél / Elegáns kész férfi raglánok és trenchcoatok Schütznél; Menyasszonyok ideálja a Schütz vászon; Schütz-kabátban minden hölgy elegáns; Férfi ing- és pizsama-anyagok Schütznél; Schütz-ruha divatos – izléses – olcsó; Maradék osztályunkon állandó alkalmi vételek, Schütz; Szőnyegosztályunk minden igényt kielégít, Schütz!; Férfi ing és pizsama-anyagok Schütznél; Schütz Sándor és fia divat-áruház, Erzsébet tér 2. Vasember ház.”⁹⁵

Zalaegerszegi évek

1931-ben a *Zalamegyei Ujság*ban egész oldalas „Divatszemplét” írtak közönségüknek, ebben a sportruhától a fehéreneműig terjedt a szemle az aktuális női- és férfidivatról, a francia és angol módi versenyéről, és természetesen az öltözetekhez szükséges anyagokról, mintázatokról is beszámoltak, illetve készségesen szolgáltak divatmintákkal is.⁹⁶

Az idős **Horváth Zsuzsannát**, **Kaszter Sándor** patikus unokáját egy interjúban arról faggattam, hol vásárolták az anyagokat, amikor ő leány volt. „A Schütz áruházban, az volt a leghíresebb” – hangzott a válasz. „Nagyon gazdag emberek voltak, óriási forgalmú üzletük volt, gyönyörű kirakatokkal. Szegény anyámnak kiküldték, ha jöttek új anyagok. ... Egy biciklire fölrakták a nagy

94 BENEDEK R. 122. p. További reklámok: Zalavármegye, 1931. május 12., Zalai Napló, 1935. május 12.

95 Nagykanizsa megyei jogú város címtára. 1937. Előző reklámok: Zalavármegye, 1931. május 12., Zalai Napló, 1935. május 12.

96 ZMU, 1930. február 27. 4. p.

7. kép – Schütz Frigyes (második sorban középben), balján Margit leánya, mögötte Szász Sándor, jobbról Helén és üzletének személyzete, a hátsó sorban a kékfestő gyár munkásai, a második sorban balról Hoffmann Alajos, elől középben középben Blumenschein Lajos eladó ül, 1930 körül. (Göcseji Múzeum)

végeket, s kihozta egy zsidó fiú. ... Mikor anyuka beteg lett a szívével, már nem is kérdezték meg anyámat, hanem mindig kiküldték [az anyagokat]. Anyám az ágyban volt, s mutatta, milyen kellene. Emlékszem [arra], amit utoljára vettem, akkor még élt az anyám – egy gyönyörű fekete gyapjú csipkére. Oly gyönyörű volt...”⁹⁷ (7. kép)

1934-ben ismét hosszabb tudósítás jelent meg róluk, amiből vásárlóik megtudhatták, hogy 70 esztendeje Frigyes édesapja egyedül kezdte a munkát üzemében a régi, kopott hengereken, majd 3-4 segéddel dolgozott. „*Ma fiának 30 főnyi munkahadsereg lesi parancsát*”, s ugyanennyi dolgozik kanizsai fióküzletében is. Beszámoltak a szücsműhelyről, ahol egy mester és egy segéd, valamint hat kisasszony szabta és varrta a nemes prémekeket. Schütz Frigyes az újságírókat kalauzolván szeretettel pihentette meg szemét egy-egy régi kopott gépen vagy hengeren, „*amelyek mellett gögösen pöffeszkednek a transzmissziós modern gépóriások.*”

A cég autói (személy- és teherautó) „óránként hatvanas tempóban robognak és viszik Dunántúl minden részébe a nyilas⁹⁸ *Schütz márkás vásznakat.*”⁹⁹ A család egyik sofőrje volt Zalaegerszegen **Inkovits Ferenc**, aki lakatos szakmával rendelkezett. Schütz Frigyes olyannyira meg volt elégedve munkájával, hogy amikor Inkovits saját autót akart vásárolni, hogy taxi-ipart váltson ki, kezességet vállalt kölcsönéhez. Így vette első autóját, egy 521-es, hatüléses, válaszfalás Fiatot 6950 pengőért a Király garázsban, Pesten. Adóssága fejében egy évig ingyen fuvarozott a Schütz cégnek.¹⁰⁰ (8. kép)

Az 1935-ben megrendezett *Göcseji Héten* – mely a mai fesztiválok elődje volt, számos kiállítással, sok eseménnyel, rangos vendégekkel – üzlete bejárata elé különleges reklámeszközt készíttetett.¹⁰¹ Külön látványosság volt a fekete Schütz kendő és a színes selyem emlékkendő. A stilizált magyaros mintákkal keretezett képecskék a cég változását, fejlődését mutatják be: a régi épületet és az újat, a szállítást a székértől a vasútig, egyben a város jelentősebb új épületei is megjelentek a kendőn, mintegy bemutatva a város fejlődését is, az új vasútállomást, a Notre Dame zárdát, melynek iskolájába **Szász Edit**, Frigyes unokája is járt. A Göcseji Héten az ünnep örömeire boldogan felvették a göcseji (valójában hetési) viseletet, ismerünk egy ábrázolást, amin unokája, Szász Edit ebben a ruhában látható.

97 Megyeri Anna: Gyűjtőnapló Zalaegerszeg társadalomtörténetéről régi fotográfiák kapcsán. GMA 2378-2001. Adatközlő: Bach Gézáné Horváth Zsuzsanna, született 1913-ban.

98 A nyíl a cég márkajelének címerpajzsában szerepel.

99 ZM, 1934. november 25.

100 Megyeri Anna: Gyűjtőnapló a zalaegerszegi bérautózáshoz és fotókhoz. GMA 1261-1987.

101 ZML IV.433. 8666/1935.

A Schütz cég gyártotta a nemzeti színű zászlókat is, mellyel fellobogózták a várost, Göcseji Hét ünneplő kaput épített áruháza bejárata elé, külön reklámmal jelentkezett a műsorfüzetben, és a sajtóban is nagy hírverést csapott.

A következő évben, az 1936. június 28. és július 5. között megrendezett Göcseji Hét közép-pontjában a gyermekeket állították. A polgármester, **Czobor Mátyás** ötlete volt, hogy az „egykes világban” keltsék fel az érdeklődést a gyermekek iránt. Lázasan munkálkodtak a város vezetői a lakosokkal karöltve, szerették volna az 1935-ös kiállítás sikerét felülmúlni. Az üzletek kirakatait göcseji vonatkozású árukkal tömték meg. A Schütz áruházban ismét kiállították a híres mifejai (ma: Mikekarácsonyfa) göcseji ház makettjét, az eredeti házat **Serényi Árpád** fényképész is megörökítette.

Schütz Frigyes kisebbik leánya, Margit, az üzletben dolgozó utazó ügynök, **Szász Sándor** felesége lett, Zalaegerszegen maradtak, **Edit** mellett megszületett **Gáspár** nevű fiúk is. A férj azonban nem mindenben egyezett apósával. A háborús időkben saját vállalkozásba kezdett: fonalat szerzett be, amit az asszonyok otthon kötöttek meg. Ez számos asszonynak jelentett keresetkiegészítést a szűkös időkben.¹⁰² Leányuk, Szász Edit a Notre Dame zárdába járt, ahol nagyon szerették diák-társai. (9. kép) Egyikük 2014-ben így emlékezett rá:

„A szerzetesi iskolában csak a mi osztályunkban voltak zsidó lányok. Mindenegyes tanórát imával kezdtünk és fejeztük be, a déli harangszóra elmondtuk az Úrangyala imát. Ezalatt a más-vallásúak tiszteletből felálltak és csendben maradtak a fohász idején. Szombatonként és a vallási napjaikon is bejártak az iskolába. A hittan óráinkon a tanteremben maradtak, elfoglalták magukat a taneszközökkel. A köszöntési mód a következő volt: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Válasz: Amen. Ők fejbőlintással adták meg az üdvözlést. Nagyon jól megvoltunk egymás mellett. A háború megzavarta tanulmányainkat. Tán csak az első évfolyamot végezhetjük nyugalomban. Aztán német hadikórház lett az egész épületrész, átköltöztünk az internátusi területre. Légiriadó miatt délelőttöket töltöttünk a légópincében. Majd hetenként egyszer találkoztunk lecke feladásra, s megbeszéltük a néhány tankönyv vándoroltatását. A III. osztályt már 1944. árpilis 1-jén leosztályozták, lezárták. Nem tudom, Szász Edit-tel meddig voltam együtt, de az bizonyos, a sárga csillag viselésének az elrendeléséig. A tankönyveket a közvetítő lánc alapján tőle kellett átvennem. Már utcára sem mehetett, de tanult, valami csodában hittünk, reménykedtünk. Nem engedte, hogy én köszöljek el a könyvekért, jegyzetekért. Egy régi dolgozójuk (középkorú férfi) a sajátos barna munkaköpenyben továbbra is szolgált Schützéket, pedig fizetni sem tudták.”

8. kép – Zalaegerszeg, Széchenyi tér egy kifeszített Schütz reklámmal, Serényi Árpád felvétele, 1934. (Göcseji Múzeum)

9. kép – Szász Edit, Schütz Frigyes unokája göcseji (hetési) népviseletben a Göcseji héten, 1935. (Fénymásolat a család tulajdonában)

102 Körmendi Erzsébet nyugalmazott tanítónő visszaemlékezése, kézirat. GMA 3992–2015.

Az 1926-ban született diáktárs jól ismerte Editet, mert már az elemi iskolában is együtt jártak az újonnan épült Jókai utcai épületbe, ahol emlékezete szerint 7 izraelita vallású kislány volt az osztálytársa, a „csodálatos” **Lippenszky Erzsébet** a tanítónőjük, ahol az iskolai vizsgáikon a „kedves rabbi” elnökölt.¹⁰³ A lányok többsége a polgári leányiskolába iratkozott, ahol tandíjat fizettek.

„1941 őszén a Notre Dame apácák által fenntartott iskolában nem tanítóképző indult, hanem 4 évfolyamos, érettségít adó leányliceum. A szerzetesrend felvett a zsidó származású, egykori osztálytársaim közül néhányat... Szász Edit ... nemcsak a legszebb, a legokosabb is volt az egész intézetben. Egy hallásra vagy olvasásra megjegyezte és megismételte a szöveget, segítőkész és jóindulatú volt. Szerettük.”¹⁰⁴

Valóban, az iskola 1943–1944-es évről kiadott évkönyv megörökítette az osztálytársakat. Az érdemjegyek igazolják, hogy Edit jó tanuló volt, mindössze egy 2-es érdemjeggyel rajzból, a többire a legjobb jegyet, az 1-est kapta.¹⁰⁵

A zsidótörvények, a háború azonban Schütz Frigyes sikeres vállalkozását sem kímélték, egyre több olyan rendelkezés született,¹⁰⁶ amely mind nehezebbé tette az üzlet működését, az anyagbeszerzéseket, ahogy ezt Hoffmann János is feljegyezte visszaemlékezésében. Még 1939 áprilisában a szokásos, hívogató reklám jelent meg,¹⁰⁷ majd júniusban egy „örömteli” hangon írt híradás *Nagy újítás a Schütz-áruházban* címmel. Arról szól, hogy a nagy jubileum felé közelgő üzlet, bár nem újult meg, kívülről szürke, bent azonban a legragyogóbb képet nyújtja a legpompásabb ruhakelmék ezernyi színárnyalatával. Egy „újítással is meglepte a város közönségét” Schütz Sándor:

„az utóbbi időben hét keresztény alkalmazottat vett fel a cég kötelékébe. Úttörő munkát végzett a Schütz áruház ezen a téren, mert a zalaegerszegi kereskedésekben sok helyen nem áll arányban az alkalmazottak száma a zsidótörvény intencióival, s előbb-utóbb végre kell hajtani az intézkedéseket.”¹⁰⁸

A Schütz cég utolsó hirdetése 1944. január 29-én jelent meg a sajtóban. A magyar, hazafias érzelmű kereskedőt és családját gettóba hurcolták. 1944. május 10-én a *Zalamegyei Ujság* arról adott hírt, hogy 9-én éjjel kirabolták Schützcék lakását. Megállt a ház előtt egy teherautó, s néhány bőrkabátos fiatalember perzsaszőnyegekkkel, rádióval, s mindenféle mozdíthatóval távozott. Azonban a sajtó nem a családért aggódott, hanem azért, mert már az állam vagyonát lopták a tolvajok.¹⁰⁹

A gettóból július 3-án és 4-én, az elszállításuk előtti napokon a téglagyárba terelték a zsidókat, ahol szörnyű atrocitásokat kellett elszenvedniük. Főként a gazdagokat ütötték-verték azért, hogy kiszedjék belőlük, hol őrzik a pénzüket. A vasútállomásra, melyet kirendelt ácsokkal kerítéssel vettek körül, július ötödikén indították el a vagonokat. Nagypámat „úgy megverték, hogy lepedőben vitték el. Auschwitzban még munkára válogatták. A Grünbaum pék leánya, Ágnes tanúsíthatja ezt. A szemé láttára verték a gazdag zsidókat.” – idézzük Hoffman Judit visszaemlékezését. Nagyanyját, „bármilyen beteg volt, mégis elhurcolták, kimentek érte [Boncodföldre], bevágták a vagonba, onnan egyenesen a gázba ment.” „Amikor a kárpótlás zajlott, akkor felkerestük Egerszegen Neumark Sándort, aki 14 évig dolgozott nagypámék boltjában. Nagyon szerette nagypámékat, a háború után ő vette meg az Egerszeg-hegyi birtok egy részét. Sok pletyka volt a család hatalmas vagyonáról,

103 Junger Mózes, 1921-től főrabbi Zalaegerszegen

104 Körmendi Erzsébet visszaemlékezése, kézirat GMA 3992–2015.

105 A Notre Dame női kanonok és tanítórend 1944. 20. p.

106 ZMU, 1944. február 4. Szabályozták a textilkereskedők haszonkulcsát.

107 ZMU, 1939. április 30. 4. p.

108 ZMU, 1939. június 4. 5. p.

109 ZMU, 1944. május 10. 4. p. Köszönöm Paksy Zoltánnak, hogy felhívta figyelmemet erre a hírre.

de a család részére sosem derült ki, hogy hol a nagy vagyon. A hegyben is keresték a kincset, állítólag volt, aki azért vett ott telket, mert azt remélték, megtalálják az elásott kincset.”¹¹⁰

Schütz Frigyesnek valóban jelentős vagyona volt, ezt főként a városi ingatlanok, a szőlőhegyi hajlék és birtok, egyéb földterületek, valamint maguk az üzletek jelentették, bizonyára rendelkezett takarékpénztári betétekkel is.¹¹¹

Dr. Jász Lajosné beszélt el, hogy a zeneiskola már 1944-ben három osztályt kapott a Schütz-féle kereskedőházban az emeleten – „oda jártunk a zeneiskolába. Az egész emeleten lakás volt. Végül három helyiségben helyezték el a zeneszobákat. A lépcsőházba hátulról, az udvar felől lehetett bemenni. Nagyon szép volt a lépcsőház. A lakás is nyomokban berendezve régebbi bútorokkal. Sarokgarnitúra, nagy asztal, székekkel. Mögötte meg az emberi fájdalom.”¹¹²

Amikor az 1950-es években a soproni múzeum néprajzosa, **Domonkos Ottó** a várost járta, hogy képfestők után kutasson, felhívta **Szentmihályi Imre**, a múzeum akkori igazgatójának a figyelmét a padláson heverő nyomódúcokra. Ezeket a Budapesten élő Schütz Mihály vegyész mérnök, a kitűnő **Schütz Ila** színművésznő édesapja a Göcseji Múzeumnak adományozta. A 230 darab képfestő nyomódúc 1954-ben került a Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményének leltárába, számos kiállításon szerepeltek már legszebb darabjai, a Göcseji Múzeum *Központok a Zala mentén* című állandó kiállításának Zalaegerszegi részében is látható néhányuk.¹¹³ (10. kép)

A Schütz-ház ma is áll a Kazinczy tér és a Jákum utca sarkán. A háborúban sérüléseket szenvedett, a felújítás során elvesztette homlokzati, oromzati díszait, erkélyét. 1949-ben újjították fel, s kapott más funkciót, általában kereskedések voltak benne, akárcsak a Jákum utcai udvarban. Ma a város egyik legnagyobb „turkálója” van az egykor nagyhírű üzletben. Sokáig mégis a védett épületek között tartották számon, pár éve levették a listáról, mondván, hogy az átalakítások miatt már nem őrzi eredeti alakját. A ház előtt csupán a járdába helyezett bronz macskakő, azaz „botlókő” emlékeztet az elhurcolt családra.

10. kép – Gépi nyomásra használt hosszú nyomódúccok részletei (Göcseji Múzeum) (Fotó: Horváth Lilla Éva)

110 Varga Hoffmann Judit visszaemlékezése, 2014. A Schütz és Szász család tagjai Auschwitzban, Hoffmann Jánosné Schütz Helén Rechlinben veszítették életüket. Egyedül leánya, Hoffmann Judit tért haza 18 évesen, csonttá fogva, kopaszra nyírva. Schütz Mihály ekkor már Budapesten élt, textilgyárakban dolgozott. Soha nem akart visszatérni Zalaegerszegre, kikeresztelkedett. Felesége Galgóczy Erzsébet. Három gyermekük született, Emmi, Ilona és Mihály.

111 ZML V. 1607.d. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai, kiemelt tárgyi csomók, 1919. évi népszámlálás. A felvételi íven Schütz Frigyes tulajdonában számba vettek a Jákum utca 1. szám alatti házban 1 lakást 2 férfi és 5 nő lakóval, valamint 1 lakást üresen; a Munkácsy utca 4. szám alatt 1 lakást 2 férfi és 3 nő lakóval, valamint a Zrínyi Miklós utcában egy lakást 3 férfi és 6 nő lakóval. Az Egerszeg-hegyen 1 nem lakott házat, a hegyi hajlékot jelölték. Egy másik összeírói példányban a Jákum utca 1. szám alatti házban 3 lakást jelöltek 4 férfi 6 nő lakóval.

112 Megyeri Anna: Interjú dr. Jász Lajosnéval (született 1930. november 29.) GMA 4004-2015.

113 A néprajzi gyűjteményben 1955.1.1.–1955.1.230. leltári számon kerültek nyilvántartásba. Az egykor Schütznéknél tanult Haász család hagyatékának néhány kőrtéfből faragott, rézszegekkel kivet darabját az 1954.41.1.–1954.41.9. számon őrzi a múzeum.

IRODALOM

- A Notre Dame női kanonok és tanítórend 1944. A Notre Dame női kanonok és tanítórend Zalaegerszeg „Gróf Klebelsberg” róm. kat. tanítónőképző intézetének, leánylíceumának, polgári leányiskolájának és elemi népiskolájának évkönyve az 1943–44. iskolai évről. Az iskola fennállásának 15. évében. Szerk. Dr. Braunecker Marie du Sacre Coeur igazgató. Zalaegerszeg.
- BÉKÁSSY Jenő 1930. Zala vármegye feltámadása Trianon után (Zalai fejek). Bp.
- BENEDEK Rezső 1938. Zala aranykönyve (A mi értékeink). Nagykanizsa.
- BÉRES Katalin 1985. Zalaegerszegi kisiparosok a századfordulón. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából. 1984–1985. In: Zalai Gyűjtemény 21. 121–134. pp.
- BÉRES Katalin – MEGYERI Anna 2002. Zalaegerszeg. In: Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum Állandó kiállítása. Zalaegerszeg. 141–209. pp.
- HOFFMANN János 2001. Ködkárpit. Egy zsidó polgár feljegyzései 1940–1944. Szombathely.
- KAPILLER Imre – PAKSY Zoltán 2014. A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig. Zalaegerszeg.
- KÁLI Csaba 1997. Zalaegerszeg a számok tükrében. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Zalaegerszeg. 313–330. pp
- KELBERT Krisztina 2014. Szentől szemben. Képek az elhurcolt szombathelyi zsidóság történetéből. Szombathely.
- MEGYERI Anna 2001. A Göcseji Múzeum – az egykori takarékpénztár székházának építéstörténete. Adalékok Zalaegerszeg első pénzintézetének történetéhez. In: Zalai Múzeum 10. 219–237. pp.
- MEGYERI Anna 2004. A zalaegerszegi zsinagóga [ma hangverseny- és kiállítóterem] építéstörténete. In: Zala Múzeum 13. 219–249. pp
- MEGYERI Anna 2007. A zalaegerszegi szentháromság kép. Társadalom és művelődéstörténeti adatok egy szobor története kapcsán. In: Zalai Múzeum 16. 193–213pp.
- MOSSE Rudolf 1924. Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Bp.
- Nagykanizsa megyei jogú város címtára. 1937. Összeállítja és kiadja Benedek Rezső. Nagykanizsa.
- PAKSY Zoltán 2006. Kisvárosi Elit. Zalaegerszeg város virilisei 1873–1939. In: Végvárból megyeszékhely (Zalai Gyűjtemény 61.) Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg. 169–194. pp.
- Péczely Piroska – dr. Sági Károly – Dr. Szutrelly Antal 1952. A 200 éves keszthelyi kórház története. H.n.
- PESTHY Pál 1931. Zalaegerszeg múltja és jelene. Zalaegerszeg.

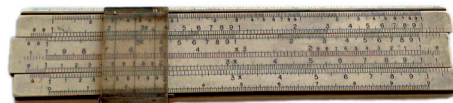

LOGARLÉC LETÉTBÉ...

ÁVÓSOK ÉS SZERZETESEK EGY PERBEN – EGY KÜLÖNLEGES KONCEPCIÓ A TOTÁLIS DIKTATÚRA IDŐSZAKÁBAN

B. Varga Judit

Az ÁBTL 3.1.9. V-103455/3 számú dokumentuma szerint **Pokorni János** gyanúsítottól a letartóztatása alkalmával készült hatósági letéti jegyzékén szerepel egy „alkalomhoz” nem illő, helyzetidegen tárgy. Az amúgy szerény, pár darabból álló szokásos lista (ing, zakó, zokni, alsónadrág, fésű, zsebóra, jegygyűrű) ordító tétele a logarléc¹...

1. kép – Pokorni János börtönt megjárt logarléce.
Magántulajdon

Miért vitte magával a „pártország pere” néven elhíresült államellenes összeesküvés XII. rendű vádlottja és miért őrzi máig az elveszett, ellopott idő mementójaként? Az államvédelem II. kerület Fő utcai börtönét megjárt tárgy a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjteményben volt látható először 2015 februárjában, a *Miért kell ezeket a vezetőket őrizni?* című tárlaton.² (1. kép)

Jelen írás egy kevésbé ismert és szokatlan „konceptió” per felelevenítésével tisztán muzeológiai szempontból azt próbálja megválaszolni, hogy egy tárgy kiemelése az események feltárható és feltáratlan tömegéből, mennyire hordoz önmagában minősítést, a látogatót befolyásoló gondolkört. Közelmúltunk máig monografikusan feldolgozatlan, ám gazdag kutatási részeredményekkel és szubjektív emlékekkel bíró korszakát lehet-e, illik-e múzeumi környezetben egy személyes tárgy középpontba állításával rögtön minősíteni, a befogadás és következtetés (esetleg ítélkezés) érzelmi és kognitív megközelítését világosan kijelölni? Tehet-e ilyet egy magát történésznek nevező kiállításrendező-muzeológus?

„Sándor István és Zana Albert által vezetett szervezkedések 1948 – 1952”³

Miközben a totális diktatúrát irányító **Rákosi Mátyás** 60. születésnapját ünnepelte az ország, az államvédelmi szervek irodáiban már gyűltek a jelentések a kormányország hat ávós őrmesteréről, két

1 A logarléc két, egymáshoz képest elmozgatható lécből és egy felettük csúszo tolokából áll. Működésének alapelve a logaritmus műveletének mechanikus használata volt, azaz a számok szorzatát a számok logaritmusának összegzésével, a számok hányadosát pedig a számok logaritmusának különbségével számította ki. A szorzat értékének meghatározásához nem volt elegendő a skála leolvasása, a logarléc használójának fejszámolással meg kellett állapítania a szorzat nagyságrendjét.

A logarléchez hasonló számolóeszközt már Napier is készített, amelyet számolópálcának, illetve Napiercsontoknak neveztek. Edmund Gunter angol matematikus volt az, aki 1620-ban a mai formához hasonló logaritmusos számológépet tervezett, amely két egymás mellé helyezett lécből állt.

A logarlécek egyszerű felépítésük miatt olcsók voltak, így hamar elterjedtek. A használóik szerint azonban lassú volt velük a számolás. Az 1980-as években a zsebszámológépek tömeges megjelenése vetett véget használatuknak.

2 A kiállítás 2015. február 6. – március 1. között volt megtekinthető. Rendezte: B. Varga Judit

3 ÁBTL 4.1. A-2126/134. számú dokumentuma, amely ezzel a címmel foglalja össze az ÁVH által „leleplezett összeesküvést”.

alhadnagyáról és egy hadnagyáról, valamint ezzel párhuzamosan és ettől függetlenül egy **Sándor István**⁴ nevű laikus szerzetes testvéréről.

1952. március 9-én, amikor hazánk fiataljai tanulás közben is Rákosi pajtásra gondoltak,⁵ **Farkas Ferenc** hadnagy, a kormányőrség kiképzője előadást tartott a legénységnek. Ezt használta ki a mindössze húszéves **Zana Albert**⁶ őrmester arra, hogy egy többlapos füzetet nyújtson át előjárójának azzal a megjegyzéssel, hogy ez az, amit érdemes tanulmányozni. Az illegális iromány a *Marxizmus realista szemmel* címet viselte. Az elképedt Farkas érthető reakcióként átadta a füzetet alhadnagyának és kérte, hogy káderezze le Zanát. Ki ez a pimasz, ám bátor és megnyerő fiatalember? Farkas hadnagy hamar rájött, hogy az ifjú őrmester az „ő emberük”. Farkas a rendszert kritizáló politikai nézeteiről volt híres a beosztottai között, ám mindenki jó kiképzőnek, becsületes embernek tartotta. Többször nyíltan beszélt a kommunizmus ellentmondásairól, a pártvezetők dőzsöléséről, a parasztok megadóztatásáról, az igazságtalan beszolgáltatásokról. Meggyőződése volt, hogy az újabb háború elkerülhetetlen, ezért a legokosabb az államvédelmiské csoportos leszerelése vagy az amerikaiakhoz átszökése lenne.⁷ Farkas hadnagy Zana Alberttel kapcsolatban megnyugodott, hamarosan rendszeressé váltak találkozásai. Újabb röpirat is érkezett Zanától *Gerilla harcok* címmel. Ebben már a korábbi, elméleti szervezkedés ajánlását meghaladva konkrétumok szerepeltek: a pártvezetés és a kormány fizikai megsemmisítése.

Eközben az alig öt éve szalézi örökfogadalmat tett Sándor István, esküjéhez és hitéhez hűen, a szerzetesrendek működési engedélyeinek megvonása után⁸ is tette a dolgát – titokban, illegálisan. Tizenkét fiatal lélek megmentéséért (elsősorban üdvözülésükért, másodsorban az ateista ideológiától) kockáztatta, hogy a tömb- és utcamegbízottak vagy a megfelelni akaró túl óvatos szomszédok feljelentik. A munkáscsaládból származó, előbb az esztergályos, majd a nyomdász szakmát kitanult

4 Sándor István 1914. október 26-án született Szolnokon egy háromgyerekes vasutas családban. A fémipari szakiskola elvégzése utáni munkás évei alatt határozta el, hogy szalézi szerzetes lesz. 1936. február 12-én lépett be a szaléziak rákospalotai tartományfőnöksége kapuján. Novícius idejét Mezőnyáradon töltötte, amit háromszor kényszerült megszakítani katonai szolgálat miatt. A fronton többek között a Don-kanyarnál harcolt, bátorságáért a kormányzótól kitüntetést kapott. Szerzetesi örökfogadalmát 1946. július 24-én tette le mint laikus testvér.

5 Korabeli faliújság felirata: „Tanulás közben is Rákosi pajtásra gondoltunk.” A faliújságon két matematika feladat olvasható „Rákosi pajtás 60 éves” megfejtésekkel. Közli: A magyarok krónikája. 1995. 676. p.

6 Zana Albert 1931. augusztus 8-án született Budapesten. Apja kereskedősegéd volt, majd továbbszolgáló őrmester a Horthy-hadseregben. A háború után apját a Népbíróság elítélte, szülei elváltak, ezért édesanyjával a Városmajorból Rákospalotára költözött, ahol a cipész szakmát tanulta ki. Itt ismerkedett meg a szaléziakkal, akikhez a környékbeli kamaszgyerekek rendszeresen jártak délutánonként és hétvégeken kikapcsolódni, játszani és lelki életet élni. Sándor Istvánnal is itt, a rákospalotai szalézi oratóriumban került közelebbi barátságba.

7 ÁBTL 3.1.9. V.-103455/2. sz., kihallgatási jegyzőkönyv 135–136. pp. Ugyanitt kiderül Farkasról, hogy már 1951 nyarán a balatonaligai pártüdültő védő egység parancsnokaként kijelentette, hogy komoly riadó esetén elsőként az ott pihenő Orosz István párttitkárt lőné le hatalmaskodása miatt.

8 A Magyar Közlönyben 1950. szeptember 7-én jelent meg a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tárgyi 34. számú törvényerejű rendelete a szerzetesrendek magyarországi működésének megszüntetéséről (az ún. tanító rendek, a bencések, piaristák, ferencesek és az iskolanővérek működését a tanításra korlátozva engedélyezték). A rendelet a kihirdetése napján lépett hatályba. A szerzetesek és az apácák három hónapot kaptak a rendházuk elhagyására. Ténylegesen már 1950. június 9-ről 10-ére virradó éjszaka 320 férfi és közel 600 női szerzetest szállították el leponyvázott teherautókon a rendházakból Kádár János belügyminisztersége alatt. A konkrét utasítást Veres József belügyminisztériumi főosztályvezető írta alá.

Sándor István gyorsan a KIOE (Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete)⁹ helyi rákospalotai csoportjának vezetője lett. A **Rajk László** belügyministerségéhez köthető 254.231/1946. BM. rendelet feloszlatta a KIOE-t, és mintegy másfélezer egyesületet, köztük a Magyar Cserkészszövetséget is. A tanoncotthonokat államosították, a vezetőket internálták, később börtönre ítélték. Sándor István is mint KIOE- csoportvezető veszélyben és megfigyelés alatt volt.¹⁰ A tizenkét fiúval ennek ellenére még 1951-ben is foglalkozott, hol magánlakásokon, hol a Clarisseum¹¹ sekrestyéjében jártak össze szombat este vagy vasárnap délután imádkozni és beszélgetni...

Mindez az államvédelem aktájában, azaz a kommunista ideológia logikája szerint a klerikális reakció újabb bizonyítékaként¹² így állt össze:

„Sándor István volt szalézi szerzetes 1948 óta vezetett illegális szervezkedést. A rákospalotai KIOE feloszlata után újjászervezte csoportjait, részükre oktatási programot dolgozott ki és rendszeresen összejöveteleket tartottak. ... Az összejöveteleken rendszerellenes tevékenységre képezte a csoportok tagjait, ugyanakkor rendszeres kapcsolatot tartott más ellenséges csoportok vezetőivel,¹³ akikkel megbeszéléseket folytatott a szervezkedés szélesítése érdekében, tőlük propaganda anyagokat¹⁴ kapott a csoportjai továbbképzése céljából. ... Mint a vizsgálat során kiderült Sándor István az illegális csoportjában működő, katonai szolgálatra bevonulók közül a néphadseregben folytatandó szervezkedésbe konkrétan beszervezte [itt a nevek felsorolása következnek] ... Ezek a személyek – Sándor vallomása szerint – bevonulásuk előtt valamennyien ígéretet tettek arra, hogy a néphadseregben belül egyrészt folytatják ellenséges bomlasztó tevékenységüket, másrészt előzetes tanulmányozás után újabb személyeket vonnak be a szervezkedés szélesítése érdekében. ... A Sándor-féle szervezkedés másik irányja a fegyveres erőknél a párt- és kormányorséget érintette Zana Albert volt ávh. őrmester irányításával...”¹⁵ (2. kép)

A valóságban Zana tizenöt évesen ismerkedett meg Sándor Istvánnal, amikor mint szívgárdista eljárt a Clarisseumba. 1949 márciusáig volt szorosabb kapcsolat közöttük, majd miután Zana bevonult Pécsre az ÁVH kötelékébe, a kapcsolat megszakadt. Az államvédelem koncepciója szerint Zana

9 Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete, később Katolikus Ifjak Országos Egyesülete: hitbuzgalmi és szociális segítő szervezet munkásfiatalok, inasok, fiatal segéd munkások támogatására. 1921-ben Elsasser Gyula jezsuita páter kezdeményezésére közel hatvan Mária-kongreganista egyetemi hallgatóból alakult meg. 1942-ben már 180 csoportja létezett 7000 taggal. Az egyházi elnök ekkor Apor Vilmos győri püspök volt. Tanoncotthonokat tartottak fenn, tanfolyamokat, továbbképzéseket, sporteseményeket és lelki gyakorlatokat szerveztek a munkás fiatalok részére.

10 Sándor Istvánról a „Baba” fedőnevű ügynök írt jelentéseket 1951–1952-ben. A szervezési kartonja nem maradt meg, de annyi tudható kitérőről, hogy a szintén megfigyelt és 1952 augusztusában letartóztatott Bulányi György piarista paptanár lelki közösségében nevelkedett, férjét is itt talált magának. Többek között Bulányi Györgyről is rendszeresen jelentett.

11 A Clarisseum Rákospalota Istvántelek nevű részén állt, amikor hivatalos ünnepség keretében, 1924. november 6-án a szalézi rend megkapta. Az 1884-ben Ybl Miklós tervei alapján felépült templom és U alakú internátus a nevét az adományozó gróf Károlyi Sándor felesége védőszentjéről, Szent Kláráról kapta. 1948 nyarán államosították, templomát a váci megyéspüspök önálló plébániává tette. Ma Újpesthez tartozik a templom és a szaléziak látják el a plébániai szolgálatot.

12 „A klerikális reakció tömegagitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi és női szerzetesrendek ... A szerzetesrendek tagjai, mint reakciós hírvérők, mint az imperialisták agitátorai járnak az országot...” A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1950. június 1-jei határozatát idézi: BALOGH M. – GERGELY J. 2005. 934. p.

13 Utalás Bulányi György piarista szerzetesre, aki ellen szintén a népi demokrácia-ellenes összeesküvés bizonyítása céljából gyűjtötték az anyagot és 1952. augusztus 29-én tartóztatták le, valamint Ikvay (Pfeiffer) László világi papra, a KIOE egykori főtitkára, akit ugyanezen a napon vett őrizetbe az ÁVH.

14 Ezek főleg imádságos füzetek voltak.

15 ÁBTL 4.1. A-2126/134. sz. 6., 8. és 9. pp.

2. kép – Boldog Sándor István szalézi vértanú arcképe. Don Bosco Szalézi Társasága Tartományi Archívum

1950 nyarán elhatározta, hogy fegyveres szervezkedést létesít a népi demokrácia megdöntésére, és ennek érdekében 1951 nyarán Sándor Istvánt is megkereste. Ettől kezdve Zana külön megbeszéléseken hetente tájékoztatta a szerzetest az ÁVH-nál végzett munkájáról, az egysége összetételéről, ruházatáról, élelmezéséről, a fegyvereikről és a tisztikarról, a pártórség feladatairól, a laktanyák helyéről, a vezető elvtársak életkörülményeiről stb. Az adatokat Sándor az illegális szalézi tartományfőnökhöz, Ádám Lászlóhoz továbbította, akiről tudta, hogy a vatikáni hírszerzésnek dolgozik...¹⁶

Koncepció és valóság így álltak össze három ember életét és másik tíz legszebb fiatal éveit követelő hamis vádirattá: Zana Albert 21 éves államvédelmi (áv.) őrmester I. rendű vádlott, **Ari László** 22 éves av. őrmester II. rendű vádlott, Farkas Ferenc 27 éves av. hadnagy III. rendű vádlott, Sándor István 39 éves polgári egyén (szalézi szerzetes) IV. rendű vádlott, **Hegedűs Hajnalka** 17 éves polgári egyén (gimnáziumi tanuló, Zana Albert menyasszonya) V. rendű vádlott, **Pál Sándor** 33 éves av. őrmester VI. rendű vádlott, **Hosszú Béla** 32 éves av. alhadnagy VII. rendű vádlott, **Guzi Imre** 26 éves av. alhadnagy VIII. rendű vádlott, **Bodócs Pál** 26 éves av. őrmester IX. rendű vádlott, **Horváth István** 27 éves av. őrmester X. rendű vádlott, **Ruzsinszky József** 23 éves av. őrmester XI. rendű vádlott és Pokorni János 23 éves polgári egyén XII. rendű vádlott. Utóbbi a logarléc tulajdonosa, a VERTESZ¹⁷ néven államosított Ganz-gyár technikus, akit azért tartóztattak le, mert az elsőrendű vádlott gyerekkori cserkésztestvére és a bátyjának legjobb barátja volt. A kommunisták koncepciógyártásának hű tükré, hogy a per többi tagját a börtönben vagy a tárgyalóteremben látta életében először Pokorni. A 16 elítélt közül három idősebb szalézi pap és egy kispap is volt: Ádám László tartományfőnök, 60 éves XIII. rendű vádlott, **Varga György Aladár** 59 éves XIV. rendű vádlott, **Szitkey Károly** 55 éves XV. rendű vádlott és **Dániel Tibor** 27 éves kispap XVI. rendű vádlott.

„Beismerem, hogy...”

„*Mi a bulid?*”¹⁸ – kérdezték az ÁVH rabjai a Fő utcai börtön¹⁹ hatodik emeletén a közös cellába újonnan bekerültektől. Pokorni János itt ismerte meg Sándor Istvánt, miután az 1952. augusztus 25-i letartóztatását követően kihallgatását lezárták. A kérdésre adott válaszból kiderült, hogy a zsúfolt,

¹⁶ Uo. 13. p.

¹⁷ A Villamoserőmű Tervező és Szerelő Vállalatot 1951. április 1-jén a Népgazdasági Tanács határozatával hozták létre a Ganz Villamosság Gyár tervező-, eladási- és szerelési főosztályaiból, valamint a Magyar Siemens Művek erőátviteli megrendeléseivel foglalkozó dolgozóiból.

¹⁸ Pokorni János közlése a 2013. április 23-i életútinterjú során. Közzétéve a világhálón: 2013. május 6. www.youtube.com/watch?v=_KXRL7rTFZk és www.youtube.com/watch?v=YiOUXQ8n1Kg

¹⁹ A mai Budapesti Katonai Főügyészség II. ker. Fő u. 70–78. sz. alatti épületéről van szó, amelyen Sándor István letartóztatása idején az ÁVH és a katonai bíróság osztozott. Eredetileg a Pestvidéki Törvényszék és Fogház épülete volt, majd a Geheime Staatspolizei (Gestapo) és a német hírszerzés Sicherheitsdienst (SD) foglalta el. Az Államvédelmi Hatóság 1951. január 1-jétől költözött be az épületbe.

hol 20, hol 25 fős cellában ketten vannak összezárva Zana Albert miatt. Mindketten, a szerzetes és a mélyen vallásos családban felnőtt, ifjú házas technikus túl voltak már a klasszikus büntető perjog alapelveit nélkülöző nyomozási szakaszon; saját bőrükön tapasztalták meg az önkényes joggyakorlás kommunista módszereit. Mindketten tudták, mit írtak alá a közel egyhónapos kínvallatás alatt, mit kellett beismerniük.

A kettejük közötti kapocs, a „főszereplő” Zana Albert, a tíz oldalt meghaladó beismerő vallomásában²⁰ a következőket írta alá:

„...Bűnösnek érzem magam abban, hogy 1945-ben részt vettem egy szovjet katonai meggyilkolásában, 1948-tól tagja voltam a Sándor István szerzetes által vezetett illegális egyházi szervezkedésnek és 1949-től rendszeresen szolgáltattam Sándor István részére katonai titkot képező adatokat. 1950 nyarán elhatároztam, hogy illegális fegyveres szervezkedést hozok létre, majd 1951 tavaszán megkezdtem az illegális fegyveres szervezkedés kiépítését. Az illegális fegyveres szervezkedésbe egyrészt párttörtségi beosztottakból, másrészt polgári személyekből több személyt beszerveztem...”²¹ „Beismerem, hogy a Sándor István által tartott illegális összejövetelekre 1950 elejétől 1951 tavaszáig rendszeresen készítettem népi demokrácia és Szovjetunió ellenes előadásokat. 1951 elején az általa készített előadásokból két esetben előadást tartottam az illegális csoport tagjai részére. Az előadások egyházi vonatkozású részének elkészítéséhez Pokorni János technikustól szereztem be illegális egyházi brosrákat...”²² Sándor István egy nappal később, 1952. szeptember 27-én, megértve a gyanúsítást, ezt vallotta: „Bűnösnek érzem magam abban, hogy a rákospalotai KIOE szervezet feloszlata után 1948 ősztől újjászerveztem ezt a feloszlátott szervezetet... Beismerem, hogy a vezetésem alatt álló illegális csoportok tagjait gyárakban, üzemekben, a néphadseregben és az Államvédelmi Hatóságon bomlasztó tevékenység végzésére használtam fel. ... Zana Albertnek az ÁVH-ra való bejelentése után rendszeresen adtam utasításokat az őrszázadban való szervezkedésre. Különböző államvédelmi titkokat szereztem meg Zanán keresztül, amelyeket 1949 ősztől folyamatosan továbbítottam Ádám Lászlónak. Ádám közölte velem, hogy ezeket az adatokat továbbítja Rómába Angelo Rottának, a Vatikán volt magyarországi követének. Tisztában voltam azzal, hogy ezzel a tevékenységgel kémkedést követek el...”²³

Az ügy további szereplői szintén „beismertek” mindent. Pokorni János azt, hogy több esetben adott egyházi kiadványokat, hitéleti írásokat Zanának, továbbá megígérte neki, hogy a szervezkedés részére alkalmas személyeket fog felderíteni. Farkas Ferenc azt, hogy Zana őt is beszervezte és utasítása alapján (!)²⁴ beszervezett még több párttörtségi beosztottat. A perben érintett, Zana kivételével mind sokgyermekes, szegényparaszt családokból származó, többségükben az 1947-es budapesti rendőrtorborzásra jelentkezett, innen az ÁVH-hoz átvezényelt gyanúsítottak elismerték, hogy az elsőrendű vádlott szervezte be őket. Ezt tette Hegedűs Hajnalka is. Ádám László „csak” azt ismerte el, hogy tudott a Sándor István által vezetett szervezkedésről és hogy illegális tartományfőnökként tevékenykedett, valamint valutát is rejtegetett. A többi szalézi szerzetes is beismerte, hogy tudtak a szervezkedésről.

A közvéleményt az egyház ellen hangoló hatalom brutalitása a nyomozás operatív szakaszában teljesedett ki. Nem bizonyítékokat kerestek, hanem a kijelölt politikai célhoz adatokat – mindenáron.

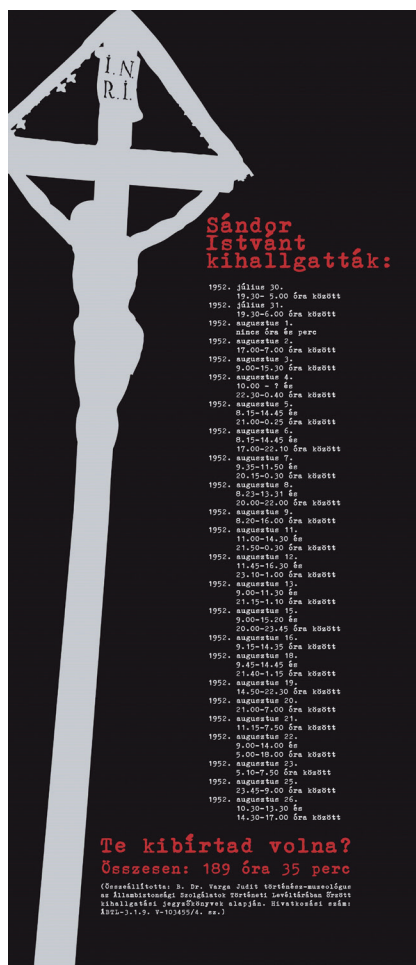
20 ÁBTL 3.1.9. V-103455/1. sz. irat 228–239. pp. Az idézett szövegrészeket itt, és a továbbiakban is a helyesírási hibákat és az elütéseket javítva közöljük.

21 Uo. 228. p.

22 Uo. 230. p. Pokorni Jánosnál a házkutatás során a következő – államvédelmi szempontból használható – anyagokat találták többek között: Az igaz Isten, Krisztus apostolai, Pál apostol levele az efezusiakhoz, Suchard párizsi érsek 1947-es és 1948-as pásztorlevelei, A jelen feladatai és az Egyetemet végzett feladatai c. írárok.

23 ÁBTL 3.1.9. V-103455/4. sz. irat, oldalszám nélkül.

24 Az államvédelem észjárása szerint a hadnagyot utasította az őrmester!

3. kép – A *Miért kell ezeket a vezetőket őrizni?* című tárlaton szereplő *Kihallgatták...* roll up. Don Bosco Szalézi Társasága Tartományi Archívum

látni, amikor a középiskolás kamaszokat is megállította a fenti kérdés és beszélgetést indukált közöttük. Az idősebbek szélsőséges érzelmkitöréseire azonban – bevallom – nem számítottam. *A jókedv rendje – Szaléziak* című tárlat vendégkönyvébe 2013. március 17-én (a Budapesti Történeti Múzeumban) a következő véleményeket jegyezték be névvel és név nélkül a látogatók: „*Az összes kommunistát, mai napig élő ivadékait a saját, jól bevált módszereivel – egyenként halálra verve, kínozva tüntetnek el a Szent Magyar Földről...*” vagy „*Be kell üzemelni az Andrássy út 60-at.*” Azóta is gondolkodom, hogy jó módszert választottam-e... Meddig mehet el egy muzeológus a hatáskeltesben?

A kihallgatási jegyzőkönyvek helyzetidegen párbeszédei mögött a verőlegények jól végzett munkája, s az étel- és alvásmegvonások álltak. A politikai rendőrség a megalakulása óta figyelte a vezető posztot betöltő vagy jelentősnek ítélt egyházi személyeket.²⁵ 1946-tól külön alosztály működött az Államvédelmi Osztályon belül, amelynek **Mindszenty József** megfigyelése volt a feladata. Az intézményesített kettős jogi valóságban²⁶ a vádemelés érdekében bármi megengedett volt a teljes jogtalanság és az ideológiai „homlokzatjog” széles horizontján. A beismerő vallomások fetiszizált kizárólagossága a vád igazát, a bírói tárgyalásvezetés mikéntjét és a védelem formalitását szolgálta, holott minden résztvevő tudott az ezeket megelőző kegyetlenkedésekről és tisztában volt az erőszakkal kicsikart tartalmak tetszőleges voltával is.

Hogyan lehet mindezt kiállítás formájában elmondani úgy, hogy nem a múltból öröklött relikviák, önmagukban is mutatós szent tárgyak állnak rendelkezésünkre, hanem géppel írott profán szövegek, már a születésükkor is hamis dokumentumok? Hogyan válhatnak a kiállítási rituális tér²⁷ izgalmas, figyelemfelkeltő elemeivé? E sorok írója először – majd még két másik kiállításban – a 2013. január 4-én megnyílt *Utolsókból lesznek az elsőik* című, országsszerte nyolc helyszínen bemutatott vándorkiállításon alkalmazta azt a módszert, hogy pusztán a kihallgatás tényéből készített – egy kiváló grafikussal – látványfalat. Ezen a kihallgatások időpontjai szerepeltek órában és percben hosszan felsorolva, több mint kétméteres magasságban, legalul egy kérdéssel: *Te kibírtad volna?*... Az installációt mozgásérzékeléssel beinduló óraketyegés hangja kísérte. (3. kép)

A látogatókban generált hatás sejthető volt, hiszen a korszak embertelenségét akartuk érzékeltetni. Jó volt

25 ÁBTLL 3.1.5. O-13405/1., 2., 3a., 3b. sz. iratok a Magyar Katolikus Püspöki Kar tevékenységének feltérképezésére. Idézi és felsorolja: KISS R. – SOÓS V. – TABAJDI G. 2012. 13. p.

26 Bővebben lásd.: FLECK Z. 2001. 94.

27 Carol Duncan ír a kiállításról, múzeumból mint rituális térről. Idézi: FEJŐS Z. 2003. 165. p.

„...beismerő vallomása megtételére törvénytelen eszközökkel kényszerítették.”

A pártórség pere érthetően kiemelt helyet foglalt el az akkori ítélezések és példastatuálások között. **Péter Gábor** az ÁVH vezetője és a VI. főosztály vezetője folyamatosan tájékoztatták az MDP KV Titkárságát. Az ügyben a nyomozást túlnyomó részben az I/2 osztály – a Belső Reakció Elleni Harc Osztálya – végezte, amelyet 1951-től **Szöllösi György**²⁸ alezredes irányította. Sándor István kihallgatása és az elrendelt szembesítések felügyelete **Jámbor Árpád**²⁹ államvédelmi őrnagy vezetésével folyt. (4. kép)

4. kép – Jámbor Árpád, a Sándor István kihallgató ávos tiszt útlevele.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár.

A tárgyalás zárt ajtók mögött 1952. október 28-án kezdődött. A Budapesti Hadbíróóság két nap alatt meghozta döntését: Zana Albert és Ari László áv. őrmestereket, Farkas Ferenc áv. hadnagyot és Sándor István polgári egyént kötél általi halálra, a többieket összesen 130 évre ítélte. A nem jogerős ítélet kihirdetése után az ítéelő tanács javaslatot készített, amelyben arról nyilatkoztak, kegyelemre javasolják-e az elítélteket. Az ügyész kizárólag Zana Albertet nem ajánlotta kegyelemre, a többieknél indokoltnak találta az enyhítést. A fellebbezési eljárás lefolytatására 1953. május 23-án került sor a Katonai Felsőbíróaságon. Az újabb színjátékban egyedül Ari László halálbüntetése változott szabadágvesztésre. A kivégzéseket a budai Fő utcai börtön udvarán 1953. június 8-án hajtották végre.

Kahler Frigyes, a Németh-kormány által az 1945–1962 közötti időszak feltárása létrehozott jogász–történész bizottság³⁰ tagja így értékelte az eseményeket:

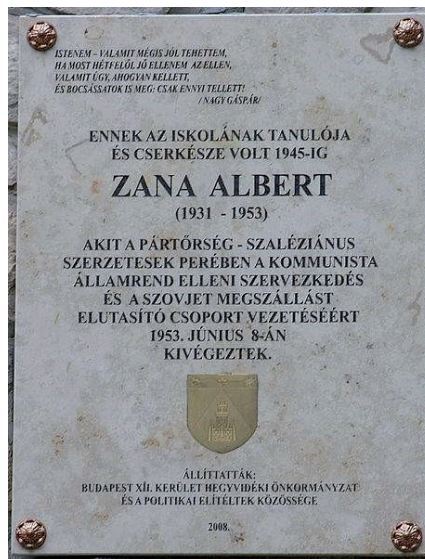
28 Szöllösi 1945 legelejen a Tisza Kálmán téri kommunista pártszékházban jelentkezett, ahol 1945. január 20-án a rendőrséghez helyezték. Három nap múlva a Budapesti Főkapitányság Eötvös utcai épületében (ma az ÁBTL épülete) megismerkedett a Péter Gábor-féle politikai rendszettel, ahová áthelyezését kérte. Az ÁVO IV. alosztályát 1947. október 22-ig irányította, később a belső reakció elleni harc osztályvezetője lett. 1953. január 12-én kártevő tevékenység és a háború előtti frakciózás gyanújával letartóztatták, de bűncselekmény hiányában a vizsgálati fogságból elengedték. A Stefánia Gyermekvédő Egyesület előadójaként kapott állást, másik ismert munkahelye a Képzőművészeti Alap volt.

29 Jámbor Árpád Pesterzsébeten született 1922. november 23-án, hatgyermekes munkáscsaládban. Apja lakatos és villanyszerelő, hithű kommunista volt már a Tanácsköztársaság alatt is. 1945-ben mind a hat testvér belépett a Pártba, két lány a belügyminisztériumban dolgozott közülük, az egyik fiú a néphadseregben szolgált, a másik az államvédelemnél. Jámbor már 13 évesen kifutófiú volt, majd 1942-től a soroksári úti fegyvergyárban betanított munkás. 1943. február 28-án a rendőrség letartóztatta kommunista tevékenységért és nyolc évre ítélték. Büntetését 1944. november 14-től különböző német koncentrációs táborokban töltötte. Dachauból tért haza 1945 szeptemberében. Rá egy hétre már a belügyminisztérium pártbizalmija volt, szeptember 22-én alhadnagynak, 1949-ben századosnak nevezték ki. 1951-ben léptették elő őrnaggyá és beosztották az egyházi alosztályhoz. Így került hozzá Sándor István gyanúsított. Életrajzát az ÁBTL 2.8.1. BM Közp. (Személyzeti Csoportfőnökség Nyilvántartási Osztálya) 2324. sz. irata őrzi.

30 Németh Miklós, a rendszerváltás előtti utolsó magyar kormány miniszterelnöke és az 1989. október 23-án kiáltott Magyar Köztársaság első kormányfője 1989. április 14-én 3063/1989. sz. minisztertanácsi határozattal jogász–történész bizottságot hozott létre. A jogász albizottság a koncepciók perek vizsgálatát és a korszak jogalkotásának kritikáját végezte el. Vö.: KAHLER F. 1993. 139–208. pp.

„Sándor István koncepció perében a közvetlen politikai cél többrétű volt. Egyrészt a legkeményebb eszközökkel távol tartani az egyházat a munkásfiataloktól (akiket a diktatúra saját bázisának tekintett), s még inkább a hatalom fegyveres támaszától. Másrészt szétzúzni a feloszlatott szerzetesrendek tagjainak minden kapcsolattartási lehetőségét. Mindez a nagy stratégiai cél, az Istenbe vetett hit és az egyház felszámolása érdekében. Sándor István a munkásfiatalok lelki gondozását szerzetesi fogadalmához híven akkor is vállalta, amikor többüket az ÁVH-hoz sorozták be, s nyilvánvaló volt, hogy a hitélet folytatása súlyos veszélyekkel, letartóztatással, kínzással, sőt életük elvesztésével is járhat. Sándor István elítélését a diktatúra bukását követően kibontakozó jogállam az 1990. évi XXVI. törvénnyel ex lege semmisnek nyilvánította. A törvény, amelynek bevezetője megköveti a nemzetet, kimondja: »Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően a Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom – megfosztva az országot függetlenségétől, megcsúfolva az emberiességet, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százaitól vette el szabadságukat, sokaktól életüket is. A börtönökből és internáló tábороkból szabadultak számkivettként éltek saját hazájukban.« Az elítélés tehát semmis, ami a jog nyelvén annyit jelent: olyanoknak kell tekinteni a pert, mintha soha meg sem történt volna.”³¹ (5. kép)

5. kép – Zana Albert államellenes összeesküvésért kivégzett ávos őrmester emléktáblája egykori iskolája, a városmajori Kós Károly Általános Iskola falán

A szaléziak bevonása az ÁVH-n belül zajló és onnan induló ellenállásba a klerikális reakció veszélyességének és erejének újabb bizonyítékát jelentette a kommunista propaganda számára. Sándor Istvánon és Dániel Tiboron kívül a három idősebb pap túlélte. Szitkey Károly és Varga György Aladár 1956. június 27-én, Ádám László ugyanez év július 17-én kegyelemmel szabadultak. A főosztályvezető ügyész hivatalos indoklása szerint a beismerő vallomás megtételére törvénytelen eszközökkel kényszerítették őket.³² Dániel Tibort a verések okozta teljesen reménytelen egészségi állapotban (máj- és bélzúzdás, hasnyálmirigyirák) 1956 nyarán engedték szabadon. Szüleinél halt meg. Sándor Istvánt Ferenc pápa 2013 nagycsü-törtökén emelte a vértanúk sorába. Boldoggá avatása 2013. október 19-én Budapesten, a Szent István- bazilika előtti téren volt.

A börtönt megjáró logarléc tulajdonosát 1956. október 29-én a szobi forradalmárok szabadították ki Márianosztráról, ezért vált zsarolhatóvá a továbbélő kommunista diktatúra számára. A logarléc akkor is ott volt zakója zsebében, amikor **Pákozdi János** fedőnéven a kijelölt „K” lakásban tartótisztjének jelentett...³³

31 KAHLER F. 2013. 154. p.

32 ÁBTL 3.1.9. V-103455/3. 365. p.

33 ÁBTL 3.1.2. M-33971/1 és M-33971/3.

IRODALOM

Levéltári források:

- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
2.8.1. BM Központi nyilvántartás
3.1.2. Munka (M) dossziék
3.1.9. Vizsgálati (V) dossziék
4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

Feldolgozások:

- A magyarok krónikája 1995. Szerk. Glatz Ferenc. Bp.
BALOGH Margit – GERGELY Jenő 2005. Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (1790–2005). II. Bp.
CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó 2009. Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). In: Betekintő 2009/2. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi
FEJŐS Zoltán 2003. Tárgyfordítások. Bp.
FLECK Zoltán 2001. Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus. Bp.
HOLLAI Ferenc 2009. Ki volt Ikvay László? Szombathely.
KAHLER Frigyes 1993. Joghalál Magyarországon 1945–1989. Bp.
KAHLER Frigyes 2013. A koncepciók perek háttere és mechanizmusa, kommunista vallásellenesség. In: B. Varga Judit (szerk.) 2013. Don Bosco lelkét kaptad... Boldog Sándor István vértanú, szalézi testvér. Bp. 100–155. pp.
KISS Réka – SOÓS Viktor Attila – TABAJDI Gábor 2012. Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. Bp.
MÜLLER Rolf 2013. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). In: Betekintő 2013/3. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2013_3_muller2.pdf

II.

KÖZLEMÉNYEK - MÓDSZERTAN - MŰHELY

IN MEMORIAM

Lakatos Sarolta
(1946 – 2014)

Mohácsi Endre

Lakatos Sarolta 1946. január 29-én született a Zemplén megyei Viss községben. Édesapja agronómusként dolgozott, édesanyja pedig az illetményhivatalból ment nyugdíjba. Az általános iskolát és a gimnáziumot Nyíregyházán végezte el. A Zrínyi Ilona Gimnáziumból 1964-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára jelentkezett, ahol 1970-ben történelem–orosz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Az egyetemi tanulmányok után tanított a nyíregyházi Vasvári Pál Gimnáziumban, majd a Tanítóképző Intézetben. 1980-tól a nyíregyházi Jósza András Kórházban dolgozott mint oktatási osztályvezető egészen 1990-ig, amíg az osztályt meg nem szüntették.

Amikor Lakatos Sarolta 1991-ben megkereste Németh Péter múzeumigazgatót, hogy éppen munkát keres, mert korábbi munkahelye megszűnt, az igazgató úr fellelégezhetett. Fellelégezhetett, mert Sarolta épp a legjobb pillanatban látogatta meg. Ugyanis a Jósza András Múzeum és Nyíregyháza

városvezetése már korábban megállapodott a Kállay család külföldön tartózkodó tagjaival egy a múzeum keretein belül létrehozandó gyűjtemény megalapításáról. Az elsősorban a Máltai Lovagrendre vonatkozó kitüntetések, rendjelekből, okiratokból, könyvekből és egyenruhákból és a Kállay család személyes tárgyaiból álló tárggyűjtemény múzeumi gyűjteménnyé alakítása lett a feladata Saroltának. A feladat nem volt egyszerű, ugyanis helyet a gyűjtemény a múzeumon kívül, a Nyírvíz palota egyik lakásában kapott, itt kellett kialakítani a múzeumi feltételeket, leltározni, raktározni és a rendbe hozott múzeumi anyagot a nagyközönség elé tártni állandó kiállítás formájában. Sarolta komolyan vette a munkát, sőt állandóan dolgozott. Időközben tovább tanult, melynek eredményeképpen 1995-ben az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen doktori fokozatot szerzett. A Kállay Gyűjteményben mint falerisztikus, numizmatikus gyűjteményvezető tevékenykedett. Másik kedvtelése a nyolcszáz éves múltra visszatekintő Kállay család kutatása volt. A régi irodájának szekrényei dugig vannak még ma is a különböző levéltárakban kikutatott anyagok fénymásolataival. Valószínűleg ő tudott a legtöbbet a Kállay családról, úgy a régiekről, mint ma is élőkről is. Munkáját Wellmann Imre díjjal jutalmazták 2005-ben!

Lakatos Saci ízig-vérig múzeumi ember, segítőkész kolléga, Németh Péter szerint még az igazgatóját sem kímélő szakmabeli volt. Én csak 2002-től ismertem Sacit és örök emlék lesz számomra, hogy akármikor meglátogattam irodájában, mindig szívesen fogadott. Az asztalán lévő kibogozhatatlan iratköteg és a szinte minden pillanatban a kezében lévő égő cigaretta füstje és az orra hegyére letolt ódivatú szemüvege mögül kérdezte, hogy mi szél hozott, mit segíthetek? Talán kicsit szabadszájúan mindig, mindenről mondott véleményt, amit persze jellegzetes éles hangján közölt is a vele szembekerülő delikvenssekkel, ám érző lélek volt.

Karancz Gábor
(1968 – 2015)

Huszár Mihály

Szülföldjének a Somogy megyei Tapsony községet tekintette, ahol az általános iskolai tanulmányait végezte. A marcali Lady János Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskolában érettségizett 1986-ban. Gimnazistaként akkor kötelezte el magát a történelemmel, amikor a megyei múzeumban gyakornokoskodott és vörsei, szőlősgyőröki valamint segesdi ásatásokon dolgozott. Egy évig képesítés nélküli tanárként tanított Sávo-lyon. Másfél éves kötelező sorkatonai szolgálatát Nagykanizsán töltötte le, majd nemesvidi tanári munkáját követően 1991-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait Miskolcon, ahol 1996-ban történelem szakos bölcsész és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Szívesen foglalkozott magyar őstörténettel, mesterének Erdélyi István professzort tartotta. Óraadó tanárként a Károli Gáspár Református Egyetemen is tanított.

1996-ban nevezték ki a Marcali Városi Helytörténeti Múzeum igazgatójának, amely munkakört 2012-ig töltötte be. 1997-ben nagyszabású kiállítást és konferenciát szervezett a múzeumban *Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban* címmel. Hosszas előkészítés után 1999-ben az ő szervezésében, L. Kapitány Orsolya és Imrő Judit néprajzkutatók rendezésében készült el a múzeum új állandó néprajzi kiállítása *Mesterek és műhelyek* címmel. 2001-től a MAMUTT tagja volt. Igazgatása alatt a Marcali Város Helytörténeti Múzeum elnyerte a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület által adományozott Év múzeuma 2002 kitüntető címet. 2006-ban a település híres szülőtte, Marczali Henrik történész emlékére konferenciát szervezett és tanulmánykötetet szerkesztett.

Karancz Gábor indította el a *Marcali Múzeum* című múzeumi évkönyvet, amely 2005 és 2011 között jelent meg, s az évek során több múzeumi kiadvány szerkesztésében is részt vett. Publikációi a magyar kora középkor időszakától a 20. századi társadalom- és életmódtörténeti témáig változatos tematikákban jelentek meg. A múzeumi gyűjtemények az ő közreműködésével gyarapodtak több marcali családi hagyattal.

A marcali Berzsényi Dániel Gimnáziumban is dolgozott óraadó tanárként, ahol módszertani újításokat bevezetve előszeretettel alkalmazott múzeumpedagógiai irányelveket a történelem tantárgy oktatása során. 2012-től középiskolai tanárként és kollégiumi nevelőként dolgozott.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Vámos Éva
(1950 – 2015)

Kóczyánné Szentpéteri Erzsébet

A technikatörténet hazai személyiségeinek sorában kiemelkedő szerepet töltött be kutatásaival, szakmai műveltségével Vámos Éva, de elmaradhatatlan résztvevője volt e tudományterület nemzetközi rendezvényeinek is.

Alapképzettsége történelem–angol nyelv és irodalom volt, pályáját mégis muzeológusként kezdte meg 1973-ban az Országos Műszaki Múzeumban. Két évtized alatt sikerrel járta végig a szakmai előmenetel felfele vezető lépcsőfokait, egészen 1994-es főigazgatói kinevezéséig, amelyet tíz évig töltött be. Napi gyakorlati múzeumi munkája mellett jelentős tudományos tevékenységet folytatott, eredményeivel hozzájárult a 19–20. századi magyar–német tudományos–műszaki kapcsolatok feltárásához, ebből a témából írta kandidátusi értekezését is. Kutatói érdeklődése igen széleskörű volt, sokat és szívesen foglalkozott pl. a női kutatóknak a természettudományok és a technika 19–20. századi történetében betöltött szerepével. 2003-ban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem habilitált doktorává fogadta, s még ugyanebben az évben levelező tagjává választotta az Európai Tudományos Akadémia. Tagja volt az MTA Tudomány és Technikatörténet Komplex Bizottságának, valamint a MTESz szakbizottságának is.

Tudományos munkásságát több könyv mellett 200-nál több cikk is fémjelzi, melyek fele németül és angolul jelent meg.

Saját kutatói ambíciói mellett komoly erőfeszítéseket tett a tudomány- és technikatörténet hazai és nemzetközi elismertetésért. 30 éven keresztül szervezte az MTESz égisze alatt azokat a tudományos konferenciákat, amelyeken a legújabb kutatási eredményeiket teheték közzé a szakterület kutatói, és az egyre nehezedő körülmények ellenére megjelentette az aktuális köteteket is.

Nemzetközi téren két fontos szervezetben, a CIMUSET-ben (International Committee for Museums and Collections of Science and Technology) és az IUHPS-ben (International Union of History and Philosophy of Science) is jelentős funkciókat töltött be, és a Magyar ICOM Bizottságban évekig volt vezetőségi tag.

Tudományos életművének értékelését Pók Attila akadémikus, barátként is írott emlékező szavaival idézzük: *„Olyan kutatási területen működött, amelyen csak jó néhány évtizedes, sokirányú tapasztalatok alapján lehet megkérdőjelezhetetlen nemzetközi tekintélyt szerezni. Otthon volt számos természet-tudomány (leginkább a kémia) és a műszaki tudomány szakmai kérdéseiben s otthon volt a természet- és műszaki tudományok modernkori társadalomtörténetében. ...Hatalmas magyarországi és nemzetközi kapcsolatrendszerrel működtetett nem önmagáért, hanem a tényleges alap kutatások menedzselésére.”*

2013-ban ment nyugdíjba a jogutód Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeumból.

Vámos Éva annak a generációnak az egyik utolsó tagja volt, amely elkötelezetten és átfogó tudás birtokában aktív élete utolsó percéig képviselte a tudomány- és technikatörténet értékeit és érdekeit, megérdemli, hogy személyét és munkásságát megőrizze a történész társadalom emlékezetében.

XV. ORSZÁGOS TÖRTÉNE SZ MUZEOLÓGUS KONFERENCIA, SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

SZEKSZÁRD–TENDELIC, 2014. SZEPTEMBER 17–19.

Szvittek Róbert József

A 2012-ben elindult és 2013-ban bekövetkezett múzeumi struktúraváltás, az új tulajdonosi és szerkezeti viszonyok kialakulása óta eltelt idő már lehetőséget biztosított arra, hogy a különféle múzeumi intézmények az átszervezés következtében kialakult helyzetükről, tapasztalataikról beszámolhassanak, bemutathassák annak pozitív és negatív eredményeit is. Ezért a 2014. évi konferenciánkat és szakmai továbbképzésünket a *Múzeumi gyűjtemények kapcsolatát teremtenek. A múzeumok átszervezés után kialakult helyzete és biztonsága* címmel tartottuk meg a Wosinsky Mór Megyei Múzeum szervezésében két helyszínen, a múzeumnak otthont adó Szekszárdon és a szállásunknak helyet biztosító Tengelicen.

A múzeumba megérkező kollégák **Gaal Zsuzsanna** történész-muzeológus, projektmenedzser szakvezetésével megtekintették a *Levelek a frontról 1914–1918* című időszaki kiállítást, amelyen a nagy háború szekszárdi vonatkozásait ismerhettük meg. Ezt követően Tengelicre utaztunk, ahol szállodánkban a konferencia előadásaira is sor került.

A konferencia résztvevőit Ódor János Gábor, a Wosinsky Mór Megyei Múzeum igazgatója és **Horváth László**, a Damjanich János Múzeum igazgatója, a Magyar Múzeumi Történelmés Társulat elnöke köszöntötte, majd az előadások hangzottak el.

Az első előadó, **Szalóki Tamás** villamosmérnök a *Biztonságtechnika és műtárgybiztonság* témakörével foglalkozott előadásában. Bemutatta a múzeumokban található biztonságtechnikai eszközöket, és felvázolta, milyen újabb, olcsóbb technikai megoldásokkal lehet növelni a műtárgyak védelmét, és hogyan lehet a meglévő rendszereket még biztonságosabbá tenni.

Varga Benedek igazgató (Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Budapest) *Az országos múzeumok tapasztalatairól* beszélt. Csökkent a költségvetési támogatása az országos múzeumoknak, de 20%-os létszámléptétele is végre kellett hajtaniuk, így aránylag jó helyzetben vannak. Van egyfajta visszafogott feszültség a városi és az országos múzeumok között, pedig az országos múzeumok más szerepet töltenek be. Az lenne a feladatuk, hogy külföldi múzeumoknak legyenek alternatívái, ehhez azonban olyan anyagi támogatás kellene, amely jelenleg nem áll rendelkezésre. Az országos múzeumoknak a kohéziós alapokhoz való hozzáférésben lesznek gondjai, mert a Közép-Magyarországi Régió már nem részesül belőle. Azt kell figyelembe venniük, hogy mit tudnak, mit lehet tenni, függetlenül attól, mennyi pénzügyi eszköz és milyen szervezeti erő van mögöttük.

Kaján Imre igazgató (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg) a *Megyei hatókörű városi múzeumok feladatellátását* tekintette át. A megyei szintű átalakításban a megyei hatókörű státuszért harcoltak az intézmények, mert a régészet oda került, amelynek a bevétele hozza egyensúlyba az intézmény költségvetését. E mellett az is cél volt, hogy a leváló tagszervezetek minél kisebb veszteséget szenvedjenek el. Ugyanakkor nehézséget jelent például, hogy a megyei múzeum állandó kiállításának anyaga a tagszervezetek összedott anyagát is magában foglalja, amelyet az új struktúrában a levált intézmények visszakérnek. Ez is áthidalható műtárgymásolatok készítésével, de az hosszabb időbe telik, és addig a kiállítás „csupaszon” marad. Problémaként jelentkezik, hogy a fenntartó települések a regionalitást

1. kép – Grábóc, görög-katolikus szerb templom (Fotó: Szvitek Róbert József)

tartják szem előtt, és nem hajlandók támogatni például a városon kívül eső régészeti kutatásokat. E mellett rendezetlenek az egyes intézmények ingatlan-nyilvántartásai is, ami az ingatlankezelés, karbantartás stb. miatt jelent nehézséget. Végül az előadó ismertette – a törvény által előírt legalább öt muzeológiai szakágazat mellett – a Göcseji Múzeumban folyó állományvédelmi, múzeumpedagógiai és muzeológiai koordinációs, valamint múzeumi informatikai feladatokat.

Kállai Irén igazgató (Bihari Múzeum, Berettyóújfalu) és **Kolozsvári István** etnográfus, kulturális menedzser *Egy innovatív területi múzeum – A Bihari Múzeum járási mintaprojektje* címmel megtartott előadásukban arra mutattak be egy példát, hogy egy járási múzeum, a Bihari Múzeum és fenntartója, Berettyóújfalu, hogyan próbált meg mint fenntartó és mint intézmény is az új struktúrában előremenekülni. Az intézmény szakmai „erőközpontként” a gyűjtőterületén működő 11 település alacsonyabb szakmai besorolású intézményeinek mentorálását vállalta fel. Az új lehetőségek feltárása mellett a műtárgyvédelem felügyeletét, identitást erősítő programok, kiállítások megvalósítását, néprajzi, helytörténeti adatgyűjtést, múzeumpedagógiai programok és helyi kulturális rendezvények lebonyolítását segíti. A Múzeumdigitalárhoz csatlakozva lehetőséget biztosított arra, hogy egy-egy intézmény 20-30 műtárgyát a nagyközönség és a kutatók számára is elérhetővé tegye.

Aczél Eszter megbízott intézményvezető (Széchenyi István Emlékmúzeum, Nagycenk), főmuzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum) *Nagycenk mint a Magyar Nemzeti Múzeum filiája* címmel mutatta be a Széchenyi István Emlékmúzeum Magyar Nemzeti Múzeumhoz csatolásának következményeit. Az előadó ismertette az átadás-átvétel folyamatát, valamint egy folyamatban lévő Európai Unió pályázat miatt az új állandó kiállítás megvalósításának lebonyolítását. Kidolgozták a múzeum 2014–2020 közötti stratégiáját is. Az egyik legfontosabb eredmény, hogy 2014. május 20-tól az intézmény a tematikus múzeum besorolásba került az addigi emlékhely besorolásból.

Nehezítette az intézmény irányítását, hogy a kastély területén hét fenntartó, működtető van. E feladatok elvégzése után 2014. július 18-án életbe lépett kormányhatározat alapján az intézmény a Magyar Nemzeti Múzeum kezeléséből az Eszterháza Központba került át.

Bereczki Ibolya főigazgató-helyettes (Szabadteri Néprajzi Múzeum, Szentendre) *A tájházak helyzete az új múzeumi rendszerben* témakörében tartotta meg előadását. Kifejtette, hogy nem minden tájház muzeális intézmény. Jogszabály írja elő, hogy amit egy tájház beleltároz, azt ki kell állítania, de ez egy jogi nonszensz, mert például 5 vasaló nem lehet a konyhában, vagy három menyasszonyi kép a tisztaszobában. Az 1970–80-as évek a tájházak bumm időszakában, ekkor a megyei múzeumi szervezethez kapcsolódtak. Jó és jól megszervezett kiállítások voltak, de a működési feltételeik már a '80-as évektől egyre rosszabbak lettek. A '90-es években sok működési engedéllyel rendelkező tájház gazda nélkül maradt. Ekkor kerültek a megyei múzeumi szervezettől az önkormányzatokhoz. Az ezredforduló táján a kisebbségi önkormányzatok megalakulása és a települések megerősödése miatt újabb alapítási hullám indult. A tájház mozgalom felkarolására és megújítására 2002-ben létrejött a Tájházszövetség, amely egy nagy projekt keretében szeretné a magyarországi tájházakat a világörökség részévé tenni. Ez a kb. 350 intézményből 170 muzeális intézményt érintene.

Báryné Gál Edit igazgató (Mátra Múzeum, Gyöngyös) *A Mátra Múzeum fenntartása és lehetőségei* című előadásában mutatta be múzeuma helyzetét. A korábbi években sok fejlesztést hajtottak végre. 2001-től kezdődően 2,1 milliárd forintból megtörtént a kert és az épület felújítása, mely alatt bezárt a múzeum, és a gyűjteményeket is össze kellett csomagolni. 2007-ben előbb a kastély, majd 2009-ben a természettudományi pavilon nyílt meg, melynek éves költsége 2012-ben 100 millió forint lett, amit a város nem tudott átvállalni, így az intézmény 2012. december 31-től a Természettudományi Múzeum része, egyik főosztálya lett. Ennek előnye, hogy kedvezőek a pénzügyi feltételek, az intézmény technikai működtetése is megoldott, kedvezőek a pályázati lehetőségek. E mellett időszaki kiállítások érkeznek az anyaintézménytől. Hátránya viszont, hogy a betagozódás arculatvesztéssel járt. A város tartja fenn továbbra is a kertet és a természettudományi pavilont, de cserébe kiállításokat, rendezvényeket vár el.

Az előadások után került sor a Magyar Múzeumi Társaság közgyűlésére, ahol a Társaság 2014. évi eseményeinek, eredményeinek és terveinek ismertetése után

2. kép – Látogatás az Atomenergetikai Múzeumban
(Fotó: Szvitek Róbert József)

3. kép – A simontornyai vár udvarán (Fotó: Szvitek Róbert József)

került sor a Wellmann Imre Emlékérem díjazottjának laudálására. Az emlékérmét a tagok javaslata és a díjat odaítélő kuratórium döntése alapján **Veres László** történész, címzetes egyetemi tanár, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság nyugalmazott vezetője kapta, aki azonban elfoglaltsága miatt nem tudta átvenni a díjat. (Annak ünnepélyes átadására a 2014. november 12-én megrendezett őszi szakmai napunk keretében került sor.)

A második napi kirándulás keretében előbb a grábóci szerb ortodox templomot látogattuk meg, amelyben a **Markovlyev Hrisztina** nővér tartott élvezetes vezetést. Ezt követően Bátán, a széles összefogással létrehozott Fekete Gólya Múzeumot tekintettük meg, majd a szivattyúházat és gépészetét csodálhattuk **Viliminé Kápolnás Mária** vezetésével. Utunkat Pakson folytattuk, az Atomenergetikai Múzeum állandó kiállítását néztük meg a helyi kollégák – legtöbbször számunkra sok újdonsággal fűszerezett – kalauzolásában. Kirándulásunk végén **Máté Imréné** intézményvezető mutatta be a simontornyai várat és a benne található kiállítást.

A harmadik nap a Wosinsky Mór Múzeum kiállításait néztük meg Gaál Zsuzsanna értő és élvezetes vezetésével, így az „Örökségünk. Tolna megye évszázadai” című interaktív kiállítást és a „Meg-elevenedett képek. Egy kisváros a századfordulón” című helytörténeti kiállítást, valamint a pincében kialakított és szeptember elején átadott múzeumpedagógiai foglalkoztató terét. Ezt követően Viliminé Kápolnás Mária kalauzolásában városi sétára indultunk, melynek során megtekintettük az egykori zsinagógát, az Augusz-házat, a Garay teret és épületeit (Garay János szobra, egykori Szegzárd Szálló, polgári fiúiskola épülete, polgári lakóházak), a Vármegyeházában található állandó kiállításokat, és udvarán a bencés apátság romjait, majd a Babits Mihály Emlékházat. Végül a résztvevők elvegyülhettek a város ekkor tartott szüreti napjainak kezdeti forgatagában.

A 2014. ÉVI WELLMANN IMRE DÍJAZOTT

VERES LÁSZLÓ

Veres László 1950. november 27-én Tiszalökön született. Nem könnyű családi körülmények között nevelkedett, s kiemelkedő kvalitása révén került 1970-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetemre. Tanulmányait történelem-német szakon kezdte, majd a B-szakként oktatott néprajzra cserélve a nyelvi képzést, történelem-néprajz szakon szerzett diplomát 1975-ben. Egyetemi oktatója, majd hivatali vezetője – Szabadfalvi József – jóvoltából rektori engedéllyel már 1974-től a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa volt. A diploma megszerzésétől muzeológus, 1978-tól rövid idei tudományos titkár, 1979-től igazgatóhelyettes, 1990-től pedig húsz éven át a megyei múzeumi szervezet igazgatója volt. Ez az első „csomópont”, ami Veres László teljesítményét elismerésre méltóvá tette. Nem csupán az, hogy egy munkahelyen töltötte egész pályafutását, hanem hogy mindig hivatali, vezetői feladatai mellett végezte magas szinten a szakmai – tudományos tevékenységet. Ennek íve a jószerevével új gyűjtemény létrehozásától a megye és a térség történeti (és iparművészeti) kutatásának megszervezésén át a fiatal munkatársak oktatásáig és munkájuknak az intézménybe vonásáig húzódtott.

Veres László tudományos tevékenységének vezérfonalát hivatása kezdetétől az üveg története jelentette. Miskolc sajátos helyzete és a Bükk hátainak közelsége és forrása inspirálta a nagyon fiatalon, 1976-ban megvédett egyetemi doktori értekezésének megírására, majd kandidátusi fokozatának megszerzésére. Számára a téma bővítésének útja nem csupán a problematika nemzetközi kontextusba helyezése volt, de az egész 18–19. századi ipartörténetben való elmélyülés – messze túl az üveg kérdéskörén –, a művelődéstörténet, a tárgytörténet és az iparművészet területén végzett alapos tájékozódás, nem utolsósorban egy múzeumi kollekciónak felépítése, s annak kapcsán számos kiállítás létrehozása. Erről tanúskodnak a könyvei, tanulmányainak jelentős része, nem utolsósorban egyetemi habilitációja (2002) is.

Veres László az említett, meghatározó témaköre mellett ízig-vérig helytörténész is volt, s az ma is. Tájékozottsága és rugalmas kutatói habitusa révén nagyon sok munkába tudott bekapcsolódni Miskolc város történetétől kezdve – elévülhetetlen érdemei voltak a várostörténeti monográfia megszületésében – Tokaj-Hegyaljáig és a történeti Gömörig, a különböző helytörténeti monográfiáktól (Halmai, Ónod, Szendrői, Tokaj stb.), nem is szólva a nehezen megszámlálható „évfordulók” kiállításairól és kiadványairól. Nagy jelentőséget tulajdonított a múzeum nemzetközi kapcsolatainak, az északi szomszéd intézményekkel (Kelet-Szlovákiai Múzeum (Kassa), Bányászati Múzeum

1. kép – Veres László
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

(Rozsnyó) stb.) közös kutatások, kiállítások és kiadványok dicsérik ezt a munkáját. Ezekben a vonatkozásokban is kiemelkedő a tudományszervezői és szerkesztői tevékenysége.

1992-től a Miskolci Egyetem másodállású oktatója volt, szerepet vállalt a bölcsész kar megformálásában, két évtizeden át tanította az egymást váltó generációkat a különféle történeti stúdiómokra. Ki kell emelni, hogy múzeumi igazgatóságának egy szakaszában a Herman Ottó Múzeum a Miskolci Egyetem „kihelyezett” tanszékeként működött, s munkatársaival együtt szerepet vállalt a négy féléves muzeológus képzés megszervezésében és működtetésében. Az egyetem „címzetes egyetemi tanár”-sággal honorálta ezt a tevékenységét.

Végezetül az is kifejezetten Veres László erénye, hogy sokirányú érdeklődése, figyelme, széleskörű tájékozódása nyitott és érdeklődő emberi habitussal párosult, ami nem csupán kiterjedt szakmai kapcsolatok ápolására tette őt alkalmassá, de sokféle szakmai és társadalmi testületben való közreműködésre, és a fiatalokkal való foglalkozásra is. Figyelme arra is kiterjedt, hogy fiatal múzeumi munkatársai rendre tudományos fokozatot szerezzenek.

Veres László messzemenően alkalmas a Wellmann Imre Emlékéremre, kitüntetésére annak szakmai elismertségét is csak erősítheti. (1. kép)

A MEGYEI (HATÓKÖRŰ) MÚZEUMOK HELYZETE AZ ÚJ SZERVEZETI RENDSZERBEN

Kaján Imre

A legegyszerűbb az volna, ha azt mondanánk: más és más, köszönöm a figyelmet. Ez volna a legigazabb, de persze nyilván nem intézhetjük el a dolgot ennyivel. Felelős vezetőként 2012 nyaratól – amikor kiderült: sok más tervvel szemben ez a kormányzati elhatározás megmarad és megerősítést nyer, onnantól kezdve azon kellett dolgoznunk, hogy a leváló tagszervezetek minél kisebb veszteséggel kerüljenek ki az átalakításból. Nem nagyon konspirálták túl a dolgot a jogalkotással, eléggé egyszerű és átlátható rendszer született, és ez még akkor is igaz, ha – kicsit visszapillantva – azt látjuk, hogy akkor, abban a pár hónapban elképesztő lobbizás ment egy-egy múzeum jogi státusának megváltoztatásáért, ide vagy oda kerüléséért.

Főleg Nógrádban és Komárom-Esztergomban, de Győr-Sopron-Mosonban és Csongrád megyében is próbálkoztak egyes múzeumok a „megyei hatókörű” státus elnyeréséért, tudjuk: sikertelenül. Másutt országos intézményekhez kötötte magát egy, vagy több kis múzeum, ennek logikáját nehéz felfedezni, hogy ez miért, az pedig miért nem, de ezt nem látom át, nem szeretnék ezért erről nyilatkozni, sőt elmélkedni sem. Nekünk is megvan a saját ilyen történetünk Zalában, arról majd később. Nos tehát 2012 augusztusának végétől volt kb. négy hónapunk arra, hogy előkészítsük és levezényeljünk a szétválást, a lehető legkisebb veszteséggel.

Azt szokták mondani, hogy egy-egy átszervezés mindig hatalmas biznisz (már az átszervezőknek legalább, hiszen hatástanulmányokat lehet íratni, belső embereket jól megfizetni): láttam a volt műemlékhivatal átszervezésével fölöslegessé vált (???) autóparkot egy raktártelepen, ahogyan a rozsdas hangos csámcsogása hallatszott ki a vagy kétcentis por alól, ami a pár tucat terepjárót ellepte. Hát biztos nem költöttek benzinre, amióta azok a kocsik ott állnak, ez kétségtelenül kevesebb kiadás, de ezek nélkül a feladat eléggé nehezen ellátható...

Nyilvánvaló volt (és ezért volt a sok elszánt törekvés a „megyei hatókörű” státusért), hogy a régészeti jog megyénként egy-egy múzeumra történő korlátozása lesz a vízválasztó, mert ennek a bevétele eléggé nagy ahhoz, hogy egyenesben tartsa egy-egy immár lecsökkent létszámú intézmény költségvetését. Nálunk is így volt, a korábban három komoly gyűjteményű múzeumból és két szintén igen komoly kiállítóhelyből álló Zala Megyei Múzeumi Szervezet a korábbi létszámának kicsit több, mint a felét tartotta a „megyei hatókörű” megyeszékhelyi múzeumban.

El kell itt mondanom, hogy ebben is nagyon nagy különbségek voltak országosan, hiszen Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a megyei múzeumigazgatóságnak tíz fölötti számú tagintézménye volt, míg nálunk úgy csak öt, hogy abból egynek nem volt működési engedélye sem... – ma sincs. Hivatali elődöm, **Vándor László** igen bölcsen (mondhatni megelőzve a korát) úgy intézte, hogy a tájházakat és kisebb egyéb települési kiállítóhelyeket már jó pár évvel korábban a települési önkormányzatok fenntartásába adták át. Ezekben jobbára a Göcseji Múzeum műtárgyai vannak kiállítva, amelyek persze többségükben épp onnan, arról a helyről származnak, de a megyei múzeum gyűjteményébe lettek beletárolva. Ebből is adódtak és adódnak problémák, erről is kicsit később...

Nem tudom, hogy szerencsénk van-e, vagy jól lobbiztunk, de az biztos, hogy a szétszervezéssel egyik elbocsátott tagintézményünk életében sem lett semmilyen törés, sem nem szervezték be őket futballcsapat alá, sem nem kell mezeket mosniuk (mint hallani erről pl. Kunszentmártonban), hanem tényleges múzeumként élhetik az életüket, Keszthelyen, a Balatoni Múzeum pedig kiserégiós

központként is funkcionál már... Nagyon fontos és komoly eredmény, hogy a korábbi múzeumigazgatókat is sikerült megtartani a posztjukban Keszthelyen és Nagykanizsán is, mindkét településen voltak helyi jelöltek és önjelöltek is, a lehetőséghez jutott önkormányzati testületek eléggé furcsa elképzelésekkel álltak elő. Nagykanizsán pl. majd másfél évig tartott ez a meccs, de vége van, a lehető legjobb megoldás született, a volt megyei szervezetben kicsit kevésbé együttműködő, de a saját intézményét mindig is erősen toló régész vezető lett a befutó.

Ami a volt múzeumigazgatósági vagyont illeti, itt is minden úgy történt, ahogyan akartuk (és intézményvezetőként egymással egyeztettük: kinek mire van szüksége), a leváló intézmények raktárakat, gépkocsit, korszerűnek mondható installációkat kaptak. A városokban az elfogadottságuk jó, ebben az is segített, hogy már 2011-től minden városházán (és a megyeházán) ott áll a lift mellett egy-egy múzeumi vitrin, amelyben havonta-kéthavonta cserélik a tárgyakat a kollégák, hadd lássa mindenki, hogy egyáltalán: van egy múzeumuk.

Nagy kérdés volt, vajon hogyan maradhatnak majd talpon azok, akik addig szintén abból a régészeti bevételből „éltek”, ami most már a megyeszékhelyi múzeumnál maradt; ezt a költségvetési lyukat hogyan fogják majd a városi önkormányzatok kipótolni. És ezzel bizony szoros összefüggésben: vajon a régész múzeumigazgatókat megtartják-e majd ott, ahol immár nincs régészeti jog és így feladat? Az igazgatókról már beszéltem, a költségvetés viszont már a belső, múzeumi szervezés fölött zajló dolog volt, csak kicsi befolyásunk volt rá. Azt nem tudom, másutt így volt-e, de velem konzultált a minisztérium illetékes főosztályvezetője erről. Mindenesetre az, hogy a pénzelosztás nyílt volt, sokat segített, nem keringtek mendemondák, nem keletkeztek megyén belül ellenségeskedések – és azt hiszem országosan sem.

Elnézést kérek, hogy a történelem-konferencián újra és újra visszatérek a régészetre, de hát tényleg annyira fontos, hogy megint meg kell, tegyem – és nem utoljára: a leváló intézmények költségvetési helyzetét segítő, saját bevételeik erősítésére rendre kiadjuk nekik a hozzájuk közel eső régészeti szakfelügyeleteket, annyiért, amennyibe nekünk biztosan kerülne. Ők is jól járnak és mi is, hiszen nekünk nem kell 50-60 km-t utazni azért, hogy Nagykanizsán (vagy azon túl is) ott legyünk nap, mint nap. Nekik ez pár perc út, és ami nem utolsó, jó szakmai feladat.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a szétválás és az első lépések Zalában teljes nyugalomban és mindenki meglegedésére történtek. Ha ez itt véget is érne, nem volna semmi probléma, de persze van.

A megyei múzeum (a zalaegerszegi Göcseji Múzeum) immár több, mint tíz éves, tehát a megyei múzeumi szervezet idejében készült állandó kiállítása, a *Központok a Zala mentén* a tagszervezetek összeadott anyagából készült, olyanokból tehát, amelyeknél sosem volt gond, hogy épp hová vannak beletárolva. Ennek ugye most már vége, vihetik, ha akarják – és viszik is. A Nemzeti Múzeum honfoglalás kori kiállításába és a török koriba is épp Nagykanizsán beletárolt tárgyakat kértek, persze, hogy a legértékesebbeket, amelyeket ők szívesen is adtak – csak éppen a megyetörténeti kiállításból kellett őket kivenni. Megértjük és el is fogadjuk, hogy egy kisvárosi múzeum büszke rá, ha a Nemzeti Múzeum kér tőle tárgyakat és azokat kiállítja, mi is adnánk a magunkét. Csak hát éppen a mi kiállításunk lesz kicsit kopaszabb, ideig-óráig cédulákkal díszített... Persze ez is megoldódik, csak lassan, majd műtárgy-nemesmásolatokat kapunk az eredetiek helyett, az meg már a miénk lesz a megyei múzeumban.

Az igazi gondok – mint mindig – a jó régen keletkezett és folyamatosan a szőnyeg alá söpört megoldatlan kérdésekből adódnak. Már várom az önkormányzati választást, mert tudom, hogy a szükségképpen új megyei vezetőnél (hiszen a mostani elnök parlamenti képviselő maradt) majd megint, immár sokadszor jelentik fel a Göcseji Múzeumot (illetve mint eddig is, az igazgatóját) az egyik községből a megyei múzeum gyűjteményébe beletárolt, majd onnan a következő kiállítás rendezésekor

értelemszerűen elhozott tárgyak miatt. Ahol nem volt „gyűjtemény”, csak kiállítás, tájház, vagy összehordott, megőrzött helytörténeti anyag, természetes és érthető, hogy a múzeum beleltározta, tudományosan feldolgozta. Nem kérdés nekünk szakembereknek ez, csak azoknak, akik ott élnek egy kis helyen és egyszer csak azt látják, hogy hopp, elvitték az ő személyes történetüket őrző tárgyakat. Persze, hogy idegesek lesznek.

A gond tehát azzal van, hogy elkerültek onnan, főleg az egykori gyűjtéshez is kötődő helyi idők hánytorgatják fel ezeket nekünk, egy idős úr pedig minden vezetőváltáskor fel is jelenti ezért az intézményt. (Vannak az ügynek a részéről személyes számai is, de ezeket le lehet erről a dologról választani...)

A megoldást itt is megadja a megyei múzeum számára a regionális szerep, hiszen a jogszabályi előírás szerinti 2×20 %-os kötelező feladat-ellátás keretében tudunk segítséget adni egy újabb kiállítás megrendezéséhez úgy, hogy beletervezük a „vitatott”, vagy „visszakövetel” anyagokat, vagy legalább nagyobb részüket.

Ez a néhány eset arra is rámutat, hogy – amit tavaly fessegettünk – problémák lesznek a regionalitás reprezentációjával. Mindenki a maga kis történeteiben érdekelt – ez már most látszik –, és hiába a megyei múzeumi szerep, nehezen meggyőzhető Zalaegerszeg városa a tőle 60 km-re lévő Fenékpusztára sok új eredménnyel kecsegtető ásatásának jelentős támogatásáról, mint ahogy ugyanígy kínlódunk a helyileg érdekelt Keszthellyel is; ők azért ódzkodnak, mert – mint mondják – nem az ő muzeológusai dolgoznak a terepen. Tehát két szék között a pad alá..., legalábbis most, az új rendszer kezdetén. Mindenkinek igaza van, csak az ügy megoldása késlekedik. A korábbi politikai hierarchia: állam-megye-önkormányzatok most erősen megváltozott, a megye meggyengülését a helyi vezetők azonnal lefordítják: csak a legnyilvánvalóbban saját feladatot finanszírozzák, – ha egyáltalán. E téren a megyei történet vesztes lesz, nem látszik a megoldás. A megye feladatai között nem szerepel kulturális támogatás, a „fejlesztések” közé csak nagyon kis hányadban kerülhet be kulturális cél, tehát onnan, a korábbi legtekintélyesebb, mára azonban mind feladataiban, mind költségvetési súlyában kiürült megyére nem számíthatunk.

(Jó személyes kapcsolataink miatt kapunk most is támogatást az említett fenékpusztai castrum-ásatásra, amire rendszert nem lehet ráépíteni...) Márpedig rendszer kell a megszünt helyett, és az nem lehet csak az NKA ásatási, vagy az állam más esetben más kulturális támogatása, mert egyrészt ezek csak töredék-finanszírozások (hiszen egy helyi támogatási rendszert is belekalkulálva osztanak, ami megszünt), másrészt az nem lehetséges, hogy a helyi politizálás, döntéshozás szempontrendszeréből akár középtávon is kiessen a kultúra, ennek következményei tragikusak lennének! Ez tehát akut helyzet, hamar kell foglalkozni vele és sürgősen meg kell oldani!

A megyei múzeumok munkájában az intézmény vitathatatlan tekintélye miatt is maradtak „csontvázak”, amelyek nemcsak hogy kizúgnak a szekrényből, hanem még vissza is bújnak és onnan rémisztgetnek bennünket. A korábbi szervezeti rend megengedte, hogy ne rendezzék tisztességesen a tulajdonviszonyokat, a kádárizmusból oly tartósan ránk maradt „orális” (telefonon leszólós) ügyintézés ma is dívik, és amikor valaki elkezd komolyan venni egy szabályt (például mert a partnere már gyenge), vagy nem várt helyzet alakul, akkor a megyei múzeum sem tud kikeveredni a csávából. Nekünk is megvan a magunk ilyen „helyzete”: a 2004. óta működési engedély nélküli, egykor nagy állami és megyei összefogással példásan felújított, Wellmann Imre díjas kiváló történészek által rendezett kiállítással felavatott Deák Kúria Emlékmúzeum. (Most arról ne legyen szó, hogy ki és hogyan használhatja a „múzeum” nevet, ez egy másik szürrealitása kies szakmánknak...)

Egy időben, a rendszerváltás körüli és utáni kb. egy-másfél évtizedben nagy divat volt alapítványokba kommandálni feladatokat. Függetlenség és szakértelem, ezek voltak a hívószavak, nőttek is ki a földből az alapítványok, mint a gomba. Aztán mindenki rájött, hogy ez kamu ügy, ahogy van,

nincs civil szféra, amelyik eltartsa, felélik az alapítványok a vagyonukat és kezdődik minden megoldatlanság előlről: a telefonos ügyintézés, a kuncsorgás, a függés, szóval tényleg minden rossz, ami ebben a kis helyzetben csak lehet. Csak az nem lesz, amit akartak, a függetlenség és a szakértelem.

A nagypolitika aztán meglehetősen késéssel jól átlátta az alapítványosdi által előállt helyzetet, nevezetesen, hogy adóelkerülés hazája lett az alapítványi világ, kiválóan lehetett onnan pénzt kivenni annak, aki gátlástalan. Meg is kezdődött az alapítványok elsorvasztása, elképesztő adminisztrációba kényszerítése, ellenőrzése. Joggal, mondhatjuk, de persze ez sem a gazembereket sújtja (azok azonnal más terepekre teszik át a működésüket), hanem a ténylegesen közcélt ellátókat.

A „közalapítványok” esete még bonyolultabb, mert ott az alapítók felelőssége igen nagy, nem tehetnének úgy, mintha innentől semmi dolguk nem volna az alapítványba delegált ügyekkel. De mennyire hogy van: a kuratóriumok kinevezése, legalább szakmai elszámoltatása, a közcél szemmel kísérése.

Ugye tudjuk mindannyian ennek a végeredményeit? Mandátum-lejárt kuratóriumok, elszegényedő, feladatellátás-képtelen alapítványok, ellátatlan feladatok, pusztuló vagyonok. Minálunk is ez a helyzet: a gyöngyszem Deák Kúria jelentős politikai szereplő kurátorait mára a saját delegálóik küldték ilyen-olyan sülyesztőkbe, befolyásuk és érdekérvényesítő képességük megszűnt. Csak a feladat maradt, totálisan rendezetlen jogi környezetben. (A leendő Parlamenti Múzeum egy időben kacérkodott vele, hogy a kis intézmény legyen az ő leendő filiája, mert hát mégis Deák Ferenc a magyar parlamentarizmus egyik atyja, de aztán – áttekintve a totálisan zűrzavaros helyzetet –, ettől nagyon határozottan visszaléptek.)

Happy end még sincs, mert jogszerűtlen a kiállítás tárgyainak kölcsönzése (ez is 2004-ből maradt elintézetlenül a megyei múzeum nyakában), és közben a nagy nehezen fenntartóvá bekerített települési önkormányzat már csupán színházi díszletként tekint a kiállításra, ott műsoros esteket rendez stb.

Mit tegyünk? Ha bekeményítünk és *tabula rasa*-t hirdetve lebontjuk a rendezetlen jogi helyzetű kiállítást – amiben a műtárgyakért való felelősség a miénk –, akkor nincs kockázat, nincs probléma. De nincs Deák Ferencnek kiállítása sem egy olyan helyen, ahol évente amúgy 7-8 ezer ember látja. Ha megpróbálunk más megoldást keresni, akkor megmaradhat a kiállítás, ami jó, de az eddig mindenfajta megoldáskeresésből kibújó, és most is totál érdektelen további szereplők (települési önkormányzat, megye, alapítvány) ezután sem igyekeznek majd a helyzet rendezésében. Ha jó 10 éve, jó lesz ezután is!

Mit tegyünk? Úgy gondoljuk, megyei múzeumként az az elsődleges feladatunk, hogy a tárgyi örökségnek meglegyen a lehetséges reprezentációja Zalában is. Kehidakustány is egy ilyen hely, az összes rendezetlensége ellenére, ezért inkább vagyunk, leszünk türelmesek (még egy darabig, és ha nem romlik a helyzet) és nagyobb odafigyeléssel, a törvény által ránk ruházott jogok és kötelezettségek alapján szólunk bele az ottani munkába. Ez nem lesz egyszerű, mert egyrészt emberfüggő – és vannak a településükért tűzön-vízen át mindent megtevő, ám eléggé önjáró partnereink, akiknek a „műtárgy” fogalma nagyon távol áll a miénktől, másrészt megállapodásainkkal nagyon vékony kötélen táncolunk – így éppen azok a műtárgyak vannak a legnagyobb veszélyben, amelyek prioritását hirdetjük.

Ez az a pont, ahol nincs tovább ötletünk, és – ahogy előbb is mondtam – már saját megoldásaink sincsenek. Vannak tehát korlátai a megyei működésnek is. Új rendszer, ami új problémákat hozott, amelyekre a szintén új megoldásokat ki kell módolni, tesztelni, alkalmazni, tovább módosítani.

Az önkormányzatiság eléggé az a rendszer, amelyből Magyarországon kevésbé engednek az érintettek, tehát a most megalkotott rendszer alapjaiban hosszú élettartamúnak ígérkezik. Érdemes tehát ezeket a megoldásokat nem *ad hoc*-ként kezelni, hanem hosszú távú megoldásokban gondolkodni.

Ebben a nem mindennapi esetben is van azért egy igencsak mindennapi: az ingatlanok teljes rendezetlensége. Ez nem múzeumi sajátosság, de nálunk, múzeumoknál is teljes a vagyonyilvántartásban a káosz. Három éve vagyok megyei igazgató Zalában, az ebben az időszakban

nekünk kiadott összesen három újabb és újabb fenntartótól származó alapító okirataink teljesen eltérő számú ingatlanokat tartalmaznak. És amikor a legutolsót Zalaegerszeg városa kiadta, fellélegeztünk, hogy végre valaki helyére tette a dolgokat, nincsenek benne a régi, általam sosem látott helyek. Aztán az idén megjött egy vagyonezelési szerződés-tervezet az MNV Zrt-től olyan ingatlanokkal, amelyek már nemhogy én, de a kollégáim sem emlékeznek.

Az ingatlanok ügye nem elsősorban a hiányos nyilvántartás miatt időzített bomba. Ha volt megyei tulajdonú épület(ek)ben dolgozunk, azok már államiak az adósság-konszolidáció óta. Ezek felújításában, jó karban tartásában nem érdekelték a két éve fenntartó települési önkormányzatok, hiszen sose voltak az övéi és van épületük így is bőven. Azok az ingatlan-kezelési szerződések pedig, amelyeket a fentebb hozsannázott MNV Zrt. küldött meg nekünk tavasszal, minden, csak nem kétoldalú, minden, csak nem realitásokon alapuló. Protestálunk is, ahogyan tudom, nagyon sok múzeum teszi ezt, és bevallom, mi is fellázítottuk a saját városi önkormányzatunkat, hogy mozgassák meg kapcsolataikat azért, hogy ezt a szerződést ne kelljen aláírunk. Jelentem, most vihar előtti csend van az ügyben, egy új megoldást is hallani, hogy mégsem egyenesen a múzeumok vagyonezelésébe, hanem (közintézmények esetében) a fenntartó önkormányzatok tulajdonába adnák az épületeket. Hogy ez mi: felengetett lufi, vagy a realitás felé közeledő megoldás-forgács, még nem tudjuk. De nem is érdemes rágódni rajta, mert egy egymondatos ötlet és egy huszonnyolc oldalas szerződés között óriási különbség van, nem összevethetők. Ha majd ennek is látjuk a huszonnyolc oldalását, abban nyilván megint lesznek aknák és csontvázak, mint mindig, majd akkor meglátjuk, mit hoz egy másfajta ingatlan-rendezési megoldás: valós rendezést, vagy megint annak elodázását, mint eddig mindig. De mint szinte teljesen fölöttünk zajló folyamatról, nem tudok semmi okosságot mondani, még azt sem mondhatom, hogy bízunk, mert a tapasztalat azt mondja: ne bízunk.

És akkor még arról, hogyan is próbáljuk elérni a céljainkat, hogyan vagyunk képesek a ránk ruházott új típusú feladatok ellátására? Itt fontos a minimum 10 fő muzeológus, amit a törvény a „megyei hatókörű” múzeumnak előír: enélkül bizonyosan nem tudnánk megfelelni annak a várakozásnak – amit jószerevével magunk gerjesztünk, legalábbis egyelőre.

Magunk gerjesztünk? Igen, ez az a személyes belső igény, amit minden egészséges önbecsüléssel bíró szakember hordoz. Valami alá nem lehet menni, van szakmai minimum, ezt úgy a vezetők, mind a munkatársak érzik, sőt ennél sokkal többet. Nem „arcoskodás” ez, hanem a reális érzékelése annak, hogy mit kell tenni és hogyan kell a személyes energiákat felhasználni. Magam vezetőként számíthatok erre a muzeológusi, szakmunkatársi attitűdre, mondhatnám, hogy könnyű dolgom van, mert csak szerveznem és persze ellenőriznem kell a munkát.

Persze nem mondom, mert nem egészen így van, de a vezetői munka nem ennek a konferenciának a témája, tanítják, tanultuk, adaptálni és alkalmazni kell ezeket. A legfontosabb, amit mégis megemlítenék: hogy az intézmény fölött zajló sorsviharokból ne érezzenek sokat (vagy inkább semmit) a szakemberek, ne legyen az kérdés, hogy melyik ujjunkat harapjuk meg, tudunk-e szakmai munkát végezni az íróasztal melletti feldolgozáson kívül? Ez utóbbi, az eddig is már sokszor, egymás után ismétlődő „hét szűk esztendő” korában nagyon népszerű, meg hát időszerű is a múzeumi tudás teljessége nyilvánosságának kezdetén De: a permanens kutatás és gyűjtés elengedhetetlen, ahol ez megszakad, ott megszakad az intézmény elfogadottsága is és kezdetünk újra oly sok fontos dolgot: családok becserkészését, múzeumi kapcsolatok felhasználását stb. (De tényleg ne többet a vezetésről, vissza az új feladatok ellátásához!)

Hogyan is tehát? A törvény meghatározta „legalább öt muzeológiai szakág” és az állományvédelemben, a múzeumpedagógiában előírt „több szakember” biztosítja azt, hogy a szakmai munkában sosem kell ködöt szurkálni és improvizálni, biztosítja a pályázatok szakszerűségét és

eredményességét, az EU-források elérésének realitását. Ez már elég ahhoz, hogy nyugalom legyen és önbizalom a feladatokhoz.

Alig három éves „zalaiként” felmérni sem tudom azt a kapcsolati hálót, amelyet kollégáim teljes természetességgel használnak nap mint nap. A szakmaiság mellett ez talán a legfontosabb, ami a munkában egyénileg és kollektíven is segítségünkre van. De ez csak akkor működik, ha nincs nagy arcod, ha nem szállsz el magadtól. Egytől egyig senkinek nincs!

Csak pár dolgot az egyes kompetencia-feladatokból:

Állományvédelem: a „megyei hatókör” a többi muzeális intézmény felügyeletét és a szükséges szaktanácsadást írja elő e téren, mert a többiekénél nem követelmény az ilyen típusú szakember. Amióta tudjuk, hogy ez lesz a feladat, felállítottunk egy alap-adatbázist az egyes intézmények, gyűjtemények alapadataival. Hol milyenek az elhelyezési körülmények stb., vannak-e veszélyeztetett műtárgyak, esetleg amelyek állaga másokra kihathat stb. Ez az alap-felmérés elkészült a megyei múzeum utolsó évében, amikor még mindenhová simán bemehettünk, mi voltunk otthon. Ez alapján évente kétszer kiszállunk és megint mérünk, szemlélünk, és igazából csak a változásokat figyeljük, elemezzük. Ez kényelmes, célszerű és gyors munka, eddig bevált.

Múzeumpedagógia és muzeológia: nagyon jól beváltak és hagyományosak is lettek a pedagógus-muzeológus (plusz restaurátor) koordinációk, a közös képzések, interaktív együttlétek. A zalaegerszegi Klebelsberg Intézményfenntartó Központtal kiváló a kapcsolatunk, nagyon jó körülményeket is kínálunk remek programjainkhoz. Hozzánk már nem csak a megyéből, hanem Vasból és Nyugat-Somogyból is jönnek a szakmai képzésekre és egyéb programokra. Ilyen volt az OMMIK képzése is, amit elsőként nálunk tartottak meg.

Múzeumi informatika: ez ügyben nyugodtan kijelenthetem, hogy a magyar muzeológia „kísérleti nyulai” vagyunk a digitális feldolgozás terén, mert nálunk egyszerre történik az átállás minden gyűjteményben, a folyamat most is tart. Nagyon hosszú ez, mert a fejlesztő rajtunk kísérletezi ki a megoldásait. Ezt nem vállaltuk, azt hittük, hogy készen vannak a különböző gyűjtemény-típusok leltárkönyvei és egyebei, de nem így volt, kb. egy éves csúszásban vagyunk. De már a fél lábunk kint is van az alagútból, vagy már csak a fél lábunk van még bent nem tudom, de kifelé tartunk erősen, a túlsó vége már nem látszik. E téren nagyon nagy tapasztalatunk lesz – amit nem kívánok senkinek –, remélem nem dolgoztunk hiába.

(Ide és zárójelbe tartozik, hogy nekem vezetőként a legjobb élményem a zalaegerszegi szakembergárdával kapcsolatban pont ezzel kapcsolatos: azt a mértékű alázatot és odaadást, amit e téren tapasztaltam, nagyon ritkán éltem meg eddig. Nélkülük a fejlesztő ma sem tartana még sehol, ezt – az eddigi közös munka alapján nagyon határozottan merem kijelenteni. Mindannyiuknak köszönet érte!)

Az eredmény? Bárki állami, vagy városi vezetőként hozzánk látogatott az elmúlt években, azzal a meggyőződéssel lépett ki a Göcseji Múzeum kapuján, hogy *„igen, ezeknek érdemes volt adni, támogatni őket, mert nagy hozzáadott szellemi értékkel megsokszorozták a forrásokat”*. Jó ezt megtapasztalni, mert természetesen nem vagyunk a topon, van még hová fejlődni és van mit házon belül is megoldani. És a *múzeum-biztonsághoz* ez tartozik még hozzá: a döntéshozók, lehetséges finanszírozók, a közönség *bizalma* az intézmény munkája iránt. Ha ez van, minden lehetséges, ha ez nincs, bármi is nagyon nehéz.

„... A KORMÁNY GUZSA ELSZAKADVÁN ...”

AZ 58 ÁLDOZATOT KÖVETELŐ 1796-OS BALATONI RÉVHAJÓ-SZERENCSETLENSÉG TÖRTÉNETE

P. Miklós Tamás

„Lölköm, a Balatonnal komázni nem lehet!” – mondta a 20. század elején **Vastag Gábor** révérszázda a révfülöpi átkelő utolsó üzemeltetője.¹ A tó körüli világ apró rezdüléseiből olvasó révész intő szavainak súlyát a balatoni hajó- és halászszerencsetlenségek tragikus esetei támasztják alá. Mint például a legtöbb áldozatot követelő 1796. július 9-i fülöp-boglári révhajó-szerencsetlenségé.

A közelmúltban bukkantunk rá a Bécsben kiadott *Magyar Hírmondó* 1796. szeptember 9-i számában közölt rövid tudósításra, miszerint: „*Boglár nevű Révinél a Balatonnak, közel hatvanig való Emberek, kik, aratásra mentek, a nagy szélvész s a Révész részegsége miatt ki fordultak a hajóból, s a Balaton tavába vesztek.*”²

A történelekről az éledező magyar nyelvű sajtóban nem jelent meg több híradás, és a tragikus balatoni révhajó-szerencsetlenség esete rövidesen a feledés homályába merült. Alig egy emberöltő elteltével 1827-ben **Hrabovszky Dávid** tanár balatoni útirajzában már arról ír, hogy „*Régi szerencsetlenség a monda szerint, hogy a Köv. Eörsi vizen egy tsapat Somogyba indult arató rettenetesen belé veszett.*”³ Az utókor elfeledkezett a vízi tragédiáról, és az idő múlásával a balatoni révérszmesterség is eltűnt művelőivel, a révésszel együtt. **Sági Károly** (1919–1997) régész, történész, jeles keszthelyi múzeumigazgató és **Zákonyi Ferenc** (1909–1991) a Balaton-vidék történetének egyik legavatottabb kutatója is csak találgatott a fülöp-boglári révhajó-szerencsetlenség időpontjával kapcsolatban.⁴

A feledés fátyla a közelmúltban lebbent fel, amikor **Kapiller Imre** zalaegerszegi levéltáros jóvoltából helyi révhajózással kapcsolatos iratmások kerültek a Révfülöpi Honismereti Gyűjteménybe. Utóbb kiderült, hogy ezek a fülöp-boglári révátkelőnél 1796. július 9-én bekövetkezett, jelenlegi ismereteink szerint a legtöbb, 58 áldozatot követelő balatoni révhajó-szerencsetlenség korabeli megyei törvényszéki vizsgálatának iratai voltak.⁵ Azóta sor került a dokumentumok forrásközlésére,⁶ és újabb információk is napvilágra kerültek, amelyek alapján tisztázható a tragikus esemény hiteles története.

A fülöpi révhajózás korai időszaka

Napjainkban Révfülöp (Veszprém m.) a Balaton északi partján fekvő 1200, a túlsó, délperti Balaton-boglár (Somogy m.) 6.300 lélekszámú kedvelt tóparti üdülőhely. Az előbbi révátkelőre utaló neve az Árpád-kori Pilip/Fülöp személynévből, valamint a 19. század elejétől hozzákapcsolt „*Rév*” jelzőből alakult ki Rév-Fülöp formában.⁷ (1. kép)

1 SEBESTYÉN Gy. 1935. 119. p.

2 Balaton-Füredről Aug. 31-dikén. 1796. 340. p.

3 HRABOVSZKY D. 1827. X. köt. 87. p.

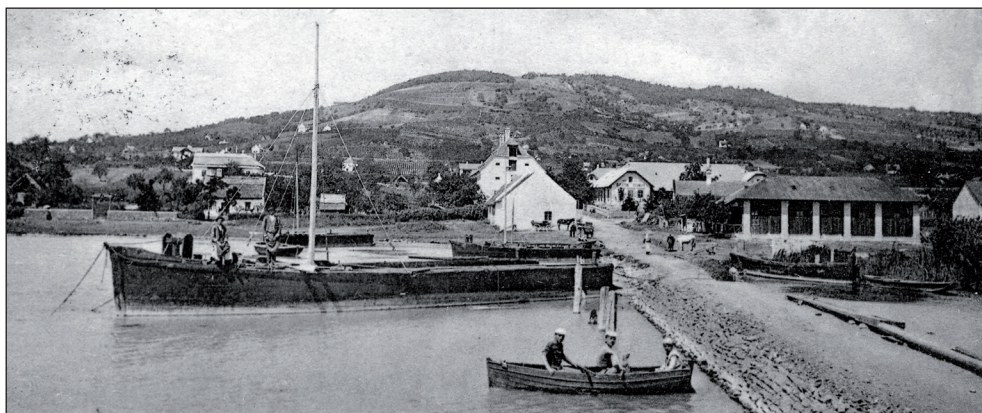
4 SÁGI K. 1988. 203–230. pp.; ZÁKONYI F. 1981. 142 p.

5 MNL ZML IV. 14n. Zala vármegye törvényszékének iratai. Tiszti és büntető perek. Fasc. 27–69. sz. 1796.

6 A helyi lapban írt első tudósítás és forrásközlés: MIKLÓS T. – MÜLLER M. 1995. 3. p.

7 Az 1796-os fülöp-boglári... 2008. 25–29. pp.

7 KISS L. 1988. 413. p., illetve FEHÉRTÓI K. 2004. 309. p., 640. p.

1. kép – A révfülöpi kikötő 1899-ben. (Az egykori Ságheváry-féle révkikötő, palánkos révhajókkal.)
(Erdélyi L. 1899-ben készült fotójának felhasználásával kiadott képeslap. (Révfülöp. Schmidt Edgar. Bp. 1900)

A Balaton tó áttelens oldalán, egymástól bő 5 km-re fekvő települések közötti kapcsolatot már nyolc évszázaddal ezelőtt is csónakok és hajók biztosították. Egy 1211-ben kelt oklevél szerint mindkét település („*villa Pilip*” és „*villa Boclar*”) földesura a Balaton-parti vármegyékben jelentős területekkel rendelkező tihanyi Szent Ányos-apátság volt.⁸ Az akkor még Zala vármegyében lévő Fülöp és a somogyi Boglár közötti rév az apátság birtokait kötötte össze, elősegítette a kapcsolattartást, az árucserét, kereskedelmet.

A révhajózásra, illetve a fülöpi (császtai) kikötőre utal egy 1093-as keltezésű, valójában a 15. században írt Árpád-kori tulajdonviszonyokat igazolni akaró hamis oklevél.⁹ Később 1360-ban „*Zygethrew*”¹⁰, azaz Szigetrév néven, 1389-ben „*Hayorew*”¹¹, azaz Hajórévként említik oklevelek a környékbeli révátkelőt. Révfülöpön a Sziget elnevezés napjainkban is azt a tó apadásterületéből kiemelkedő dombos részt jelöli, ahol az egykori település 13. századi templomának romjai állnak.¹²

A fülöp-boglári révátkelő kialakulását a földesúr gazdasági érdekei mellett annak előnyös természetföldrajzi adottságai is elősegítették. Itt ugyanis az egykor a mainál több méterrel magasabb vízállás miatt jóval kiterjedtebb tó közepén kb. 5,2 km-re keskenyedik a parttávolság, vagyis Tihany és Szántód után itt a legkeskenyebb a Balaton tava. Másik ok, hogy Fülöp falu a révátkelőjével a Káli-medence településeinek Balatonra nyíló kapuja volt már akkor is. (A mai Révfülöp nyugati szélén lévő Árpád-kori Ecsér falu temploma mellett vezetett el a Káli-medencéből a tóparti révátkelőhöz tartó út. A templom külső falára a zarándokok és utazók védőszentjének, a hagyomány szerint a szentségek nélküli haláltól és balesetektől megóvó Szent Kristóf nagyméretű képét festették.)¹³

8 ERDÉLYI L. 1908. 281. p.

9 „*Villa Pilip cum portu in loco Chazta*” 1093. WENZEL G. VI. köt. 1867. 67. p., illetve ERDÉLYI L. 1908. 395–396. pp. Révfülöp egyik területrészt és strandját ma is Császta néven nevezik!

10 „*quod primo inciperet de via, que progrediretur de Balatino de loco, qui diceretur Zygethrew.*” Zala vármegye története 1886. 609. p. Ez a területrészt ma is őrzi a régi Sziget nevet.

11 Zala vármegye története 1890. 237. p.

12 KOPPÁNY T. 1963. 102–103. pp., illetve KOPPÁNY T. 1993. 20–22. pp., 148. p.

13 Pelargus János ecséri templomról 1872-ben készített rajzát közli SZ. CZEGLÉDY I. – KOPPÁNY T. 1964. 44. p. Ecsér falu történetéről I. P. MIKLÓS T. 2004. 37–43. pp. A templom falán még a 20. század elején is látható ábrázolásról I. P. MIKLÓS T. 2004b. 44. p.

A török hódoltság határán lévő Balaton-parti falvakat a 16. század közepén a török felprédálta, lakóik elmenekültek.¹⁴

Kertész Károly genealógiai kutatásai szerint a jobbágysorból a nemesek közé emelkedő **rendesi Bárány család** a 16. század közepétől alkalmi balatoni áruszállítói „hajókázásával” teremtette meg felemelkedésének anyagi hátterét.¹⁵

A törökök kiűzését követően 1752-től már csak a rendesi Bárány család északi és déli parti uradalmi közötti révhajózásról szólnak a források.¹⁶ A családnak ez időben már a Balaton mindkét partján – északon Ábrahámhegyen, Rendesen, Pálkövén és Fülöpön, míg a déli parton Bogláron, Lellén és Viszen – voltak part menti, illetve partközeli birtokai. Terményeik értékesítésére, cseréjére, piacra szállításához működtették a rendesi révkikötőt, és fizetség ellenében szállítottak át másokat is.¹⁷

A 18. század második felében nemes **Jankovich Antal** özvegye, majd leszármazottai jelentős birtokokat vásároltak Bogláron, Fülöp pusztán és Ecséren. Ez utóbbin lakóházat, Fülöpön nagy gabona tárházat építettek a tóparton, és révhajót állítottak a vízre. Hamarosan perbe keveredtek a már régóta birtokos Bárány famíliával, amelynek során 1772-ben Zala vármegye először betiltotta, majd rövidesen újra engedélyezte a Bárány-féle révátkelő működését. A Helytartótanács a per során deklarálta a Balaton-parti birtokosok szabad hajózási jogát, miszerint: „a Balaton taván lévő Trajectusok [átkelőhelyek] csak privátusok lévén, azokat minden egyik birtokos, minden révi privilegium nélkül szabad tetszése szerint gyakorolhatja...”¹⁸

A Bárány és a Jankovich család mellett 1779-ben nemes **Sághváry István** is „Balatonra dülő” birtokot vásárolt Fülöpön, és ott révházat is építtetett. Az általa még abban az évben beindított, „Hajójárás”-ról – amely a mai révfülöpi móló területén helyezkedett el – az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hirmondó* is megemlékezett.¹⁹ A 18. század utolsó évtizedében itt, a Sághváryak révkikötőjében a Bárány és a Jankovich család révhajói is kikötöttek.²⁰ (Mivel a Balaton vízszintje a 18. század folyamán folyamatosan és jelentősen lecsökkent, a tóparti révhajók kikötőhelyeit még a mélyebb vízű északi parton is új helyre kellett telepíteni. Az említett periratokban található tanúvallomások és utalások szerint akkoriban a révhajók Ábrahám, Rendes, Pálköve, Ecsér és Fülöp partjainál is „kijártak”.)

Az 1796-os révhajó-szerencsétlenség²¹

1796 nyarán a fülöpi (kővágó eörsi réh) révből három hajó szállította az utasokat Boglára. A tanúvallomásokból kiderül, hogy a szerencsétlenül járt „kettős, vagy összekötött” révhajó a kikötő-tulajdonos **Sághváry György** volt, amelyet révésze, a 38 esztendőös kővágóörsi **Patyi Sándor** irányított.

14 PÁKAY Zs. 1985. 233–271. pp.

15 KERTÉSZ K. 2015. 13–14. pp. Ezúton köszönöm meg Kertész Károlynak a rendesi Bárány család történetével kapcsolatos tájékoztatását, információit.

16 MÓRICZ B. 1966. 58.

17 CSÁNKI D. [é. n.] 37–38. pp.

18 MNL OL P 17 Rendes Bárány család levéltára. 4. cs. 1823.

19 7. Eddig elé... 1780. 30. p.

20 Ezt erősíti meg Vízvári József boglári lakos, volt révész egy későbbi perben tett tanúvallomása, miszerint Boglár és Fülöp között „...N. Bárány Pál úrnak hajója úgy mint a Jankoviché és Sághváryé embereket, gabonát, szekereket hordott által ... sokszor pedig közösen is hajókáztak ezen hárman, hajó tartó Urak és együtt osztottak a kereseten.” MNL OL P 17 Rendes Bárány család levéltára. 4. cs. 1823.

21 Az események leírását a Zala vármegyei megyei törvényszék vizsgálati iratai alapján tesszük közzé. MNL ZML IV. 14n. Zala vármegyei törvényszékének iratai. Tiszti és büntető perek. Fasc. 27–69. sz. 1796. Az iratok közlését l. Az 1796-os fülöp-boglári... 2008. 25–29. pp.

1796. július 9-én a nyári jó időben két révhajó indult el és ért át szerencsésen a túlsó parti Boglárára. Patyi Sándor hajójának indulása azonban elhúzódtott, mert a révész – a tanúvallomások szerint – a révház előtt iszogatót. Időközben hajójára mintegy 60 fő, Somogy megyébe aratásra igyekvő férfi és nő szállt be, s fizette le a személyenkénti 1 garasnyi átkelési díjat.

Mennyien is utazhattak a 18. század végi balatoni révhajókon? Hogyan nézhetek ki, miből készültek és mekkorák voltak ezek? – vetődik fel a kérdés. Nem tudjuk, mivel a balatoni „kettős, vagy összekötött” révhajókról nem maradt fenn leírás, sem ábrázolás, a kutatók csak találgatnak.

Mindenesetre Patyi a hajójára vett 44 főről, a tisztí ügyész és az ítélet is 60 főről, míg egy jóval későbbi visszaemlékező „több hatvan embereknél” számú utasról szólt.²² Szalay Péter révész társ szerint Patyi szállított már több embert is hajóján, ám nemes Mészáros Ferenc tanú a hajó terheltségét látva ugrott ki abból!²³ A túlélő Darvarits László szerint két utas, Varga Ferenc és a kövágóörsi Bárány Imre hangosan sietteték a hajó indulását, sőt az előbbi a hajó túlterheltségéről vitatkozott a révésszel.

A lefolyt vizsgálat megállapította, hogy Patyi 60 utast szállító hajója a másik két révhajó után később, de jó időben indult el. A körülbelül három óra hosszát tartó átkelés során a tó somogyi partjához jártak közel, amikor hirtelen erős „utána fújó”, vagyis bakonyi, északi széllel vihar alakult ki. A terhelt révhajót nehezen lehetett irányítani, és a túlélő tanú szerint a hajó „tollás fái mind tömetlenek voltak, azon is által jött a hullám”, az asszonyok hiába próbálták fejkendőikkel a hézagokat bedugdosni.

A tragédiához konkrétan az vezethetett, hogy a kormányt nem erős kenderkötéssel, hanem elhasznált bocsorszíjjal rögzítették, és miután az elszakadt, az irányíthatatlan hajó orránál a víz beömlött és elborította hajóját, amely végül felborult.

A habok között 58-an lelték halálukat, 3 fő – a tapolcai Darvarits László és Szücs Péter Ádám a hajó megmaradt farészeibe kapaszkodva, a révész Patyi Sándor úszva – menekült meg.²⁴

Tényfeltáró vizsgálat

A tragikus eset után a kövágóörsi öregbíró elfogatta Patyi Sándor révést, és Nemes Zala Vármegye Ítélelő Törvényszéke elé állította. 1796. november 6-án tanúkihallgatásokat tartottak Kövágóörsön, majd a december 7-én Zalaegerszegen tartott vármegyei ítéltőszéken ismertették Patyival a vádat.²⁵ A magát ártatlannak valló révész tanúvallomását azzal zárta, hogy „...ha a hajó jó lett volna azon veszedelem nem történt volna, mert a Hajó óra lukadt meg, s attul esett a veszedelem.” December 12-

22 MNL OL P 17 Rendes Bárány család levléttára. 3. cs. 1819.

23 Mészáros utólag módosította vallomását, miszerint egyik „kettőzöje”, azaz kévét kötő, markot szedő emberének hiánya miatt szállt ki a hajóból.

24 A vizsgálati iratok szerint vízbefulladt név szerint: Bárány Imre (25), Németh Pál (26), Molnár Juliska (20) és Varga Ferenc. Mezriczky Péter kövágóörsi ügyvéd hivatkozása alapján újabban bukkanunk rá a káptalantóri halotti anyakönyvben található 1796. július 9-i bejegyzésre: „Pro aratura aut messe ad Somogy festinantes posteaquam mediam aquam superassent ingens supervenit turbo, inversa navi, submersi et sepulsi ad littora Balatonis. Requiescant in pace! Amen.” Vagyis: A betakarítás végett Somogyba menőket, miután a víz közepén átkeltek, roppant forgószél támadt, a hajó felborult, elsüllyedtek és eltemette őket a Balaton. Nyugodjanak békében! Amen. Az áldozatok felsorolt nevei és életkora: Banó Antal, Banó József, Bóna László (26), Pap György (24), Pap József (40), Kiss László (36), Kiss Julianna, Varga Mihály (37), Vidák Márton (58), Somogyi Erzsébet (20), Kovács Katalin (34). Halotti anyakönyv 1796. 186 p. Pontatlanul közli MEZRICZKY P. 1874. 1. p.

25 A vizsgálat során hat tanút hallgattak meg. Az egyik szerencsésen megmenekült utast, a 28 éves tapolcai Darvarits Lászlót, Patyi egyik régi ismerősét, az 51 éves kövágóörsi Varga Ferencet, a hajóból indulás előtt kiszálló 43 esztendőes nemes Mészáros Ferencet, a partról szemtanú 33 éves Vincze Imrét, az utazását indulás előtt meggondoló, 34 esztendőes Varga Józsefet, valamint a másik révhajó révészét az 51 éves nemes Szalay Pétert.

én, Zalaegerszegen sor került a tanúk és a vádlott szembesítésére is, valamint a tanúvallomások hitelesítésére.²⁶ A vizsgálat során kiderült az is, hogy Patyi 1794. szeptember 8-án a révfülöpi kikötőbe tartó túlterhelt hajójával szintén viharba került, és a tó közepén csak az utasok gabonás zsákjainak, szűrjeinek, sátraknak és egy kocsinak a vízbedobásával tudták a hajót s magukat megmenteni.

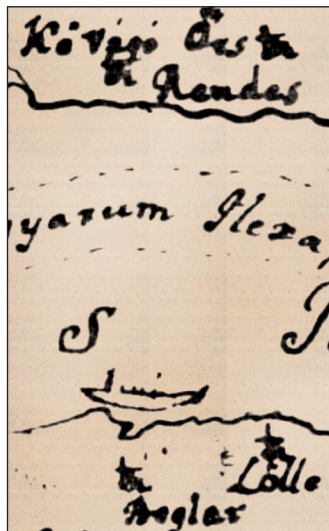
Soós Péter megyei tisztii alügyész Patyi Sándor révészt 58 ember halálát okozó vétkességében vádolta és halálos ítéletet kért rá. A vármegyei ítélőszék 1796 decemberi ülészakán hozott elsőfokú ítéletében a révészt nem találta bűnösnek, azaz hogy „...a hajót Szántszándékkal bal veszedelembé ejtette; fölötte megterhelte, avagy másképpen a következett szerencsétlenségnek oka lett volna; vagy a hirtelen be ütő szélvész előre láthatta volna.” De, mivel már korábban is került révhajóval veszélyes helyzetbe, ezért Patyi Sándor az addig letöltött tömlőcre, valamint „30 pálca ütésekre ítéltetik; a révészi Szolgálattal végkép-*pen* eltiltatik, s azzal szabadon eresztetik.” (2. kép)

Az ítélőszék elfogadta azt az érvelést, hogy a tragédiához a hirtelen támadt vihar, a révhajó labilitása, a kormányt rögzítő „*kormány guzs*” elszakadása és az irányíthatatlan hajó felborulása vezetett, nem pedig a révész szándékos gondatlansága. A per a fellebbezések miatt elhúzódott és a pálcaütésekre sem került sor, mivel Patyi Sándor révész „*magát nemesnek állította lenni, ezért az ítélet nem vétetett fogamatba*”. (Ma már nem tudjuk kideríteni, hogy az embertelen börtönkörülmények, vagy az 58 ember haláláért érzett felelősség lelki terhe vezetett-e ahhoz, hogy Patyi Sándor a zalaegerszegi börtönben 1797. március 1-jén elhunyt.²⁷)

A révhajó-szerencsétlenség következményei

A 18. századi feljegyzések szerint a Fülöp és Boglár között a többi balatoni révátkelőhöz hasonlóan „*kötött hajók*” szállították az embert, az árut, az állatot.²⁸ Ennek konkrét leírását, kinézetét nem ismerjük! **Mikoviny Sámuel** mérnök, földmérő Somogy vármegyéről 1744-ben készített térképén – amelyet újabban 18. század végének tartanak – Rendes és Boglár település is jelölve van, ez utóbbinál pedig egy révhajót tüntet fel két vitorlával.²⁹ A periratokban sem esik szó Patyin kívül hajón lévő révészekről, csak utasokról, ami alátámasztja azt, hogy a szerencsétlenséget szenvedett hajó vitorlával ellátott kötött révhajó volt, amit szélcsend esetén az utasok evezőkkel hajtottak. (3. kép)

Adatok hiányában azt csak feltételezni tudjuk, hogy a kötött vagy kettős hajók egymáshoz kötött nagyméretű balatoni tölgyfa bődönhajók (csónakok) voltak, amelyekre pallókat fektettek,

2. kép – Vitorlás révhajó jelölése a Mikoviny Sámuelnek tulajdonított 1744-ben készült, újabban 1796–97. körüli időpontra datált térképén (MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Mo 14. Közli: Bendefy L. 1976a. 178. p.)

26 A szembesítés során Patyi végig tagadta, hogy a hajó túl lett volna terhelve.

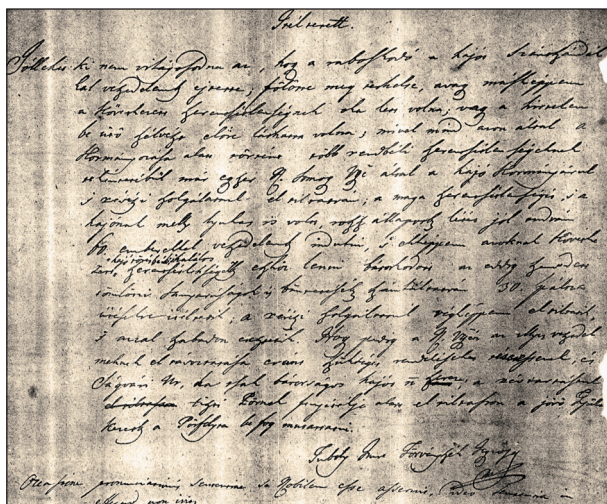
27 Kapiller Imre zalaegerszegi levéltáros, kutató közlése.

28 ZÁKONYI F. 1981. 36–41. pp.

29 Az MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Mo. 14. jelölésű térképéről bővebben l. BENDEFY L. 1976. 143–146. pp. A térkép 1796–97 utáni készítéséről l. VIRÁG Á. 2005. 79–89. pp., illetve TÖRÖK E. 2011. 83. p.

széleire korbálatot, középre vitorlát állítottak.³⁰ Jelentős teherbírásukat a fülöp-boglári révnél 1796-ban szállított 60 utas igazolja, míg labilitásukat éppen a révhajó-szerencsétlenség is bizonyítja.

A fenti vizsgálat ítéletében arról is olvashatunk: „Hogy pedig a Nemes Vármegyén az ilyen veszedelmeknek el távoztatása iránt szükséges rendelkezések tétessenek”. Eddig is köztudott volt, hogy a korábban pontosan nem datált balatoni vízi tragédia hatására Zala és Somogy vármegye a kettős – avagy összekötött – hajók alkalmazását betiltotta, és csak a sajkával, illetve az egy hajótestből álló vízi járművek használatát engedélyezte.

3. kép – Ítélet Patyi Sándor részv. 1796-os perében
(MNL ZML IV. 14n. Fasc. 27–69. sz. 1796.)

Mivel az elsőfokú ítélet a megyei törvényszék 1796. decemberi ülészakán született, a „jövő Gyülekezet”-re utalás a megyei közgyűlés következő 1797. évi ülészakájára vonatkozhatott. Azaz a balatoni hajózás történetében változást hozó rendelet megszületését az 1797-es esztendőre tehetjük!

Az 1797-es évtől betiltották a Balatonon a kötött hajókat, amelyeknek szerepét a biztonságosabb palánkos komphajók vették át, s ilyenek közlekedtek a továbbiakban Révfülöp és Balatonboglár között a révhajózás 1910-ben történt végleges megszűnéséig.

IRODALOM

7. Eddig elé... 1780. Magyar Hírmondó 4. levele (január 12.) 30. p.
Az 1796-os fülöp-boglári révhajó-szerencsétlenség dokumentumai. (Forrásközlés) 2008. In: Villa Filip 12. (18. sz.) 25–29. pp.
Balaton-Füredről Aug. 31-dikén. 1796. Magyar Hírmondó (Bécs) 21. sz. (szeptember 9.) 340. p.
BENDEFY László 1976. Mikoviny Sámuel Somogy megyei térképei. In: Somogy megye múltjából (Levéltári Évkönyvek 7.) 131–163. pp.
BENDEFY László 1976a. Mikoviny Sámuel megyei térképei az MTA könyvtárának kéziratárában. In: Magyar Tudomány. Új folyam 21. 3. sz. 175–180. pp.
CSÁNKI Dezső [é. n.] Somogy vármegye. Bp.
ERDÉLYI László 1908. A Tihanyi Apátság története. Első korszak. (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története 10.) Bp.

30 A kötött hajókról, mint ősi balatoni vízi eszközről l. bővebben TÓTH L. 1965. 20. p., TAKÁCS L. 1978. 29–31. pp.

- FEHÉRTÓI Katalin 2004. Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Bp. Halotti anyakönyv. Káptalantóti r. k. plébánia.
- HRABOVSZKY Dávid 1827. Néhány Levelek Balatonról, és Balaton mellyékről. In: Tudományos Gyűjtemény 11. X. köt. 82–104. pp.
- KERTÉSZ Károly 2015. A rendesi Bárány család. (Családtörténeti vázlat.) Tapolca. (Kézirat)
- KISS Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. köt. Bp.
- KOPPÁNY Tibor 1963. A Balaton-Felvidék románkori templomai. In: A VMMK 1. 81–114. pp.
- KOPPÁNY Tibor 1993. A Balaton környékének műemlékei. (Művészettörténet – Műemlékvédelem III.) [Bp.]
- LUKÁCS Károly 1989. A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. In: Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Veszprém.
- MEZRICZKY Péter 1874. Hattyu-dalom. In: Zalai Közlöny 102. sz. (december 20.) 1. p.
- P. MIKLÓS Tamás – MÜLLER Márton 1995. „...a *Kormány Gúzsza el szakadván...*” Adalékok a balatoni révhajózás és az 1796-os révhajó-szerencsétlenség történetéhez. In: Révfülöpi Képek 6. 1. sz. 3. p.
- P. MIKLÓS Tamás 2004. Egy hajdan volt település. Ecsér falu története. In: Villa Filip 8. 1–2. sz. 37–43. pp.
- P. MIKLÓS Tamás 2004a. Szent Kristóf avagy Dávid és Góliát. In: Villa Filip 8. 1–2. sz. 44. p.
- MÓRICZ Béla 1966. Régi balatoni révek. In: A Balaton feliszapolódásával kapcsolatos kutatások. 1963–64. Bp.
- PÁKAY Zsolt 1985. Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696). Kieg. és sajtó alá szerk. Veress D. Csaba. In: A VMMK 17. 233–271. pp.
- SÁGI Károly 1988. Boglárlelle hajózása. In: Boglárlelle. Szerk.: Laczkó András. Boglárlelle.
- SEBESTYÉN Gyula 1935. Mosolygó balatoni emlékek. Bp.
- SZ. CZEGLÉDY Ilona – KOPPÁNY Tibor 1964. A középkori Ecsér falu és temploma. In: Archeológiai Értesítő 91. 1. sz. 41–61. pp.
- TAKÁCS Lajos 1978. A Kis-Balaton és környéke. Kaposvár.
- TÓTH Lajos 1965. 200 éves a fenépusztai hajóárzenál. Bp.
- TÖRÖK Enikő 2011. Mikoviny Sámuel. Bp.
- VIRÁG Árpád 2005. A Sió és a Balaton közös története (1055–2005). Bp.
- WENZEL Gusztáv 1867. Árpádkori új okmánytár. VI. köt. Bp.
- ZÁKONYI Ferenc 1981. A Szántódi rév története. [Hely nélkül] (Szántódi Füzetek II.)
- ZÁKONYI Ferenc 1985. A Boglár-Fülöpi révhajózás és a Balaton gőzhajó története. Balatonfüred. (Kézirat)
- ZALA VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. 1886. Oklevéltár. I. köt. Szerk.: Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula. Bp.
- ZALA VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. 1890. Oklevéltár. II. köt. Szerk.: Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula. Bp.

Rövidítések

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
 MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
 VMMK = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei

GEORG RAPHAEL DONNER ÓLOMSZOBRAINAK SORSA A POZSONYI SZENT MÁRTON-FŐOLTÁR LEBONTÁSA UTÁN

Hámori Katalin

Az európai és a magyar művészettörténet legjelentősebb alkotásai közé tartozik a pozsonyi (ma Bratislava, Szlovákia) Szent Márton-székesegyház 1735-ben felszentelt Szent Márton-főoltára. Az egykori főoltárt díszítő, klasszicizáló késő barokk szobrok **Georg Raphael Donner** (1693–1741) osztrák származású szobrász kiemelkedően fontos magyarországi művei.¹ Az **Esterházy Imre** (1663–1745) hercegprímás esztergomi érsek megrendelésére, 44.000 rajnai forintért készült főoltár 18,8 méteres magasságával és 10,5 méteres szélességével betöltötte a szentélyt. Tabernákuluma a négy korinthiszi oszlopon nyugvó, keresztet tartó koronával díszített, volutás-füzéres baldachin alatt állt a félköríves apszisban. A Magyar Királyság koronázási temploma volt a pozsonyi székesegyház, ezért a hagyomány szerint a keresztet tartó korona a magyar Szent Korona jelképe. A főoltár baldachinos architektúrája a római Szent Péter-bazikában **Szent Péter** sírja fölé, **Gian Lorenzo Bernini** (1598–1680) által 1624–1633 között emelt baldachinos főoltárra vezethető vissza, amelyet **Joseph Emanuel Fischer von Erlach** (1693–1742) és **Antonio Galli-Bibiena** (1697–1774) közvetítésével ismerhetett meg Georg Raphael Donner. A pozsonyi Szent Márton-főoltár középső részét képezte **Szent Márton** és a koldus dinamikus lovas szoborcsoportja, ettől jobbra és balra az előtérben kapott helyet egy-egy adoráló angyalszobor. A hagyományos ikonográfiai ábrázolásoktól eltérően, bizonyára a hercegprímás instrukcióit követve, újszerűnek és egyedülállónak számított, hogy Georg Raphael Donner a főoltáron korabeli magyar díszruhában ábrázolta Szent Mártont, amint ágaskodó lován ülve kardjával megfelezte köpenyét a földön fekvő, ruhátlan koldussal. Technikailag és formailag szintén újszerűnek számított, hogy a középeurópai szobrászatban korábban alig használt ólom-ön ötvözetből öntötték a szobrokat.

Az egykori pozsonyi Szent Márton-főoltár eredeti állapotát a képzőművészeti ábrázolásokon kívül egyetlen archív fénykép alapján ismerjük, amelyet **Josef Wlha** (1842–1918) morva származású fényképész készített az 1867-ben bekövetkezett lebontás előtt.² (1. kép) Josef Wlha az 1880-as évektől műteremmel rendelkezett Bécsben, elsősorban műemlékek és műtárgyak fényképezésével foglalkozott,

1. kép – Georg Raphael Donner: Szent Márton-főoltár, 1735. Pozsony, Szent Márton-székesegyház. Josef Wlha fényképe 1867 előtt (Reprodukció: MAYR, A. – WLHA, J. 1907. 26. tábla. Scan: Magyar Képzőművészeti Egyetem)

1 PIGLER, A. 1929. 43–47. pp., 38–43. kép (korábbi irodalommal); HÁMORI K. 2014. 43–46. p. 21., 23–25. kép (korábbi irodalommal).

2 HÁMORI K. 2014. 43. p. 21. kép.

munkatársként dolgozott a bécsi Császári és Királyi Műemlékvédelmi Bizottság (K. k. Central-Commission für Kunst- und historische Denkmale in Wien) számára. 1903-tól halála napjáig, egészségügyi okok miatt visszavonultan élt Badenban.³ Művészeti könyvek, albumok, leporellók, mappák kiadásával is foglalkozott az 1880-as évektől. Bécsben, 1907-ben tette közzé a Georg Raphael Donner műveiről készített, saját felvételeit tartalmazó kiadványt: „*Georg Raphael Donner. Mit einem Anhang über Matthäus Donner. 90 photographische Original-Aufnahmen von Josef Wlha. Mit kritischem Text erläutert von Prof. Anton Mayr.*”⁴ A mappa fényképei közül a 26. tábla az egykori Szent Márton-főoltárt mutatta be 1867 előtt. A 27. tábla a pozsonyi székesegyház apszisa elé ki-tett Szent Márton-szoborcsoportot örökítette meg 1907 előtt. (2. kép) A 28–29. tábla az adoráló angyalszobrok állapotát ábrázolta 1907 előtt. (3–4. kép)

2. kép – Georg Raphael Donner Szent Márton szoborcsoportja a pozsonyi Szent Márton-székesegyház apszisa előtt.

Josef Wlha fényképe 1907 előtt (Reprodukció: MAYR, A. – WLHA, J. 1907. 27. tábla.

Scan: Magyar Képzőművészeti Egyetem)

Tanulmányomban egyrészt arra a kérdésre kerestem választ, hogy miért kellett a művészeti, szakrális, nemzeti értékét tekintve kiváló minőségű és jó állapotban lévő, barokk Szent Márton-főoltárt lebontani, másrészt a lebontott, nagy értékű ólomszobrok hányatott sorsát próbáltam napjainkig nyomon követni. A művészettörténeti irodalomból ismert megállapítások szerint az 1860-as évek közepén, a pozsonyi székesegyház regótizálása, „korszerű” restaurálása, illetve „stílszerű” helyreállítása során vetődött fel a barokk főoltár lebontása iránti igény. A purista restauráción kívül más okok is befolyásolták a főoltár eltávolítását. Az utóbbi években két tanulmány összegezte a lebontás körül kialakult vitákat. 2009-ben jelent meg **Jozef Halko** (1964–) pozsonyi egyháztörténész *Donner Márton-szobra: fél évszázadon át a Dómon kívül* című tanulmánya.⁵ A főoltár lebontásával kapcsolatos eseményeket és véleménykülönbségeket ismertette a korabeli magyar és német nyelvű helyi sajtó a *Nyugatmagyarországi Hiradó*, a *Pozsonyvidéki Lapok*, a *Pressburger Tagblatt*, a *Pressburger Zeitung* és a *Westungarischer Grenzboten* hírei alapján. Az újságokból merített adatokat vetette össze az esztergomi Prímási Levéltár, a pozsonyi Szent Márton Plébánia Hivatal Levéltára / Archiv Farského úradu svätého Martina (AFÚSM) és a budapesti Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) vonatkozó irataival. 2010-ben jelent meg **Bardoly István** (1955–) könyvtáros és **Tímár Árpád** (1939–) művészettörténész közös tanulmánya „*Az ideiglenesség félreismerhetetlenül ki legyen fejezve.*”

3 Josef Wlha életéről és művészetéről irodalommal: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:P86EOneE35cJ:sammlungenonline.albertina.at/%3Fid%3Dstarl_0AE128BE14954420B0C0831C3215BD30&hl=hu&gl=hu&strip=1

4 MAYR, A. – WLHA, J. 1907. – A budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetem tulajdonában lévő, 6509. leltári számú Josef Wlha fényképmappa felvételeit az intézmény engedélyével publikálhatom tanulmányomban. Ezúton is szeretném megköszönni a Magyar Képzőművészeti Egyetem munkatársainak, különösen a Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény igazgatójának, Horváth Takács Balázsnak és Bojtos Anikó művészettörténésznek a kutatási munkámhoz nyújtott segítségét.

5 HALKO, J. 2009.

Adalékok a pozsonyi Szent Márton-szobor történetéhez címen.⁶ A főoltár lebontásával kapcsolatban további MOB iratokat közöltek, valamint a korabeli országos sajtó, a *Budapesti Hirlap*, a *Fővárosi Lapok*, a *Hazánk*, a *Magyar Hirlap*, a *Pesti Hirlap*, és művészettörténeti folyóiratok, a *Magyar Iparművészet*, a *Művészet* vonatkozó adataival bővítették az országos jelentőségű vita bemutatását. A tanulmányokban közölt források alapján rekonstruálható a Szent Márton-főoltár sorsa körül kialakult vita, a lebontás és a részleges visszaállítás menete. A főoltár eltávolításával kapcsolatos eseménysorozatot három periódusra lehetett tagolni. Az első időszakban, az 1860-as évek közepétől 1867-ig a barokk főoltár lebontásáról és a neogótikus főoltár megvalósításáról, majd 1867–1899 között a lebontott szobrok sorsáról, végül 1899–1912 között a barokk főoltár visszaállításáról, illetve a Szent Márton-szoborcsoport visszahelyezéséről folytattak vitákat.

Josef Halcko kutatásai szerint a Szent Márton-főoltár lebontását kiváltó okok között a székesegyház neogótikus átalakítása mellett meghatározó szerepe volt annak a kevésbé ismert nemzeti-nemzetiségi és liturgiai ténynek, hogy a pozsonyi német polgárokat és az egyházi vezetőket erősen zavarta a főoltár hangsúlyos magyar jellege. A német nyelvű helyi újságok az 1860-as évek közepétől kezdték kritizálni a Szent Márton-lovasszobor magyar öltözetét, amely nem felelt meg a szent legendájának.⁷ A szobor sajátos ikonográfiáját támadták, mivel a Pannóniából származó római katonát, Szent Mártont egyedülálló módon magyar huszáregyenruhában ábrázolták a főoltáron. Az ikonográfiai kifogások között szerepelt, hogy a megrendelő, Esterházy Imre hercegprímás – motivációját tekintve vitatható módon – állítólag magyar gárdakapitány öccsét ábrázoltatta a Szent Márton-lovasszobron. Josef Halcko kutatásai szerint a hercegprímás öccse, **gróf Esterházy Gáspár** (?–1724) valóban huszár volt, **báró Ebergényi László** (1660–1724) generális huszárezredében szolgát alezredeként.

3–4. kép – Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrai, 1907 előtt. Josef Wlha fényképe, 1907 előtt (Reprodukció: MAYR, A. – WLHA, J. 1907. 28–29. tábla. Scan: Magyar Képzőművészeti Egyetem)

6 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010.

7 HALCKO, J. 2009. 35. p.

Jelenleg nem bizonyítható, de feltételezhető, hogy a hercegprímás kérésére Georg Raphael Donner Szent Márton lovasszobrán gróf Esterházy Gáspárt mutatta be – esetleg festmény előkép alapján – huszár egyenruhában, tollas bárányszőr kucsmában és zsinóros derékövben.⁸

Az ikonográfiai kritikák kezdetekor, az 1860-as évek közepétől **Heiller Károly** (1811–1889) apát, pozsonyi kanonok, a székesegyház plébánosa sikeres gyűjtést szervezve kezdeményezte a székesegyház neogótikus helyreállítását és a barokk főoltár lebontását.⁹ A pápai nuncius, pozsonyi látogatása után szintén a főoltár lebontását és a Szent Márton-szoborcsoport eltávolítását támogatta „*liturgiai és dogmatikai indokok*” miatt. A dogmatikai problémákat valószínűleg az adoráló angyalok beállítása okozta, mivel teológiailag elfogadhatatlanul a tabernákulum helyett a Szent Márton-szoborcsoport felé fordulva hódoltak.¹⁰ A korabeli teológiai kritikákat meghatározóan befolyásolta, hogy az egyház véleménye alapján a templomok nem válhattak művészeti múzeumokká, és a műtárgyak nem vonhatták el a hívek figyelmét.¹¹ A barokk főoltár lebontására vonatkozó művészeti érveket **Könyöki (Ellenbogen) József** (1829–1900) pozsonyi tanár 1867-ben, a helyreállított szentély újraszentelése alkalmából megjelent írásából ismerjük, miszerint a Szent Márton-szoborcsoport nem illett a gótikához, az 1867-ben felállított neogótikus főoltárt pedig elnyomta volna hatalmas méretével.¹² A purizmus hatására számos reprezentatív barokk oltárt bontottak le a 19. század második felében. A pozsonyi Szent Márton-szoborcsoportot **Simor János** (1813–1891) hercegprímás utasítására távolították el a főoltárról.¹³ A barokk főoltár teljes lebontása szinte alig ütközött ellenállásba, valójában egyházi döntések alapján történtek az intézkedések, mivel műemlékvédelmi felügyelet az osztrák–magyar kiegyezés körüli években átmenetileg nem létezett. A bécsi műemlékvédelem már nem véleményezte a pozsonyi munkálatokat, a budapesti MOB pedig még nem létezett ekkor.¹⁴ A *Nyugatmagyarországi Híradó* 1911. július 5-én közölte *A Szt. Márton lovasszobor visszaállítása a koronázó Dómba* című cikket, miszerint az idősebb pozsonyiak még emlékeztek arra, hogyan helyezték ki állítólag 1866-ban a székesegyház presbitériumának leghátsó ablakán a Szent Márton-szoborcsoportot.¹⁵ **Scitovszky János** (1785–1866) hercegprímás halála, 1866. október 19. után három hónap múlva, 1867. január 20-án nevezték ki Simor Jánost hercegprímássá. Mindezek alapján a Szent Márton-szoborcsoport eltávolítása bizonyára már 1867-ben történt, a **Lippert József** (1826–1902) építész által tervezett neobarokk főoltár felépítését megelőző időszakban. A szétszedett barokk főoltár építészeti szerkezete elkallódott, vagy megsemmisült, a Szent Márton-szoborcsoportot pedig a székesegyház apszisa mögött, a külső pillérek között állították fel új talapzaton. A periférikus elhelyezést többek között Josef Wlha gyakran reprodukált, 1907 előtt készített fényképe alapján ismerjük. (2. kép)

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően megerősödő magyarság küzdelmes viták során valósította meg a székesegyházból kitett Szent Márton-szoborcsoport állagmegóvását és visszahelyezését. 1867–1899 között a lebontott barokk főoltár ólomszobrainak elhelyezése jelentett komoly gondot. A Szent Márton-szoborcsoport és az adoráló angyalok sorsa elszakadt egymástól. **Prém József** (1850–1912) művészeti író hívta fel a figyelmet a Szent Márton-szoborcsoport megrongálódott állapotára és méltatlan elhelyezésére Georg Raphael Donner születésének 200. évfordulója alkalmából,

8 HALKO, J. 2009. 37–38. pp.

9 HALKO, J. 2009. 34–35. pp.

10 HALKO, J. 2009. 36. p.

11 HALKO, J. 2009. 37. p.

12 KÖNYÖKI (ELLENBOGEN), J. 1867. 32. p.; HALKO, J. 2009. 33. p.

13 HALKO, J. 2009. 37. p.

14 HALKO, J. 2009. 34. p.

15 *A Szt. Márton lovasszobor visszaállítása a koronázó Dómba*. 1911. 3. p.; HALKO, J. 2009. 33. p.

1893-ban a *Fővárosi Lapok* számára írt cikkében, amelyben a szoborcsoport helyreállítását és köztéri elhelyezését javasolta eredménytelenül.¹⁶ Prém József ezután számos cikkben emelt szót a lebontott barokk főoltár szobraiért. A Szent Márton-szoborcsoport megmentése érdekében az 1898-ban alakult „Dóm helyreállító-egyesület” határozta el, hogy fémből és üvegből baldachinszerű védő vitrint, „üvegkalitkát” építenek az időjárás viszontagságai miatt veszélyeztetett, helyenként deformálódott és megrepedezett műalkotás fölé.¹⁷ A két év múlva megvalósult védő vitrin formája újabb kritikákat váltott ki, de vitathatatlanul némi védelmet nyújtott az időjárás ellen.¹⁸ Mindezzel párhuzamosan a Szent Márton-szoborcsoport bronzból öntött másolatának előkészítését kezdték el szervezni. Erre vonatkozóan **Fadrusz János** (1858–1903), pozsonyi származású szobrász mutatta be tervét az 1899. évi pozsonyi ipari kiállításon.¹⁹ A székesegyház déli oldalánál lévő, lejtős tér tereprendezését javasolta, ahol az általa díjtalanul, újra megmintázott és bronzba öntött Szent Márton-szoborcsoport elhelyezését tervezte meg. A javaslatot támogatta **Thaly Kálmán** (1839–1909) történész, író és országgyűlési képviselő.²⁰ A szoborcsoport bronzba öntéséhez és felállításához szükséges, mintegy 18.000 forintos összköltségre azonban nem volt fedezet.²¹ A költséges bronzba öntést a budapesti MOB részéről határozottan ellenezte **Edvi Illés Aladár** (1870–1958) festő, aki a legmegfelelőbb megoldásnak a szoborcsoport visszahelyezését tartotta.²²

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1899. március 27-én hozott döntést arról, hogy Georg Raphael Donner művét, a Szent Márton-szoborcsoportot jelentőségének megfelelően a székesegyház belsejében kell elhelyezni.²³ A döntés ellenére is évekig nem történt hatékony intézkedés. A *Magyar Iparművészet* 1899. évi számában jelent meg **Divald Kornél** (1872–1931) művészettörténész *A pozsonyi szoborválság* című tanulmánya, amelyben a megrongálódott Szent Márton-szoborcsoport ügyét ismertette, és a „tekintélyes anyagi értéket kitevő” eredeti műalkotás, valamint a hozzá tartozó adoráló angyalok méltó elhelyezésének a Budapesten tervezett Szépművészeti Múzeumot javasolta.²⁴ 1905-ben a *Művészet* folyóiratban megjelent *Láthatatlan műemlék* című tanulmányában újra felvetette az elhúzódozó pozsonyi szoborválság problémáit.²⁵ A székesegyház neogótikus átalakításának egyik legnagyobb kritikusa volt **Helmár Ágost** (1847–1912) pozsonyi történész tanár. Elhibázottnak tartotta a barokk főoltár lebontását és „kidobási merényletnek” nevezte a Szent Márton-szoborcsoport eltávolítását, amelyet Lippert József építész „romboló tervrajzai” szerint követtek el. A székesegyház neogótikus felújítását „a gótika nyomorúságos utánzásának” tartotta. 1901. június végén a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött memorandumában a székesegyház szentélye mögé kitett Szent Márton-szoborcsoport méltatlan elhelyezését kifogásolta, a műalkotás megmentését és a székesegyházba történő visszahelyezését kérte.²⁶ Ennek ellenére az ügy még évekig vesztegelt, mivel a székesegyházban nehezen találtak megfelelő helyet a súlyos Szent Márton-szoborcsoportnak. Először az épület északi oldalán lévő kápolnák közötti fal mentén kerestek megoldást. 1899-ben **Zandt Ödön** (1848–1912) kanonok, a pozsonyi székesegyház plébánosa javasolta, hogy a Georg Raphael Donner szobraival

16 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 648. p.

17 HALKO, J. 2009. 39. p.

18 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 649–650. pp.

19 HALKO, J. 2009. 40. p.

20 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 648–649. pp.

21 DIVALD K. 1899. 111. p.

22 HALKO, J. 2009. 40. p.

23 HALKO, J. 2009. 40–41. pp.

24 DIVALD K. 1899. 111–112. pp.

25 DIVALD K. 1905. 159–165. pp.; HALKO, J. 2009. 41. p.

26 HALKO, J. 2009. 38. p.; BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 650. p.

díszített Alamizsnás Szent János-kápolna ablakához állítsák a szoborcsoportot. Felmerült még a Szent Anna-kápolna bejárata melletti elhelyezés is. A két kápolna közötti területre vonatkozó javaslatokat elvetették, mert az ólomszobor súlya miatt a kápolnák alatti kripták esetleges beszakadása veszélyt jelentett.²⁷ Már ekkor, 1899-ben felvetődött, hogy a déli mellékhajó keleti falánál, az Alamizsnás Szent János-kápolnát mintegy ellensúlyozandó kaphatna helyet a Szent Márton-szoborcsoport, kiegészítve az adoráló angyalokkal.²⁸

Több évtized elteltével, a pénzügyi nehézségek ellenére is végül a Szent Márton-szoborcsoport visszahelyezését sikeresen meg tudták valósítani. 1911. július 3-án távolították el a védő vitrint.²⁹ A szoborcsoportot **Wilhelm Marton** pozsonyi műlakatos vezetésével emelték le talapzatról. A pozsonyi Városi Múzeumban lévő archív fénykép örököltette meg az eseményt.³⁰ Először a fekvő koldusszobrot, majd a Szent Márton lovasszobrot emelték le a talapzatról. A súlyos műtárgyakat görgős faállványon két nap alatt vontatták el a székesegyház északi falához. **Franz Hubert** cége végezte a szétbontott szoborcsoport szállítását. **Kumlik Teodor** pozsonyi alpolgármester személyesen felügyelte a munkálatokat. A műemléki bizottság kérésének megfelelően a szobrokat 1911. július 19-én a székesegyház északi bejáratánál lévő faházban helyezték el, ahol **Wilhelm Sturm** (?–1911) bécsi szobrász restaurálta az ólomszobrokat.³¹ A Szent Márton-lovasszobor restaurálását augusztus végére fejezte be. A koldusszobor munkálatainak megkezdése előtt vésővel megsértette magát, és valószínűleg vérmérgezésben meghalt. A koldusszobor helyreállítását a vasmunkákkal és a talapzat javításával együtt készítette el Wilhelm Marton.³² A helyi német nyelvű sajtó cikkei „*liturgikus, helytörténeti, dinasztikus és vallásos*” érvekkel lelkesen támogatták a szoborcsoport „*mély történelmi-vallási jelentőségű*” visszahelyezési ügyét, mivel a pozsonyi székesegyház koronázási helyként szolgált 1563–1830 között. A barokk főoltár előtt koronázták meg 1741–1830 között **Mária Teréziát** (1741), **II. Lipótot** (1790), **Mária Ludovikát** (1808), **Karolina Augusztát** (1825) és **V. Ferdinándot** (1830).³³

A budapesti MOB bizottság 1912. április 17-én tartott ülést Pozsonyban. A műemléki bizottság elnöke, **báró Forster Gyula** (1846–1932) képviselő kíséretében jelent meg többek között **Éber (Ellenberger) László** (1871–1935) művészettörténész, bizottsági referens, **Schulek Frigyes** (1841–1919) udvari tanácsos, építész, **báró Szalay Imre** (1846–1917) miniszteri tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója és **Stróbl Alajos** (1856–1926) szobrász. A korabeli sajtó szerint a műemléki bizottság részletesen megvitatta a pozsonyi egyházi és városi vezetőkkel a Szent Márton-szoborcsoport elhelyezését. Az ülésen jelentősen megváltozott a helyzet, mert ekkor az eredeti barokk főoltár teljes helyreállításáról kezdtek tárgyalni. **Komlóssy Ferenc** (1853–1915) prépost kivételével, Zandt Ödön kanonok és a pozsonyi egyházi vezetők egységesen elleneztek a műemléki bizottság helyreállítási javaslatát. Végül nagy többséggel döntöttek arról, hogy a Szent Márton-szoborcsoportot a barokk főoltár felújításáig ideiglenesen a presbitérium falához helyezik.³⁴ Éber László a Szent Márton-szoborcsoport elhelyezéssel kapcsolatban fontosnak tartotta kiemelni, hogy „*az ideiglenesség félreismerhetetlenül ki legyen fejezve.*”³⁵

27 HALKO, J. 2009. 41–42. pp.

28 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 649. p.

29 HALKO, J. 2009. 45. p.

30 HALKO, J. 2009. 46. p.

31 HALKO, J. 2009. 46–47. pp.

32 HALKO, J. 2009. 47. p.; BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 655. p.

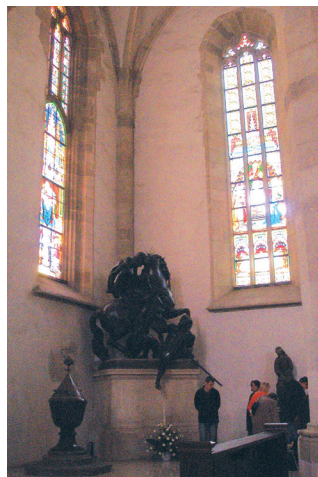
33 HALKO, J. 2009. 42–43. p.

34 HALKO, J. 2009. 43. p.; BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 654–655. pp.

35 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 655. p.

A barokk főoltár rekonstrukcióját fél év alatt megvalósíthatónak vélték egy régi fénykép alapján. A fénykép bizonyára azonos a budapesti Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Fotótárában lévő, 24.943 leltári számú archív fényképpel, amely Josef Wilha 1867 előtti fényképének reprodukciójaként határozható meg. A Szent Márton-szoborcsoportot 1912. december 14-én vitték vissza a székesegyházba, és a déli mellékhajó délkeleti sarkában állították fel ideiglenesen.³⁶ A sikeres visszahelyezés ellenére a korabeli pozsonyi német sajtóban elégedetlenül írtak az eredményről.³⁷ Szerencsétlennek tartották az új helyválasztást a szoborcsoport felett lévő két ablak miatt, mert a reggel beáradó erős fény elvakítja a szemlélőt, az egyik pillér árnyéka pedig este okoz egyenlőtlen megvilágítást. A kedvezőtlen fényviszonyok és a periférikus elhelyezés miatt a műalkotás vitathatatlanul veszített impozáns voltából. A szoborcsoport változatlanul ezen a helyen látható jelenleg is.³⁸ (5. kép) A barokk főoltár teljes helyreállítása mintegy 120.000 koronába került volna, ezért a munkálatokat „beláthatatlan időre” elhalasztották.³⁹

A pozsonyi Szent Márton-főoltár adoráló angyalainak sorsa elvált a Szent Márton-szoborcsoporttól. A főoltár szétbontása után a két angyalszobor negatív megítélése és hánykolódása 1875-ig tartott. Ekkor a lebontás után évekig letakart, beolvasztásra ítélt két ólomszobrot 600 forintért vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum.⁴⁰ **Pulszky Ferenc** (1814–1897) jogi végzettségű politikus, író, régész és művészettörténész a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójaként 1869–1894 között értékes műtárgyakat, teljes műgyűjteményeket szerzett meg a vezetésére bízott intézmény számára. Ezzel alapozta meg a Magyar Nemzeti Múzeum kollekciónak kialakított Iparművészeti Múzeumot és Szépművészeti Múzeumot. Kiváló érzékkel támogatta a kultúra valamennyi területét. A korabeli muzeológiai irányzatoknak megfelelően törekedett többek között az európai és a magyar szobrászat eredeti műalkotásokkal, illetve másolatokkal történő múzeumi bemutatására.⁴¹ Az 1870-es években a Magyar Nemzeti Múzeum számára az antik szobrászat legjelentősebb emlékeiről gipszből öntött másolatokat vásárolt, ezeket a bejárati előcsarnokban, a folyosókon és a kupolateremben mutatták be.⁴² Az antik gipszmásolatokat később a budapesti Szépművészeti Múzeumban helyezték el. A magyarországi szobrászati emlékek gipszöntvényei részben ma is a Magyar Nemzeti Múzeumban, részben pedig a Magyar Nemzeti Galériában láthatók.

5. kép – Georg Raphael Donner Szent Márton szoborcsoportja a pozsonyi Szent Márton-székesegyház déli mellékhajójában (Fotó: Jozef Kotulič, 2007)

36 HALKO, J. 2009. 47. p.

37 HALKO, J. 2009. 48. p.

38 A pozsonyi Szent Márton-székesegyház déli mellékhajójában lévő Georg Raphael Donner Szent Márton-szoborcsoportot bemutató fotót 2007. április 8-án készítette Jozef Kotulič, pozsonyi mérnök.

39 HALKO, J. 2009. 43–44. pp.; BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 655. p.

40 VUTKOVICH Ö. 1895. 144. p., fénykép Georg Raphael Donner Szent Márton szoborcsoportjáról a pozsonyi székesegyház szentélye mögé kihelyezve (Körper Károly pozsonyi fényképész felvétele); PIGLER, A. 1929. 45. p. 40–41. kép Georg Raphael Donner adoráló angyalai a Magyar Nemzeti Múzeumban; HALKO, J. 2009. 44. p.

41 BICZÓ P. 2002. 162–175. pp.

42 A Magyar Nemzeti Múzeum antik gipsz szobormásolatainak kiállítását ábrázoló fényképek: SZENTESI E. 2006. 1–94. pp. képpel; ACZÉL E. 2009. 23. p. 17. kép, ROSCH G. 2009. 46. p. 11–12. kép.

Pulszky Ferenc saját magángyűjteményében is olyan kiemelkedő kvalitású szobrászati műveket őrzött, mint például **Andrea del Verrocchio** (1436–1488) firenzei szobrász Fájdalmas Krisztus terrakottaszobra, amely jelenleg a budapesti Szépművészeti Múzeum tulajdonában található.⁴³ A szobrászat iránti érdeklődésének köszönhető, hogy 1875-ben a Magyar Nemzeti Múzeum meg tudta vásárolni Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrait. A szerzeményezés körülményeit csak másodlagos források alapján ismerjük a vásárlásra vonatkozó iratok sajnálatos megsemmisülése miatt.

A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági irattára, köztük a Pulszky Ferenc szerzeményezéseire vonatkozó iratanyag „Múzeumi törzsanyag” néven a Magyar Országos Levéltárba került az 1930-as években, majd az 1945-ös tűzvészben elégték az 1807–1933 közötti iratok és mutatókönyvek. **Debreczeni-Droppán Béla** (1976-) történész, levéltáros szakmuzeológus, a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárának munkatársa tájékoztatott az egykori irattárra vonatkozó kutatási eredményeiről.⁴⁴ Elmondása szerint az úgynevezett „igazgatási irattár” egyes mutatókönyvei 1945-ben nem étek el, mert kutatási célból **Kapossy János** (1894–1952) művészettörténész, levéltáros kutatónál voltak, aki a mutatókönyveket a munka befejezése után visszaadta. Az így fennmaradt mutatókönyvek azonban sajnálatos módon szintén elégték a Magyar Országos Levéltárban pusztító 1956-os tűzben. A Magyar Nemzeti Múzeum megsemmisült iratainak tartalmát részben Kapossy János jegyzet-céduláiból ismerjük, amelyeket **Zádor Anna** (1904–1995) művészettörténész tett közzé 1990-ben és 1991-ben.⁴⁵ Kapossy János a Magyar Országos Levéltárban dolgozott, a magyar barokk művészet kutatásával foglalkozva kezdte a korszak levéltári forrásait feltárni. Valószínűleg ezzel összefüggésben, vagy esetleg egy múzeumtörténeti tanulmányhoz gyűjtött ki adatokat a Magyar Nemzeti Múzeum 1824–1892 között keletkezett irataiból. Jegyzetanyaga főleg az úgynevezett „igazgatási irattárra” vonatkozó adatokat tartalmazhatja, de feljegyzéseiből nem lehet megállapítani a különböző műtárgyakra vonatkozó adatok pontos forrását. A jegyzeteiben felsorolt tételek és műtárgyak azonosítása részben máig feldolgozatlan.⁴⁶ Az 1875. évre vonatkozó adatok között olvasható a következő feljegyzése: „187. május 19. Pozsonyból 2 angyalszobor.”⁴⁷ Kapossy János jegyzete alapján megállapítható, hogy a 187. szám, bizonyára mutatókönyvi szám alatt lévő, egykori irat szerint 1875. május 19-én Pozsonyból került be a Magyar Nemzeti Múzeumba két angyal, amelyeket Georg Raphael Donner pozsonyi adoráló angyalszobraival lehet azonosítani. A rövid jegyzetből azonban nem derül ki, hogy az 1875. május 19. dátum az értékes szobrok megvásárlására, vagy beszállítására vonatkozik.

A Magyar Nemzeti Múzeum Pulszky Ferenc igazgatósága alatt vált európai szintű intézménnyé, vezetése alatt állandó jellegű kiállítások nyíltak, a meglévő gyűjteményeket nívós másolatokkal és lehetőség szerint eredeti, új szerzeményekkel egészítették ki. Georg Raphael Donner hatalmas ólomszobrárt az Érem- és Régiség-tár gyűjteményeihez tartozó kőfaragványokból, síremlékekből és gipszmásolatokból összeállított magyarországi szobrászattörténeti kiállításon helyezték el 1875 után. Az intézmény alapításának századik évfordulója alkalmából a *Vasárnapi Ujság* 1902. november 23-án

43 BALOGH, J. 1975. Nr. 66., Abb. 86–89.; Verrocchio Krisztusa / Verrocchio's Christ 2003.

44 Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárában dolgozó munkatársaknak, különösen Szende László fősztályvezetőnek és Debreczeni-Droppán Béla történész, levéltáros szakmuzeológusnak a kutatási munkámhoz nyújtott segítségért.

45 ZÁDOR A. 1990.; ZÁDOR A. 1991. – Kapossy János jegyzet-cédulái a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában, a Művészettörténeti Intézetben tanulmányozhatók: <http://www.arthist.mta.hu/index.php/hu/repertorium/52-regeszta-a-vii/218-a-vii-2-kapossy-janos-hagyateka>

46 ZÁDOR A. 1990. 121. p.

47 ZÁDOR A. 1991. 92. p.

megjelent számában közölték *A Magyar Nemzeti Múzeum jubileuma* című cikket több fényképpel illusztrálva. A 768. oldal alsó fényképén mutatták be az első emeleti kerek előcsarnok (rotunda) 1902. évi állapotát.⁴⁸ (6. kép) A fénykép bal alsó sarkában látható fehér felirat „WEINWURM A.” **Weinwurm Antal** (1845–?) jelzése. (7. kép) Budapest egyik legjelentősebb fényképészének számított Weinwurm Antal. Nevéhez fűződik a cinkográfia bevezetése. Külföldi tanulmányai után, 1865-ben apja, **Weinwurm Mátyás** (1813–1897) mellett dolgozott. A Károly utcai műtermüket fotócinkográfiai és kromoautotípiái műintézzé fejlesztették, a Király utcában pedig portréműtermet tartottak fenn. Weinwurm Antal a portrék mellett épületeket, műemlékeket, társadalmi eseményeket, ravatalokat örökített meg és fénykép-műnyomatokat készített. A Magyar Nemzeti Múzeumon kívül szinte valamennyi budapesti múzeum számára dolgozott, kiállításokat és műtárgyakat fényképezett. A *Vasárnapi Ujság* gyakran közölte fényképeit és hirdetéseit. A Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti kerek előcsarnokáról 1902-ben készített Weinwurm Antal fényképet 1927-ben szintén közölte **Kismarty-Lechner Jenő** (1878–1962) építész *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete (1836–1926)* című könyvében, a 42. oldalhoz tartozó képen.⁴⁹ Weinwurm Antal felvétele alapján ismerjük Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrait 1902. évi állapotát és elhelyezését. A Josef Wilha által 1867 előtt és 1907 előtt készített fényképekkel összehasonlítva látható, hogy az ólomszobrok eredeti, volutás márvány plinthoszokkal együtt kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol az 1902. évi Weinwurm Antal fénykép tanúsága szerint új, valószínűleg fehér márványból készített posztamensre helyezték az adoráló angyalszobrokat, alattuk meghagyva az eredeti plinthoszt is. Az első emeleti kerek előcsarnokban a magyarországi szobrászattörténeti műveket, kőfaragványokat, síremlékeket és sírkömásokat mutatták be. A terem közepén elhelyezett **Apafi György** (1588–1635) tumba mögött, a lépcsőkhöz vezető kijárat két oldalán állították ki az adoráló angyalszobrokat. **Pollack Mihály** (1773–1855) klasszicista stílusban terezett épületében méltó körülmények közé kerültek Georg Raphael Donner alkotásai. A klasszicizáló késő barokk stílusú ólomszobrok remekül illeszkedtek az épület reprezentatív belső teréhez és a magyarországi szobrászattörténeti kiállításához. Az elsősorban síremlékeket bemutató, első emeleti kerek előcsarnokban egyrészt múzeumi rendezvényeket, kiállítási megnyitókat tartottak, másrészt 1861–1944 között itt ravatalozták fel és búcsúztatták a nemzet nagy halottait.

6. kép – Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrai a Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti kerek előcsarnokában (rotunda). Weinwurm Antal fényképe, 1902 (Reprodukció: *Vasárnapi Ujság* 49. (1902) 47. sz. november 23. 768. p. alsó kép)

7. kép – Weinwurm Antal jelzése a Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti kerek előcsarnokát (rotunda) bemutató fénykép bal alsó sarkában (Reprodukció: *Vasárnapi Ujság* 49. (1902) 47. sz. november 23. 768. p. alsó kép részlete)

48 *Vasárnapi Ujság* 49. (1902) 47. sz. november 23. 768. p. alsó kép.

49 LECHNER Jenő 1927. 42. p. képpel.

Az 1902-ben készített fényképpel kapcsolatban feltűnő, hogy az épületben milyen hangsúlyos helyre kerültek Georg Raphael Donner adoráló angyalai. Néhány fennmaradt adat alapján arra lehet következtetni, hogy az angyalszobrok figyelemfelkeltő elhelyezését a műtárgy kiváló minősége mellett egyéb okok is indokolták. Miért kaptak ilyen kiemelt szerepet az angyalszobrok? A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. március 27-én hozott döntése alapján Georg Raphael Donner Szent Márton szoborcsoportját a pozsonyi Szent Márton-székesegyház belsejében kellett elhelyezni. A szoborcsoport visszavitelével kapcsolatban többször felvetődött az egykori barokk főoltár ólomszobrainak együttes bemutatása a pozsonyi székesegyházban, vagy a budapesti Szépművészeti Múzeumban. A budapesti MOB referense, **Czobor Béla** (1852–1904), ismert pap művészettörténész határozottan támogatta, hogy az adoráló angyalok visszakerüljenek a pozsonyi székesegyházba. A szobrok 1875-ben vásárlás útján kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába, ezért Szalay Imre, az intézmény igazgatója ellenezte a műtárgyak visszaadását. Czobor Béla a Közalapítvány Királyi Ügyigazgatóságának 1901. november 11-én írt levelében helytelennek minősítette a Magyar Nemzeti Múzeum obstrukcióit. Azzal érvelt, hogy a műtárgyak legjobban eredeti helyükön tölthetik be feladatukat. **Báró Wlassics Gyula** (1852–1937), vallás- és közoktatásügyi miniszter 1902. február 5. dátumú levelében utasította Szalay Imre igazgatót, hogy a szobrok visszaadása ügyében vegye fel a kapcsolatot a budapesti MOB munkatársaival, a szobrok árának visszafizetése ügyében pedig forduljon közvetlenül hozzá.⁵⁰ Szalay Imre továbbra is ellenezte az angyalszobrok visszaadását, és hasonló sorsú, külföldi múzeumokba került műtárgyakra hivatkozott, amelyeket nem akartak ismételtlen egyesíteni.⁵¹ 1912. április 17-én, a budapesti MOB pozsonyi ülésén, a barokk főoltár teljes helyreállításával kapcsolatban Szalay Imre diplomatikusan nyilatkozott: „*ha az oltárt rekonstruálják, ő maga fogja a miniszternek proponálni, hogy azok adassanak vissza.*”⁵²

A vita ismert részletei közül figyelemre méltó Czobor Béla kritikus véleménye, miszerint az adoráló angyalokat „*a múzeum kapujában alig veszi észre valaki.*”⁵³ A megjegyzés arra utalhat, hogy 1875–1901 között a szobrokat a múzeumi bejáratnál állíthatták ki. Ezt az időszakot és az angyalszobrok elhelyezését Czobor Béla jól ismerte, mert 1876-tól tíz évig a Magyar Nemzeti Múzeum Régiség-tárában dolgozott múzeumőrként, majd egyéb munkái után, 1889-től lett a budapesti MOB előadója. A pozsonyi Szent Márton-főoltár visszaállításával kapcsolatos viták, a Budapestre került szobrok visszaigénylése és Czobor Béla éles hangú kritikája miatt válhatott fontossá az adoráló angyalok hangsúlyosabb bemutatása. Talán ezzel indokolható, hogy feltehetően 1902-től a hatalmas ólomszobrokat központi helyen, a Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti kerek előcsarnokában állították ki az 1920-as évek közepéig. Ekkor kezdődött meg az épület felújítása és átépítése Kismarty-Lechner Jenő építész tervei szerint. Az elkészült termekben kiállítást rendeztek az új szerzeményekből 1928-ban. Fadrusz János 1896-ban felállított, pozsonyi Mária Terézia-lovasszobor emlékművének néhány darabját az 1921-ben történt ledöntés után évekig rejtegették a pozsonyi magyarok, majd a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták át a megmentett töredékeket, amelyeket Georg Raphael Donner pozsonyi adoráló angyalszobrai mellett állítottak ki az intézmény kupolateremében az új szerzemények 1928. évi kiállításán.⁵⁴ A *Magyarság* című napilap 1928. június 3-án megjelent képes mellékletének címlapképe alapján tudjuk, hogy Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrai között volt elhelyezve az összetört emlékmű darabjai közül az elkallódott Mária Terézia fej töredéke, az emlékmű két mellékalakjának

50 HALKO, J. 2009. 44. p.

51 HALKO, J. 2009. 44–45. pp.

52 BARDOLY I. – TÍMÁR Á. 2010. 655. p.

53 HALKO, J. 2009. 44. p.

54 VARJÚ E. 1928. 1. p.; A Magyarság képes mellékletének címlapképe, 1928. június 3.

szintén elkallódott fej töredékei pedig az adoráló angyal-szobrok két oldalán voltak kiállítva.⁵⁵ (8. kép) Az 1928. évi fénykép tanúsága szerint az adoráló angyalszobrok a római Pantheon mintájára kialakított kupolateremben ismét főhelyen, a díszterembe vezető ajtó mellett kaptak helyet.

Georg Raphael Donner adoráló angyalait 1875–1976 között a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték, majd átadták a szobrokat a Magyar Nemzeti Galériának. A Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárában fennmaradt, 1976. évi főigazgatósági levelezésből tudjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójától, **Fülep Ferenc**-től (1919–1986) a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója, **Pogány Ö. Gábor** (1916–1998) 1976. január 20. dátumú, 863-940/1975/4/1976 iktatószámú levelében kérte Georg Raphael Donner szobrainak átadását a következő indoklással: „A Magyar Nemzeti Galériában a régi magyarországi művészetet bemutató állandó kiállításnak az előkészítése időszzerűvé tette, hogy a kiállítás nagyobb darabjait is elhelyezzük. Ezzel kapcsolatban Georg Raphael Donner két ólom angyal-szobrának szíves átadását kérem Tőled. A szobrok elszállításáról gondoskodni fogunk.” Fülep Ferenc 1976. január 30. dátumú, 75-20-9/76 iktatószámú válaszlevelében készséggel járult hozzá az ólomszobrok átadásához, és az átszállítással kapcsolatos ügyek intézésére a Magyar Történelmi Képcsarnok osztályvezetőjét, **Rózsa Györgyöt** (1925-2008) jelölte ki.⁵⁶ Az adoráló angyalszobrok eredeti, volutás plithoszait és a Magyar Nemzeti Múzeumban készített

posztamenseit feltehetően nem szállították át, a talpazatok jelenleg ismeretlen helyen vannak, vagy megsemmisültek. Az átadott ólomszobrokat a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében 76.4 M és 76.5 M számon leltározták be, majd az 1979-ben megnyílt barokk állandó kiállítás részeként az első emeleti, vörös márvánnyal burkolt kupolatérben helyezték el új, vaslemezről készített talpazaton.⁵⁷ (9. kép) A barokk adoráló angyalokhoz stílusosan és formailag sem illő vaslemez talpazatot a szobrokat bemutató fotókon gyakran letakarták.

8. kép – Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrai a Magyar Nemzeti Múzeum kupolatermében. A Magyarság képes mellékletének címlapképe, 1928. június 3. (Reprodukció)

9. kép – Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrai vaslemez talpazaton a Magyar Nemzeti Galéria kupolaterében (Fotó: Takkk, azaz Takács István, 1995)

55 HÁMORI K. 2014. 115. p. 98. kép.

56 Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár, Történelmi Adattár, 1976. évi főigazgatósági levelezés, 75-20-9/76 iktatószám alatt lévő iratok.

57 Magyar Nemzeti Galéria 1993. 9. p. 23. kép. – Az intézmény neve 2012-től Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria. A Magyar Nemzeti Galéria kupolaterében vaslemez talpazaton kiállított Georg Raphael Donner angyalszobrok fotóját Takkk, azaz Takács István budapesti grafikusművész készítette 1995-ben.

Ezt a megoldást választotta például az 1993-ban, Georg Raphael Donner születésének háromszázadik évfordulója alkalmából rendezett bécsi kiállítás katalógusa is.⁵⁸ Az 1990-es évek második felében, a Magyar Nemzeti Galériában ismét új, a barokk formavilágtól idegen, tömörszerű márványtalapzatra helyezték az angyalszobrokat vaslemez posztamenseikkel együtt, és márvány utánzatú festéssel bevont pozdorjalapokkal fedték le a vaslemezt. Az intézmény legjelentősebb műtárgyai közé tartozó, reprezentatív barokk ólomszobrok végül nem megfelelő posztamensen, díszletszerű elhelyezést kaptak a kiállítási megnyitók és rendezvények helyszínéül szolgáló kupolaterben, ahol a mai napig láthatók.⁵⁹ (10. kép)

A pozsonyi barokk Szent Márton-őoltár ólomszobrai szerencsére fennmaradtak, de problémás bemutatásuk Pozsonyban és Budapesten is arra figyelmezteti a történészeket, művészettörténészeket és muzeológusokat, hogy a kiváló minőségű műveket értékeiknek megfelelő helyen érdemes bemutatni. Georg Raphael Donner súlyos ólomszobrainak kiállítása nem könnyű feladat. A klasszicizáló késő barokk szobrok eddigi elhelyezésének követésre méltó megoldása volt az 1902-ben és 1928-ban szobrászattörténeti kiállítás keretében történő bemutatása a Magyar Nemzeti Múzeum klasszicista épületében.

10. kép – Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrai a Magyar Nemzeti Galéria kupolaterében
(Fotó: Lapos László, 2011)

58 Georg Raphael Donner 1693–1741. 1993. 58–59. pp. 26–27. kép.

59 A Magyar Nemzeti Galéria kupolaterében bemutatott Georg Raphael Donner adoráló angyalszobrok fotóját 2011. október 18-án készítette Lapos László festőművész a „Magyar Festészet Napja. Doyenek és Fialok – Magyar Nemzeti Galéria” című kiállítás megnyitóján és az Életmű-díj átadási ünnepségén.

IRODALOM

- ACZÉL Eszter 2009. A Magyar Nemzeti Múzeum a 19. században. In: A nemzet múzeuma. Szerk. Pintér János. Bp. 9–23. pp.
- A Szt. Márton lovasszobor visszaállítása a koronázó Dómba. 1911. In: Nyugatmagyarországi Hiradó 24. (1911) 150. sz. július 5.
- BALOGH, Jolán 1975. Katalog der ausländischen Bildwerke des Museums der Bildenden Künste in Budapest. IV.–XVIII. Jahrhundert. Bd. I–II. Bp.
- BARDOLY István – TÍMÁR Árpád 2010. „Az ideiglenesség félreismerhetetlenül ki legyen fejezve.” Adalékok a pozsonyi Szent Márton-szobor történetéhez. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp. 647–658. pp.
- BICZÓ Piroska 2002. A Középkori és Kora Újkori Kőfaragványok Gyűjteménye. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk. Pintér János. Bp. 162–175. pp.
- DIVALD Kornél 1899. A pozsonyi szoborválság. In: Magyar Iparművészet 2. (1899) 110–112. pp.
- DIVALD Kornél 1905. Láthatatlan műemlék. In: Művészet 4. (1905) 3. sz. 159–165. pp.
- Georg Raphael Donner 1693–1741. 1993. Konzeption und Organisation Michael Krapf. 173. Wechelausstellung der Österreichischen Galerie anlässlich des 300. Geburtstages von Georg Raphael Donner. Österreichische Galerie, Unteres Belvedere. Wien.
- HALKO, Jozef 2009. Donner Márton-szobra: fél évszázadon át a Dómon kívül. In: Magyar Sion 3./45. (2009) 1. sz. 33–48. pp.
- HÁMORI Katalin 2014. Georg Raphael Donner hatása a magyar szobrászatra. Doktori (PhD) disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Bp.
- LECHNER Jenő 1927. A Magyar Nemzeti Múzeum épülete (1936–1926). Pécs.
- KÖNYÖKI (ELLENBOGEN), József 1867. Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurierten Sanctuarium des Krönungs-Domes in Preßburg. Preßburg.
- Magyar Nemzeti Galéria 1993. Szerk. Szinyei Merse Anna. Bp.
- MAYR, Anton – WLHA, Josef 1907. Georg Raphael Donner. Mit einem Anhang über Matthäus Donner. 90 photographische Original-Aufnahmen von Josef Wlha. Mit kritischem Text erläutert von Prof. Anton Mayr. Wien–Leipzig.
- PIGLER, Andreas 1929. Georg Raphael Donner. Bp.
- ROSCH Gábor 2009. A Magyar Nmezeti Múzeum építéstörténete 1836–2006-ig. In: A nemzet múzeuma. Szerk. Pintér János. Bp. 41–63. pp.
- SZENTESI Edit 2006. Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában. I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye. In: Művészettörténeti Értesítő 55. (2006) 1. sz. 1–94. pp.
- VARJÚ Elemér 1928. Tíz év szerzeményei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: Magyarország 9. (1928) 125. sz. június 3.
- Verrocchio Krisztusa / Verrocchio's Christ 2003. A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette / Curator of the exhibition and editor of the catalogue Jékely Zsombor. Szépművészeti Múzeum / Museum of Fine Arts. Bp.
- VUTKOVICH Ödön 1895. Pozsony. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. 14. kötet. Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város. Bp.
- ZÁDOR Anna 1990. Kapossy János hagyatékából I. In: Művészettörténeti Értesítő 39. (1990) 1–2. sz. 121–134. pp.
- ZÁDOR Anna 1991. Kapossy János hagyatékából II. In: Művészettörténeti Értesítő 40. (1991) 1–2. sz. 92–108. pp.

ADATOK A BUDAPESTI SCHLESINGER ALAJOS GÉPGYÁR TÖRTÉNETÉHEZ

Bencze Géza

A budapesti Váci úton, a magyar ipar és különösképpen a gépipar egykor volt legjelentősebb központjában ma már egyetlen termelő ipari üzem, gyár nem található. Ahogy a 19. század végén a városrendezési terveknek megfelelően a belvárosból a külső kerületekbe kiszorultak a gyárak, ugyanígy tűntek el az 1980-as évek közepének már válsággal sújtott időszakától kezdődően. Ez alig több, mint egy évszázadot jelentett. Az itteni gyárak többnyire a gépipar valamelyik ágát képviselték, s belőlük száznál is több kisebb-nagyobb méretű működött itt rövidebb-hosszabb ideig. Zömük a hazai ipar-történetünkben – de nem különben a jelenünkben is – mindenkor problémásnak tekintett *középipar* kategóriába tartozott. Ezek egyike volt a *Schlesinger Alajos Gépgyár*.

Jelen írás címében az „*adatok*” megnevezés szerepel, mivel a gyár múltja a források hiánya miatt nem rekonstruálható. Történetéről mindössze kettő írás szólt, így teljes egészében a Budapest Főváros Levéltára által őrzött, nem túlzottan nagy mennyiségű és a történet egészét tekintve töredékes iratanyag szolgált forrásul.¹

A hazai gépipari-, de más vállalatoknál is az első világháborúig főként cseh, osztrák és német szerszámgépek voltak használatban. Ugyanekkor néhány nagyobb gépgyár saját szükségletére szerkesztett és gyártott egyedi, vagy kis sorozatú gépeket (eszterga, gyalu, maró, fúró stb.), és ezekkel jelen is voltak a hazai piacon. Az első világháborút követő átrendeződés következtében a helyzet itt is gyökeresen megváltozott. A konszolidáció, az újjáépítés, benne a gépipar újjászervezése és talpra állása komoly alapgép igénnyel jelentkezett. A hazai gyártás a keresletet közel sem tudta kielégíteni, a gépek és berendezések nagyobbik hányadát továbbra is külföldről kellett behozni. A *Schlesinger Gépgyár* ezt tudta jó érzékkel meglovagolni.

A két világháború közötti hazai szerszámgép-gyártás egyik feljövő középipari vállalata, még egyéni ócskavas-kereskedő cég formájában alakult. **Schlesinger Alajos** Budapest, Bárány (ma: Podmaniczky) utca 14. sz. alatti lakos 1885. június 4-én cégbejegyzési kérelemmel fordult a cégbírószághoz. Egyben bejelentette, hogy „ódon vaskereskedési ipar” üzésére iparjegyet kapott a fővárosi hatóságtól, s a céget tulajdonosként a Gyár (ma: Jókai) utca 31. sz. alatti üzletben – a volt Nadler-féle kávéház épületében – a saját neve alatt vezeti.

Jó érzékkel választotta meg a kereskedés helyét, hiszen ebben az időben kezdődnek meg azok a nagy intézményi-, polgári- és gyári építkezések, nem utolsósorban a helyi közlekedés, a közművesítés kiterjesztése, amelyek a fővárost az igazi nagyvárosok sorába emelték. A vaskereskedés beindulásával, a vállalkozás növekedésével egy újabb telephelyet nyitott a nagy ütemben kiépülő Terézvárosban. Egy, az *Ipar- és Kereskedelmi Közlöny* 1887. évi 17. számában található hirdetésben Schlesinger Alajos vaskereskedő arról adott hírt, hogy a Budapest, Gyapjú (ma: Báthory) utca 3. sz. alatti raktárában kedvező áron kapható – elsősorban a korszak nagy közmű- és vasúti építkezéseiben résztvevő vállalkozásoktól tovább értékesítésre használtan megvásárolt – vasúti sín, bányasín, vasgerenda, csavar, zár, kovács-, lakatos-, kőfaragó- és kőműves szerszámok, állványzatok, daruk és csörlők, transzmissziók, fúrógépek, és nem utolsósorban telefondrót.

1 A Magyar Vasművek... 1943. 201. p.; BENCZE G. 2006. 52–54. pp.

Ekkor már ezen a címen lakott feleségével, akit 1891-ben társtulajdonosként vett be a használtvas kereskedési üzletbe, s társ is maradt 1899-ben bekövetkezett haláláig. Ezután Schlesinger egyik lakásból a másikba költözött, előbb a Podmaniczky u. 31. sz., majd 1901-ben a Váci út 38. sz. szerepelt lakóhelyeként. Rövidesen azonban a közeli Váci út 30. sz. alatti üres telket vette bérbe, majd vásárolta meg a mellette fekvő 32. sz. alatti üres telekkel együtt az innen városrendezési okok miatt ezidőtájt kiköltöző *Pick Ede Utó dai* gépgyári cégtől. A telephely igazán jó helyen, kedvező szállítási adottságokkal kezdte meg a működését, mivel pontosan szemben vele, a Váci út másik oldalán a Nyugati pályaudvar külső tehervágányai húzódtak. Az egyre terebélyesedő és szerteágazó vaskereskedési üzletág mellett már használtak megvásárolt kisvasúti aléptímenyi anyagok, iparvasúti felszerelési eszközök, valamint közlőműtengelyek javításával, el- és bérbeadásával, ám rövidesen már az előállításukkal is foglalkoztak. A még jellemzően műhelyszintű kisüzemben ekkoriban csak néhány munkagép mellett mindössze 10-15 munkás dolgozott. Ez az időszak a Váci út fel-

emelkedésének nagy korszaka, amikor is gépipari és más vállalatok, gyártelepek tucatjai települtek a kedvező forgalmi adottságú útra. (1. kép)

A vállalkozás 1907-ben továbbra is *Schlesinger Alajos* cégneven – megtartva a családi tulajdoni formát – közkereseti társasággá alakult át, vaskereskedési és gépgyári üzletággal. Ez időtől kezdve szerepelnek a vállalkozás tulajdonosai sorában a családhoz tartozó, szintén Váci úti vaskereskedő Aczél család tagjai, ekkor **Aczél Géza**, majd rövid időre **Aczél Alfréd**, továbbá *Schlesinger Alajos* veje, **Szász Oszkár** gépgyáros.

A vas-nagykereskedelmi élet területén igen aktív vállalat-alapítóként, illetve részvénytulajdonosként érdekelt volt a *Vasgerendákat Árusító Rt.*-ban, a *Magyar Cső- és Vaskereskedelmi Rt.*-ban, de Aczél Géza ott ült a *Csavarokat Árusító Rt.* igazgatóságában is. A *Vasgerendákat Árusító Rt.* a *MÁVAG* és a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* által gyártott vasgerendák, U-vasak és beton-gömbvasak közvetlen bizományi formában történő értékesítését végezte, a *Magyar Cső- és Vaskereskedelmi Rt.* pedig főleg az egyiptomi exportpiacon dolgozott, de itt-

1. kép – Hirdetés A Bánya c. szakmai lapban, 1909

The image shows a page from the 'A Bánya' journal, dated 1909, September 19. It contains several advertisements and notices. At the top left, there is an advertisement for a sanatorium in Budapest, mentioning 'Tüdőbajosok és egyéb tuber kulotikusok'. In the center, there is an advertisement for 'ORENSTEIN és KOPPEL' machinery, listing various types of engines and pumps. To the right, there is a notice titled 'Vállalkozók figyelmébe!' (Attention to business owners!), which lists various types of machinery and equipment. Below these, there is a 'Hirdetmény.' (Notice) section, which contains legal information regarding the registration of companies. At the bottom, there is an advertisement for 'LANGEN WOLF' motor vehicles, featuring an illustration of a motor vehicle and text describing its features and availability.

hon is forgalmazott különféle csőárukat, már katalógus alapján is. A cég a két világháború közötti időszakban a vaskereskedés legkülönfélébb területein – az öntöttvas csöveken, a bányasíneken, a rúdvason és vaslemezárún, a kereskedelmi szerárúkon át az öntöttvas kádakig és egészségügyi fajszerékig – számtalan kartellgyezményben vett részt, érdemi előnyöket és a legnagyobb kedvezményeket biztosítva magának mind a beszerzésben, mind pedig az eladásokban.

A Váci úti gépgyárak nagy számának köszönhetően már a 19. század elején a nagy forgalmú főútra, ill. közvetlen mellékére vonzották a legjelentősebb vas- és gépkereskedő cégek mellett az ócskavas- és vashulladék kerekedő vállalkozásokat is. Ezek egyik legjelentősebbike volt az 1917-ben alapított és a *Schlesinger Alajos* kereskedelmi vállalkozás érdekeltségébe tartozó *Magyar Vastermék és Vashulladék Kereskedelmi Rt.*, amely öntödei nyers- és öntöttvas vastörmelék és általában

vashulladék kereskedelmével foglalkozott. A székhelye a Váci út 18. sz. alatt – nagy valószínűséggel az ekkoriban megszűnő *Kovarik F. és J. Prossnitzai Gép- és Motorgyár Rt.* budapesti kereskedelmi fiókja üzlethelyiségeiben – működött. Igazgatóságában a többségi tulajdonos Schlesinger Alajos látta el az elnöki tiszteletet.

A kettős Váci úti telek frontján – az itteni bérházak építkezéseinek üteméhez igazodva – rövidesen kétemeletes bérházakat építtetett Schlesinger Alajos. A 30-as szám utcafrontján a Főüzletnek nevezett vas-nagykereskedelmi cég központja és irodái, a 32-es számon pedig a cső- és vaskereskedés működött. A ház elkészültek a cégtulajdonos és családja a 30-as számú épületnek az első emeletét foglalta el, a többi lakást bérbe adták. A vasáru kereskedelmi raktár a korábban beépítetlen telekről kiszorult, azt áthelyezték a Keleti pályaudvar szomszédságába, a VIII. Baross tér 7. sz. alá, ahol fióküzlet is üzemelt. Ugyanekkor még működött a régi Gyár utcai használtvas-kereskedés is, egészen 1922 tavaszán történt megszüntetéséig.

A cég folyamatosan bővülő kisvasúti felszerelés, közlőmű, valamint esztergapad javító- és gyártóüzeme részére 1918-ra megvásárolták a – korábban a *Magyar Épület- és Műlakatosgyár Rt.* által használt – Váci út 118. sz. alatti telken üresen álló épületekkel rendelkező gyártelepet. Ekkortól a cégen belül szervezetileg is különvált a gépgyár a vasnagykereskedéstől. A gépgyárban az addig gyártott kisvasúti berendezések, keskenynyomtávú vasúti sínek, váltók és fordító-korongok, közlőművek és tengelyek, szíj-, kötél- és fogaskerekek, valamint csapágyak mellett egyre nagyobb mennyiségben különféle szerszámgepeket állítottak elő. A céges levelezésben és másutt is gyakran használták a *Schlesinger Alajos Transzmisszió Gyára* inkább közhasználatú, mint hivatalos elnevezést, mivel ezt a cégbírószági iratokban nem jelezték.

A gyártelep használatba vételéről, a termelés beindulásáról nincsenek adataink. Rendelkezésre állnak viszont részletes adatszolgáltatások, felmérések a gyártelekről és a teljes üzemi gyártó felszerelésről. Amikor a világháború alatti években a cég megvásárolta a Váci út 118. sz. alatti telket, azon a korábbi tulajdonos által épített három nagyobb üzemi épület állott. A telephely amúgy üres volt, az előző tulajdonos értékesítette a gépipari használatra alkalmas gépeket és berendezéseket, az áru- és a nyersanyag készletet.

A Váci úti telek megszerzésekor ahhoz hozzávásárolták az Esztergomi út 33. sz. alatti, üresen álló lábtelket is, mivel az kijárással rendelkezett a Duna balparti ipari kiszolgáló körvasút pontosan vele szemben lévő Lipótvárosi pályaudvarához. A hosszú és keskeny telek Váci úti és az Esztergomi úti frontszélessége mindössze 38 m, a kettős telek hossza pedig 230 m volt, így az alapterülete hozzávetőlegesen 8.750 m². Egy rendkívül furcsa, a maga korában szinte egyedülálló formájú, 1:6 oldalarányú gyártelek jött létre, a korban jellemzően kialakult 2:3, ill. 1:3 (ld. még a fordítottjuk) arányú telephelyekkel szemben. A gyártelep szomszédságában dél felől – a Váci út és Árbóc utca sarkon a 116. sz. alatt – üresen állott a csődbe ment *Weisz Antal-féle* gépgyári és vasöntödei vállalkozás, az északi oldali szomszédja pedig a *Vágó Rezső Rt.* szén-, fa- és koksztelepe volt, mögötte a Hungária körút még kiépítetlen végével.

A korabeli kataszteri térképek tanúsága szerint a vételkor a Váci úti telken, a telekhatáron két oldalt egy-egy hosszanti épület állott, valamint a telek végén egy, a teljes szélességet elfoglaló nagyobb gyárépület. Az Esztergomi úti telek ekkor még beépítetlen volt. Nem tudni, hogy az épületek üresen álltak-e, esetleg hagyott bennük valamilyen berendezést az előző tulajdonos, mindenesetre a Váci út 32. sz. alatti telekről ide költöztették az ottani összes gyártó eszközt és berendezést, a teljes áru- és anyagkészletet. Minden bizonnyal azonnal megkezdődtek az építkezések, kényszerűen igazodva a már meglévő épületekhez, valamint a meglehetősen torz formájú gyártelekhez. A sokszínű gyártmányt produkáló gépgyári termelés ekkoriban még amúgy sem igényelte a gyártási-termelési szerkezethez

igazodó és egymásra épülő üzemi épületegyüttest. Az érdemi termelés centruma ekkor és a későbbiekben is a gyártelep közepén keresztben álló, az egész telep képét meghatározó főműhely volt.

1921-ben a gyár tűzbiztosításához teljes épület-, ingatlan- és gépi- eszközleltárt és ún. érték előbecslést készítettek (ez volt az első és a legrészletesebb, a későbbiekben ezt többször megismételték). Ez alapján teljes képet kapunk a gyártelep építményeiről, berendezkedéséről, a gyártóeszközöiről és egyéb felszereléséről.

A Váci úti utcafronton nem volt semmilyen beépítés, jóval beljebb az északi oldalon az első épület iroda volt, a hozzá csatlakozó keskeny és 21 méter hosszú szerelőműhellyel, a végén a már a főműhelyig elérő gépházal. Ezek az épületek téglalapításúak voltak – az egész gyártelepen egységes – kátránylemez fedéssel. Velük szemben, a déli oldalon egy lakóház (portáslakás) állt az utcához legközelebb, folytatásában a fából készült anyagraktár húzódott. Mindkét oldalon az épületek a tűzfalaikkal a telekhatáron álltak, és valamennyi az udvar felé tekintően féltetős volt.

Az egész gyártelepet mind méretében, mind küllemében meghatározó főműhely a maga 38 méteres szélességével keresztben elfoglalta a teljes telket, s a hátsó udvart, az ottani épületeket csak rajta keresztül lehetett megközelíteni. Téglalapítású volt, a 19. század végének kedvelt gyárépítési stílusának megfelelően klinkertégla borítással, belül vakolva és fehérre meszelve. Két végén a tető fölé emelkedve 3-3 kis tornyocska díszítette. Két oszlopsorral tagolt belső terének alapterülete meghaladta az 530 m²-t és a hátsó udvar felé kiugró előtérrel és kovácsoltvas előtetővel rendelkezett. Tíz méteres belmagassága lehetővé tett egy körbefutó galériát, ami a többszörös szerszámgyártást szolgáló közlőművek tengelyeinek és kapcsolóinak könnyebb kezelését tette lehetővé.

A főműhely mögötti hátsó udvar épületeit – kovács- és kazánkovács műhely, különféle tároló színek, szolgálati gépészlakás, lóistálló és kocsiszín – már a *Schlesinger-cég* építtette. A nyersanyagok és a késztermék szállítására nyolc különféle teherszállító lovas kocsival rendelkeztek. Mellettük még leltárba vették a cég két személyszállító hintáját is, bár Schlesinger Alajos ekkor már gépkocsival közlekedett és a Váci úti főkaput használta.

Az összes épületet és építményt beszámítva a kettős telek beépítettsége 18 %-os volt, ami a korabeli gépipari gyártelepek között igencsak szellősnek volt tekinthető. Az épületekben villanyvilágítás működött, amihez az áramot a gázmotorhoz csatlakoztatott generátor szolgáltatta. A Váci úti közműveknek köszönhetően vezetékes vízzel rendelkeztek, továbbá a csatornázottság révén a meglehetősen ritka angol rendszerű tíz „helyiséges” árnyékszékkel.

Az 1921. évi leltár részletesen tartalmazta a gyártelep gépi berendezéseit, eszközeit és felszerelését. A főműhelyben 38 szerszámgyártó működött (19 különféle esztergapad mellett gyalupadok, csiszológépek, marógépek, fémfűrészek, vésőgépek, oszlopos fűrőgépek, stb.). A gépek többségének meghajtása közlőműről történt, de már négy darab villanymotorral is rendelkeztek. Az energiát egy 35 LE teljesítőképességű szívórendszerű generátorgáz-motor szolgáltatta, amihez a gázt egy 850 mm átmérőjű 1500 mm magas – gáztisztítóval és vízhűtővel ellátott – fatüzelésű gázugenerátor állította elő. A gázmotor teljesítőképessége nagyjából megfelelt a hasonló méretű gépgyári vállalkozásoknál ekkor üzemben lévőkhöz. Saját öntődével nem rendelkezett a gépgyár, így a gyártott szerszámgyártó gépek alvázait és egyes alkatrészeit, a közlőművek szerkezeti vasöntvényeit más vállalatoktól szerezte be.

Az értékbecslés szerint az ingatlanok és a gépek összes biztosítási összegének aránya nagyjából 55:45-ös arányszámot adott. Erősen figyelembe vették az értékavulást, ami a gépek és berendezések esetében mindössze 10 %-os értékcsökkenést jelentett, de az épületek és építmények esetében meghaladta a 38 %-ot. Azaz 1921-ben a gyártelepen erősen avult ingatlanokban újszerű gépekkel és berendezésekkel dolgoztak.

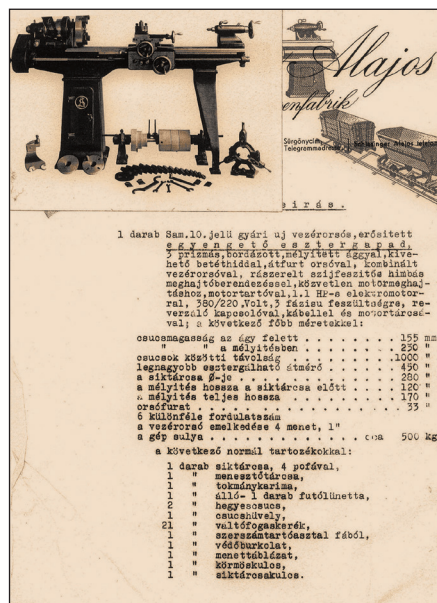
A gépgyárról megjelent egyetlen korabeli rövid leírás szerint az 1920–30-as években üzemelő összesen mintegy 120 munkagép és egyéb berendezés mellett kb. száz állandóan alkalmazott munkást foglalkoztattak.

Rövidesen azonban zavar támadt a cég életében, amikor is az alapító Schlesinger Alajos 1922. május 13-án elhunyt. A tulajdonos cégtársak ugyanis évekig nem jelentették be a cégvezetésben és tulajdonlásban történt változást, s csak a cégbíróság felszólítása és tetemes összegű büntetés megfizetése után rendeződtek a cégügyek. Az új tulajdonosok (az addig is társtag Aczél Géza és **dr. Aczél Tivadar** ekkortól 60:40 tulajdonarányal rendelkeztek) 1926-ban újraalapították a teljes vállalkozást, s az továbbra is *Schlesinger Alajos* néven működött, s maradt mindvégig közkereseti társaság.

A gépgyár továbbra is megtartotta részleges önállóságát. Jellegzetesen középipari vállalat volt, annak minden jellemzőjével. Talán csak az általános tökehiány nem vonatkozott a gépgyárra, ugyanis mind általános működése, mind pedig a fejlesztései számára a szükséges anyagi fedezetet biztosította a cég virágzó vas-nagykereskedelmi ága. A viszonylag egyszerűnek tűnő, ám mindenkor megfontolt mértékű és főleg bankkölcsön-mentes gépberuházások nagyban segítettek a gépgyár rentábilis működését.

Az 1930-as évekről, a nagy gazdasági világválság hatásairól nem rendelkezünk semmiféle adattal, mivel a vállalati iratok nagy része Budapest második világháborús ostromakor megsemmisült. Biztosan erősen visszaesett a termelés, mivel a váltság sújtotta években, s aztán még hosszú évekig nem, vagy csak alig volt igény a gépgyár által gyártott alapgépekre. Azt tudjuk, hogy a korábbi száz fő körüli munkás létszám 1938-ban átlagosan kb. 60-70 fő volt. Érdekes módon azonban már 1936-tól – de lehet, hogy már korábbi évektől – folyamatosan és jelentős mértékben növekedett a gépgyár ingatlanállománya. Új gépraktárt építettek, ill. másikat átépítettek. A legnagyobb előrelépés az energiatelep korszerűsítésével történt, amikor is a gázgenerátort és a hozzákapcsolt erőgépet a főváros villamoshálózatára történt csatlakozással váltották fel. A Ganz gyártmányú transzformátor lehetővé tette, hogy a munkagépek transzmissziós hajtásáról a sokkal korszerűbb egyedül villamos motoros meghajtásra állhattak át. A háború éveiben a növekvő termelés igényének megfelelően tovább folytatódtak az átalakítások és műhelybővítések, s nem csak óvhelyet, hanem az addig hiányzó munkásöltözőt és mosdóblokkot is kialakítottak.

A gépgyári termékek (közlőmű tengelyek, szíj-, kötél- és fogaskerekek, csapágycsuk, közlőművek és kapcsolók, rendes- és keskeny nyomtávú vasúti sínek, vas billenőkocsik, váltók, fordítóköröngök és alkatrészeik, s nem utolsósorban a legkülönbözőbb esztergapadok, harántgyaloggépek, excenterprések, fúrógépek, stb.) értékesítését, ill. a kisvasúti felszerelések bérbeadását a gépgyári iroda végezte. Mivel azonban a vállalat központja a Váci út 30. sz. alatt működött, mind a hivatalos levélpapírokon, mind pedig a gyártmányokon elhelyezett géptáblákon nem a Váci út 118. sz., hanem a 30-as szám szerepelt, továbbá cégnévként a *Schlesinger Alajos Gépgyár* elnevezés. (2. kép)

2. kép – Egyengető esztergapad ajánlata fényképmelléklettel, 1930-as évek

A gépgyár életében a nagy változást az ország gazdaságának háborús átállítása, majd 1941-től a haditermelésre való áttérés, a második világháború időszaka hozta. A vállalat szerszámgép, közlőmű és kisvasúti berendezés termelését az 1930-as évek végétől teljes mértékben a háborús készülődés szolgálatába állították. A fegyvergyártás, az új hadieszközök megjelenése és általában a hadseregellátás igényeinek kielégítése, a hadikonjunktúra az ipar minden ágára kiterjedt, de elsősorban a gépipar nagyarányú fejlődését eredményezte. A gépállítás soha nem látott – ugyan erősen korlátok közé terelt – konjunktúrát teremtett a kevészámú hazai szerszámgépgyártó vállalat számára, sőt a hiány enyhítése érdekében néhány nagy gépgyár – elsősorban saját üzemei számára – sorozatban kezdett el alap- és célszerszámgépeket gyártani.

A gépgyár 1942-től hadiüzemként működött, s így egyre nagyobb arányban a HM részére dolgozott. Ettől kezdve csak azokat a szerszámgépeit hozhatta forgalomba – de kizárólag más hadiüzemek részére –, amelyekre a honvédség nem tartott igényt. A rekonstrukciós fejlesztések és bővítések eredményeképpen a termelés soha nem látott módon emelkedett, s pl. 1942-ben már háromszor anynyi szerszámgépet gyártottak, mint 1938-ban. 1942-ben 287 különféle szerszámgépet – s mellette természetesen sok más terméket, elsősorban görpályákat, közlőmű alkatrészeket, kisvasúti szállító és egyéb berendezéseket – állítottak elő, ám a következő két évben a termelés további mintegy 30 %-kal emelkedett. A gyártógépek és berendezések zömét saját szükségletére a gépgyár maga állította elő, de az 1944. évi további termelésnöveléshez már 11 darab speciális német munkagépet kellett beszerezni.

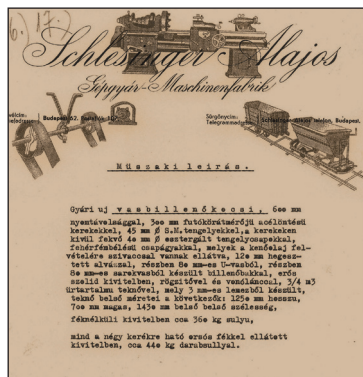
A szerszámgépek mellett ekkor a legjelentősebb gyártmány a kis- és iparvasúti billenőkocsi volt, de ezeket a vállalat nem hozhatta forgalomba, hanem bérbe adta nagyobb részt a honvédségnek, kisebbik hányadában pedig az észak-erdélyi vasúti építkezéseken dolgozó építőipari vállalkozásoknak, cégeknek. Így pl. 1944-ben közel ezer vas billenőkocsi, nagymennyiségű hordozható vágány segítette a repülőtér építési munkákat Szombathelyen, Székesfehérváron, Börgöndön, Miskolcon, Kecskeméten, Szolnokon, Debrecenben, Veszprémben, Szentkirályszabadján, Érmihályfalván, de Ferihegyen és Mátyásföldön is. (3. kép)

Mindezekhez természetesen a szakmunkás létszámot is növelni kellett, s gyarapodott a számuk az 1938. évi 60-70-ről 1942-re átlagosan 110-120 főre. Mellettük egy-egy üzemvezető és mérnök, s 16 főnyi irodai személyzet látta el a teendőit. Hiába volt azonban a hadiüzemi cím, 1943-tól problémát jelentett, hogy a munkáslétszám kb. tíz százaléka frontszolgálatot teljesített. Pótlásukat szinte kizárólag a tanoncok számának növelésével tudta elérni a gépgyár.

A *Schlesinger Alajos* vállalat vaskerekedő ágazata is hadibesorolást kapott, sőt 1944 tavaszától maga a Váci út 32. sz. alatti vas- és csőkereskedés, valamint a Baross tér 7. sz. alatti vasraktár is beszüntette a lakossági kiszolgálást és a katonai kincstár raktáraként működött.

1944 nyarán, július 2-án hajtották végre a legnagyobb szövetséges légitámadást Budapest ellen. Több száz nehézbombázó támadta a Nyugati pályaudvar kimeneti vágányhálózatát és környékét, közte a Váci úti gyárakat is. Nem kerültek el a bombák a gépgyárat sem, s a támadás következtében megsérült a központi gépműhely, az irodaépület, a raktárak, valamint több kiszolgáló- és szociális helyiség, a gyártóeszközökben viszont alig keletkezett kár. A fővárost ért bombatámadás másik következményeként a gépgyárnak, mint hadiüzemnek a HM utasítására teljes

3. kép – Iparvasúti vas billenőkocsi ajánlata, 1930-as évek

kapacitásával részt kellett vennie a nagy károkat szenvedett Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár bombasérült 72 darab szerszámgépének azonnali kijavításában. (4. kép)

A bombakárnál nagyobb károkat szenvedett el a gépgyár a nyilas rendelkezések értelmében történt kényszer gépkitelepítések során, bár ezeknek idő – és szállítóeszköz – hiányában csak részben tettek eleget. A Komáromba, Kemenesalja két községébe és a Szentendrére kiszállított gépek nagyobbik hányada eltűnt és soha nem is került vissza a gépgyárba. Ezt tetézte a visszavonuló német hadsereg által erőszakkal elszállított és ki nem fizetett több tucat szerszámgép és egyéb berendezés, továbbá nagy mennyiségű vasút-felszerelési eszköz. És ez még nem volt minden.

A front viszonylag gyorsan átszaladt a gépgyáron. A harci cselekmények és a következmények felszámolása, az újbóli üzemképes állapotok megteremtése miatt 35 napon keresztül szünetelt a termelés. Szovjet katonai parancsnokság alatt 1945. február 8-ától a még romos gyár egy harcokosi osztály részére alkatrészeket gyártott és helyet adott sérült harcokosik javításának is. A munkáslétszám fokozatosan növekedett, előbb 40-50 főre, novemberben pedig már 72 munkás dolgozott, mellettük további 11 tisztviselő.

Közben készült kárfelmérések, amelyeket részben a harci cselekmények, nagyobb részt azonban a hadviselő felek többnyire ellenérték nélküli elszállításai miatt keletkeztek. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége részére 1945 novemberében megküldött összesítése szerint a gépgyár hatalmas veszteségeket szenvedett el, összesen 7.175.465 pengő (1943. decemberi áron) értékben. Ennek azonban mindössze 13 %-a volt ténylegesen háborús események okozta kár. A harcokat megelőző nyilas rendelkezések következtében kitelepített és elveszett szerszámgépek értéke, valamint az erőszakos német gépelszállítások együttes nagyságrendje is nagyjából ekkora volt. A többi az oroszok által folyamatosan végzett elszállítások okozták. A gépgyár kifosztása során elvitték a szerszámgépek több mint a felét, de erre a sorsra kerültek az egyéb munkagépektől, az elektromotoroktól, a félkész termékeken, a nyers- és gyártási anyagokon át az irodagépek, az utolsó asztali lámpa is. A károk döntő hányadát nem az átvonuló frontalakulatok okozták, hanem a már berendezkedett orosz katonai parancsnokság rendelkezései. Az összesített háborús kárösszeg 65 %-át az 1945. június 9 és 21 között elszállított termelő- és egyéb gépek jelentették!

A lényegében kivérzett gépgyár korábbi kapacitása nagyjából megmaradt felével a Jóvátételi Hivatal ún. parancs-megrendelése alapján jóvátételre gyártott szerszámgépeket, elsősorban harántgyalukat, esztergapadokat, fúró- és marógépeket, excenterpréseket. A gépgyár életébe a cégvezetésnek és a vállalati központnak ekkor már szinte semmilyen beleszólása nem volt.

4. kép – Esztergapad gyártmányismertető, 1940-es évek eleje

A 3 éves tervben meghatározott polgári cikkek gyártásába csak a jóvátételi szállítások befejezése után kapcsolódhattak be, s állítottak elő – ugyancsak központi utasításokra – épületvasat, vaslemez-féleségeket, huzalokat, szegeket, mellettük természetesen szerszámgépeket is.

A viszonyok gyorsan és gyökeresen megváltoztak. A megkezdett államosítások, a tőke kisajátítások folytatásaként az 1948. évi XXV. tc. alapján állami tulajdonba vettek minden olyan magyar tulajdonú ipari, közlekedési, bányá- és kohóvállalatot, villamos erőművet, amelyben a foglalkoztatottak száma meghaladta a száz főt. A *Schlesinger Alajos Gépgyár* ugyan ekkoriban nem foglalkoztatott ennyi főt, de a 3500/948. sz. kormányrendelet alapján az iparügyi miniszter 1948. március 31-ei hatállyal vállalatvezetőt nevezett ki a gépgyár élére. A vas-nagykereskedő ágazatot ekkor már miniszteri rendelkezések alapján külön választották, oda 1949 júliusában nevezett ki vállalatvezetőt a kereskedelmi miniszter.

Az állami tulajdonba vétel utolsó aktusaként a nehézipari miniszter 1949. szeptember 1-jei hatállyal a gépgyárat és a „*Bohacsek és Tsa*” céget, a *Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntő Rt.* budapesti telepével együtt *Budapesti Szerszámgépgyár N.V.* cégnév alatt egyesítette, egyúttal a cégbíróságon bejegyezték – az alapításától eltelt 64. esztendőben – a *Schlesinger Alajos* cég megszűnését. Az új vállalat főtelepe ekkortól a Váci út. 19. sz. alatt működött, a Váci út 118. sz. alatti telephelyen a gyártótevékenységet beszüntették. – A *Schlesinger Alajos Gépgyár* helyén ma a *VOLÁNBUSZ Árpád híd buszpályaudvar* működik.

IRODALOM ÉS FORRÁS

- A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének 50 esztendeje. 1943. Bp.
BENCZE Géza 2006. Váci út, a magyar gépipar főutcája. Bp.
Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbíróság – Cg. 3717, előbb Cg. 1885/141 – Schlesinger Alajos cégiratok
Budapest Főváros Levéltára XI.145. Schlesinger Alajos cég iratai (1911 – 1949)

AZ URÁNIA ORSZÁGOS NÖVÉDŐ EGYESÜLET ÉS TÁRGYI EMLÉKEI

Závodi Szilvia

Az Uránia Országos Növédő Egyesület¹ karitatív szervezet nevelőnövédő egyesületként kezdte meg működését az 1910-es években. Az „*Uránia-Nevelőnövédő Országos Egyesület*” elsődleges célja – felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül – a nevelőnők szociális helyzetének javítása volt. Ott honokat hozott létre a nevelőnők részére és vállalta a közvetítést a munkavállalók és az okleveles tanítónőket, magyar és idegen ajkú nevelőnőket, „*gyermekkertésznőket*”, valamint társalkodónőket kereső családok között.² Az Egyesület aktívan részt vett a korszak nőjogokat érintő eseményein. 1912. szeptember 16-án **Bán Dezsőné** ügyvezető elnök ötödmagával jelent meg a Feministák Egyesülete Politikai Bizottságának a fővárosi Vigadóban rendezett összejövetelén, ahol a résztvevők kimondták, hogy a küszöbön álló választójogi reform bevezetése alkalmából a kormánytól és a parlamenti pártoktól feltétlenül megkövetelik a nők választójogának törvénybe iktatását.³

1914 nyarán még eredeti célkitűzésének megfelelően az Egyesület a Fehérkereszt gyermek-kórházzal közösen csecsemő-, gyermekgondozónő- és kisdednevelőképző-tanfolyamot indított, amelynek célja az volt, hogy

*„gyermekkórházak és gyermekmenhelyek számára nem csak hivatásos ápolónőket, magán családok részére szakképzett csecsemő- és gyermek-gondozónőket képezzen, hanem oly oktatásban is részesítse őket, amely a hat éven aluli gyermekek oktatására és nevelésére is képesíti, ezáltal úgy a gyermekköz-egészségügyet, mint a kisdednevelésügyet szolgálva, egyúttal biztos existenciához jutassa az erre hivatottságot érző intelligens leányokat.”*⁴

Az Egyesület kormányzó elnöke **gróf Andrássy Gyuláné Zichy Eleonóra**, ügyvezető elnöke Bán Dezsőné,⁵ központja a Szervita tér 5. szám alatt volt. 1916-ban az Egyesület vezetősége – a két

1 KREUTZER A. 2000. 699. p.

2 Zalai Közlöny 51. évfolyam 68. szám. 1912. augusztus;
<http://folyoiratok.nagykar.hu/keptar/3304/45595/reszletek.html> (Letöltés: 2015. február 15.)

3 A Nő és a Társadalom VI. évfolyam 10. szám, 1912. október 1.;
http://mtdaportal.extra.hu/NET/1912/1912_10.pdf (Letöltés: 2015. február 15.)

4 Az ingyenes, egy éves tanfolyam a Fehérkereszt-kórházban zajlott bentlakással és teljes ellátással. A tanév végén sikeres vizsga letétele után a növendékek bizonyítványt kaptak; egy részük – továbbképzés és vezető ápolónői szolgálat végzésére megfelelő díjazás mellett – a kórházban további egy évre visszamaradt, hogy azután, mint főápolónők helyezkedhessenek el. Másik részük az „Uránia Nevelőnövédő Országos Egyesület” révén magán családoknál és megfelelő intézeteknél kaphatott állást. Felvételre jelentkezni 18 és 35 éves kor között lehetett polgári iskolai végzettséggel, a jelentkezéshez születési anyakönyvi kivonatra, iskolai bizonyítványra, orvosi alkalmassági igazolásra és kiskorúak esetén szülői vagy gyámi beleegyező nyilatkozatra volt szükség. Jelentkezni az Egyesületnél kellett, szükséges volt még 150 korona biztosíték, amelyet indokolt esetben elengedtek. Protestáns egyházi és iskolai lapok 57. évfolyam 1914. 1914-06-07 / 23. szám, 361. p.; http://library.hungaricana.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1914/?pg=364&zoom=h&layout=s (Letöltés: 2015. február 15.)

5 Bán Dezső budapesti építész felesége, leánykori nevét nem sikerült kideríteni.

kiemelt elnökön kívül – hét további elnökből⁶ és négy társelnökből⁷ állt.⁸ 1917-re lecsökkent a vezetőség száma, Bán Dezsőné megromlott egészségi állapota miatt nem vállalta tovább az ügyvezető elnöki posztot. Az Egyesület vezetését továbbra is két elnök, gróf Andrássy Gyuláné és **Szerényi József** látta el egy másodelnök⁹ és négy alelnök¹⁰ segítségével.¹¹ (1. kép)

A háború kitörése után az Uránia Nevelőnővédő Országos Egyesület azonnal reagált a helyzetre. 1914 késő nyarán rendkívüli közgyűlést hívtak össze, amelyen arról az akcióról tárgyaltak, amellyel

1. kép – Az Uránia Országos Nővédő Egyesület porcelánvázája, ltsz.: 74.55.1./Te (Fotó: Szikits Péter)

a sebesültek és a behívott katonák itthon maradt családtagjait kívánták segíteni. Elhatározták, hogy az Egyesület központjában egy 14 ágyas kórházat nyitnak megfelelő egészségügyi személyzettel, ezzel párhuzamosan fehér- és ágynemű készítésbe kezdtek az Egyesület varrodájában. A szükséges nyersanyagot adományok útján gyűjtötték be és a kész termékeket ingyen felajánlották a Vöröskeresztnek. A közgyűlésen leszögezték, hogy a segélyakció során a polgári középosztály szegényeinek támogatása a fő cél.¹² Ezt tartották szem előtt akkor is, mikor az Egyesületen belül hölgybizottság alakult, amely háztartási foglalkoztatót létesített a Dob utca 85. szám alatti elemi iskolában. Itt előkelő hölgyek vezetésével jobb sorsra érdemes polgári középosztályhoz tartozó családok munkanélküli tagjai készítettek száraztésztákat, befőtteket, lekvárokat és konzerveket. A szükséges gyümölcsöket, zöldségeket, fűszereket, üvegeket és egyéb alapanyagokat szintén adományokból fedezték, kérték továbbá, hogy akik ilyen készítményeket fogyasztanak, azok az Egyesülettől rendeljék meg a kérdéses termékeket.¹³

- 6 Gróf Apponyi Albertné Clothilde von Mensdorff-Pouilly, gróf Hadik Jánosné Zichy Alexandra, gróf Lázár Árpádné, gróf Sztáray Sándorné báró Vécsey Paulina, gróf Széchenyi Lászlóné Vanderbilt Gladys, dr. Bódy Tivadar alpolgármester és Szerényi József kereskedelmi államtitkár.
- 7 Teplay dr. Hertzka Imréné, algyői Kotányi Zsigmondné, báró Ohrenstein Henrikné Redlich Klára, Spitzer Edéné Weisz Netty.
- 8 Plakát jótékony célú művészhangversenyéről, 1917. február 20. Leltári szám: Hadtörténeti Múzeum Plakát- és Aprónyomtatványtár (a továbbiakban: HTM Ny.) 2490/Nyt.
- 9 Gróf Lázár Árpádné
- 10 Kotányi Zsigmondné, Polgár Alajosné, Spitzer Edéné, báró Wlassics Gyuláné
- 11 Pesti Hírlap, 1917. február 27. 7. p.
- 12 Pesti Hírlap, 1914. augusztus 6. 9. p.
- 13 Pesti Hírlap, 1914. augusztus 23. 8. p.; szeptember 2. 7. p.

1914 szeptemberében az Egyesületen belül külön bizottság alakult arra, hogy ingyenes „*ebédszalt*” állítson fel, ahol naponta 35-40 polgári osztályhoz tartozó asszony kapott ebédet.¹⁴ Ezt váltotta fel a november 1-jén a Dob utcai iskolában megnyitott polgári étkezde, ahol 200-250 polgári család ebédelhetett 30 fillérért, sőt a kiemelten hátrányos helyzetben lévő családok ingyen kapták a háromfogásos menüt. Az ebédet személyes vagy levélbeli előzetes jelentkezés alapján lehetett igénybe venni, az ebédutalványokat az Egyesület székhelyén kapták meg, az ebédet haza is vihatták. A megnyitó napján vasárnapi menüt szolgáltak fel, ami levesből, sült húsból, salátából és tésztából állt.¹⁵ (2. kép)

Az Egyesület 1914 szeptemberétől elnevezésében elhagyta a nevelőnő kifejezést és módosított a szavak sorrendjén is, áttért az Uránia Országos Nővédő Egyesület névhasználatra. Eredeti törekvéseit a háborús években sem adták fel annyiban, hogy igyekeztek a segélyre szorulókat munkához juttatni, és újsághirdetések útján kérték azok jelentkezését, akiknek női munkaerőre volt szükségük.¹⁶ A varrodán és a háztartási foglalkoztatón kívül további lehetőségeket is biztosított az Egyesület a munkára kész, munkanélküli asszonyoknak. Az Egyesület a Halottak Napja közeledtével gyászkaraszalagokat és emlékgombokat készíttetett és bocsátott eladásra a harctéren elesettekért. A karszalag fekete posztóból készült, sűrű színű fonallal hímeztek rá egy babérkoszorút és a „*A Hazáért 1914*” feliratot. Kabátujjon és kalpra tűzve lehetett viselni, 1 vagy másfél korona volt az ára. A hamisítások elkerülése végett a karszalagokat az Egyesület lepecsételte.¹⁷

Karácsony közeledtével újabb akciót kezdeményeztek. **Andrássy Klára**,¹⁸ az egyleti kormányzó elnök, Andrássy Gyuláné legkisebb leánya felhívást intézett a gyermekekhez, hogy a hadbavonult katonák gyermekeinek karácsonyi megajándékozása érdekében a nélkülözhető játékaikat adják át az Uránia Nővédő Egyesület számára, vagy vigyék el az Andrássy család Margit rakparti címére.¹⁹

2. kép
Az Uránia Országos
Nővédő Egyesület
porcelán lapostányérja,
Iatsz.: 2014.111.1./TE
(Fotó: Szikits Péter)

14 Pesti Hírlap, 1914. szeptember 17. 8. p.

15 Pesti Hírlap, 1914. október 9. 9. p.; október 18. 9. p.; október 30. 7. p.; október 31. 7. p.; november 2. 5. p.

16 Pesti Hírlap, 1914. szeptember 17. 8. p.

17 Pesti Hírlap, 1914. október 13. 6. p.; október 25. 8. p.

18 Gróf Andrássy Klára (Budapest, 1898 – Dubrovnik, 1941) gróf Andrássy Tivadar és Zichy Eleonóra legkisebb leánya, Ilona, Borbála és Katalin után. (Zichy Eleonóra grófnő első férje, gróf Andrássy Tivadar halála után gróf Andrássy Gyulához ment feleségül. – A szerk.) TÓTH VÁSÁRHELYI É. 2008. 105–121. pp.

19 Pesti Hírlap, 1914. november 4. 8. p.; Az Andrássy-palota Margit rakpart 7., ma Bem rakpart 6–7., a Budavári Művelődési Ház otthona.

A „Gyermekszívek karácsonya” akcióhoz kapcsolódó felhívás nagy visszhangot keltett, tömegével érkeztek az adományok mindkét megjelölt címre. A felajánlók nem csak játékokat, hanem ruhákat és karácsonyfadíszeket is ajándékoztak a nemes cél érdekében. Az Egyesület az ajándékok átadására „Gyermek-ünnepélyt” szervezett december 20-ára a Vigadó dísztermébe.²⁰ A rendezvény sikere érdekében az Egyesület vezetősége rendkívüli értekezletet tartott, amelyen „elhatározták, hogy minden lehetőséget megtesznek arra, hogy ez az ünnepély, ... minél fényesebben sikerüljön.” Sőt, megállapodtak abban is, hogy felhívást intéznek a fővárosi iskolák igazgatóihoz, hogy nevezék meg az ajándékozásra érdemes, hátrányos helyzetű gyermekeket.²¹ A „Gyermekszívek karácsonya” akció védnöki tisztét **Zsófia főhercegnő, Augusztia főhercegnő** leánya vállalta. Az Uránia Nővédő Egyesület jelentős anyagi hozzájárulással is támogatta az akciót, ígérte, hogy 1000 gyermeket felruház, és 3000–4000 gyermeknek ajándékoz könyvet vagy játékot. Az iskolaigazgatók mellett az Egyesület a szűkölködő középosztálybeli családokat is megszólította és kérte, hogy jelezzék, ha gyermekeik gimnázium, polgári iskola vagy reáliskolák első osztályos növendékei és karácsonyi ajándékot szeretnének.²² A vigadóbeli ünnepély rendszerben lezajlott, az Egyesület betartotta ígéretét: „több mint kétezer gyermek kapott ruhát, cipőt, télikabátot és játékot s ezenfelül még legalább 2000 gyermek könyvet és játékot s hozzá mindegyik még egy kis csomag süteményt és cukorkát. A most megajándékozott 5000 gyermekon kívül a »Gyermekszívek karácsonya« bizottság még számos iskolának és egyesületnek juttatott s juttat karácsonyi ajándékokat és ruhákat.”²³

Az akció **Rónay Jenő** császári és királyi tengerész-hadbíró kérésére kibővült. Az Egyesület a hadbíró ötlete nyomán felhívást tett közzé, miszerint kérik a társadalmat – kiemelten a könyvkereskedőket –, hogy adományozzanak hazafias és szórakoztató könyveket, amelyeket eljuttatnak majd az idegenben szolgáló tengerészkatonáknak.

1914 decemberének másik fontos eseménye volt az Egyesület által rendezett művészhangverseny a Szent István Bazilikában december 10-én. Az esemény fővédnöke Augusztia főhercegasszony volt, a templom színiültig megtelt. Az Egyesület tagjai nem belépődíjat szedtek, hanem a műsort kellett két koronával honorálni.²⁴

1915-ben az Uránia Országos Nővédő Egyesülethez köthető legnagyobb kezdeményezés a „Réz-mozsarat–vasmoszárt” vagy rövidebben „Rézet–vasért” akció volt. Az Uránia Országos Nővédő Egyesület is csatlakozott az Országos Hadsegélyező Bizottság „Fémet a hadseregnek” elnevezésű

20 Pesti Hírlap, 1914. november 15. 9. p.

21 Pesti Hírlap, 1914. november 20. 7. p.

22 Pesti Hírlap, 1914. december 16. 9. p.

23 „Már kora délután fekete volt a Vigadó környéke a sok ezer kis gyermektől. A fehérruhás rendező leányok kézen fogva vezették a gyermekeket a nagyteremben felállított, gazdagon díszített karácsonyfák alá, amelyek körül játékokkal megrakott asztalok sorakoztak. Négy óraker felbugott az orgona. A Himnusz vezette be az ünnepet, majd Váradi Aranka, a Nemzeti Színház tagja szavalta el Váradi Antalnak alkalmi prólóját. Postupiczi Kosztika Antal intézett ezután szép beszédet a gyermekekhez s következett az ajándékok kiosztása.” Pesti Hírlap, 1914. december 21. 7. p.; http://elsovilaghaboru.com/tortenete/articles/view/1914_kar%C3%A1csony_a_sajt%C3%B3ban (Letöltés: 2015. február 15.)

24 Az orgonahangversenyen az ünnepi szentbeszédet Prohászka Ottokár megyés püspök tartotta, a hangversenyen közreműködött B. Sándor Erzsébet, a magyar királyi Opera tagja, K. Durigó Ilona kamaraénekesnő, dr. Hubay Jenő hegedűművész, Szikla Adolf, a magyar királyi Opera karnagya, Zalánfy Aladár és Schmidthauer Lajos orgonaművész, Déry Jenő és Kálmán Oszkár a magyar királyi Opera tagjai, valamint Demény Dezső karnagy vezényletével a Bazilika ének- és zenekara. A Hangverseny befejezéséül dr. Kovács Kálmán apátplebános mondott áldásosztó imát. Pesti Hírlap, 1914. november 11. 9. p.; november 27. 8. p.; december 8. 8. p.; december 11. 10. p.

akciójához.²⁵ Gróf Andrássy Gyuláné és Bán Dezsőné felhívást tett közzé,²⁶ illetve kérésüket körlevél formájában elküldték a nagyobb városok polgármestereinek is. Deklarációjukban felkérték azokat, akik „*ellenszolgáltatás nélkül, vagy mert réztárgyaikat: mozsaraikat, gyertyatartóikat és mérlegsúlyaikat nem nélkülözhetik, és nem adták a »Fémet a hadseregnek« bizottságnak, hogy azokat adják nekünk oda, kik is helyette cserébe nekik nikkelezett vagy bronzírozott »Pro Victoria« vagy »A győzelemért« 1914–1915 felírással ellátott, nemcsak e nagy idők emlékéét megőrkítő, de gyakorlati célnak is teljesen megfelelő vas vagy egyéb használati tárgyakat adunk.*”²⁷ A tárgycsere helyszínül az Andrássy-palotát és az Egyesület helyiségeit (Váci utca 20. és Szervita tér 5.) jelölték meg,²⁸ a csere vastárgyak köre hamarosan kibővült, már nem csak feliratos vasmozsarat lehetett kapni, hanem gyertyatartót és mérlegsúlyokat is.²⁹ Eleinte a cserére csak személyesen volt lehetőség a megjelölt helyeken, később azonban a nagy sikerre való tekintettel gyűjtőkocsikat is rendszeresítettek, illetve előzetes értesítés alapján el is küldtek a réztárgyaktól.³⁰ Az Egyesület akcióját az Államvasutak igazgatósága is segítette.³¹ Az Uránia Országos Növendő Egyesület az összegyűjtött fémet átadta a hadvezetésnek és az értük kapott ellenértéket az Egyesület által felállítandó „*katonai özvegyek és árvák otthona*” alap javára fordította.³² Nem korlátozta az Egyesület „*Rezet–Vasért*” mozgalma a honvédelmi minisztérium rekvirálási rendelete sem. 1915 őszére tovább bővült a cseretárgyak köre, a háztartási vörös- és sárgaréz edényekért cserébe zománcozott vasedényeket adott, valamint kocsijáratokat szervezett a felajánlott réztárgyak összegyűjtésére.³³ A gyűjtések során az Egyesület „*művészeti, kulturális és történelmi becsű*” fémtárgyakhoz is hozzájutott, ezekből rendezett a már említett otthon javára kiállítást és aukciót az Üllői út 14. szám alatt.³⁴

A Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag Gyűjteményben egy darab „*Pro Victoria. 1914–15.*” feliratú öntöttvas hadimozsár található törövel, illetve egy különálló törő. A felirat a mozsár kihajló peremének alján olvasható, kidomborodó betűkkel szedve.³⁵ (3. kép)

---

25 Az Országos Hadsegélyező Bizottság azzal a kéréssel fordult a „hazafias közönséghez”, hogy „mindazokat a tárgyakat, amelyek kizárólag vörösréz, sárgaréz, bronz, ón- vagy ólomból vagy ezen fémek felhasználásával készültek – már most gyűjtse össze, hogy azokat ... haladéktalanul és díjtalanul beszolgáltatthassa.” Pesti Hírlap, 1915. március 30. 7. p.

26 A felhívás közzélése: Pesti Hírlap, 1915. március 5. 9. p.; április 23. 9. p.

27 Rézmozsarat–Vasmozsárért! Rezet–Vasért! Gróf Andrássy Gyuláné felhívása, Budapest, 1915. június; Gróf Andrássy Gyuláné és Bán Dezsőné levele a polgármestereknek, Budapest, 1915. június 18. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykunszabolcs-Megyei Levéltára, Túrkeve 5701/1915.

28 Pesti Hírlap, 1915. május 9. 10. p.

29 Pesti Hírlap, 1915. május 19. 9. p.

30 Pesti Hírlap, 1915. május 27. 8. p.

31 Pesti Hírlap, 1915. június 8. 9. p.; A társelnökök között található algyői Kotányi Zsigmondné férje a Magyar Királyi Államvasutak igazgatója és helyettes elnöke volt.

32 Pesti Hírlap, 1915. augusztus 6. 9. p.

33 Pesti Hírlap, 1915. október 1. 9. p.

34 Pesti Hírlap, 1915. december 16. 6. p.; Az Üllői út 14. szám alatt található, ma is álló épület gróf Károlyi Lajos bérpalotája volt, az Aranyas-udvar. Az épületet Fodor Gyula tervezte, a földszinten kávéház és üzlethelyiségek kaptak helyet, négy további emeleten pedig 4–8 szobás lakások voltak. <http://www.szecessziomagazin.com/magazin7/fodorgyulaulloi14aranyas.php> (Letöltés: 2015. május 24.)

35 Mindkét tárgy leltári szám nélküli, a mozsár pereme erősen sérült. 1996-ban ajándékként került a Múzeumba. Egy ép példány volt látható a Gödöllői Városi Múzeum „Adj király katonát!” – Gödöllőiek az első világháborúban című kiállításon. Leltári szám: T.2013.43.1-2. Vö. „Adj király katonát!” – Gödöllőiek az első világháborúban. 2014. 138., 169. p.

3. kép – Az Uránia Országos Növendő Egyesület teás csészeje csészealjjal, ltsz.: 2015.1.1./TE
(Fotó: Szikits Péter)

1915 nyarán az Egyesület „háborus porcellán-edényeket” is készíttetett és méltányos áron kezdett árusítani. A napilapok tudósításai szerint ezek az edények hamar népszerűek lettek az egész országban, és sok száz szegény úrnő kereshette velük a mindennapi kenyérré válót.³⁶ Az Egyesület kétféle mintával hozta forgalomba porcelánokat. Az egyik típus elején középen sárga keretben Szűz Mária látható a rá jellemző kék ruhában és fehér kendőben három gyermekkel, egy fiúval, egy leánnyal és egy karon ülő kisgyermekkel. A kép két oldalán a következő felirat olvasható: „*Uránia Országos Növendő Egyesület / Az 1914-15. évi világháború által sújtottak javára*”, másik típust két kártyalap-szerű minta ékesíti, az egyik lap közepén a Kossuth-címer látható, négy sarkában az 1914-es évszám, a másik lapon koszorúban ovális címer az Uránia Országos Növendő Egyesület felirattal és az 1915-ös évszám. A lapok között piros szívekkel övezve „*a hadbivonultak özvegyei és árvái javára*” felirat olvasható. Minden edény alján közepesen az „*Uránia Országos Növendő Egyesület kiadványa Budapest*” felirat és Bán Dezsőné aláírása látható.³⁷ (4. kép)

36 Pesti Hírlap, 1915. július 23. 9. p.; augusztus 6. 9. p.

37 ZÁVODI SZ. 2013. 59–60. pp.; A Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében található, az Uránia Országos Növendő Egyesülethez köthető porcelánedények: anya-gyermek mintás váza – leltári szám: HTM 74.55.1./Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény (a továbbiakban: TE); nemzeti színű csikkal díszített peremű, kártyalapos bögre – leltári szám: HTM 93.214.1./TE; virágfüzérrel díszített peremű, kártyalapos bögre – leltári szám: HTM 2002.29.1./TE; lapostányér anya-gyermek mintával – leltári szám: HTM 2014.63.1./TE; anya-gyermek mintás bögre – leltári szám: HTM 2014.105.1./TE; lapostányér kártyamintával – 2014.111.1./TE; teás csésze csészealjjal, kártyamintával – 2015.1.1./TE

4. kép
A porcelánok alján
található jegy
(Fotó: Szikits Péter)

1915-ben is rendeztek jótékonyági hangversenyt, március 7-én délelőtt a Váci utcai Corso moziban.³⁸ A nyáron a háztartási foglalkoztató ismét megnyitotta a kapuit. Az Egyesület újra várta a Dob utcai iskolában a szűkölködő családok nőtagjait „gyümölcsök, befőttek, zöldsézelékek, lekvárok, paradicsomok, uborkák, paprika és egyéb téli időre elteendő konzervek készítésére.” Felkérték a vendéglősöket, a kávéház tulajdonosokat és a fogyasztási szövetkezetek vezetőit, hogy ez irányú megrendeléseiket az Egyesületnek adják le. A kórházak számára az Egyesület ingyen biztosította a befőtteket és konzerveket. Várták a természetbeni adományokat és a munkára jelentkezőket is, akik napidíj és ellátás mellett dolgozhattak „az úri szegények háztartási foglalkoztatójában.”³⁹

Az Uránia Növédő Egyesület a karácsonyi ünnepek közeledtével újabb akcióba kezdett. Az új kezdeményezés célja az volt, hogy a harctéren küzdő katonák hozzájuthassanak a legszükségesebb holmikhoz. A szeretetadományokat dobozokba csomagolva szándékoztak eljuttatni a frontra. „Ne feledkezzünk meg a lövészárokból küzdőkről” címmel tettek közzé felhívást, amelyben leírták a katonák számára küldendő doboz tartalmát is.⁴⁰ Egy doboz négy koronába került és a dobozok tetejének belsejére ráírták, hogy kiknek az adományaiból állították össze. A felhívásban kérték továbbá a kereskedelmi és ipari vállalatok, bankok, testületek, egyletek vezetőit, megyei, városi, községi előljárókat, hogy pénzadományokkal támogassák az akciót.⁴¹

38 A hangversenyen közreműködtek: Feld Irén, Komlóssy Emma, Fényes Annuska, Somogyi Nusi, Rátkai Márton, Király Ernő, Nyárai Antal, Huszár Károly, Kurucz János, a prólogot Lázár Kálmán írta, konferált Békeffy László. Pesti Hírlap, 1915. március 5. 9. p.

39 Pesti Hírlap, 1915. június 22. 10. p.; 1915. július 1. 9. p.

40 A szeretetdoboz tartalma: „1. Egy üveg fagy ellen védő és biztosító szer a ruhával nem védett testrészek megóvására. 2. Egy üveg cipő-, bakkancs-impregnáló szer, védelmiül a nedvesség ellen az annyira kényes lábak szárazon tartására. 3. Két kocka kemény szesz, mely megfelel körülbelül másfél liter denaturált szesznek, főz és melegít s mely ugyszólván a katona zsebben hordható kályhája. 4. Egy praktikus gyorsfőző-készülék. 5. Egy csomag vágott cigarettadobány. 6. Egy csomag vágott cigarettapapír. 7. Negyven darab szappanlevél tisztálkodáshoz és mosakodáshoz. 8. Egy doboz köhögés-, hűlés- és rekedtség elleni cukorka. 9. Egy darab meghegyezett ceruza. 10. Tíz darab tábori levelezőlap. 11. Egy háborús emléklevelezőlap az uralkodó család és a szövetséges hatalmak uralkodóinak képeivel. 12. Egy gróf Andrássy Gyula előszavával ellátott háborús emlékkönyvecske.” Pesti Hírlap, 1915. november 13. 7. p.

41 Pesti Hírlap, 1915. november 13. 7. p.

1916. február 20-án az Uránia Országos Nővédő Egyesület ötórás teával egybe kötött jótékony célú művészhangversenyt rendezett a hadi özvegy és árva Otthon, a háborús polgári étkezde és egyéb jótékony intézményei számára. Belépőjegyeket az Egyesület irodájában, a Szervita téren lehetett megvásárolni 3 koronáért, amelyben benne volt a teaszelvény ára is, vagy telefonon és levélben lehetett igényelni.⁴² (5. kép)

**JÓTÉKONYCÉLU MŰVÉSZ-
HANGVERSENY**

ÖT ÓRAI TEÁVAL
1916. február 20-án
vasárnap délután 5 órakor
a Fővárosi Vigadóban
az „Uránia“ Országos Nővédő Egyesület
hadi özvegy és árva Otthona, háborús polgári étkezdeje és egyéb jótékony
intézményei javára

Közreműködnek:

Dömötör Ilona a M. kir. Operaház tagja	Balassa Jenőné czimbalom művész
Hajdu Marcellné a M. kir. Operaház tagja	Bokor Judith gordonka művész
P. Márkus Emília a Nemzetiszínház tagja	Szemere Árpád a M. kir. Operaház tagja
Várady Aranka a Nemzetiszínház tagja	Balassa Jenő a Vígyszínház tagja
Komlóssy Emma a Vígyszínház tagja	Z. Molnár László a Magyarszínház tagja
R. Gombaszegi Frida a Magyarszínház tagja	Tanay Frigyes a Vígyszínház tagja
Lábas Jud a Királysínház tagja	Tollagi Adolf
	Tarnay Alajos zongoraművész.

A tea alatt Fricsay Richárd vezetésével a honvédszenekar hangversenye.
Belépőjegy teával három korona.

Belépőjegyek kaphatók a fővárosi belvárosban II. kerületben 8. (János 12-13), Hild Ferenc és testvérei szabványos boltban III. kerületben 1. az Kossuth László tér 4. Nádor téren
 Honvédszínházban IV. kerületben 8. Zrínyi és Kossuth színházoknál V. kerületben 4. Zoltai tér színházánál VI. kerületben 2. Rózsavölgyi és Zrínyi színházoknál
 VIII. kerületben 5. az új a hangverseny napján a Vigadóban.

Az „Uránia“ Országos Nővédő Egyesület nevében:

Bán Dezsőné,	Gróf Andrassy Gyuláné,		
<small>szervező elnöke</small>	<small>honvédszínigazgató</small>		
Gróf Apponyi Albertné,	Gróf Hadik Jánosné,	Gróf Lázár Árpádné,	Gróf Sztáray Sándorné,
Gróf Széchenyi Lászlóné,	Dr. Bódy Tivadar,	Szterényi József úrnak	
teplay dr. Hertzka Imréné,	algófi Kotányi Zsigmondné,	Bárá Ohrenstein Henrikné,	Spitzer Ede né
			<small>hátréshatár.</small>

5. kép – Az 1916. február 20-án tartott jótékony célú művészhangverseny plakátja, ltsz.: 2940/Nyt. (Fotó: Szikits Péter)

42 A művészestélyen közreműködtek: „Dömötör Ilona, Hajdu Marcellné és Szemere Árpád, a M. kir. Operaház tagja, P. Márkus Emília és Várady Aranka, a Nemzetiszínház tagja, Komlóssy Emma, Balassa Jenő és Tanay Frigyes, a Vígyszínház tagja, R. Gombaszegi Frida és Z. Molnár László, a Magyarszínház tagja, Lábas Juci, a Királysínház tagja, Balassa Jenőné czimbalom művész, Bokor Judith gordonka művész, Tranay Alajos zongoraművész és Tollagi Adolf. A tea alatt Fricsay Richárd vezetésével a honvédszenekar játszott.” Pesti Hírlap, 1916. január 30. 8. p.; február 6. 8. p.; február 20. 7. p.; a rendezvény plakátja: HTM 2490/Nyt.

1916 márciusában már az Otthon megnyitásáról tudósítottak az újságok. A Szervita tér 5. szám alatt egyedülálló úri nők számára az Egyesület otthont létesített, ahol lakhatás, ellátás és családi gondozás várt a családi támogatás nélküli tisztviselőnőkre, tanár- és tanítónőkre és egyetemi hallgatónőkre. Az Egyesület visszanyúlt gyökereihez és a tanároknak, nevelőnőknek, óraadóknak, társalkodónőknek, gyermekgondozónőknek és házvezetőnőknek díjtalanul állást közvetített. Befogadta továbbá a hadiözvegyeket és a tizenkét évnél idősebb leányárvaikat. Távlati céljai között szerepelt az Otthon jelentős bővítése. Az Otthonba való felvételi kérelmeket az Egyesület központjába kellett benyújtani, lehetőség volt díjtalan, feldíjas vagy egész díjas helyre jelentkezni.⁴³

Az Uránia Országos Nővédő Egyesület az első világháború alatt a porcelánokon kívül egyéb kiadványok megjelentetésével is igyekezett támogatni a hadbavonultak özvegyeit és árváit. Kiadták például Közép-Európa politikai térképét „*A világháború térképe*” címmel rajta az Uránia Nevelőnővédő Országos Egyesület hadbavonultak családját segítő akciójának pecsétjével,⁴⁴ de megjelent egy jótékony céllal nyomtatott „zenés” képeslap is, amelyen a Himnusz első sora volt olvasható, felette pedig **Károly trónörökös** és felesége, **Zita** arcképével. A képeslapra rányomták az Egyesület körbélyegzőjét közepén „*A hadbavonultak családjait segélyező actiója*” felirattal.⁴⁵

Az 1917 februárjában tartott egyesületi közgyűlésen nem csak a vezető tisztségviselők személye cserélődött ki nagy részben. A tagok elhatározták, hogy tevékenységük körét lényegesen megváltoztatják, tulajdonképpen kibővítik. A polgári középosztály szegényebb sorsú hölgyeinek támogatása mellett felvették az anya- és csecsemővédelmet az alapfeladataik közé.⁴⁶ A háború után ezen a nyomvonalon haladtak tovább, részt vettek az első világháború veszteségei hatására felerősödött csecsemő-, gyermek- és anyavédelmi eszme népszerűsítésében, az ezzel összefüggő karitatív tevékenységben és szociális gondoskodásban. A Stefánia Szövetséggel karöltve tejkonyhát üzemeltettek az 1920-as években Budapesten.⁴⁷

IRODALOM

- „Adj király katonát!” – Gödöllőiek az első világháborúban. A Gödöllői Városi Múzeum 2014. március 22 – november 2. között megrendezett kiállításához kapcsolódó tanulmánykötet és kiállítási katalógus. 2014. Szerk.: Ivókné Szajkó Ottília – Kerényi B. Eszter. Gödöllő.
- KREUTZER Andrea 2000. Az Uránia Országos Nővédő Egyesület. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Bp.
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. 2000. Főszerkesztő: Szijj Jolán. Bp.
- TÓTH VÁSÁRHELYI Éva 2008. Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista. In: Múltunk 2008. 2. sz. 105–121. pp.
- ZÁVODI Szilvia 2013. Hétköznapi propaganda – A legyezőtől a porcelán bögréig. In: Történeti Muzeológiai Szemle 12. 51–61. pp.

43 Pesti Hírlap, 1916. március 12. 7. p.

44 Országos Széchényi Könyvtár, leltári szám: T 22 197 / Térképtár, ST, 66.

45 <http://www.avkk.hu/blog/a-magyar-kultura-napja-a-himnusz-szuletesnapja> (Letöltés: 2015. február 15.)

46 Pesti Hírlap, 1917. február 27. 7. p.

47 Itt szeretnék köszönetet mondani Tóth Orsolyának az anyaggyűjtésben és a cikk megírásában nyújtott segítségéért.

A MAGYARORSZÁGI MUNKASZOLGÁLAT MÚZEUMI FORRÁSAI ÉS KIÁLLÍTÁSI REPREZENTÁCIÓJUK

Huhák Heléna

Bevezetés

A tanulmány célja a magyarországi munkaszolgálat muzeológiai megközelítése. Elsőként a források főbb típusait és specifikumait igyekszem sorra venni, majd pedig – a teljesség igénye nélkül – kiállítási reprezentációjuknak néhány módszertani kérdését járom körbe.¹ Példáimat a Holokauszt Emlékközpont gyűjteményére szűkítettem, amely válogatás egy későbbi, átfogóbb feldolgozás részeként fogható fel. Az itt fellelhető családi hagyatékok és életutak gazdag tárháza a leginkább alkalmas a vészkorok alulnézeti perspektívából való megjelenítésére.²

A holokauszt ún. nehéz örökség, „*difficult heritage*”.³ A téma érzékeny és összetett, megragadása problematikus, sok szempontot kell figyelembe venni ahhoz, hogy hiteles és pontos képet adjunk róla. A történeti hűség szükséges, de nem elégséges feltétele a megfelelő bemutatásnak. A holokauszttal foglalkozó kiállítások létrehozása, értelmezése során a kortárs muzeológia szinte valamennyi kérdése előkerül.⁴

[Az Európában gazdag múltú és nagy hagyományú munkaszolgálat intézményrendszeréből kinövő – a Szerk.], a magyar honvédségen belüli fegyvertelen kiséítő szolgálat 1941-től kifejezetten a hatályos törvények értelmében zsidónak minősített – valamint a politikai alapon megbízhatatlannak ítélt – személyek, nemzetiségiek és az ún. kiségházak tagjai ellen irányult. Egy időben és térben rendkívül szerteágazó történeti jelenségről van szó,⁵ amely a magyarországi vészkorok tragédiájának és históriájának szerves része, keretében a német csapatok 1944. március 19-i bevonulása előtt magyar állampolgárok tízezreit fosztották meg jogaitól, emberi méltóságától, legrosszabb esetben életétől is. ⁶ [Ugyanakkor 1944-ben sokakat a deportálástól mentett meg – a Szerk.]

A munkaszolgálat múzeumi forrásanyagban való tükröződése bizonyos témák tekintetében – így a hétköznapi élet, szabadidő eltöltés – gazdag, míg más részletek – a visszaélések, a fizikai bántalmazás – megragadása nehezebb, jobbára csak írott forrásokból, a később keletkezett visszaemlékezésekből,

1 A holokauszt egészére vonatkozóan ezt már megtette Toronyi Zsuzsanna, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár igazgatója, aki tanulmányában sok olyan muzeológiai kérdéskörre kitért, amit dolgozatomban hasznosítani tudtam. TORONYI Zs. 2014. 50–65. pp.

2 Erre törekedett a Holokauszt Emlékközpont Lapátos hadsereg című virtuális kiállítása, amely a gyűjteményből mintegy ötszáz tételes válogatást mutat be. HUHÁK H. 2013/a

3 MACDONALD, S. 2009.

4 TORONYI Zs. 2014.

5 Főbb csomópontokként gondolhatunk az 1939–40-es átmeneti periódusra, a rendszer 1940 nyarától erősödő zsidóellenességére, az ország háborúba lépése utáni mozgósításra, a szisztéma kialakulásának fontos jogszabálya, az 1942: XIV. törvénycikk, az ún. honvédelmi novella hozta fordulatra, 1942 szeptemberétől 1943 júniusáig a nagybacsoni Nagy Vilmos tárcavezetése alatti enyhülésre, az 1944-es kormányváltások és a nyilas hatalomátvételt hozta átrendeződésre.

6 A munkaszolgálat összetett fogalmának kibontására jelen tanulmány keretei között nincs hely és mód, a téma alap kutatásait elvégző történészek, így Karsai Elek, Randolph L. Braham és Szita Szabolcs interpretációit, valamint az elemzés új irányzatait és hozadékait összefoglalóan lásd: SZÉCSÉNYI A. 2014/a. Emellett a Lapátos hadsereg című virtuális kiállításához készített bibliográfia is segíti a további tájékozódást.

illetve a felelősségre vonás irataiból lehetséges. A források kiegyensúlyozatlansága az évszámokban is tükröződik: a kezdeti években, 1940–1941-ben általában jobb körülmények uralkodtak a munkatáborokban, az ország háborúba lépésével a diszkrimináció erősödött, a bánásmód radikalizálódott.

A keletkezés körülményeit nem könnyű rekonstruálni, a köztörténeti forráshiány, az emberi emlékezet korlátai, valamint a tárgyakhoz tapadt érzelmek bénító hatása együttesen nehezíti meg a kutatást és a túlélőktől való információgyűjtést, ami pedig csökkenti a múzeumon belüli „*sajátos jelentéstulajdonítási eljárások*” pontosságát.⁷

Egy-egy tárgy családi emlékké válása és múzeumba kerülése, azaz történeti forrássá alakulása közötti életútja önálló tanulmány témáját képezhetné. A terhes örökséggel való megbirkózás megannyi viszonyulást ölel fel a dokumentumoktól megszabadulni, felejteni akaróktól a sárga csillagot bekeretező emlékezőkön át egészen az extrém esetekig, például a nagypapa 1940-es évekbeli levelezésén szalonnát sütő unokák elől való múzeumba menekítésig.⁸ A tárgyak életrajzi elemzése érdekes adalékokat tartalmaz a holokauszt 1945. utáni családi emlékezetére vonatkozólag. Ez az életút a múzeum falain belül is sokféle ágazhat: a muszról⁹ való történeti tudásunk hiányosságai, valamint az új kutatási eredményekből következően egy-egy tárgy „múzeumon belüli karriere” sokféle lehet.¹⁰ Előfordulhat, hogy a hagyatékokból, adományokból felfejthető életutak részeként az egymás mellé kerülő levelezések, dokumentumok által tárhatóak fel az addig ismeretlen részletek.

A „lapátos hadsereg” történetét bemutató szakmunkákból éppen a jelen források által a legjobban megragadható társadalom- és mentalitástörténeti nézőpont hiányzik.¹¹ A munkaszolgálatos lét egy olyan hullámvasút volt, amelyre a kényszermenetjegy – alapvetően a korosztálytól, a mentességek, kivételezettségek figyelembevételétől függően – kinek néhány hónapra, kinek négy-öt évre szólt. A tömeges deportálásokba torkolló eseménysorozat ezen általános keretben zajlott, amelyet horizontálisan a helyi sajátosságok befolyásoltak. A hatalom mikrotechnikái voltak a mindennapok meghatározói: minden központi rendeletet, parancsot felülírt a parancsnok és a kerettagok viszonyulása, ami az életfeltéteket pozitív és negatív irányba is elmozdíthatta. A muszos források elemzésekor erre az egyik legfontosabb alaptételként kell tekintenünk. A sorra hozott rendeletek megszégését, vagy éppen túlbuzgó teljesítését egyes esetekben a honvéd felügyelők antiszemita, szadista hajlamainak határt nem ismerő kiélése, vagy éppen korrupciós üzelmeinek felfuttatása motiválta, míg ugyanezen utasítások sajátos értelmezése mögött a kiszolgáltatottak körülményeinek elviselhetőbbé tétele, vagy egyenesen az embermentés szándéka is munkálkodott. Mindebből jól látható, hogy a munkaszolgálat forrásainak elhelyezése a köztörténeti narratívába adott időkeresztmetszet esetén is rendkívül bonyolult és nehéz feladat.

7 FEJŐS Z. 2003. 65. p.

8 Az egyéni viszonyulást sok tényező befolyásolta, György Péter így ír erről apja bori naplója kapcsán: „Nem tudta, mit kezdjen ezzel a szöveggel, amit hol lényegtelen, felejthető és felejtendő magánjellegű feljegyzésként látott, hol attól tartott, hogy mégiscsak történelmi dokumentum. A szövegről alkotott ítélete annak függvényében változott, ahogyan az emlékezetpolitikai koncepciók, dokumentumok árfolyama alakulóban volt.” GYÖRGY P. 2011. 75. p.

9 A munkaszolgálat korabeli elnevezése.

10 FEJŐS Z. 2003. 47. p.

11 A túlélők hangjának háttérbe szorításáról ír többek között György Péter fent idézett művében és Gyáni Gábor is hangsúlyozza e problémát. GYÁNI G. 2008. 21–23. p. Tudniillik az „alulnézeti”, nem az „elkövetők” narratíváját bemutató perspektíva hiányát, amely hiányt a mindeddig megjelent munkák száma nem enyhíti kellőképpen. Ez a körülmény, a szinte tisztán politikátörténet-centrikus közelítés azért is probléma, mert nem nyújt fogódzót semmifajta mélyebb elemzéshez.

Óvakodnunk kell a források megalapozatlan társadalmiasításától, a musz sokfélesége nem teszi lehetővé a merész általánosításokat, nehéz annyi személyes forrást találni, hogy azok reprezentatívak legyenek akár csak arra az egy adott alakulatra vonatkozóan is. Arról nem is beszélve, hogy a tipizálással éppen e források személyessége vész el.

Az emlékanyag interpretálásához a történeti háttér megismerése mellett az anyagi kultúra és a tárgykutatás különféle elméleti irányzatai is megtermékenyítően járulhatnak hozzá. A tárgyi környezet tanulmányozásának egyik alapvetése a szemiotikai, szimbolikus nézőpontból való elemzés, amely a tárgyakra, mint „olvasható” szövegre tekint. Az ezeknek tulajdonított jelképes funkciók és kommunikatív aspektusok olyan kiindulópontok, amelyek a munkaszolgálat forrásaira is alkalmazhatóak.¹²

Mi mutatható be, ragadható meg e forráscsoport segítségével? A fegyvertelen szolgálat szervezétének működésén, a honvédelmi apparátus zsidósággal kapcsolatos magatartásmódján túl azt kell mondanunk, a vészorszaknak szinte valamennyi epizódja. A munkaszolgálat – a női romeltakarítási brigádokat nem számítva – inkább a férfiak történetének tűnik, pedig legalább annyira a nők és a gyermekek története is. A női jelenlét nagyon erős: a férj és apa nélkül maradt asszonyokra, lányokra hárult mindenféle ügyintézés, a korlátozó rendeletek által egyre szűkösebb lehetőségek közötti lavírozás, a megélhetés biztosítása, a gyerekek és idős szülők gyámolítása. A családfővé avanzsált nők, hagyományos szerepeik és terheik mellett, kénytelenek voltak a férfiak feladatait is átvenni.¹³ A behívók címzettjeit nem lehet társadalmi közegükből kiszakítani – még ha fizikailag ezt is tették velük – hiszen a korlátozott kapcsolattartásnak köszönhetően az otthoniakkal tudtak egymásról és reflektáltak egymás helyzetére. Mindezek nem választhatók külön egymástól, mert az történetileg torz képet sugallna, együttes bemutatásuk szükséges. A musz tehát az üldözött családok története is, a zsidóellenes rendeletekről, az 1944-es vidéki gettósításról, deportálásról, a budapesti csillagos házak, majd a pesti gettók felállításáról is szolgált információkat. Az embermentés témaköre sem marad érintetlenül, ennek klasszikus példái az emberséges parancsnokok és kerettagok, a katonai alkalmassági vizsgálatokon mentőtevékenységet kifejtő orvosok, a szökött muszosokat segítő honvédek, civilek, de hamis iratokat és pecséteket gyártó muszos-honvéd kooperációról is van tudomásunk.¹⁴

Forrástípusok

Alapvető gondot jelent a téma múzeumi forrásai iránt érdeklők számára, hogy a munkaszolgálat emlékeit szisztematikusan egyáltalán nem gyűjtötték, gyűjtik a múzeumok. Mivel az emlékeket évtizedes távlatból kell felkutatni, ezért nagy hiányok tátongnak. A szocialista korszakban tabusított sorstragédiák egyikeként a holokauszt kutatása és dokumentálása is elmaradt, csak nagyon késve indult meg, ez pedig a mai napig érzékelteti hatását és behatárolja a reprezentáció lehetőségeit.

---

12 OTTO, L. – PEDERSEN, L. 2005. 29. p.

13 Ennek kifejtést lásd: HUHÁK H. 2014/a

14 Példaként lásd Káldori Endre történetét: HUHÁK H. – SZÉCSÉNYI A. 2014/a; HUHÁK H. 2014/b és HUHÁK H. 2014/c

Csupán néhány gyűjtőhelyről rekonstruálhatóak a töredékes és hiányos forrásbázis darabjai, emellett rengeteg tétel lappang a mai napig magántulajdonban.¹⁵

A holokauszt tárgyi világa¹⁶ erős érzelmi töltetű, nagyfokú személyesség, gyakran intimitás jellemzi. Az értelmezést a szubjektivitás, többszólamúság hatja át. Ebből adódóan a tárgyra az egyén felől tekintünk, ebből a nézőpontból szövegeket, tárgyakat, emléktárgyakat meg azokat. Az egyszerűnek tűnő tárgyak a történelmi eseményekben való részvételük által „ritkaságérték” kapnak, bizonyítékai lesznek a végbement cselekvésnek. Egykori tulajdonosaik többnyire ismeretlenek, a hétköznapi világából érkező átlagemberek.¹⁷ A munkaszolgálat elszervezése egyes esetekben teljesen új perspektívát nyit az emlékek interpretációjára, asszociációjára. Természetesen ez a „ritkaságérték” nagy szórtságot mutat, egyes tételek tömegesnek mondhatók és más környezetben is előfordulnak, például a levelezőlapok vagy a táborban faragott botok, emléktárgyak, míg mások teljesen egyediek. Egy középiskolai matematikatanár diákjaival íratott dolgozatai nem relevánsak számunkra, ám ha ezt a tanárt munkaszolgálatosként a keleti frontra vezénylik és e dolgozatok hátoldalára feljegyzéseket készít tapasztalatairól, egészen megváltozik a tárgy értelmezési tartománya.¹⁸ (1. kép)

1. kép – Munkaszolgálatos táborban faragott bot „1940. 9. X.” és „Évi” bevéssett szövegekkel. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.621.2

Amihez „hozzátapad” a vészkorszak, arra már nem tekinthetünk úgy, mint előtte. Ehhez nem kell, hogy az adott darab a táborban szülessen meg, a korszak általános tömegcikkei, a ruhadarabok, használati tárgyak mind-mind átívódnak használatuk körülményeivel, „szemtanúvá”, „túlélővé” válnak.¹⁹ Egy polgári ruhadarab ugyanúgy szimbolikus, mint egy sárga csillag, hiszen az egyenruhától való megfosztást jelképezi.

A munkaszolgálat dokumentumokban való visszatükröződését illetően az első nehézségként azaz szembesülünk, hogy a zsidó legénység igazolványai, igazolásai ugyanolyan formanyomtatványok, mint a honvéd keret okmányai. Ezek alatt jellemzően behívójegyeket, sorozási bizonyítványokat, katonai igazolványlapokat, zsoldkönyveket, szolgálati jegyeket, szabadságolási igazolványokat, leszerelési jegyeket, kilépési engedélyeket értünk. A legkézenfekvőbb kapaszkodót a név után álló „kmsz” megjelölés (közérdekű munkaszolgálatos) jelenti, továbbá árulkodóak a bevonulási központok és a századszámok is. A zsidó hadkötelezett katonai igazolványi lapjára az igazán szembetűnő billog, a piros „Zs” betűjelzés 1942-től került rá. (2. kép)

15 A Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága volt az első olyan szervezet, amely kifejezetten a holokauszt emlékanyagát gyűjtötte (nemcsak a zsidókra, hanem a politikai üldözöttekre vonatkozóan is), de ezt a munkát erősen behatárolta, hogy a releváns dokumentumok főleg a kárpótlások mellékleteként szolgáltak, így a kollekció közel sem volt, nem is lehetett teljes és szakszerű. A Magyar Auschwitz Alapítvány 1990-től már a megőrzés szándékával gyűjtött mindent, ami a vészkorszakhoz kapcsolódik, azonban muzeológiai szempontból sajnos ugyancsak szakszerűtlenül és tegyük hozzá, anyagi forrásokban nem bővelkedve.

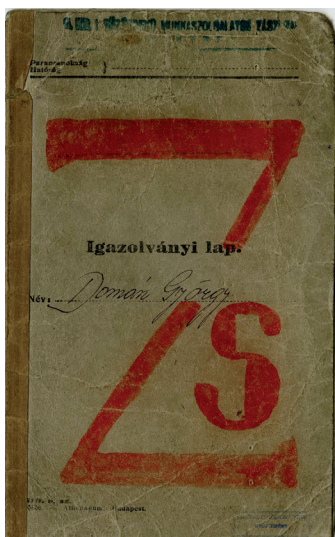
16 Tárgyak alatt nem kizárólag a klasszikus értelemben vett, háromdimenziós tárgyakat értem, hanem –mint lejjebb kiderül – rengeteg papíralapú dokumentumot és fényképet is.

17 A „történelem névtelenjeinek” és tárgyaiknak szóhoz jutásáról lásd: FEJŐS Z. 2013. 32–65. pp.

18 SZÉCSÉNYI A. 2014/b

19 TORONYI Zs. 2014.

Speciális munkaszolgálatos dokumentumnak számít az úgynevezett bon. A zsidó legénységénél csak minimális pénzösszeg lehetett, a bonozás során a kerettag kölcsönt folyósított, vagy kedvezményt adott éleleomosztásban, munkavégzésben a muszosnak. A szabadságra hazautazó, a kölcsönző személyét és a pontos összeget megnevező, aláírt bon-cédulát felmutató honvédek a rokonok, családtagok törlesztettek. A kerettagok tulajdonképpen először ellopták a zsidó legénység pénzét, értéktárgyait, megcsonkították a fejadagjukat, hogy aztán „kölcsönügyleteikbe” vonják be őket. A bonokban a korrupciós ügyeskedések egyik elterjedt műfaja manifesztálódott, ami újabb visszaéléseket generált.²⁰

2. kép – Munkaszolgálatos zsoldkönyv, fedőlapján „Zs” betűjelzéssel, 1943. január 21. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2013.168.1

A munkaszolgálatos életutak egyik alapvető forrásbázisát a levelezések képezik.²¹ A dokumentumokhoz hasonlóan az alapformák kezdetben itt is megegyeztek a honvédek, illetve a civil lakosság küldeményeivel.²² A zárt borítékban feladott leveleket többször ideiglenesen korlátozták, vagy akár be is tiltották, ezek ellenőrzése körülményesebb volt a levelezőlapokénál. Ezzel szemben nagyon gyakori volt a munkaszolgálatos alakulatoknál az előrenyomtatott „Egészséges vagyok és jól érzem magam” szöveggel ellátott levelezőlap.

Semmilyen parancs vagy rendelet nem írta elő, hogy a muszosoknak küldött lapokon megkülönböztető jelzést alkalmazzanak, ennek ellenére az 1943–44-es esztendőkből jellemzővé vált, hogy a levelezőlapok hivatalos feljegyzéseknek szánt keretrészét, vagy az egész előrészt piros postairónnal átlósan áthúzták. Ennek célja bizonyára az volt, hogy a cenzorok figyelmét felhívják a nemzetbiztonsági szempontból „megbízhatatlan” levélírók küldeményeire.²³ E kezdetleges jelölést jóval szembetűnőbb megoldás váltotta fel a német bevonulás után:

1944 júniusában a Vezérkari Főnökség rendeletet adott ki, mely szerint a munkaszolgálatosok csak az ún. sárga színű válaszszelvényes levelezőlapot használhatják. E postai küldemények igazi ritkaságoknak számítanak. A muszosok ekkor már nem kaptak szabadságot, az összegyűlt lapokat nem tudták hazavinni. A munkásszárad tagjai novembertől pedig már így sem, csak a polgári postán keresztül tudtak életjelet adni magukról. A háború által szétszakított családok közötti kapcsolattartás az antiszemita közhangulat, a levelezések gyakori tilalma, majd pedig az 1944-es vidéki gettósítás és deportálás megindulása miatt többszörösen felértékelődött. (3. kép)

Az ország háborúba lépése után szigorú cenzúrát vezettek be.²⁴ A levélírókban hamar kifejlődött, mire kell szorítkoznuk üzeneteik megfogalmazása során, a központi elemek a magánélet történései voltak. A kézírás, sőt még az előre nyomtatott lapokon az aláírás is kulcsfontosságú volt,

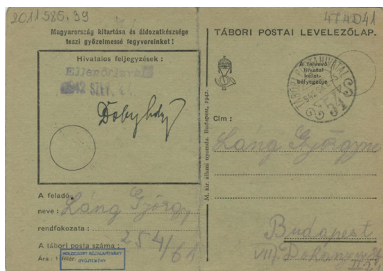
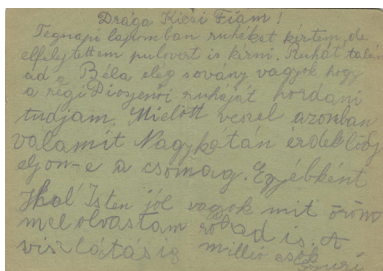
20 A századok életét átszövő korrupciós üzelmekről lásd: HUHÁK H. – SZÉCSÉNYI A. 2014/b

21 Egy munkaszolgálatos levelezésének közlésére példaként lásd: HUHÁK H. – SZÉCSÉNYI A. 2014/c

22 A hátországon belül, illetve a táborig postai számmal nem rendelkező alakulatok a polgári postát használták leveleik és a korban használatos levelezőlapjaik továbbítására. A táborig levelezőlapoknak pedig két laptípusa létezett, a frontról hazaküldött, zöld színű és a frontra küldött rózsaszín, úgynevezett hazai lap. A munkaszolgálatos levelezés részletes feldolgozását jellemző módon nem szaktörténész végezte el, lásd: DÁN J. 2011.

23 DÁN J. 2011. 114. p.

24 Ennek részleteit lásd: HUHÁK H. 2014/d

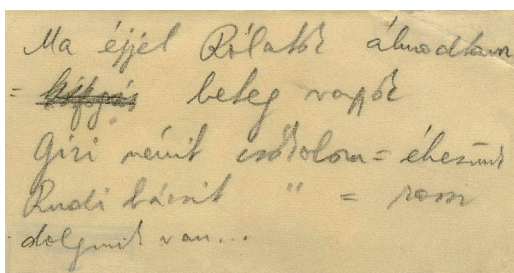
3. kép – A 101/5. Tábori Vegyes Munkás-század egyik tagjának cenzúrázott tábori postai levelezőlapja a keleti frontról, 1942. október 5. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.585.39

hiszen életjelnek számított, a semmitmondó tartalom ellenére a sorok megszületésének pusztá ténye is óriási jelentőséggel bírt.

A cenzúra állomásait megkerülő fekete, vagy másképpen mezítlábas levelek könnyen felismerhetőek, egyrészt formailag a cenzúrábélyegzők hiányából, másrészt a bennük található tiltott tartalom alapján. A levelezők természetesen a hivatalos limitet is kihasználták: az üzenetváltás egymás mellett folyt az egyenes és a „görbe” utakon. E párhuzamosság létezését támasztják alá a legálisan feladott lapok virágnyelven írt utalásai. A kommunikáció e kényszer szülte, szövevényes rendszerében való kiigazodáshoz meg kellett tanulni a sorok között olvasni, észben tartani, hol mire szabad hivatkozni, miről kell hallgatni. (4. kép)

A táborban, akinek megadatott a szabadidő – ami nem minden esetben volt azonos a munkavégzés vége és kezdete közötti időszakokkal, hiszen a keret előszertetettel látta el különféle fegyelmező gyakorlatokkal, örökös körlettakarítási, vagy akár teljesen értelmetlen feladatokkal is a zsidó legénységet – az a felszerelése, ruházata rendbetétele, a levélírás és a közös programok mellett naplóírással is igyekezett siettetni az idő múlását. Az egykorú feljegyzések általában nem szólnak az éhezéstről, a fizikai bántalmazásról, hiszen ha valakinél megtaláltak

volna egy őszinte hangvételű írást, annak beláthatatlan következményei lettek volna. Leggyakrabban dátumokat, helyszíneket, útvonalakat, a századtársak neveit rögzítették. A visszaemlékezések esetében nagyon heterogén forráscsoportról van szó.²⁵ Közvetlenül a „felszabadulás”²⁶ után már készültek emlékiratok, a túlélők a gyógykezelés, a hazaszállításra való végtelennek tűnő várakozás alatt ragadtak tollat és vetettek számot.

4. kép – Az egyik hagyatékból a párhuzamos levelezés „megoldó képlete” is előkerült: „Ma éjjel rólatok álmodtam = beteg vagyok. Gizi nénit csókolom = éhezünk, Rudi bácsit csókolom = rossz dolgunk van...” Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2014.47.4

25 A munkaszolgálatl kapcsolatos visszaemlékezések, interjúk főbb gyűjteményei az ún. DEGOB-jegyzőkönyvek (www.degob.hu), a SHOAH Foundation videó interjúi (sf.usc.edu) és a Centropa családtörténetei (www.centropa.hu). Ezekről bővebben lásd: KOVÁCS É. – LÉNÁRT A. – SZÁSZ A. L. 2011. 336–351. pp.

26 Felszabadulás az üldöztetések alól; a visszaemlékezésekben a túlélők a mai napig így nevezik az 1945-ös korszakhatárt, függetlenül attól, hogy a kiépülő állampárti rendszerben milyen tapasztalatok érték őket.

A személyes források elemzésekor felmerül a keletkezési körülmények, az egyéni motiváció és cél kérdése. A tipikus esetek a következők: a tanúságtévő alapvetően nem a nyilvánosságnak, hanem saját magának, családjának, belső használatra készíti el emlékiratát; ezzel ellentétben kiadásra szánja azt; továbbá jellemző módon kárpótlási kérelem mellékleteként is megszülethet a szöveg; vagy esetleg évfordulóhoz kapcsolódó felhívásra, gyűjteményi felkérésre. Egyikről sem lehet általánosságban kijelenteni, hogy hitelesebb a másiknál, mindig az adott szöveget kell megvizsgálni, amely során szem előtt tartandó, hogy nem a leírt eseményeket, hanem a túlélők tapasztalatait kell forráskritika alá venni.

Megrázó eseményekről lévén szó, az emberi emlékezőképességen túl a tudatos elfojtás is hiányokat képezhet a leírásokban, ennek jellemző esetei a nők ellen elkövetett erőszakos cselekmények, de férfiakat is érthettek olyan megalázó élmények, amelyeket nem tudnak beépíteni személyiségükbe, narratív identitásukba. Továbbá mélyebb elemzés tárgya lehet a történeteken belüli tematikai arányok, hangsúlyok vizsgálata.

A munkaszolgálat írásos dokumentációján túl lépve, a képi megjelenítésről szintén elmondható, hogy egyszerre hordozza magában a tematikai túlcsoportosítást és a teljes hiányt. Az 1939–42-es hátszázadi, vagy a visszacsatolt területeken szolgáló századokat gyakran kapták lencsevégre. E zsánerképeken többnyire kártyázó, zenélő, kedélyes férfiakat látunk, sokszor együtt a kerettagokkal. A hétköznapi megörökítő felvételek a „lapátos hadsereg” egészére nézve nem reprezentatívak. Az ilyen típusú fotók 1944-re megritkultak, átvették helyüket a csoport- és portréképek. Ugyanakkor ezek is sokatmondóak lehetnek: az arcokról tökéletesen leolvasható a kilátástalanság és a reményvesztettség, amely éles ellentétben áll az 1940-es évek eleji „táborozós” hangulatú fotókkal. Ehhez csatlakoznak még azon fényképek, melyek nem a muszosokról, hanem a muszosoknak szóltak: a táborokba küldött családi képek érzelmi töltetük miatt a levelezőlapokkal együtt a férfiak legféltettebb kincsei voltak. (5. kép)

5. kép – Együtt szórakozik a keret és a zsidó legénység, 1943. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2012.54.27

A negatív tartalmú felvételek java már a tömegsírok exhumálásakor készült, ezek igaznak gondolom azt a téma szakértői által hangoztatott véleményt, mely szerint inkább elrettentenek, mintsem megértésre, megismerésre sarkallnának. A holttesteket ábrázoló fotók – ahogy a koncentrációs táborok vonatkozásában is – már a felszabadulásra emlékeztetnek. Az általuk közvetített üzenet leegyszerűsített, „csak” a végeredménye látszik a folyamatnak, ráadásul tömeges formában, amivel szemlélőjük az elborzadáson túl nem tud mit kezdeni, arról nem is beszélve, hogy ezen ikonikussá vált felvételek trivializálódtak, megrázó hatásuk csökkent.²⁷

A képi ábrázoláshoz tartoznak még a munkaszolgálatban készített karikatúrák, toll- és ceruzarajzok. A kezűgyességgel megáldottak jó adag humorral fűszerezve állítottak görbe tükröt század társai elé, máskor a kerettagokat rajzolták le, amely mögött, a kikapcsolódáson túl, a tudatos megörökítés szándéka is munkálkodhatott.²⁸

27 TORONYI Zs. 2014.

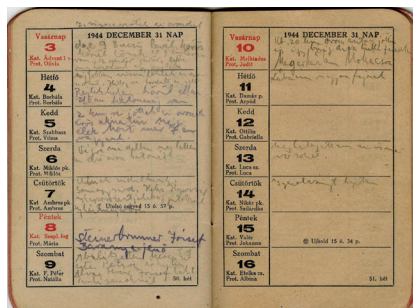
28 Mindemellett a munkaszolgálatról korabeli filmhíradók is rendelkezésünkre állnak, amelyek eufemisztikus képet festenek elénk, így erős forráskritikával kezelendők.

A tárgyi emlékhanyag két nagy csoportra osztható: egyrészt a muszosok környezetéhez tartozó objektumokra és az általuk létrehozott alkotásokra. A leginkább szimbolikus karszalagból három alap-típus létezett: egy 1940-es rendelet alapján a nemzeti kisebbségekhez hasonló nemzetiszín karszalag; 1941 augusztusától a zsidó származásúak számára a sárga; a kikeresztelkedetteknek pedig a kötelezővé tett fehér karszalag. A munkaszolgálatosokat már messziről fel lehetett ismerni a kabátujjukon virító megkülönböztető jelzésről, ami azzal is járt, hogy bármikor könnyű prédává válhattak.

Megjelölni, elkülöníteni nemcsak különféle jelzések felaggatásával lehet, hanem éppen az általános attribútumoktól való megfosztással is. A zsidó legénység a fegyver- mellett az egyenruha viselésre is „méltatlannak” bizonyult.²⁹ Az eleinte még engedélyezett uniformison a rangjelzést és a sapkarózsát már a munkaszolgálat első éveiben sem tűrték meg. 1940 végén több században előfordult, hogy – ekkor még törvénytelenül – öntevékenyen elvették a muszosok egyenruháját, végül a Honvédelmi Minisztérium 1942. március 17-én adta ki azt a rendelkezést, amely kötelezővé tette a polgári ruha viselését.³⁰

A ruházati cikkek és felszerelések beszerzése a zsidó legénység szegényebb tagjainak nem egyszer nehézséget jelentett, ennek megoldása a nőkre hárult, 1944-re az üzenetek megteltek a kölcsön-pokrócokról szóló csereberékkel. A csomagolást tökélyre kellett fejleszteni: a tartalmi és mennyiségi korlátozás szabta szűk keretek között kellett a legszükségesebb cikkeket postára adni. Egy-egy jól összeállított csomag életfontosságú lehetett, a pulóverek között sokszor lapult tilalmas élvezeti cikknek számító cigaretta, vagy pénz.

A használati – és a táborban készített – emléktár-
gyak mellett léteznek ún. funkciót váltó tárgyak, melyek új szerepet tölthetnek be a megváltozott viszonyok között. Ennek a megközelítésnek az elméleti alapvetését **Peter van Mensch** írta le, amikor megkülönböztette a tárgyak tényszerű (factual) és aktuális (actual) identitását. A tárgyak kettős természetéből kiindulva előbbi a tárgy jellemző jegyeinek összességét fedi le, az utóbbi pedig a tárgy élettörténete során végbement változásokat, amely során annak információs tartalma növekedhet, ugyanakkor információvesztés is bekövetkezhet. A kettő együtt adja azt, ahogy „*a tárgy előttünk megjelenik*”. E kettősséget – fejti ki **Fejős Zoltán** – belső és külsődleges információk csoportosításával is leírhatjuk. A külsődleges információkat a tárgyak szövegekbe, történetekbe ágyazva nyerik, ezek annál bőségebbek, minél hosszabb, differenciáltabb volt a tárgy társadalmi élete.³¹ (6. kép)

6. kép – 1944-es naptár egyik lapja, melybe tulajdonosa muszos „pályafutásának” lezárását rögzítette, így a századtól való megszökésének, az oroszokkal való első találkozásának és hazatérésének eseményeit.

Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény,
2011.274.1

29 A ruhától való megfosztás jelentőségéről így ír K. Horváth Zsolt, Mérei Ferenc munkaszolgálatos kapcsán: „A kizöklent, a mindennapos megszokott környezetéből és higiénijától elvont, munkájából kibillentett, családjától és barátaitól megfosztott életpilát a folytonosságot így értelemszerűen olyan dologiasságokban, megfoghatóan evidens tárgyokban keresi, melyek a háború erősen korlátozott világában is vele van, vele lehet: ezek legfontosabbja a ruha (adott esetben annak zsebeiben hordott egy-egy emlék), valamint a ruha által valamiképp megőrzött, megjelenített kapcsolat.” K. HORVÁTH Zs. 2011. 246. p.

30 Példa a forráshiányra az is, hogy jelenleg nincs tudomásunk közgyűjteményben őrzött munkaszolgálatos egyenruháról, polgári ruháról, katonai sapkáról.

31 FEJŐS Z. 2013.

A munkaszolgálatban az otthon jelentő tárgyakhoz való viszony teljesen más dimenzióba került, nemcsak a fényképek, hanem a teljesen hétköznapi eszközök is erős érzelmi töltettel bírtak. Mindemelllett egyes cikkek más szempontból is felértékelődtek, amennyiben jó cserealapot képeztek. A fekete kereskedelem, csencselésben az diktált, akinek pénze, értéktárgya volt, s mivel ez csak keveseknek adatott meg, ezért nagyon hamar az árut áruért elv lépett életbe. „Cigarettaért még lelki üdvösséget is lehetett kapni”, a „szörnyű cigaretta-nyomorban” szenvedők pedig fejadagjukat is megkurtították, ruházati cikkeiket is feláldozták egy-egy üzlet megkötésekor. Tehát a muszos tárgyakat három szempögből is vizsgálhatjuk: hogyan töltötték be elsödleges funkciójukat, milyen érzelmi szálak fűzödték hozzájuk, valamint milyen árfolyamuk volt a feketepiacon.

Egy munkaszolgálatos kiállítás aspektusai

„A holokauszt-kiállítások drámája, hogy a lényeg megmutathatatlan. A gettókban nem lehetett fényképezni, nem lehetett dokumentálni. A holokauszt igazi valósága a nagyon magányos halál, amelyet semmilyen módon nem tudunk megjeleníteni. Minden fénykép, minden visszaemlékezés a túlélökröl szól, fényképek is vagy elötte, vagy utána készültek.”³²

Mit kezdhet a muzeológus egy olyan történeti jelenséggel, amelynek a lényege megmutathatatlan, tehet-e többet az ebbe való beletörödésnél? Jelen esetben azt kell mondanunk, hogy nem, ugyanakkor a megmutathatatlan nyers való ábrázolása helyett a muzeológia eszköztárát és módszereit mozgósítva törekedni kell arra, hogy az áldozatok emléke végig jelen legyen, és a veszteség viszonyulási pontként szolgáljon.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogyan teremtünk egyensúlyt a forrásbőségnek örvendő egységek és a forrásszegény témák között? Kreatívan kell finomítanunk ezen az aránytalanságon, az eredeti források mellett saját előkészítésű összeállítások bevonásával, az interjúktól egészen az animációkig, mozgóképes, webes megoldásokig. (7. kép)

A nagyobb feszültséget okozó csúcspontok ellensúlyozására „könnyedebb” elemek építhetöek be. Valóságos kincsesbánya a muszosok feketehumora: kabarétréfák, vicces jelenetek, átköltött indulók, obszcén versikék. A megfelelően „használt” humornak van létjogosultsága, néha sokkal több mondható el általa, mit bármilyen történeti fejtegetéssel, vagy adatsorral.³³

Mindennél fontosabb szempont egy ilyen témájú tárlat előkészítésekor annak szem elött tartása, hogy érdekeny tartalomról van szó, etikailag, morálishan is nagy

7. kép – A bori táborban gyűjtözsínörböl készített nyaklánc, amely a távol lévő feleség arcképet fonja körül. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.441.5

32 TORONYI Zs. 2014.

33 Feketehumorról megfestett menetelés: „[...] még azt is agyon fogom verni, aki a túrát a száján ki meri ejteni, olyan lesz, mint egy medve, mert a vackomból nem fogok kimozdulni.” Időjárás jelentés: „Éjjeli kosztümöm a következő: a meleg alsóruha, pizsamanadrág, két pulóver. Lajoson minden este halálra nevetjük magunkat, úgy fekszik le, mint egy bűvár, mikor a mélybe száll.” Fizikai kondíció: „Kissé lefogyasztotta a sportélet, de talán már nem nagyon távoli hazatérés után ismét ráérek hízókúrát tartani.” Munkakörülmények: „Most egész kedélyes helyen dolgozunk, az ellenségtől 900 méterre.” A munka értéke: „Ezeket az akadályokat, amik ott készültek, úgy nevezték a kollégáim, hogy egy óra egy perces akadályok, mert az oroszok egy órát röhögnek, és egy perc alatt átjönnek.” Az idézetek a Holokauszt Emlékközpontban őrzött levelezőlapokból valók.

körültekintéssel kell hozzájárulnunk és hasznosítanunk a forrásokat a helyes kontextus, sorrend, arányok és hangsúly megválasztásával. Ide csatlakozik a holokauszt bemutatásakor általánosságban felvetendő kérdés: áldozatokat és elkövetőket elhelyezhetünk-e ugyanazon térben? Úgy gondolom, utóbbiaknak is meg kell jelenniük, a történet szereplőiként a narratívába való beemelésük megkerülhetetlen, arról nem is beszélve, hogy a diszkrimináltak elszigetelése azt a helytelen megközelítést támasztaná alá, amit az emlékezet gettósításának neveznek.

A kronologikus bemutatás – meghaladottságán túl – a köztörténeti rekonstrukció hiányossága miatt sem jó választás, tematikus csoportokba szedve sokkal inkább meg lehet rajzolni a „besárgult sereg” arcait. A mikrotörténetek erőteljes üzeneteket hordoznak, párhuzamba, kontrasztba állításukkal a muszos életlehetőségek változatosságára, a túlélési stratégiák sokféleségére lehet irányítani a figyelmet. A történeteket abba a társadalmi környezetbe ágyazva kell megjeleníteni, ahonnan a muszos elindult és ahová szerencsés esetben hazaérkezett.

8. kép – Munkaszolgálatos férfi polgári ruhájában, lapáttal a vállán, rezignált arc kifejezéssel lépdel. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, Gy/3193

Fontos, hogy a személyes sorsok ne csupán, mint a politikatörténeti narratíva illusztrációi, hanem önálló forrásokként legyenek jelen. A túlélőknek, egyébként csak nagyon halkán hallható, hangját fel kell erősíteni. Az oral history módszer megkerülhetetlen; az interjúk megfelelő szintű, szisztematikus, tudományos feldolgozása ugyan még várat magára, de erre hivatkozva a múzeumi használatuktól nem lehet eltekinteni, ha a véskorszakot alulnézeti perspektívából kívánjuk bemutatni, szakítva az alapvetően levéltári iratanyagokon alapuló, néhány tárggyal és személyes vonatkozással kiegészített, „színesített” nagypolitikai eseménytörténet narratívájával. A kiállítás üzenetét a szemtanúk kommentárjai teszik autentikussá és hitelessé.³⁴ (8. kép)

A világitás, színhasználat, textúra és a térformálás, installálás, látványvilág egyéb eszközei erős hangulatformáló elemek. Ezek kialakításánál óvakodni kell az eltúlzott, rosszabb esetben hatásvadász használatától, mert a

tárlat által kiváltani kívánt gondolatokat, érzelmeket nem a falak színével kell a látogatóba sulykolni, hanem a tárgyak karakteres jegyeinek kihangsúlyozásával, fizikai környezetük ennek megfelelő kialakításával.³⁵ A munkaszolgálat esetében nem olyan közismertek és ezáltal nem olyan „elhasználtak” a szimbólumok. Gondolhatunk legfőképpen a pirossal festett „Zs” betűjelzésre, a sárga karszalagra, a lapátra, amelyek egy tárlaton meghatározó arculatképző elemként is szolgálhatnak.

Közhelynek tűnik, ám a digitális korszakban újra és újra fel kell hívni a figyelmet a tárgyközpontúság szem előtt tartására. A saját előállítású, interaktív, audiovizuális elemek sokféle lehetőséget rejtnek magukban, melyekkel élni kell, de nem szabad hagyni, hogy kiszorítsák az eredeti

³⁴ Az oral history módszerének a holokauszt kutatásban való közelmúlt béli és jelenlegi alkalmazásáról lásd: KOVÁCS É. – LÉNÁRT A. – SZÁSZ A. L. 2011. 336–351. pp.

³⁵ Tárgyak és mesterséges környezetük közötti viszonyról, a megvilágítástól a vitrineken keresztül a látogatói útvonalakig részletesen lásd: VASÁROS Zs. 2010.

tárgyakat a kiállításból, mert éppen jelenlétükkel válik a tárlat egyedivé és ad többet bármilyen modern fejlesztésű virtuális felületnél.³⁶

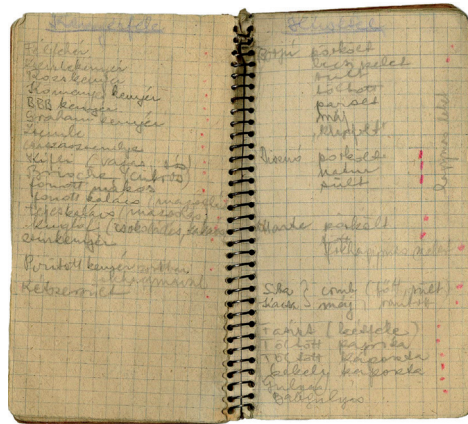
A 21. századi múzeumi reprezentáció célja az ember bemutatása, nem a tárgyakon uralkodó emberé, hanem azokkal számtalan formációban, összetett relációkban együtt élő emberé.³⁷ A tárgyak felé kreatívan és interdiszciplinárisan kell közelítenünk, hogy jellemzőiket, sokrétűségüket minél mélyebben megismerjük és minél attraktívabb módon prezentálni tudjuk a látogatóknak. Néha egyetlenegy tétel is óriási, önmagán túlmutató többletjelentést hordoz magában. A holokausztal kapcsolatos források sokszor nagyon sűrűk, fizikailag és értelmezésileg is teret kell hagynunk nekik, hogy ne egymást nyomják el és oltsák ki, hanem kellő hangsúllyal tudjanak érvényesülni. Akár egyetlen jellemző tárgyra, tárgyegyüttesre is felfűzhető a narráció.³⁸

Egy ilyen tragikus eseménysor tárgyi reprezentációjának számos kérdésfelvetése közül az egyik az, hogyan helyezhető el a kiállítási környezetben az adott tétel úgy, hogy drámai jelentéstartalma érzékelhető, visszaadható legyen. Például egy utolsó életjelként feladott levelezőlap magában foglalja a reménykedést, a bizonytalanságot, a türelmetlen várakozást és a fájó csalódást.

A munkaszolgálatos férfi utójára szólította meg családját, akiket már nem juttatott válaszhoz az események sodra. Egyetlen, pár soros postai levelezőlapból is megannyi réteg bontható ki. (9. kép)

Az új muzeológia³⁹ szemléletmódjának megfelelően a látogatókkal való interakció az utóbbi években, évtizedben felértékelődött. A különféle új hullámok elemei között rendre megtalálható a múzeum valódi közösségi térré alakítására való törekvés, amely a gyűjtési, tudományos és közművelődési feladatokat egyaránt elméleti és módszertani újításokkal gazdagította.⁴⁰

A szemtanúk jelenléte, a holokauszt emlékezete nagy aktualitást ad a témakörnek. A morális kérdéseket felvető kiállítások esetében a látogató olvasata, reflexiói különösen fontosak, a kiállítás akkor jó, ha kommunikál közönségével. Az interaktivitás követelménye már közhelynek számít, sokkal többre van szükség. A holokauszt-tárlatoknak célja kell, hogy legyen a dilemmák megfogalmazása, az alternatívák körüljárása, a látogatók szellemileg (érzelmileg) történő „megmozgatása”, elgondolkodásra, véleményalkotásra ösztönözése.

9. kép – „Munkaszolgálatos vágyálmok”, azaz receptkönyv férfi módra, receptek nélküli ételnevek tematikus kívánságcsoportokba szedésével. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, Gy/3229

36 A tárgyszegénységre példa a Holokauszt Emlékközpont „Jogfosztástól a népiirtásig” című állandó kiállítása. Hozzátenném, hogy ez jellemzi a holokauszt-kiállítások többségét külföldön is, éppen azért, mert a deskriptív jellegű, lineáris, eseménytörténet-centrikus ábrázolás szemszögéből a mindennapi tárgyak, képek fontossága csekély. Ehhez kapcsolódóan az olvasásról, mint múzeum-metáforáról lásd: FRAZON Zs. 2011. 115–139. pp.

37 ÉBLY G. 2009. 16. p.

38 Virtuális kiállítás formájában lásd erre példaként a „Lapátos hadsereg / Egy tárgy – egy történet” című „útvonalát”. HUHÁK H. 2013/a

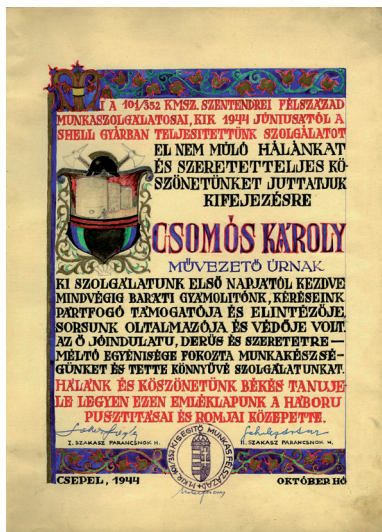
39 E kifejezést Peter Vergo használta először: VERGO, P. 1989.

40 WILHELM G. 2013. 8–29. pp.

A munkaszolgálat történetjének specialitása, hogy általa felnőtt férfiak törvényileg meghatározott, diszkriminatív helyzetbe kerültek: megbízhatatlannak nyilvánították valamennyiüket, a kisegítő szolgálatról megállapították, hogy „sem magyar emberhez, sem keresztény gondolkodásban felnőtt fiatalokhoz nem méltó.”⁴¹ A különféle emberi viszonyulások és magatartásmódok e meghatározott térben alakultak ki. Nem csupán a zsidó legénység és a kerettagok közötti relációk érdekesek, hanem a munkaszolgálatos századon belüli törésvonalak is, a bajtársakká vált férfiak különféle háttérrel érkeztek

a bevonulási központokba, összezárva, egymás mellé és egymás segítségére kényszerítve. E heterogén csoporton belül gondolhatunk a jobb módú és szerényebb sorsú, a tanult és iskolázatlan közegekből származó, a vallásos és valójában sorstársak közötti gondolkodásmódbeli különbségekre. Ez a sokszínűség a bizonytalan életfeltételek között, gyakran életveszélyben minden bizonnyal feszültségforrás volt, ugyanakkor összefogást, szolidaritást is eredményezhetett. Például azt, hogy a gazdagabb családból származók rászoruló századtársuk számára is kértek csomagot, ruhát otthonról. Az értelmiségi és a munkás rétegekből verbuválódtak között is akadt példa kooperációra: utóbbiak segítettek a táborépítés, a kétékezi munka, a szerszámhasználat fortélyait elsajátítani az ilyenhez egyáltalán nem értőknek, akiket éppen ezért igyekeztek kímélni is, elérni a könnyebb munkára való beosztásukat. (10. kép)

10. kép – Az 101/352. kmsz. felszázad munkaszolgálatosai által készített emléklap művezetőjüknek, Csomós Károlynak amiért „sorsunk oltalmazója és védője volt” Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.1325.1

Ez a néhány kiragadott példa azt hiszem, jól érzékelteti a viszonyulások és a magatartások sokféleségét. Ezek mentén a muszosok kapcsolati hálóját is elemezhetjük: a régi közösségek, társaságok az új helyzetben működtek-e, ha igen, hogyan, az újonnan szerzett ismeretsegek mi szerint alakultak ki és túléltek-e a háborús időket? Mindehhez vehetjük még a helyi lakossághoz való viszonyt, akikkel ugyan tilos volt kapcsolatot létesíteni, de ez a gyakorlatban a totális ellenőrzés megvalósíthatatlansága miatt áthágható tilalomnak bizonyult. További érdekes eredményeket hozna, ha megvizsgálánk a német munkafelügyelők, például a bori táborokban az Organisation Todt alkalmazottainak szerepét.⁴²

Mindemellett kirajzolódnak előttünk a túlélés stratégiái is: volt, akinek az akasztófahumor segített átvészelni a nehéz éveket, másokban a fekete levelek tartották a lelket, sokan pedig a ruhájukat cserélték élelemre vagy beszálltak a honvédségen belüli korrupciós üzelmek egyikébe, a virágzó, pénzes vagy pénz nélküli feketekereskedelembe. A jó helyzet felismerésére és a lélekjelenlétre mindig szükség volt.⁴³ A túlélés, az idő múlásának gyorsítása, a nehézségeket elfeledő szórakozás vágya

41 1942. évi XIV. törvénycikk a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk, valamint az 1914–1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938. évi IV. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.

42 A bori munkaszolgálat egyedülállóan részletes feldolgozását lásd: CSAPODY T. 2012. és CSAPODY T. 2014.

43 Az egyik túlélő így állította össze az életben maradás képletét: „A »muszos« túléléshez három előfeltétel fennforgására volt szükség: A vak véletlen, mint a szerencse alapja. A muszos előéletben sporttevékenység következményeként jelentkező edzettség, illetve megfelelő testi felépítettség. Az optimista életsemleltre alapozott lelki tartás.” Wolf Miklós visszaemlékezése. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.1392.1, 9–10. pp.

létrehozta a maga jelképeit, rítusait. Mindebből jól látszik, hogy a többszörösen alárendelt és kiszolgáltatott helyzetben lévő zsidó legénység tagjaira, még ha nagyon korlátozott mozgástérrel rendelkeztek is, mint cselekvő, aktív egyénekre kell tekintenünk, akik saját eszközeikkel igyekeztek védekezni a fizikai és lelki összeomlás ellen.

Összegzés

Zárásképpen az egyik visszaemlékezőtől idézek néhány gondolatot, amelyre nem úgy kell tekintenünk, mint ami kétségbe vonja a fentebb körbejárt eljárások és a bemutatathóság érdekében tett erőfeszítések értelmét, sokkal inkább úgy, hogy aláhúzza azokat a specifikumokat és egyedi vonásokat, amelyeket a munkaszolgálat kutatása, dokumentálása és megjelenítése során szem előtt kell tartanunk. *„Jöhetnek majd történészek, remek tollú írók és tehetségek, akik ennek a kornak a szörnyűségével fognak foglalkozni és talán adatszerűen pontos lesz, amit leírnak, de hogy az emberi szókinccsben nincsen eléggé megfelelő szó és elég kifejező jelző, ami mindazt, amit az emberek szenvedtek, le tudná írni és ki tudná fejezni, az bizonyos. Érzékeltetni pedig egyszerűen lehetetlen.”*⁴⁴

IRODALOM

- CSAPODY Tamás 2012. Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből. Bp.
- CSAPODY Tamás 2014. Bortól Szombathelyig. Tanulmányok a bori munkaszolgálatról és a bori munkaszolgálatosok részeges névlistája. Bp.
- DÁN János 2011. A Magyar Királyi Táboriga a II. világháborúban 1938–1948. Bp.
- ÉBLI Gábor 2009. Az antropologizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Bp.
- FEJŐS Zoltán 2003. Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok. Bp.
- FEJŐS Zoltán 2013. Az évszázad és az én világa. Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában. In: Néprajzi Látóhatár 2013/2. http://www.academia.edu/8071991/Az_évszázad_és_az_én_világa_Diskurzusok_az_egy_tárgy_muzeográfiájában._Néprajzi_Látóhatár_2013._2._32-65 (letöltés: 2015. március 22.)
- FRAZON Zsófia 2011. Múzeum és kiállítás – Az újrarajzolás terei. Bp.
- GYÁNI Gábor 2008. Helyünk a holokauszt történetírásában. In: Kommentár, 2008|3
- GYÖRGY Péter 2011. Apám helyett. Bp.
- HUHÁK Heléna 2013/a Lapátos Hadsereg. Munkaszolgálat Magyarországon a II. világháborúban. Virtuális kiállítás. 2013. <http://musz.hdke.hu/> (letöltés: 2015. március 22.)
- HUHÁK Heléna 2014/a „Szürke arcomon a pír / Szemem szürke könnyet sír.” – Női szerepek, női terhek a vészkorszakban. In: ArchivNET 2014/4. http://archivnet.hu/hetkoznapok/noi_szerpek_noi_terhek_a_veszkorszakban.html (letöltés: 2015. március 22.)
- HUHÁK Heléna 2014/b „Gyorsan meg kellett tanulnom, hogy Szegedről menekültem...” Irathamisítás és élet a hamis papírokkal 1944–1945-ben. In: ArchivNET 2014/5. http://archivnet.hu/naplo/gyorsan_meg_kellett_tanulnom_hogy_szegedrol_menekultem....html (letöltés: 2015. március 22.)
- HUHÁK Heléna 2014/c Életmentő pecsétgyártó. Hogyan mentette meg Káldori Endre leleményességével majdnem az összes rokonát? In: Múlt-kor 2014/tavasz

44 Ritter György visszaemlékezése. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2013.91.1. 28. p.

- HUHÁK Heléna 2014/d Meztáblas levelek a munkaszolgálatból. In: ArchívNET 2014/2. http://archivnet.hu/hetkoznapok/mezitlabas_levelek_a_munkaszolgalatbol.html (letöltés: 2015. március 22.)
- HUHÁK Heléna – SZÉCSÉNYI András 2014/a Life-saving stampmaker. How did the linoleum floor save life in 1944? Google Cultural Institute, Online Exhibit. https://www.google.com/culturalinstitute/exhibit/a-stamp-maker-rescuing-lives%20/gQ37ntg_?hl=en (letöltés: 2015. március 22.)
- HUHÁK Heléna – SZÉCSÉNYI András 2014/b Pál Kornis' Labor Service 1940–1943. A Hotbed of Corruption. Google Cultural Institute, Online Exhibit. <https://www.google.com/culturalinstitute/exhibit/p%C3%A1l-kornis-labor-service/gQ0jeuIx?hl=en&position=0%2C19> (letöltés: 2015. március 22.)
- HUHÁK Heléna – SZÉCSÉNYI András 2014/c Táborok tükrében. A Székely-család levelei a munkaszolgálat és a deportálás idejéből. Bp.
- K. HORVÁTH Zsolt 2011. KÍVÜL Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében. Doktori disszertáció. Bp. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/horvathzsoltkelemen/diss.pdf> (letöltés: 2015. március 22.)
- KOVÁCS Éva – LÉNÁRT András – SZÁSZ Anna Lujza 2011. A magyar holokauszt személyes történetének digitális forrásai. In: Budapesti Könyvszemle 2011/tél http://www.academia.edu/7520398/A_magyar_holokauszt_szemelyes_tortenetenek_digitalis_gyujtemenyei_tsz._Lénárt_András_Szász_Anna_Lujza_.BUKSZ_XXIII_2011_4._336-351 (letöltés: 2015. március 22.)
- MACDONALD, Sharon 2009. Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond. New York.
- OTTO, Lene – PEDERSEN, Leyke L. 2005. „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In: Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer: fordításgyűjtemény. In: MaDok-füzetek 2. Szerk. Fejős Zoltán, Frazon Zsófia. Bp.
- SZÉCSÉNYI András 2014/a Fogalomtörténeti vázlat a munkaszolgálatról. In: Betekintő 2014/3. http://www.betekinto.hu/2014_3_szecsenyi (letöltés: 2015. március 22.)
- SZÉCSÉNYI András 2014/b Pokol és vesztőhely Keleten. Bihari József munkaszolgálatos visszaemlékezése. In: ArchívNET 2014/4 http://archivnet.hu/naplo/bihari_jozsef_munkaszolgalatos_visszaemlekezese.html (letöltés: 2015. március 22.)
- TORONYI Zsuzsanna 2014. A holokauszt örökségét kiállítani is nehéz: A soára történő emlékezés problémái és lehetőségei a hazai muzeológiában In: Múzeumcafé 2014/40. http://www.academia.edu/9720050/A_holokauszt_orokseget_kiallitani_is_nehez_A_soara_torteno_emlekezés_problémái_és_lehetőségei_a_hazai_muzeológiában (letöltés: 2015. március 22.)
- VASÁROS Zsolt 2010. Kiállító-tér. Múzeumi tárlatok kézikönyve. Múzeumi iránytű 7. Szentendre.
- VERO, Peter 1989. The New Museology. London.
- WILHELM Gábor 2013. Az új muzeológia fogalmai és problémái. In: Néprajzi Látóhatár 2013/2. http://latohatar.lib.unideb.hu/index.php?oldal=cikkadatok&folyoirat_szam=2013/2.&cikk_id=695 (letöltés: 2015. március 22.)

POGÁNY SÁNDOR EGYKORI MAGYAR KIRÁLYI
HONVÉDEZREDES NAPLÓJA

1956. NOVEMBER 4. – 1957. JANUÁR 23.

Forró Katalin

1956-ban, az akkor 64 éves **Pogány Sándor** „kiadó” örként dolgozott a váci Mészhomok és Téglagyárban. Precíz ember lévén pontosan vezette a kimutatásait, és igyekezett minden, számára fontos eseményt, gondolatot feljegyezni. Nem volt aktív részese a forradalmi eseményeknek, de érezte, fontos, megörökítésre érdemes idők tanúja lett. A kockás borítójú vonalas füzetbe ceruzával írt halványuló sorok egy mindenre figyelő embert idéznek. Aprólékos gonddal vezette naplóját,¹ amely most a váci Tragor Ignác Múzeum történeti gyűjteményének értékes kordokumentuma.

A napló szubjektív műfaj, egyszerre irodalmi alkotás és történelmi forrás.² A naplóíró nem a nagyközönségnek szánja írását, saját maga számára örökíti meg azt a világot, amelyben él, amelyet megismer, amelyet átél. A napló valósága a szerző valósága, a naplóban megrajzolt világ a szerző által megtapasztalt valóság. A naplóíró őszinte, minden, amit leír, a saját maga számára igaz és hiteles. A kiemelés, a válogatás a szerint történik, hogy az adott esemény, helyzet mennyire hat, mennyire hathat rá. Ez alapján rekonstruálható, hogyan fogja fel az őt körülvevő világot, milyen tér-idő dimenzióban él. A naplóíró sohasem egyszerű tényközlő, a szöveg egyszerre tartalmazza az események leírását, és az egyes valóság tartalmakhoz fűzött kommentárokat. Azonban az objektívnek tűnő tényközlés is egy szubjektum szűrőjén keresztül kerül a naplóba. Ezért nem csupán azok az adatok lehetnek fontosak a leírtak elemző megértésében, amelyeket említésre méltónak tart a szerző, hanem azok is, amelyek elkerülték a figyelmét, vagy nem tartotta érdemesnek a figyelemre.³ Nem azért fontos forrás a napló, mert abból a politikai, gazdasági, társadalmi folyamatokat ismerhetjük meg, hanem azért, mert arról ad információt, hogy ezeket a folyamatokat az egyén hogyan élte meg.

A huszadik század nagy történelmi katalizmái a szemlélődő embert szemtanúvá teszik, s a szemtanú szükségét érzi az emlékezésnek. Az egykorú emlékezés a napló. Az – olykor traumatikusan – átél, megélt események feldolgozásának egyik formája a „kibeszélés”, az élmény megosztása. A magányos, magányosságra kényszerült, vagy magányra kényszerített ember önmagával folytat diskurzust.

„Nem törekedtem, mert nem is törekedhettem benne történelmi teljességre és hitelességre. Egyetlen értéke lehet – ha egyáltalán van –, hogy egy „contemporain” feljegyzéseit adja. Talán valaha valakit érdekelni fog (ha mást nem, saját magamat), hogyan látta az eseményeket egy magyar ember, egy polgár.” – veti papírra 1957. január 3-án Pogány Sándor. Az átlagember, a kisember talán nem lenne tisztában naplóíró tevékenysége hasznával – sőt, koránt sem biztos, hogy a hasznosság vezérli –, de egy politikailag is iskolázott polgár igen. Ez a tudatosság mindenképpen megkülönbözteti őt az átlagos naplóírótól. Egyszerre ír magának, és – remélve – egy valamikori olvasónak, akit érdekel az ő, egy „magyar ember, egy polgár” véleménye, aki reflektál rá. A jelen elemzés célja elsősorban annak vizsgálata, hogyan élte meg a 20. század egyik legizgalmasabb időszakát egy Duna-parti kisváros polgára, milyennek látta az őt körülölelő külső világot, milyen információs bázis alapján, s hogyan alkothatta meg a saját belső világát.

1 TIM T. D. 2005.2.1.

2 GYÁNI G. 2000. 145–161. pp.

3 GYÁNI G. 1996.

A naplót olvasva egyszerre ismerjük meg magát a szerzőt, és azt a világot, amelyet a szerző ismer. Nem beszélhetünk átlagemberről még akkor sem, ha Pogány Sándor életpályája egyszerre átlagos, a hazai dzsentri világ tipikus pályaképe, ugyanakkor különös, meglepetésekkel teli fordulatokban gazdag. Ez az életpálya mindenképpen befolyásolja azt, ahogyan ő szemléli a környezetét, meghatározza a véleményalkotását.

1892. március 1-én született a Kis-Küküllő megyei Segesváron. A Monarchia gyermeke volt. Eredeti neve **Kozelka Sándor**, amelyet 1913-ban, mint ifjú katonatiszt változtatott Pogányra. A Felvidéken, Körmöcbányán járt reáliskolába, majd a nagyváradi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola növendéke lett, amelyet 1911-ben végzett el, jeles eredménnyel.

Az ifjú tisztet a budapesti 1. honvéd gyalogezredhez osztották be, ennek kötelékében esett orosz hadifogságba 1914. december 26-án. A fogság éveiben kezdett el naplót vezetni. Hol tollal, hol ceruzával írt füzetekben örököltette meg a számára megrázó élményeket, a különös, idegen világot. A megértés igénye vezette arra, hogy négy éves fogsága alatt megtanuljon oroszul, pedig akkor még nem tudhatta, hogy ezt a tudást későbbi munkája során hasznosítani fogja. Hazatérése után 1919-ben előbb a Ludovika Akadémiára, majd a Hadi Levéltárba osztották be. 1925-ben került a VI-2. (később Vkf-2) osztályára,⁴ ahol 1940-ig rejtjel megfejtőként dolgozott. Feladata az idegen államok diplomáciai rejtjeles táviratainak megfejtése volt. Ekkor már négy nyelven beszélt: németül, franciául, oroszul és – felsőbb utasításra – lengyelül. Közben fokozatosan lépett felfelé a ranglétrán. 1934. február 22-én Károly csapatkereszttel tüntették ki. 1940. november 1-én – erdélyi származásának köszönhetően – az újonnan felállított kolozsvári IX. hadtest-parancsnoksághoz helyezték. Pogány Sándor ezredes előbb Kolozsvárott, majd Sopronban lett a nemzetvédelmi alosztály vezetője. 1944. október közepétől 1945. január elejéig betegsége hivatkozva távol maradt a hadseregtől. 1945. január 10-én kihelyezték Linzbe, egy magyar család gondozó törzshöz, ahonnan októberben tért haza, és jelentkezett az új, demokratikus honvédséghez. 1945-ben neki is a Magyar Honvédelmi Minisztérium Igazoló Bizottsága elé kellett állnia. Támogatói között szerepelt az író **Tamási Áron**, aki így jellemezte Pogány Sándort: „*Gyakori találkozásaink révén, komoly beszélgetések alapján az a véleményem alakult ki róla, hogy emberséges, haladó, erős szociális érzésű magyar ember, aki mindenféle egészséges népi küzdelmet megértéssel és segítő szándékkal kísért figyelemmel. Nehéz időkben vallásbéli különbségek nélkül állott, módja és lehetősége szerint, mindenki segítségére.*”⁵ Az Igazoló Bizottság 1946. május 14-én „igazoltnak” nyilvánította, majd 1946 májusában nyugdíjazták. Budapesten, a II. kerületben lakott, feleségével együtt. Nyugdíját fordítással egészítette ki. A Kereskedelem és Postaügyi Minisztérium I. Vasúti Főosztályának állandó orosz fordítója volt, és az Akadémiai Kiadó lengyel–magyar általános szótárának gyűjtőmunkáira kapott megbízást. A kitelepítést mégsem kerülhette el: 1951 nyarán el kellett hagyniuk fővárosi lakásukat. A teherautó a Hajdú-Bihar megyei Polgárba vitte feleségével együtt. A kijelölt kényszerlakhelyen éltek 1955. február 9-ig, amikor is váci rokonaikhoz költözhetek. Nehéz anyagi körülmények között éltek, mivel a kitelepítéssel egy időben megvonták mindkettőjük nyugdíját. Pogány Sándor, az egykori katonatiszt, fordító segéd munkás lett. Dolgozott a MEVITERV-nél,⁶ a 32/1 sz. Építőipari Vállalatnál, a Halgazdasági Tröszt Mélyépítő Vállalatánál és ott, ahol kapott valamilyen munkát. Vácott éjjeliőr lett a Váci Mészhomok és Téglagyár homokbányájában. Itt érte őt a forradalom híre.

4 A katonai vezérkar 1938-ig a Honvédelmi Minisztérium VI. főcsoportjához tartozott, s ezen belül a hírszerzés a 2-es osztályához. Az önálló vezérkari főnökség létrejöttét követően a hírszerzés a Vkf-2 osztály része lett. Pogány Sándor desifrázó feladatot végzett.

5 TIM T. D. 2007.4.79.

6 Mezőgazdasági Vízépítő Tervező Intézet

A forradalom leverése után, 1957 nyarán irodai állást kapott a Vegyesipari Szövetkezethél. Itt dolgozott 1959-ig, míg fel nem számolták munkahelyét. Ezt követően német, francia és orosz nyelvekkéket adott, lengyel szépirodalmat fordított a Magyar Rádiónak. Sorozatos kérelmek után megállapították számára havi 500 Ft nyugdíjat, ebből és keresményéből éltek, míg nem volt állandó munkája. 1961 tavaszán, 69 évesen kapott munkát a váci kórházban, ahol haláláig dolgozott. Előbb az adminisztrációban segített, majd a könyvtárat rendezte. 1973. április 6-án halt meg.

Szemlélődő, mindent megérteni, befogadni kívánó ember volt Pogány Sándor. Gyűjtötte az információ-morzskákat, és értelmezni, egységes történetbe kívánta foglalni azokat. Katonaként munkája volt, hogy fülhallgatóval a fején figyelje a rádió adásait, és feljegyezze a legfontosabbakat, hogy azután megfejthesse a kódolt üzeneteket. Gyakorta került olyan élethelyzetbe, amikor egyedül a napló volt számára a beszélgetőtárs, akivel megoszthatta gondolatait. Nem valószínű, hogy akár a Hortobágyon, akár későbbi munkahelyein – a kórházat kivéve – olyan közegben érezhette magát, amiben megnyílhatott volna munkatársaknak, ahol beszélgető társra talált volna, akivel megvitathatta volna gondolait, véleményét az őt körülvevő világról. Az '50-es évek légköre amúgy sem kedvezett az őszinte véleménynyilvánításnak.

Nem az az érdekes, miért kezdett el naplót írni Pogány Sándor, sokkal inkább az, miért november 4-én írta első feljegyzéseit. Nem a forradalmi események krónikása kívánt lenni az egykori katonatiszt, számára akkor kezdődtek a megörökítendő események, mikor „Nagy Imre bejelentette az orosz támadást és kéri az ENSZ segítségét.” Ő maga így írt erről 1957. január 3-án:

„Ezt a naplót „előre megfontolt szándék” nélkül kezdtem meg 1956. november 4. percnként változó és torlódó eseményeinek a hatása alatt. ... A percnkénti feljegyzésből 3-4 nap után naponta írt krónika lett, és ahogy múlt az idő, előbb egy-egy, később több nap is kiesett. Ez a jelenség illusztrálja az események tempóját és lendületét.”

Vajon miért akkor ragadott tollat, azaz ceruzát, amikor már minden veszélybe került? Miért nem a dicsőséges, a felfelé ívelő szakasz krónikása kívánt lenni? Hátrahagyott feljegyzéseit böngészve találhatunk a korábbi időről is bejegyzést.⁷ A Váci Mészomok és Téglagyárban vezetett munkanaplójában a kiadott homok és a „dumperszállítás” mellett október 23-án egyetlen sor szerepel, amely nem közvetlenül a munkához kapcsolódik: „Tüntetés Budapesten.” Másnap újabb megjegyzés: „Felkelés.” A 25-i bejegyzés szerint: „Dolgozóink a bánya-örszobában elhelyezett állami címert eltávolították. Szabadságharc.” Ettől kezdve a munka szünetelt. A forradalom helyi eseményei nem jelennek meg Pogány Sándor feljegyzéseiben. Csak a téglagyárban történtek, és a mindenki sorsát befolyásoló országos történések kapnak helyet a füzetben, pedig Vácot – bár a város nem hasonlítható a nagy ipari centrumokhoz – ennél jóval nagyobb változások történtek a forradalom kirobbanása után.⁸ A győzelmet követően összeomlott a helyi közigazgatás, és új hatalmi szervek jöttek létre. A Forradalmi Nemzeti Bizottság vezetője **Kristóf Béla** lett. Létrejött a nemzetőrség és megalakultak a munkástanácsok. A városban nagygyűlések követték egymást, ledöntötték a szovjet emlékművet, lövöldözés volt a rendőrség épülete előtt, kiszabadultak a politikai foglyok... Kevésbé hihető, hogy egy forrongó város polgára ne értesült volna ezekről az eseményekről, valószínűbb, hogy nem tartotta fontosnak feljegyezni a munkanaplóba. November 4-én újabb, a forradalmi eseményekre utaló sor került a füzetbe: „Szovjet csapatok megszállják Magyarországot.” A munkanapló folytatódott, de már csak a szorosan vett gyári feljegyzésekre korlátozódott. A magánvélemény egy külön füzetbe, a tulajdonképpeni naplóba került, ami már nem tartozott a nyilvánosságra.

7 TIM T. D.2007.4.1.

8 KRISTÓF B. 1990.; BÖÖR L. – GYARMATI Gy. – HORVÁTH M. 2006.

A napló szerkezete

A szerkezetet a napló műfajából adódóan a napokra szabdaltszerű eseménysorozat adja. Minden egyes bejegyzés elé a lap bal oldalára Pogány Sándor felírja a pontos évszámot, és azt, hogy az a hét melyik napjára esik. Néhol a dátummal egy sorban, a lap jobb oldalára zárójelbe megjegyzés kerül. Itt néhány szóban az aktuális időjárást jellemezi.

Az első nap szinte percnyi pontosan vezeti a naplót. A szerkezetet a szorosan vett időhatárok szabják meg. Jegyzetel, kivonatol, mintha így akarná követni az események menetét. Ez a módszer azonban csak az első napi bejegyzéseket jellemzi. Később a nap eseményeit foglalja össze, feljegyzi a legfontosabbnak tartott értesítéseket. Az információ mennyisége azonban úgy tűnik, az idő előrehaladtával egyre csökken, s nő a hozzájuk kapcsolódó értékelés mennyisége.

A naplófeljegyzéseket tartalmazó füzetbe november 4-én került az első bejegyzés: „6 h 24' MR Nagy Imre bejelenti az orosz támadást és kéri az ENSZ segítségét.” A kezdő időpont megválasztását a pillanatnyi politikai helyzet indokolta, ahogyan azt később ő is megjegyezte. Az események alakulását követve december 26-ig csaknem folyamatos a napló. Ezt követően egy rövid szünet következik, majd 1957. január 3-tól 14-ig újból csaknem naponta folytatja az írást Pogány Sándor. Ezt követően 10 napos kihagyás után január 23-án meglehetősen szomorú hangulatú bejegyzés következik:

„Bánatország ez a szegény Magyarország. Összefogott ellenünk az egész „béketábor”, ahány „szocialista állam” van, valamennyi, persze a „SZU vezetése alatt”. Csu-en-laj megállapította, hogy ellenforradalom volt, amelyet „a hős magyar nép lever”, Hruscsov megkezdte Sztálin tisztára mosását, Kádárék hozzáfogtak az „ellenforradalmi vezetők” (Dudás, Szabó) kivégzéséhez, statárium van a sztrájkolókra.”

Kivégzések vannak, statárium van, minden elveszett. A feljegyzéseknek itt úgy tűnik, vége szakad, azonban három hónappal később, újabb ceruzával írt bejegyzést fűz hozzá a krónikás. Ez már teljesen személyes megjegyzés, amolyan összegző függelék, mintha az utókornak, egy képzeletbeli olvasónak szánná a szerző:

„Éppen 3 hónapja, hogy a feljegyzések megszakadtak. Abbahagytam, anélkül, hogy a mondat végére pontot tettem volna. Igaz, hogy a mondat nem is volt befejezve. És lényegileg éppen arról van szó, hogy az események sorozatának a végére ki, hogyan és főleg mikor teszi ki a pontot.”

A napló folytatása okafogyottá vált a szerző számára. Bár egy nyitott mondatral zárta a feljegyzéseket, az a folyamat, amely a napló első bejegyzésével vette kezdetét, befejeződött. A forradalom elbukott, a Kádár-kormány helyzete stabilizálódott.

A naplóíró világa

A naplóból kirajzolódó világ, Pogány Sándor világa rendkívül sajátos, összetett. Már a hivatalosan vezetett munkanapló szűkszavú feljegyzéseiből is kitűnik, hogy figyelme nem a településre terjed ki. Csak az őt közvetlenül befolyásoló legszűkebb – a gyár -, illetve a szerinte azt leginkább alakító tág horizontot – országos – eseményeket, történéseket jegyzi fel. Ez azonban adódhat abból, hogy takarékoskodnia kellett a papírral.

A naplót elemezve azonban más következtetésekre is juthatunk. A különböző formákban és intenzitással megtapasztalt, megismert világ koncentrikus körökként fogja közre az embert. Természetes, hogy mindenki a legszűkebb környezetét ismeri leginkább, s innen haladva kifelé – település, ország, külföld – egyre csökken a megtapasztalás, s ezáltal a megismerés lehetősége. Minél távolabb van tőlünk, annál kevésbé hat mindennapi életünkre, annál kisebb helyet foglal el a világunkban. Ez az általános megállapítás azonban erőteljesen módosulhat kritikus időszakokban, amikor a külvilág,

a külső politikai helyzet mindenki számára nyilvánvaló módon sokkal erőteljesebben befolyásolja szűkebb környezetünket. Ezekben az időszakokban megnő az érdeklődés a külföld iránt, s megismert világunk látóhatára megnő. Befolyásolja a horizontot az egyén érdeklődése, iskolázottsága is. A magasabb iskolázottság, a nyelvismeret – Pogány Sándor esetében ez döntő – segíti a tágabb környezet mélyebb megismerését.

A naplóról világot egyrészt a horizont tágassága, másrészt a megtapasztalás módja szerint lehet vizsgálni.

Személyes tér

A legszűkebb, személyes tér alig jelenik meg a naplóban. Keveset tudunk meg róla, a családjáról, a rokonságáról, a barátairól. Tudjuk, hogy nehezen viselte a nyirkos, hideg időt. November 25-én meg is jegyzi: „*Meg vagyok hűlve, lefeküdtem.*” Másnap már azt írja: „*Beteget jelentettem meghűléssel.*” November 30-án, szintén zárójelben jegyzi meg: „*Jávorszky ig. főorvosnál voltam.*” December 12-én „*Kellemetlen éjjeli szolgálat után egész nap ágyban, nagyot aludtam.*” Ezután újabb betegállomány következik. A december 14-i naplóbejegyzés eltér a többitől. Ezen a napon csak a magánéletére vonatkozó események kerülnek megörökítésre: „*Betegállományban vagyok. = Feladtam kettőnk nyugd. kérvényét. = Írtam Victor Jánosnak. = A városi lak. hiv-ban lakásigénylést adtam be. = Meglátogattam a plébánosomat.*” Ez az egyetlen utalás arra, hogy nő. Feleségéről egyéb helyen nem tesz említést. A családjáról is csak egyetlen egy helyen ír. November 16-án zárójelben jegyzi meg, mintegy mellékesen, hogy „*Margit növérem rosszul lett.*” November 26-án újabb zárójeles megjegyzés: „*Mintha Pecát és Katát hallottam volna üzeni.*” Nem tudni azonban, hogy a külföldre távozott **Peca** és **Kata** rokon-e, vagy ismerős.

Munkahely

Jóval több helyen jelenik meg a gyár, a gyárban történetek. Működése nem volt folyamatos, és a bérek kifizetése is akadozott. Ezért is kerülhetett be a naplóba november 9-én az a bejegyzés, hogy: „*A gyári munkástanács intézkedésére ma kifizették gyárunkban a X. járandóságot.*” Fizetést ezt követően december 10-én kaptak. November 28-án arról írt, hogy: „*Reggel 8 óra óta ismét szolgálatban állok a homokbányában, forgalom nincs, esik az eső, egyedül vagyok az őrszobában. Két bányász dolgozott és összesen 3 dömpert homokot termeltek ki, aztán itt hagyták a bányát.*” A munka bizonytalanságára utal a december 3-i bejegyzés: „*Jellemző, hogy ma reggel 8-kor a gyárban még senki sem tudta, hogy dolgozunk, vagy sztrájkolunk-e. Később valami „értekezletet” tartottak és úgy látszik, azt határozták, hogy úgy teszünk, mintha dolgoznánk. A gyárnak ugyanis nincs mesze, így nehéz lenne mészhomoktéglat gyártani. Nekem mindenesetre ki kellett jönnöm, egész nap 8-10 m³ homokot adtam ki, s alig várom, hogy ebben a pocskék időben hazamehessek.*” Egy héttel később már az általános sztrájkhoz való csatlakozásról ír. A helyzetet abszurdnak tartja. Másnap zárójelben meg is jegyzi: „*Ezt nem gondoltam volna 40 évvel ezelőtt, hogy én még sztrájkoló munkás is leszek!*” A munkabeszüntetést követően, január 10-én a gyárat bezárták. „*Ma többi munkás-társammal együtt elbocsátottak a váci mészhomok téglagyárból, mert beszüntette üzemét, nyersanyag (mész) hiánya miatt. Kétségtelen, hogy téglára szükség van, az üzemből állandó kereslet volt téglára, s hogy a gyártást mégis be kellett szüntetni, ez a kommunista termelési rendszer be nem vallott, de annál teljesebb csődjét jelenti. = 6 heti fizetés fejében (előre) 1023 ft-ot kaptam. = Szerencsére alkalmi munka akadt 2-3 hétre a váci sütőipari vállalatnál.*”

A naplóban helyet kapnak a városban történt események is. Vácott a Nemzeti Bizottság és a lakosság ellenállása következtében a szovjet csapatok csak november 18-án tudták véglegesen levérni a forradalmat. Pogány Sándor a helyi politikai változásokat is nyomon követte. Természetesen csak azok az információk jutottak el hozzá, amelyek nyilvánosak voltak, hallhatta, láthatta, illetve olvashatott rólok. November 4-én, a szovjet támadás hírére a Nemzeti Bizottság első lépésként megtagadta a máriaudvari laktanya számára a villany- és vízszolgáltatást, és korlátozta – a környékbeli falvak forradalmi bizottságaival együttműködve – az élelmiszer-ellátását is. Ennek a fontos eseménynek nincs nyoma a naplóban. Nem véletlen, a Nemzeti Bizottság intézkedésének híre nem juthatott el egy, a helyi politikai vezetésen kívüli átlagos váci polgárhoz. November 5-én – bár a katonaság megtagadta a részvételt – a Nemzeti Bizottság megkezdte a város védelmét. Az intézkedés következménye már megjelenik a naplóban: *„Mondják, hogy a tü. lakt. katonái boldog-boldogtalannak kiosztották a készleteket és megy mindenki, amerre lát. Az országutakon valóban csoportosan vándorolnak fegyvertelen m. katonák.”* A következő napok bejegyzései között azonban nem találjuk a 6-i vasúti sín robbantást, sem a szovjet páncélosok vezetőjének ultimátumát, de a következő napon, a tüzér laktányánál történt, halálos áldozatot is követelt lövöldözést sem. Ezek a hírek nem jutottak el hozzá. November 9-én is csak arról írt, amit közvetlenül tapasztalt: *„Szov. tartálykocsi-oszlopok járnak Máriaudvarra üza-ért.”* November 11-én délután 60 szovjet tank gördült be Vácra. Egy tank megállt a főtér közepén, és ágyúcsövét a Városháza épületére irányította. Kristóf Béla polgármestert este a Városháza épületéből vitték el, és azt követelték tőle, hogy intézzen felhívást a város polgáraihoz. A szöveget természetesen ellenőrizték. Azzal fenyegetőztek, ha nem teszi meg, szétlövik a Városházát, majd házról-házra átkutatják a várost. November 12-én Vácott helyi orosz katonai parancsnokságot állítottak fel, és megkezdtek a fegyverek begyűjtését, és visszaállították a régi hatalmi apparátust, de november 13-án a tömeg nyomásának engedve a Nemzeti Bizottság újra átvehette a város vezetését. Vácott ismét győzött a forradalom. Ezek az események nem maradtak hatástalanok a város lakó polgár számára. Az ultimátum híre mindenkihez, így természetesen Pogány Sándorhoz is eljutott, s bekerült a naplóba. November 12-én írja: *„17 h Egy szovjet pc. oszlop megszállja Vácot. Szovjet parancsnok felhívása fegyver lerakásra, ellenkező esetben „a várost lövetni fogja.”* Másnap pedig a szovjet páncélosok távozását is bejegyzte a naplóba. November 15-én megjelent *„A váci munkásság követelése: Új Váci Napló 7/956. Szám.”* Ez volt a Nemzeti Bizottság utolsó, legális ellenállása. Este megkezdődött a „bűnösök” összeszedése, a letartóztatások, melyek hírére a városban tüntetést szerveztek. *„Vácott ma több ezer ember vonult végig a városon nemzeti- és gyászlobogó alatt néma csendben és teljes rendben.”*

November 19-én a város lakosai már a szovjet megszállók napiparancsát olvashatták. *„Ma reggelre kiragasztották Vác szov. kat. pk-ának (Golikov őrnagy) „1. sz. parancsát”. 19 h-tól 7 h-ig közlekedési tilalom. Fegyver beszolgáltatás, stb. Olyan kat. közigazgatási rendszabályok, amelyeket megszálló kat. hatóságok szoktak alkalmazni okkupált ellenséges országokban. Délben a váci lefoglottak (Baranyai, stb.) visszaérkeztek Vácra, Bp.-en voltak orosz kézen. Szabadon engedték őket.”* Nem lehet nem észrevenni, hogy a naplóban megszólal az egykori katona. A szovjet megszállást és a Nemzeti Bizottság feloszlását követően az egyetlen legális ellenálló erőt a munkástanácsok jelentették.

November 20-án a kötöttárugyár kultúrtermében formálisan is megalakult a Váci Összüzemi Munkástanács, amelynek elnöke **Lehőcz János**, a kötöttárugyár munkástanácsának vezetője lett. Igyekeztek felvenni a kapcsolatot a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal. Az ülésein történtek híre futótűzként terjedt szét a városban. Bár nem vett részt aktívan a munkástanácsok munkájában, Pogány Sándor is értesült az eseményekről. December 2-án számol be erről a naplóban: *„A tegnap-i váci Mu. Tan-i gyűlésről hallottam ma részleteket. Nyíltan és bátran megmondták a véleményüket.*

Nyilvánvaló, hogy a tanácsok megalakulásán múlik, hogy meg tudják-e szerezni a hatalom teljességét. (Humoros epizód a gyűlésnek, hogy Golikov szov. őrnagy nem akarta engedélyezni a gyűlést, mert nem tudta, hogy „a 3 váci kormány” közül melyik akar gyűlést tartani.” December 9-én a Váci Összüzemi Munkástanács is csatlakozott a Nagy-budapesti Központi Munkástanács kétnapos sztrájkfelhívásához. December 11-én és 12-én ezeket a sorokat írja: „Vácott a sztrájk teljes. Minden üzlet zárva, az emberek békésen közlekednek az utcán, de kevesen. ... Az általános sztrájk 2. napja. Vácott a sztrájk teljes. Senki sem dolgozik, minden zárva. Csendesen múlt el.”

A szovjet bevonulást követően Vác környékén is folytak harcok. A megszállókkal szembeni fegyveres ellenállásról először november 23-án írt: „Tegnap 22 h tájban a Kőbárdnál nagy lövöldözés volt. Ma mondják, hogy néhány fiatalember kézigránát dobott a szov. útbiztosító járórra. Egy magyar meghalt.” December 3-án újabb támadásról számolt be: „15 óra tájban a szomszédos katonai barakkoknál 2-3 kisebb robbanás volt. (talán kézigránát?) és néhány gpisztoly lövés.” A fegyveres ellenállás híre mindenkiben, még Pogány Sándorban is reményt keltett. „A sok fecsegésből és szájhösködésből állítólag igaz, hogy szombaton, XII. 2-án éjjel szabharcosok megtámadták a váci híradás laktanyát, miközben kisebb csoportok a város egyéb pontjain megtévesztő lövöldözést rendeztek. A támadók több löveget (a száma egyre nő) és löszert zsákmányoltak, s egyik részük átkelt a Dunán, a többiek (számuk ugyancsak növekedik) visszatértek a Naszályba. Állítólag mindkét irányban jelentékeny szabadságharcos erők vannak. Valami igaznak kell lennie a legendában is!” A megtapasztalt realitás ellentétben állt a remélt valósággal. A felkiáltás sokkal inkább a reménytelen kétségbeesést mutatja, mint a bizakodást.

A politikai események mellett, igaz csak néhány apró mozzanatban, a város mindennapi életének felbolydulását is megörökítette a napló. November 6-án kerültek be ezek a sorok: „Állítólag: vasárnap a piacon egy paraszt asszony 6 Ft-ot kért a tojás db-jáért, mire a vásárló belerúgott a kosárba és a tojások szanaszét estek, összetörték.” Három nappal később: „Munkásasszonyok fűt-fát megvásárolnak a boltokban. „Mi van abban a dobozban” – kérdi az egyik. „Szalakáli” „Adjon abból is.” „Mennyit?” „Mindegy.” A lóápolónk meséli: „Adtam az asszonynak 1000 Ft-ot, hazahozott belőle 30-at. Sorba állt a textiltolt előtt én meg a Keravill előtt bicikligumit vettem 100-ért.” A megszállást követő életképek nem egyediek: „A ködös reggelben asszonyok sorban állnak a bolt előtt, az utcasarkon pedig férfiak csoportokba verődve tárgyalják az eseményeket. Gyerekek mennek „megnézni a ruszkiakat”. Utóbbiak beszélgetve kérdezik: hol vannak a fasiszták, hol van a „nagy tenger”? A szovjet megszállás után a városból is tömegesen emigráltak. Az üresen maradt lakásokba „nagy beköltözések folynak hatósági kiutalások nélkül”.

Országos események

A helyi események, a politikai helyzet alakulása nem szakítható ki az országos folyamatokból. Pogány Sándor figyelemmel kísérte a nagypolitika alakulását; természetesen elsősorban **Nagy Imre** és a forradalom vezető politikusainak sorsa, valamint a szovjet megszállók támogatását élvező Kádár-kormány legitimációs kísérletei érdekelték, ezekről írt naplójában. Az első nap eseményeit szinte percről-percre, óráról-órára követte, később csak a jelentős intézkedések kerültek be a feljegyzések közé. Számára – és valószínűleg sokak számára – a helyzet rendkívül képlekenynek tűnt a megszállás első napjaiban, különösen azért, mert Vác még ellenállt. Annak ellenére, hogy „csüggedt hangulat” uralkodott, a dunántúli fegyveres harcok, amelyekről elsőként november 8-án írt, bizonyították számára, hogy még nem veszett el minden. November 11-én **Kádár János** kiáltványát „*bazugság lemez*”-nek tartotta. Két nappal később még az volt a legjelentősebb belső hír, hogy: „*Kádár kormány megbeszélést folytat Nagy Imrével.*” Bizakodását csak növelte, hogy „*a munkásság vezetői követeléseikről tárgyaltak Kádárral.*” Nagy Imre sorsa különösen érdekelt Pogány Sándort. A politikus neve egyet

jelentett a forradalommal. November 22-én még az a hír jelent meg a magyar rádióban, hogy „a kormány Nagy Imre és a többiek, akik a Jugo követségen kaptak menedéket, a m. korm. garanciájával hazamehetnek.” Másnap a külföldi rádiókból már arról értesülhetett, hogy „Nagy Imréék eltűntek. 22 h-kor közölt hír szerint a Jugo követségről a szov. kat. pság-ra vitték N. I.-ét és onnan a „Román Népközt.” területére.” Másnapra kiobbant a botrány, nyilvánvalóvá vált a „közönséges emberrablás”. November 30-án felteszi a – költői – kérdést naplójában: „Hova lett Vas Zoltán, Szántó és Lukács György? Ezek a N. I.-ék előtt hagyták el a Jugo követséget, egy napig kihallgatták őket, azóta eltűntek”, majd zárójelben megjegyzi: „N. I.-eket állítólag Erdélyben tartják őrizetben.”

Még jönnek hírek a fővárosi tüntetésekről, egy részeg arról beszél, hogy Borsodban autonóm köztársaság alakult meg, de a valós helyzet megítélése egyre nehezebb. Az információk – már amelyekről egyáltalán értesülni lehet, egymásnak ellentmondóak. December 8-án kap hírt arról, hogyan ítéli meg a kormány a forradalmat: „Az új cégér alatt szervezkedő m. komm. párt 3 napos értekezletet tartott, közleményt agyaltak ki: X. 23. ellenforradalom volt.” December 9-én „a Nagybud. Mu. Tan. 48 órás ált. sztrájkot rendelt el az egész országra a letartóztatások miatt. Ma reggel a belf-i forgalomban is megszakították a távbeszélő és távíró forgalmat, Bp.-en helyi telefon nincs. Újabb harcok az országban. Satarjában tízen életüket veszítették, amikor a letartóztatások ellen tiltakoztak”. Egyre sötétebb a helyzet, újabb deportálásokról jönnek hírek, de az ellenállás is folytatódik, sztrájkol az ország. December végén és január elején a legfontosabb információk a statáriális ítéletekről szólnak.

Nemzetközi kitekintés

A Magyarországon történtek nemzetközi megítélése, a külföldi nagyhatalmak, illetve az emigráns ellenzéki politikusok állásfoglalása Pogány Sándort is foglalkoztatta. Tudta, hogy a nehéz helyzetben lévő, veszítésre álló forradalom csak külső segítséggel győzhet. November 4-étől kísérte megkülönböztetett figyelemmel a külföldi véleményeket. Egyrészt folyamatosan követte az ENSZ közgyűlés üléseit, és rendre lejegyezte az ott történeteket. Másrészt a nemzetközi közvélemény megnyilvánulásai adtak erőt számára, és töltötték el bizakodással. Ugyanakkor nem hallgatta el azokat a véleményeket sem, amelyek a Kádár-kormányt támogatták. Szorgalmasan feljegyezte azokat az adatokat, amelyek az emigrációt választókról szóltak.

Nagy reményeket fűzött **Eisenhower**hez, bekerült a naplóba az amerikai elnökválasztás eredménye is. Bízott abban, hogy a New Yorkban ülésező ENSZ, Eisenhower és az USA nyomására hatásosan lép fel a magyar ügy mellett. November 7-én írta a következő bejegyzés: „Ma délutánra a magy ügyben összehívták az ENSZ közgyűlését.” Két nappal később már arról panaszkodott, hogy a „hangulat egyre csüggedtebb, amit főleg az ENSZ tehetetlensége okoz”, de reménykedik, mert: „Kéthly Anna kéri megbízottként elismerését az ENSZ-be.” **Kéthly Anna** igyekezete azonban nem járt kellő eredménnyel. Bár az erkölcsi támogatást megkapta, gyakorlati eredményeket neki sem sikerült elérnie. Annak ellenére, hogy az ENSZ a tárgyalásos megoldást szorgalmazta, az idő múlt, a forradalom győzelme egyre messzebbre került. Mindennek ellenére a reménykedők az ENSZ közgyűlés sikerében bíztak. Ez a – kissé irreálisnak tűnő – bizakodás fogalmazódik meg a december 7-i bejegyzésben: „Azért az ENSZ mégsem egészen „sóhivatal”. Legalábbis a fuvarosok és rakodómunkások szemében, akik nagy reménységet fűznek a mai határidőkhöz, s úgy vélik, hogy a főtktár XII. 16-án az engedély megtagadása esetén is bejön az országba. „Majd hoz magával amerikai katonákat” – mondják, mint-ha csak Garibaldi, vagy „Türr Pistát” várnák. Sajnos a dolog nem ilyen egyszerű, - de azért az ENSZ mégsem sóhivatal.” A nemzetközi szervezet ereje nem volt elég ahhoz, hogy a felszólított Magyarország és a Szovjetunió a határidőig választ adjon.

Nagyon fontos volt a forradalom számára, hogy a külföld miként ítéli meg a magyar helyzetet. Pogány Sándor ezekre is odafigyelt, és gondosan feljegyezte a naplóba. A magyar ügy melletti szimpátiatüntetésről először három nappal a szovjetek bevonulása után írt. A tüntetések azonban nem befolyásolták sem a Kádár kormányt, sem a szovjeteket: „Szinte elképzelhetetlen, hogy a világ közvéleményének eddig elképzelhetetlenül szovjetellenes megnyilatkozásai eredménytelenül maradjanak. Valóságos magyar-láz tört ki a világ minden részén. De mit segít mindez a szerencsétlen magyaron? Márai Sándor szerint a magyar ügy nem veszett el, nem szabad csüggedni.” A napló írója Máraira hivatkozva arról számol be, hogy Olaszországban is támogatják a magyarokat, mert: „rájöttek, hogy nincs „emberszabású kommunizmus”.” November végén több lengyel lapból idéz, kiemeli, hogy a lengyelek is a forradalom mellett állnak.

A francia és az olasz kommunista pártok azonban a Kádár kormányt támogatták. November 21-én a „*Francia Kompárt nyilatkozata: a szovjet csapatok Mo-n „nagy önuralommal teljesítették a m. munkások és a világ proletárjai iránti természetes kötelességüket*”. A magyar kormány propagandájában használta fel a nyugati kommunisták támogatását. December 2-án vasárnap délután a rádióban beolvasták **Andre Stilnek**, a L'Humanité főszerkesztőjének előadását, melyben: „*Azt magyarázza, hogy a „kétségtelen hibák” megjavításáért indított mozgalmat, milyen „ügyesen használták ki az előre megszervezett és felfegyverzett bandák” és hogy a szoc.-izmus megmentésére csak egy eszköz volt, a Kádár-kormány által behívott szov. csapatok, melyek nemcsak a m. nép uralmát mentették meg, hanem elhárították a harmadik világháború veszélyét is.*” Pogány Sándor dühvel fordult az előadó felé, és „*egy idegen ripók, egy párizsi, „canaille”-nek titulálta, akinek „pimasz beszéde” „szégyenletes*”. December 9-én **Togliatti**, az olasz kommunista párt vezetője, a párt kongresszusán „*bírálta a m komm. párt hibáit, amelyek az „ellenforradalom”- hoz vezettek.*” Togliatti helyzetelemzése megegyezett a Kádár-kormányéval.

Tito polai beszédében hasonlóképpen értékelte a magyar eseményeket. A naplóba november 16-án ez a vélemény is bekerült. A jugoszláv állásfoglalás különösen érdekelte Pogány Sándort. Főleg azután lett kíváncsi Tito véleményére, miután a Kádár kormány nem tartotta be a megállapodást, és Nagy Imrét „*a Jugo követségről a szov. kat. pság-ra vitték N. I.-ét és onnan a „Román Népközt.” területére. - A Jugo kum magyarázatot kér a megállapodás megsértéséért.*” A magyar és a jugoszláv kormány közti ellentétéről az Amerika Hangja tudósításából értesült a napló írója. E szerint a jugoszláv kormány „*azonos tartalmú újabb jegyzéket küldött Mo-nak és a szov-nek, melyben igen érélyes hangon követeli N.I. azonnali hazaszállítását. Ha a követelést nem teljesítené a m korm, ezzel a m-jugo viszony jelentékenyen megromlana.*”

A „magyar ügy” a külföldi kommentátorokat is foglalkoztatta. Többféle nézet fogalmazódott meg arról, miért nem támogatják kellőképpen a forradalmat a nyugati hatalmak, és miért fordított hátat Kádár Nagy Imrének, és lett a szovjetek csatlósa. Ezek a vélemények is helyet kaptak a naplóban. November 29-én Kéthly Annára hivatkozva írja: „*Kádár teljesen ki van szolgáltatva a Szov-nek, és azt mondja el, amit elébe tesznek. Kéthly Anna Brüsszelben egy szoc. gyűlésen kijelentette, hogy levelet kapott egy menekült m. komm-tól, aki XI. 2-án jelen volt a Bp.-i szov. követ és a kormány tárgyalásán, amikor K. még ragaszkodott a vívmányokhoz és azt mondta, hogy nem tágit Nagy Imre mellől. Kéthly szerint kétségtelen, hogy Kádár maga is rab. Ez valószínűnek is látszik, mert csak ezzel magyarázható merev ellenállása.*” Úgy tűnik, mintha fel akarná menteni Kádárt, s a teljes felelősséget a szovjet kormányra hárítja. A kialakult helyzet következményeit a nyugati „szakértők” rosszul mérték fel. Nem a szocialista tábor erősödését, hanem a gyengülését remélték. November 29-én idézi a napló írója a New York Times cikkét, melyben **Walter Lipmann** azt vázolja, hogy a Szovjetunió hadereje jelentősen meggyengült, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a csatlós államok haderejére nem számíthat. Szerinte tárgyalások útján a Szovjetuniót rá lehetne bírni, hogy Németország egyesítése

után beleegyezzen egy semleges övezet létesítésébe, így a kelet-európai államok visszanyerhetnék függetlenségüket. December 23-án a vezető angol lapok ugyancsak foglalkoztak ezzel a témával. Pogány Sándor megjegyzés nélkül írta le véleményeket, mely szerint: „A SZU-nak nem sikerült a m. forradalmat letörni, Mo-n a komm. bukása teljes és végleges.”

A szovjet megszállást követően még erőteljesebbé vált a kivándorlás. Pogány Sándor folyamatosan figyelte az erről szóló jelentéseket. November 19-én 35.000 menekültről adott hírt egy osztrák beszámoló. 24-én már 70.000, 30-án 100.000, december 8-án 122.000 magyar menekültet tartottak nyilván. Az a tény sem került el a figyelmét, hogy „A m. *olimpiai csapatból 46-an ott maradtak, de mondják, hogy a többiekből is lemaradnak még Milánóban.*” A magyar kormány igyekezett visszafogni a menekültáradatot, rendeletet adott ki arról, hogy a határsávba csak külön rendőri engedéllyel lehet utazni.

Információforrások

Az események különböző csatornákon jutottak el a napló írójához, aki azok feldolgozásával alakította ki saját világát. Az információ megszerzésének különböző formáira találunk utalást a naplóban. A közvetlen megtapasztalás és a közvetett, más csatornákon keresztül érkező hírek egyaránt befolyásolták Pogány Sándort.

Közvetlen megtapasztalás útján a szűk, a legközvetlenebb életteréből jövő információkat dolgozza fel. A gyárban és a gyár környékén átélt események: a bizonytalanság, a sztrájk, az elbocsátás a hétköznapijait érinti. Hallja a géppisztolylövések, a gránátok és az ágyúzás zaját, látja a megszálló katonaságot, a tankokat, és őt is igazoltatják a szovjet katonák. Látja, amint a lefogott váci vezetők visszatérnek a szovjet katonai parancsnokságról, látja a hosszú sorokat a boltok előtt, és olvassa a megszállók rendelkezéseit a falakon.

Mégsem a megtapasztalás, a közvetlenül átélt események hatása a legerősebb. Fontosabbak számára azok az információk, amelyek a saját szűk kis világán túlról érkeznek.

A másoktól kapott információk éppen úgy bekerülnek a naplóba, mint a saját maga által megtapasztaltak. Ezeknek a hírértéke azonban bizonytalan az egykori kódfejtő katonatiszt számára. A hír viszont mindennél fontosabb, különösen a szovjet támadást követő napokban. „A város végén csoportokban állnak a „dolgozók” és híreket várnak.” – jegyzi fel. Ilyen helyzetben felértékelődnek még a bizonytalan információk is. November 6-án ő is jórészt ezekre a találgatásokra hagyatkozik: „*Mondják: kézzel írt plakátok a városban: nem tesszük le a fegyvert, amíg 1 szovjet katona van az országban. Mondják: a hazafelé vándorló katonákat leszerelték, katonakönyvükbe bevezették a leszerelést.*” A naplóban nagyon sokszor használja a kiemelés eszközeként az aláhúzást, neveket, fontosnak tartott eseményeket, véleményét kifejező szavakat jelöl meg így. Ebben az esetben a hírforrás bizonytalanságát akarja érzékeltetni, de nem hagyja ki ezeket az információkat sem a naplóból. A megbízhatóságot nem csak az aláhúzott „mondják” és „állítólag” szavakkal minősíti. Van, amikor nem bizonytalan a hírértékben, hanem egyértelműen elutasítja: „*Híresztelések járnak (felelőtlenül és ellenőrizhetetlenül)*” – írja december 26-án. Van, amikor a híresztelést részben tartja csak igaznak, bár semmi sem igazolja azt: „*A sok fecsegésből és szájhösködésből állítólag igaz, hogy szombaton, XII. 2-án éjjel szabharcosok megtámadták a váci híradós laktanyát, miközben kisebb csoportok a város egyéb pontjain megtévesztő lövöldözést rendeztek. A támadók több löveget (a száma egyre nő) és löszert zsákmányoltak, s egyik részük átkelt a Dunán, a többiek (száruk ugyancsak növekedik) visszatértek a Naszályba. Állítólag mindkét irányban jelentékeny szabadságharcos erők vannak. Valami igaznak kell lennie a legendában is!*” Még azt is hozzátétele volna, hogy nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. Előfordul, hogy egy másoktól eredő információt mérlegel, és megjegyzést fűz hozzá.

Egyértelműen elveti a részeg kerékpáros által az autonóm köztársaságról szóló mesét. Más esetben azonban a saját tapasztalatával megerősíti azt. November 28-án a téglagyárban bányászokkal beszélgetett. *„Egyikük elmondta, hogy Rádon reggel 6 óraker erős ágyúzást hallott és ugyanazt az irányt mutatta, amelyből most jön a dörgés. Az igazat megvallva, nem hittem el, hogy valóban ágyúzást hallott; ilyen mozgalmas időkben élénken működik a fantázia. De most már kétségtelen, hogy abban az irányban - mondjuk innen Szentendrén át menő vonalban – történik valami.”* Miután az információ helyesnek bizonyult, több apró mozaikdarabbal egészíti ki, és történeté kerekíti: *„Bp.-en nem lehet semmi, mert a buszok még 15 óraker is menetrend szerint közlekedtek. Nem csodálnám, ha fellángolt volna a forradalom, mert a Kádár-beszéd két Gerő-beszéddel felért. De az is lehet, hogy „a baráti segítséget” nyújtó haderő, amely „szétzúzta az ellenforradalmat” az erejét fitogtatja és lögyakorlatot tart hallótávolságra Bp.-től és a bányavidéktől a Pilis hegységben.”* Az informátorok, akiktől a híreket hallja a környezetében jórészt dolgozó munkások. Olykor még sajátos kifejezéseiket is átveszi. December 6-án például így ír: *„Csakugyan volt valami „buli” (ahogy a munkások mondják!) Bp.-en Kádár-féle komm. tüntetés és ellentüntetés, csetepaté a Nyugatnál.”* Általában nem nevesíti őket, véleményük általános véleményként jelenik meg. Abban az esetben, ha megnevezi informátorát, akkor is igyekszik megőrizni az inkognitót. Nem tudjuk, ki volt **H. P-né**, aki a berkenyei iskolásokról mesélt Pogány Sándornak.

Az igazi, megbízható hírforrást a különböző médiumok jelentették Pogány Sándor számára. Kódfejtő katonaként megszokta, hogy fejhallgatóval a fülén kövesse, és lejegyezze a rádiók adásait. Így tett a napló vezetése idején is. A látszólagos információbőség mégsem volt egyértelműen segítségére a helyzet tisztázásában. Nagyon jól érzékelteti a tanácsalanságát a következő, december 21-én kelt bejegyzés: *„Mióta minden második nap éjjeli őrökre járok a gyárba, nem vagyok eléggé tájékozott, nem tudom, hogy mi történik a világban. Talán ha tudnám, akkor sem lennék okosabb. A vezető hírügynökségek ezer hírt közölnek, melyekhez a nagy világlapok ezer kommentárt fűznek. Hogyan tudná ebből a hangzavarból egy vasfüggönyön inneni egyszerű rádióhallgató kiválasztani, „kihallani” az igazságot, a történelem hangját? Támpontok nélkül komoly helyzetmegítélésről nem lehet szó, márpedig ma Magyarországon mindenki erre kíváncsi. Mindenki azt kérdezi a másiktól: hogyan látod a helyzetet? Ha ezt a kérdést magamnak adom fel, csak az érzéseimre hallgatva adhatom meg a választ.”*

Azok, akik viszont nem rendelkeznek azzal a lehetőséggel, hogy ezen a csatornán juttassák el intézkedéseik, tevékenységük hírét, felhívásaikat a tömegekhez, mindenképpen hátrányban vannak. *„Ellentmondó hírek a Bp. Mu. Tan. és a Kádár csoport tárgyalásairól. Állítólag újabb 10 napos sztrájkot mondtak ki, de a Mu. Tan-nak se rádiója, se újságja, s így senki sem tud biztosat.”* – írja december 1-én. A rádió adásain túl veszélyessé vált a hatalom számára a távíró és a telefon is. Különösen akkor, mikor országos sztrájkra szólított fel a Budapesti Munkástanács. December 9-i bejegyzés: *„A Nagybud. Mu. Tan. 48 órást. sztrájkot rendelt el az egész országra a letartóztatások miatt. Ma reggel a belf-i forgalomban is megszakították a távbeszélő és távíró forgalmat, Bp.-en helyi telefon nincs.”*

A november 4-ét követő időszak legfontosabb hírforrása a rádió volt. A Szabad Kossuth Rádió elhallgattatása után Vác főterén a városi hangszórón keresztül a Szabad Európa Rádió adásait lehetett hallgatni. A Forradalmi Bizottság felhatalmazást adott **Cs. Tóth Lászlónak** egy helyi Szabad Rádió felállítására. November 4-én kezdte meg működését először Szabad Rádió Vác, majd Szabad Rádió Csokonai néven. Hullámhosszát mindig változtatta, hogy leadási helyét ne lehessen megállapítani. Három nyelven sugárzott adásában beolvasták a Kiáltványt, amelyben az ENSZ-től segítséget, valamint gyógyszereket és kötszereket kértek. Azonban november 4-én nincs említés Pogány Sándor naplójában sem a Szabad Európa Rádió adásáról, sem a Csokonai Rádióról. Ő nem állt a főtéren az izgatottan várakozó tömeggel: *„A közgyűlést váci szobámban, a kályha mellett ülve helyszíni közvetítés útján hallgattam, mint ahogy végighallgathatta a világ minden rádióhallgatója.”*

Nem olyan tökéletesen, mintha televízió hozta volna elém a képet, de lélekben és is ott voltam a közgyűlésen.”

A naplóíró az egyes hírek hírértékének igazolásaként, vagy éppen a hazugság bizonyítására rendszerint hivatkozik forrására, arra, melyik rádióban hallotta azt, amiről ír. A legtöbb hivatkozás november 4-én történt, a 74-ből 13 ehhez a naphoz köthető. A legfontosabb hírforrást a forradalmi rádiók jelentették, azok közül is a Szabad Kossuth Rádió, amelyet olykor csak magyar rádióként említ ezen a napon. Rendszeresen hallgatja az Amerika Hangját. Nem véletlen, hiszen ez az adó közvetíti egyenes adásban az ENSZ közgyűlést. Erre hivatkozik legtöbbet a rádiók közül, 15-ször említi meg naplójában. A másik két preferált adó a Londonból sugárzó BBC és a Münchenből sugárzó Szabad Európa Rádió volt, mindkettőre 12-szer utal Pogány Sándor. Meg nem nevezett külföldi adó/k/ra 10 esetben történt hivatkozás. Ha ezek alapján Pogány Sándor rádiózási szokásait vizsgáljuk, egyértelműen az derül ki, hogy a külföldi rádiókat hallgatta, azok információit dolgozta fel. A 74 hivatkozásból mindössze 19 mögött van magyar adás, de ebből a 19-ből 8 forradalmi, szabad adó. Különösen érdekes a külföldi és a hazai adók hírei valóságartamának összevetése Nagy Imre és politikus társainak elrablása apropóján: *„Tegnap hírül adta a magyar Rádió, hogy Nagy Imre és a többiek, akik a Jugo követségen kaptak menedéket, a m. korm. garanciájával hazamehetnek. Ma közlik a külf. rádiók, hogy Nagy Imréék eltűntek. 22 h-kor közölt hír szerint a Jugo követségről a szov. kat. pság-ra vitték N. I.-ét és onnan a „Román Népközt.” területére.”* Bár a három legtöbbet hivatkozott adónak voltak magyar nyelvű adásai, azok mellett más, általa jól ismert nyelveken is hallgatta a rádiót. November 20-án írta: *„Éjjel 2-3 h tájban AH kitűnő orosz nyelvű adása jó összeállításban. Csaknem kizárólag a m. ügygel foglalkozik. 4 h-tól kezdve működnek a szovjet adók.”* Ez a bejegyzés hallatlan hírérségét is bizonyítja.

A másik médium, amelyre hivatkozik, a sajtó. Három hazai sajtóterméket és 16 külföldit említ. Természetesen csak a hazaiak jutnak el valóságosan hozzá, a külföldi sajtótermékekből a rádiók idéznek, vagy számolnak be. Az újságokból vett idézetek még nagyobb különbségre utalnak: a 16 külföldi lapból összesen 23-szor idéz, míg a három hazaiából mindössze 4-szer. Többségükből csupán egyszer emel ki részletet, de vannak kivételek. Háromszor idéz a Pravdából és a Neue Zürcher Zeitungból. Kétszer említi az Új Váci Naplót, a New York Timest és a Nowa Kultúrát. A Pravdát Tito polai beszédének közlése kapcsán bírálja, és mint negatív példát hozza fel Pogány Sándor. A nyugati sajtótermékek közül a kommunista Daily Workert kritizálja, amiért az nem hozta le Peter Fryer *„Bp.-ről küldött tudósításait. Elmondja, hogy X. 26-án érkezett a magyar határra és látta az örömjongást. A kommunista zsarnokság ellen fellázadt magyar nép boldogan üdvözölte a szabadságot. Első riportjában leírta P.F. a mÓvári tömeggyilkosságot, saját szemével látta az ávósok által megölt 80 munkás holttestét. Megírta, hogy egy ávós tisztet a tömeg meglincselte. A szerk. nem közölte. Második riportját Bp.-ről küldte, melyben megírta az utcai harcokat, a szovjet csapatok brutalitását. (70 éves ember hullája zászlóval letakarva.) A cikknek az elolvasását a szerkesztőség a munkatársaknak is megtiltotta. P.F. kijelenti, hogy az orosz beavatkozás jogtalan, brutális és felesleges. = Ebben az interjúban közölteknél komolyabb, objektívebb, és perdöntőbb vallomás nem lehet. = Ezzel az újságíróval szeretnék kezdet szorítani.”* Peter Fryer az eset után kilépett a szerkesztőségből. A pozitív újságírói magatartás mellett a naplóban a negatív nyugat-európai példa is megtalálható; Andre Stílról, a L'Humanité fő-szerkesztőjéről nagyon elítélően nyilatkozott. A politikusokkal szemben elnézőbb volt, mint a sajtó képviselőjével.

A naplóban szereplő személyek köre

A naplóíró érdeklődését jellemzi az általa figyelemmel kísért személyek körének nagysága, illetve a rájuk való hivatkozások gyakorisága. A naplóban 52 külföldi és 35 magyar személy neve található. Ez megerősíti azt a korábbi állítást, hogy Pogány Sándor az általa hitelesnek tartott adatok nagyobb részét a külföldi véleményekre alapozta. Ezeket a véleményeket minden esetben nevesítette is.

A külföldiek zömmel politikusok, kisebb számban újságírók, írók, költők. Az 52 külföldi közül 33-nak a neve csak egyszer szerepel. Egyszer említi az ENSZ közgyűlésen felszólalók zömét. 10 személy neve szerepel kétszer. Köztük van többek között **Golikov őrnagy**, a váci városparancsnok is. **Edent** és **Bulganyint** háromszor, **Sepilovot** négyszer, **Hruscsovot**, és az ENSZ főtitkárát **Dag Hammarskjöldöt** ötször nevezi meg a naplóban. Az ENSZ közgyűlésről szóló bejegyzésekben **Nehru** és **Szoboljev** egyforma hangsúlyt kap, mindkettőt ötször említi. A hivatkozások gyakorisága alapján a két leginkább hangsúlyos külföldi politikus Tito és Eisenhower. Tito neve nyolcszor szerepel. A hivatkozások szóródása – nov. 4. 16. 19. 20-án kétszer, 23. 24. 27. – arra utal, hogy érdeklődésének homlokterébe a polai beszéd és Nagy Imre elrablása kapcsán került. Az Egyesült Államok elnökét, Eisenhower-t tizennégyszer említi Pogány Sándor. Az említések gyakorisága egyenletesebb, mint Tito esetében. Először november 4-én, utoljára január 7-én találkozhatunk a nevével. Nem véletlen a preferált személy, egy nagyhatalom, egy hatalmi tömb vezetője, érthető hát, hogy véleményére, döntéseire odafigyelt a napló írója.

A 35 említett magyar személy között találunk olyan neveket is, amelyek külföldön élő, emigrációba kényszerült politikusokat, újságírókat, írókat mutatnak. Közülük hárman: **Márai Sándor**, **Gallicus (Mikes Imre)** és **Szabó Zoltán** a Szabad Európa Rádió munkatársai voltak ebben az időben. Közülük leginkább Márai Sándor hatása a legjelentősebb, rá négyszer hivatkozik a naplóíró. A 35 magyar személy közül 30 csak egyszer szerepel. Négyszer említi Márai Sándort, ötször **Horváth Imrét**. A három legtöbbet említett politikus: Kéthly Anna (10 említés), Nagy Imre (29 említés) és Kádár János (39 említés). Kéthly Anna, mint emigráns magyar politikus az ENSZ-ben szólalt fel a magyar ügy mellett. A napló írója remélte, hogy a szociáldemokrata vezető törekvései sikerrel járnak, ezért is kísérte figyelemmel tevékenységét. Nagy Imre érdekes módon szerepel a szövegben. November 4-én kilencszer említi őt Pogány Sándor. Csak ezen a napon aktív szereplője a naplónak, a további 20 említés alkalmával csak sorsát követhetjük nyomon. Kádár János a legtöbbet hivatkozott politikus, az érdeklődés középpontjában ő áll; az ő döntései, intézkedései a leginkább meghatározóak.

Ha összevetjük a külföldi és hazai személyek említéseinek gyakoriságát, az első helyen Kádár János áll. Őt követi Nagy Imre, s csak harmadik Eisenhower. Bármennyire meghatározó politikus volt Eisenhower, minden esetben a hazai politikáé az elsőség.

Pogány Sándor következtetései – véleményalkotása – értékrendszere

Pogány Sándor kezdetben csak a tények száraz közlésére szorítkozott. Később egyre többször fűzött véleményt az eseményekhez, elemezve bírálta a történéseket, nézeteket. A napló ez által személyesebbé vált, még többet tudunk meg írójáról.

December 4-én egy váratlan, a személyes sorsát, döntését magyarázó vallomás került bele: „(+ *Manapság mindenütt szóba kerül, hogy miért nem mentünk ki nyugatra. Mindenki szükségesnek tartja megindokolni, hogy miért maradt itthon, miért nem élt az alkalommal. Emlegetik a családot, gyerekeket, lakást, a kis bizonyosságot a nagy bizonytalanság ellenében. Azt hiszem, az igazság az, hogy XI. 4. előtt, amikor még veszélytelenül át lehetett jutni a határon, nem tartottuk szükségesnek, céltalannak láttuk. „Tíz évig kínlódtam itthon, - gondoltuk -, most hagyjak itt mindent, mikor megfordult a világ?”*)

A nevezetes dátum után viszont, amikor rádöbbsentünk, hogy a nagy változást nem adják olyan olcsón és sokunkban felmerült a menekülés gondolata, jelentékenyen megnőtt a vállalkozás kockázata. Őszintén bevallom, hogy engem nem is foglalkoztatott a „menekülés” gondolata, de való igaz, hogy október utolsó napjaiban Győrbe akartam menni. Hogy miért éppen oda? Talán mert a győri rádió közleményei alapján úgy képzeltem, hogy ott kezdődik a kikristályosodás? Vagy csak azért, mert Győr nyugatabbra van Vácnál? Erre ma már magam sem tudok felelni. Csak egyszer jutott eszembe, hogy „mi is kimehetünk volna”, éspedig akkor, amikor megtudtam, hogy Süveges Sanyi, akivel XI. 1-én a temetőbe menet találkoztunk (tök-n volt) másnap, XI. 2-án átment Bécsbe és ott is maradt. Ez persze nem azt jelenti, hogy ha S. S. felajánlotta volna, ki is mentünk volna vele. Egy 30-35 éves ember másképp látja az életet. Ami neki csak egy kalandnak látszik, az nekem, pláne nekünk, életkérdés lenne, talán az utolsó döntő elhatározás az életünkben. Jól van ez így. Az emigráció kérdése 1945-ben volt aktuális, ma már nem az.” Nem csak az ő személyes döntésére jellemzőek ezek a sorok. Az otthonmaradást választók közül sokan gondolkodtak így.

A hazai helyzet első, részletesebb elemzésével a november 15-i naplóbejegyzésben találkozunk. A hangulat lényeges javulásáról írt, amelynek okait a következőkben látta: „1. Tegnap a munkásság vezetői követeléseiről tárgyaltak Kádárral. 2. A sztrájk változatlanul tart. 3. A fegyveres akciók megszűntek. Legfőbb oka talán az az érzés, hogy a m. nemzet talán sohasem volt olyan egységes, mint most. A nép érzi, hogy a szabadságharcban felül maradt. Mindenkinek az az érzése, hogy most kell kiaknázni a győzelmet.” A szovjet bevonulás ellenére még bizonytalannak tűnt a Kádár kormány helyzete. A sztrájktól és a munkástanácsok határozott fellépésétől sokat reméltek. Nem valószínű, hogy Pogány Sándor véleménye merőben eltért volna az általános felfogástól.

A belpolitikai helyzet értékelésében még december 11-én is a kormány politikájának bukását jósolta: „Elképzelhetetlen helyzet: a munkásoknak sztrájkolniuk kell egy olyan kormány ellen, amely „munkás-paraszt kormánynak” nevezi magát. Ez a szembefordulás megpecsételte a kormány és politikája sorsát, ha a feje tetejére áll is.”

December 11-én a kormány beszüntette a Nagy-budapesti Központi Munkástanács működését. A legális tevékenység lehetősége megszűnt. Ezzel párhuzamosan a forradalom hivatalos értékelése is megszületett. A helyzet alakulása január 3-án összegzésre készítette Pogány Sándort. „Magyarországon október 23-án kitört a forradalom. Ez a tény, akárhogy igyekezik a szovjet történelem-hamisítás ezt elkenni. Attól a perctől kezdve, hogy a forradalom leverésére szov. csapatokat hívtak be (vagy hívtak be Kádárékkal) és a „Nyugat” az agresszióra nem reagált fegyverrel, nem lehetett kétséges, hogy megváltozik a forradalom dinamizmusa. (Az előbb „Nyugat”-ot írtam. Ez olyan gyűjtőfogalom, amely kötelezettség és felelősség nélkül használható. Belefér minden, az európai nagyhatalmak, az Amerikai Egyesült Államok, a NATO és az ENSZ, egyszóval mindazok a tényezők, amelyektől segítséget vártunk, vagyis amelyekben többé-kevésbé csalódtunk.) Ahogy a magyar népre alkalmazták a szovjet módszereket, úgy alakult át a forradalmunk fokozatosan. Hangoztathatunk többé-kevésbé romantikus szólásokat (pld. „a m. forr. történelemformáló hatása”, „a Budapesten kilőtt ágyúk golyói Moszkvába találtak bele”, „a világ közvéleményének nyomása”, stb. stb.), nem változtat a tényeken: a „Kádár csoport” és a SZU az ENSZ határozatait semmibe vette, épp úgy, mint a nép kommunista-ellenes hangulatát, s a hatalom birtokában szabotálja a „vívmányokat”, sőt visszacsinál mindent, amit csak lehet. A MDP cégéret átfestették, statáriálisan ítélik meg, az ávosok a „tiszti” alakulatokban működnek, a forr. munkástanácsok léte csak fikció. Vegyük ehhez a cirkuszhoz hozzá a nagy bűvészműtávját: az egységes nemzet akarátát kifejező forradalomból Moszkva ellenforradalmat csinált, és az elnyomó, reakciós, „Kádár csoport” forradalmi munkás-paraszt kormánynak nevezi magát.” Helyzetmegítélése egy politikailag iskolázott, nemzetközi helyzetet ismerő embert sejtet. Eltűnt a korábban még meglévő reménykedés, maradt a tényszerű, a realitásokat alapul vevő elemzés és következtetés. Január 5-én egy kormányrendelet a halálbüntetést kiterjesztette

a sztrájkolóokra és a sztrájkra való felbujtásra is. Néhány nappal később már egy reményvesztett, kiábrándult Pogány Sándor jegyezte a következőket naplójába: „*Ambrus Zoltán írja: „Milyen szegényes kifejezések! ... Micsoda dadogássá válnak szólamaink, mihelyt az élet színeinek gazdagságáról, az emberi gondolkodás kincseiről, vagy az egyéniség értékéről van szó”. Hozzátehettem volna: vagy amikor az emberi becstelenség feneketlenségéről, a butaság határtalanságáról van szó. Valóban, csak dadogunk, amikor jellemezni akarjuk a minden képzeletet felül múló szovjet – magyar hazugság képtelenségét. A sajtójuk és rádiójuk egész nap azt harsogja, hogy szabadságharcunk ellenforradalom volt – és a „Kádár csoport” nevezi magát forradalminak. Hát lehet ellenforradalom az az alulról jövő fegyveres felkelés, amely a fennálló népellenes hatalmat meg akarja dönteni? És „forradalmi” lehet az a „kormány”, amelyet egy idegen nagyhatalom inváziós hadserege ültetett a nép nyakára, és amely mereven elzárkózik a nép jogos követeléseinek teljesítése elől? A hazugságnak erről a fantasztikus szemérmelenségéről már nem lehet vitatkozni. Nem lehet felháborodni. Nem lehet felmérni, mert meghaladja a gondolkodásunkat szabályozó mértékeket. Valóban szegényesek a kifejezések, ha jellemezni akarjuk pld. a Kádár – csoport” „kormány-programját”, vagy a Hruscsov - féle parancskiadás zárónyilatkozatát. Erre csak a forradalom lángjának újabb fellángolása adhatná meg a választ. Ezt maguk Kádárék is tudják, azért foglalták el régi posztjaikat a szovjet tankok Bp. utcáin. Így fojtja el az ellenforradalom megnyilatkozását egy forradalmi kormány! Erről már nem lehet józan érvekkel és komolyan beszélni. A kritika csak közhellyekkel él és dadogássá válik.” Külön érdekessége a bejegyzésnek, hogy a forradalom marxi meghatározását veti egybe a kádárral, így még inkább megerősíti a helyzet kétségbeesett abszurditását. Az ideológia ilyen módon való kicsavarásával igyekszik valamelyest legitimálni a helyzetét a kormány, de nyilvánvaló, hogy más az eszme és más a gyakorlat, ha a hatalom megszerzéséről és megtartásáról van szó.*

Magát a forradalmat, a forradalom eredményét Pogány Sándor másban látja: „*Mindenki azt kérdezi a másiktól: hogyan látod a helyzetet? Ha ezt a kérdést magamnak adom fel, csak az érzéseimre hallgatva adhatom meg a választ. Úgy érzem (különben ezt látom is), hogy a magyar forradalom fegyveres és tömeg-cselekményekben megnyilvánuló első szakasza lezárult. Eredményei kétségtelenek. Befelé megeremtette a nemzeti egységet és visszaadta a nemzet öntudatát, megerősítette azt a hitünket, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak”. Nagykorúak lettünk, akik jogosan követelhetjük, hogy magunk irányítsuk a saját sorsunkat. Kifelé: bizonyítékot szolgáltatunk, hogy a magyar nép gyűlöli a szovjet-orientációt. Ezt sajnos nem lehetett vértelenül közölni a világgal.”*

Politikai elemzőképessége egyre tisztább, érdekesebb következtetéseiben jelenik meg. Különösen így van ez, amikor a hazai történéseket világpolitikai összefüggésekben vizsgálja meg. A szovjet politika értékelésében sem szorítkozik csupán a negatív jelzők használatára, igyekszik elemezni a helyzetet. Nagy Imre és politikustársainak elrablását követően írja: „*Nem a hűségese van a hangsúly, jellemtelen szerződő feleknél megtörtént máskor is. A szovjet alávalósága sem volt kétséges. Lényeges azonban az, hogy ezzel a minden kritikán aluli lépéssel a szov. l. tudára adja a világnak, hogy a Kádár „kormány” nem kormány, 2. hogy nem zavarja a szov-jugo viszony esetleges megromlása, 3. hogy kommunizmust csak sztálini módszerekkel lehet csinálni.”*

A legérdekesebbek azok a november végi, december eleji bejegyzések, amelyekben a korabeli nagyhatalmi erőviszonyokat elemezve megpróbál a jövőre vonatkozó következtetéseket levonni. November 28-án egy beszélgetés kapcsán fejt ki erről a nézeteit: „*Beszélgetés K. Ferivel. Szerinte a 2 lehetséges eset: a SZU 1. vagy ki akarja robbantani a III. világháborút, amíg Nyug. No még nincs teljesen felfegyverkezve, vagy 2. módot keres arra, hogy belső katasztrófa nélkül visszavonulhasson. – ad. 1. nem hiszek benne. Legfeljebb a látszatot kelti, hogy zsarolhasson. Politikailag reá nézve igen kedvezőtlen időpontban indítana háborút, hiszen a „m ügy” óta úgyszólván az egész világ közvéleménye ellene van. Mit nyerhetne egy háborúval, hiszen ha egy Európára korlátozott akcióval kezdeti katonai sikert érhetne is el, az egész világot nem verheti meg. Egyéb kedvezőtlen tényezők: az „ötödik hadoszlopok” ereje nagyon*

problematikussá vált, a csatlósállamok hadseregére a lengyel és magyar példa után nem számíthat, az ázsiai államok rokonszenvét eljátszotta; és Kína a nagy kérdőjellel! Sokkal valószínűbbnek tartom a 2. kombinációt. A SZU nyilván tisztában van a helyzetével. A világ forradalmasításának gondolata csődöt mondott, de még maga az egész marxista-bolsevik kísérlet is. Ez kétségtelen. A probléma most a felszámolás. Erre mondta Churchill 5 évvel ezelőtt, hogy: „most kell adni a SZU-nak, hogy presztizsének megóvásáért visszavonulhasson”. A nyugatiaknak sem érdekük, hogy a SZU helyén egy világpolitikai vacuum keletkezzék. Talán ezt célozza a nyugatiak politikája, amikor háború nélküli nyomással – és az összes jelszavak és béke szövegek engedélyezésével – akarják visszavonulásra kényszeríteni. Persze mi, akiknek torkunkon a kés - szeretnők, ha a nyomás erősebb, a visszavonulás pedig gyorsabb lenne. De a világ betegsége több mint 10 éves, az operáció pedig túlságosan kockázatos ahhoz, hogy máról – holnapra végrehajtható legyen.”

A jövő az általa leginkább lehetségesnek tartott forgatókönyv szerint egy aranykort hoz majd, melynek bekövetkeztében a magyar forradalomnak jelentős szerepe volt. December 21-én ezek a sorok kerülnek a naplóba: „De bebizonyosodott az is, hogy a SZU-nak a csatlósállamok hadseregei (legalábbis a le. és a m.) nem szövetségesei, hanem inkább ellenségei, vagy mondjuk harcértékük erősen kétséges. Ismétlem: érzésem szerint a „magyar ügy” csak előjátéka volt annak a világtörténelmi folyamatnak, amelynek most szemlélhetjük a kibontakozását. Megkezdődött a dráma első felvonása. A drámai összeütközés minden eleme adva van és a színpadon ágáló szereplőkre hárul a nagy feladat és felelősség, hogy a feszültség kirobbanását elkerüljék. De elkerülik, mert a felek csak fenyegetőznek, de egyik sem akar háborút. Egy nagy alku fog elkezdődni, egy óriási méretű diplomáciai hadjárat. Ezt – egészen vagy vonalban – a következőképpen képzelem:

A SZU fokozatosan szabadjára engedi a csatlós államokat.

A SZU-ban megbukik a bolsevizmus, egyes részek a SZU-ból kiválnak.

A világ újjárendezése. Aranykor.

(Ez az elgondolás persze „terminus nélkül” érvényes. Amíg a világ „elérkezik odáig” több évtized telik el. Vagy ki tudja?)”

A jóslat bekövetkezett. Valóban több mint három évtized kellett ahhoz, hogy átrendeződjön a világ. Pogány Sándor azonban ezt már nem érthette meg. Számára a történet másként zárult.

Összegzés

Pogány Sándor naplója fontos történelmi forrás. A dokumentumokra épülő tanulmányok által közvetített valóság mellett létezik több, az egyes emberek által megélt valóság is. Ez utóbbiak megismerésében lehetnek fontos források a naplók. Míg az '56-os naplók, emlékiratok többsége a forradalom eseményei időszakában született, Pogány Sándor írásából a szovjet megszállást követő időszokról kapunk képet egy politikailag iskolázott – ám az eseményeket csupán szemlélő-elszenvedő, de nem alakító – ember szemüvegén keresztül. A dokumentált időszak önmagában is egyedivé teszi, kiemeli a művet a korszak hasonló célú írásai közül. A párhuzamba állított világpolitikai és a helyi – különösen ez a napló értékes része – eseményeken túl arról kaphatunk képet, hogyan élte, élték meg ezt az időszakot a kortársak. Mekkora lehetett a rálátásuk az események mögött húzódozó politikai döntésekre, mikor szembesültek azzal a ténnyel, hogy szabadságharcuk elbukott. Megtudhatjuk, hogy a hatalmas információéhséget melyik kommunikációs csatornák csillapították, honnan és hogyan juthattak hírekhez. A külföldi rádiók magyar nyelvű adásai elsődleges forrást jelenthettek még azok számára is, akik nem beszéltek idegen nyelveket, ugyanakkor az iskolázottabb, nyugati nyelveket ismerők lehetőségei – legalább is rövid időre – még nagyobbak voltak. A hazai hivatalos híreket és a piaci „szóbeszédet” összevethették a nyugati rádiók által sugárzott hírmagyarázatokkal. A gyakran ellentmondó állításokat mérlegelve alakították ki a saját álláspontjukat. Ezt tette Pogány Sándor is.

1. melléklet
A naplóban szereplő, meghallgatott rádióadások

	Forrad.-i rádiók	Magyar Rádió	Amerika Hangja	London BBC	Szabad Európa Rádió	Wien	Francia Rádió	„külföldi Rádiók”	Moszkva (magyar adás)	Csehszl. adás	összesen
Nov. 4.	**** ****		**	*		*				*	13
Nov. 5.			*								1
Nov. 6.			*	*							2
Nov. 7.											
Nov. 8.									*		1
Nov. 9.											
Nov. 10.											
Nov. 11.											
Nov. 12.		*									1
Nov. 13.											
Nov. 14.			*		*						2
Nov. 15.					*						1
Nov. 16.		*									1
Nov. 17.		***	*		*			****			9
Nov. 18.											
Nov. 19.							*				1
Nov. 20.			*		****				**		7
Nov. 21.				**							2
Nov. 22.					*						1
Nov. 23.		*						*			2
Nov. 24.			*		***						4
Nov. 25.											
Nov. 26.											
Nov. 27.											
Nov. 28.											
Nov. 29.											
Nov. 30.			**	*							3
Dec. 1.		*									1
Dec. 2.		*	*					*			3
Dec. 3.			*		*						2
Dec. 4.								*			1
Dec. 5.		*									1
Dec. 6.											
Dec. 7.											
Dec. 8.			*	*							2
Dec. 9.		*		*							2
Dec. 10.											
Dec. 11.				*							1
Dec. 12.											
Dec. 13.		*									1
Dec. 14.				*				*			2
Dec. 15.								*			1

	Forrad.-i rádiók	Magyar Rádió	Amerika Hangja	London BBC	Szabad Európa Rádió	Wien	Francia Rádió	„külföldi Rádiók”	Moszkva (magyar adás)	Csehszl. adás	összesen
Dec. 17.				*							1
Dec. 18.			*	*				*			3
Dec. 21.											
Dec. 23.				*							1
Dec. 26.											
Jan. 3.											
Jan. 4.											
Jan. 5.			*								1
Jan. 7.											
Jan. 9.											
Jan. 10.											
Jan. 14.											
Jan. 23.											
Márc. 22.											
összesen	8	11	15	12	12	1	1	10	3	1	74

2. melléklet
A naplóban szereplő sajtótermékek

	Magyar lapok	Angol lapok	Amerikai Lapok	Jugoszláv lapok	Francia lapok	Nyugat német lapok	Lengyel lapok	Svájci lapok	Szovjet lapok	Külföldi lapok	összesen
Nov. 4.	*										1
Nov. 5.											
Nov. 6.						*					1
Nov. 7.											
Nov. 8.											
Nov. 9.											
Nov. 10.											
Nov. 11.											
Nov. 12.											
Nov. 13.	*										1
Nov. 14.											
Nov. 15.	*							*			2
Nov. 16.											
Nov. 17.											
Nov. 18.											
Nov. 19.									*		1
Nov. 20.		*	*						**	*	5
Nov. 21.				*					*		2
Nov. 22.								*			1
Nov. 23.											
Nov. 24.							***			*	4

	Magyar lapok	Angol lapok	Amerikai Lapok	Jugoszláv lapok	Francia lapok	Nyugat német lapok	Lengyel lapok	Svájci lapok	Szovjet lapok	Külföldi lapok	összesen
Nov. 25.											
Nov. 26.											
Nov. 27.											
Nov. 28.											
Nov. 29.											
Nov. 30.											
Dec. 1.					*						1
Dec. 2.											
Dec. 3.							*				1
Dec. 4.								*			1
Dec. 5.											
Dec. 6.											
Dec. 7.								*			1
Dec. 8.											
Dec. 9.											
Dec. 10.											
Dec. 11.											
Dec. 12.											
Dec. 13.											
Dec. 14.											
Dec. 15.											
Dec. 17.											
Dec. 18.			*								1
Dec. 21.											
Dec. 23.		***									3
Dec. 26.	*										1
Jan. 3.											
Jan. 4.											
Jan. 5.											
Jan. 7.											
Jan. 9.											
Jan. 10.											
Jan. 14.											
Jan. 23.											
Márc. 22.											
összesen	4	4	2	1	1	1	4	4	4	2	27

3. melléklet
A naplóban szereplő, hivatkozott újságok

Újság neve	Hivatkozások száma
Daily Worker	1
Der Abend	1
Economist	1
Érdekes Újság	1
L'Humanité	1
Neue Zürcher Zeitung	3
Népszabadság	1
New York Times	2
Nowa Kultura	2
Nowe Drogi	1
Pravda	3
Sunday Times	1
Tablet	1
Tribune de Geneve	1
Új Váci Napló	2
Zycie Warszawa	1
„Belgrádi lapok”	1
„Külföldi lapok”	2
„Szovjet sajtó”	1

**Pogány Sándor (1892 – 1972) m. kir. honvédezeres naplója
1956. nov. 4-től 1957. jan. 23-ig, március 22-i utószóval**

1956. XI/4. Vasárnap

6 h 24' MR⁹ Nagy Imre bejelenti az orosz támadást és kéri az ENSZ segítségét.

7 h 25' AHW¹⁰. A BT¹¹ az ausztrál Ur javaslatára félórán belül összeül.

8 h 15' A magyar írók segélykiáltása.

8 h 20' A MR elhallgat.

9 h 5' Szk?¹² Bp. körül több mint 1000 orosz tank

Kádár János ellenkormányt alakított.

9 h 10' Szk? Magyar himnusz

9 h 20' Szk magyarázat az eseményekről és Himnusz

Az ENSZ Bt 9 h-kor összeült. X? terjesztette elő a jelentést... Himnusz (9 h 30')

SzU¹³ tudatosan készült a háborúra és a SzU. a tárgyalásokkal csak időt akart nyerni.

-
- 9 Magyar Rádió
10 Amerika Hangja Washington
11 Biztonsági Tanács
12 Szabad Kossuth Rádió
13 Szovjetunió

Hercegprímás reméljük nincs elg.-ünk, mi is békében akarunk élni mindenkivel „a hatalmas SZU-val is”. Az alatt a szov. 14 hs¹⁵ körülzárta Bp.-i és a magyar városokat.

10 h Szk. Reggel a szovjet csapatok elfoglalták a Parlamentet, ahol N. I és kormánya ülésezett. Dunántúl több városában a harc folyik.

Hírek: 5 h-kor a főváros lakossága ágyúzásra ébredt, amit a szovjet csapatok a budai hegyekből indítottak. = A Katonai tárgyaló küldöttség tagjai nem tértek vissza. = Az amerikai követség Mindszentynek menedékjogot nyújtott. =

11 h 35' Szk Hírekben új mondat: A SzU a javaslatot megvétózta, így az a közgyűlés elé kerül, ennek összeülésének időpontja még nem ismeretes. Csepelen és Kőbányán még tartják magukat a szabadságharcosok.

5 h 20' N. I.¹⁶ bejelentése a tárgyalásról

5 h 56' N. I. felhívja a magyar katonai küldöttséget térjen vissza

8. 07 A MR beszüntette adását

8 h 30' Dunapentele¹⁷ N.B. közli a támadást, felhívja az egész nemzetet ellenállásra. A harc lehet súlyos, de nem reménytelen.

12 h 30'Szk Hammarskjöld¹⁸ összehívja az ENSZ közgyűlést magyar idő szerint éjjel 2 órára. (Jugoszláv delegátus az összehívást támogatta)

T.u-R szovjet kézen.

Népszabadság c. lap még ma de. táviratozott ellenállást jelent.

Almásfüzitő szovjet ejtőernyősök

Balatonszabadit megszállták és felhívják az ellenállókat megadásra.

Harcok Komárom, Celledömölk, Dunaföldvár, Szokolya (kimenési tilalom, fegyver beszolgáltatás, stb.)

13 h 25' Lehet, hogy az ENSZ közgyűlés nem éjjel 2 h-kor, hanem hamarabb, talán 22 h táján ül össze.

Vör Ker¹⁹ Svájc 7 h, 12h 30', 16 h 21 h 30' üzeneteket közvetít.

13 h 45' Csehszlovák adás 400 m Magy. Kom. Kiáltvány²⁰

14 h 10' 25 m-en²¹ Az új kormány kiáltványa

18 h 20' Rádió Rajk²² 21 h, reggel 9 h, 1/2 7, (25 m)

Wien 22 h 15' Riport 19 h hírek

19 h 50' Máray Sándor²³

20 h 20' AH

London²⁴ óránként

=====

14 Bizonyos, a szerző által használt rövidítéseket az érthetőség kedvéért nem használom.

15 hadsereg

16 Nagy Imre

17 Dunapenteleléről sugárzott a Szabad Rákóczi Rádió.

18 Dag Hammarskjöld (1905–1961) svéd politikus, az ENSZ főtitkára volt 1953 és 1961 között.

19 Vörös Kereszt

20 Magyar Kommunista Kiáltvány

21 Szolnokról, a Kossuth rádió hullámsávján sugárzott adás

22 Egyike volt a legtovább sugárzó forradalmi rádióknak.

23 Helyesen: Márai Sándor (1900–1989) író, költő, 1948-ban emigrált. Az 1956-os forradalom idején New Yorkban élt. 1951 és 1968 között (Candidus néven) a Szabad Európa Rádió levelezője volt.

24 BBC adása

10 h 30' Elnök Ortega²⁵ (Chile)

Lodge²⁶ 1 tüzet szüntess

2 kivonulás

Szob.²⁷ Tiltakozik. Belügy! Mellébeszél

Walker²⁸ (Ausztrália) Nem belügy, hanem az abbani beavatkozás. Békeszerződés megsértése.

Elhalasztották tegnap a tárgyalást, mert Szoboljev közölte, Bp.-en tárgyalás folyik.

Nem kétséges Magyarországnak joga van a szabadsághoz.

„Szó” (Dél-Afrika) SzU megsértette az ENSZ alapokmányát. Nincs belügyről szó, hanem durva beavatkozásról. Ezt Szob. nem tudta érvekkkel megcáfolni. 24 órával ezelőtt elismerte Nagyot,²⁹ most tagadja illetékességét.

Tárgyrendi vita a sorrendről.

Szavaznak: kívánják e tárgyalni a magyar ügyet.

53 mellette

7 ellene

7 tartózkodik

(Peru) Taps, mert nem tud lelkesedni semmi erőszakos ténykedésért. Szabadságharc, bátorság, lelkesedés. A kormányt a magyar nép támogatta, de a SZU beavatkozott. Békeszerződés, alapokmány, Varsói Paktum. A békeszerződés biztosított minden emberi jogot. Komédia - kormány. (Nagy taps)

(Norvégia) Hansen.³⁰ Szob.

Lodge Tudomásomra jutott, a SZU megindította a támadást. Foszforos lövedéket égették magyar asszonyok és gyerekek testét. Csalás, brutalitás. A SZU-nak ezt a cinizmusát soha sem tudjuk elfelejteni.

Norvég kijelentette, a szovjet csapatokat nem erősítették meg és nem is fogják. Katonai erejével Mo. megsemmisítésére tör. Hivatkozik a bejelentésre: tárgyalások folynak. Elmúlt napok eseményeit foglalja össze. Közben idézi a moszkvai zárkör, N. I. kormányát támogatja a m.³¹ nép. Lengyel támogatás. Tito is kifejezte reményét. A jugoszláv nép gratulál N. I.-nek.

Cseh: N. I. programja megfelel a magyar nép érdekeinek. Időrendi felsorolás a magyarországi közlésekről. N. I. 5 pontos panasza. Követeli, azonnal lépjen közbe, mi történt? Szovjet hadsereg hagyja el Magyarországot. Polemizál a SZU-val. Támogat elveket, de nem tartja be. Ígéretei üresek. Kérdéseket tesz fel a SZU-nak. A m. n.³² biztos lehet, az USA a magyar ügyet úgy tekinti, mint a sajátját. (Eisenhower³³ levele) Bulgária. Reméli, az ENSZ úgy intézi az ügyet, hogy a magyar szabadságharcosok meg lesznek elégedve.

Olivieri ellentengernagy (Argentina)

Súlyosan szenvedne az ENSZ tekintélye, ha egyes nemzetek úgy éreznék, hogy elhagyták őket. Egy ősi nemzet követeli a szabadságát, melyet egy hatalmas nemzet vérbe fojtott (Nehéz a fordítás másodkézből a bemondónak)

25 Rudecindo Ortega Masson (1889–1964) Chile képviselőként vett részt az ENSZ munkájában.

26 Henry Cabot Lodge (1902–1985) 1953 és 1960 között az USA-t képviselte az ENSZ-ben.

27 Arkagyij Alekszandrovics Szoboljev (1903–1964) 1955 és 1960 között a Szovjetuniót képviselte az ENSZ-ben.

28 Dr. E. Ronald Walker Ausztráliát képviselte az ENSZ-ben.

29 Nagy Imrét

30 Hans Christian Svane Hansen (1906–1960) dán szociáldemokrata politikus. 1955 és 1960 között miniszterelnök, ugyanakkor 1958-ig külügyminiszter is.

31 magyar

32 magyar nép

33 Dwight David Eisenhower (1890–1969), az USA 34. elnöke 1953 és 1961 között.

Szob. (oroszul)
(Amíg a fordítás elkészül „hírek”)
Eisenhower nyilatkozata
1 Kivonás
2 Önrendelkezés kormány formájára

Mo-gal. kapcsolatban bizonyosan történnek más intézkedések is.

Szob. beszéde után
Spanyolország. Röviden beszél / a jelenlévőkben már kialakult a vélemény. Dicsőséges tettek.
Országgyűlési képviselő jelentette be itt az új magyar kormány alakulását! Bábkormány.
Nem avatkozik bele, hogyan élnek a SZU-ban, de tiltakozik, a SZU beleavatkozzon katonailag.
Teljes erővel befolyásolja a javaslatot.

Kanada (Pearson³⁴) A történelem egyik legnagyobb drámája. Becsapás. 10 éves terror és nyomor nem volt elegendő, ezt a SZU nem akarja elismerni. „Rendkívül súlyos szavakkal ítéli el”. A SZU hamissága, melynek SZU tanújelét adta, megsértette az ENSZ alap gondolatát. Ooh yes, ooh yes! Utolsó alkalom!

0 h 35' Viharos taps. Olaszország (Vitetti)³⁵ mély megindulás. (Taps!) Nemcsak a m. szab-ért³⁶ haltak meg, hanem a miénkért is.

Rendkívül heves szavakkal ítéli a SZU-t „megvetés”, becsapás.

(Angolul beszél olaszos hadarással, de folyékonyan és temperamentummal. Hallatszik rajta a belső meggyőződés.) Többször taps. Maró gúny.

1848-as hasonlat. (Vih.³⁷ taps) Minduntalan hosszú vih taps. Kötelessége megszabadítani Mo-t a szenvedésektől.

Domenica

0 h 50'

1956. november 5. hétfő

A legmerészebb fantáziát is túlszárnyalják az események. Megtörtént, amitől mindenki tartott, de senki sem hitt aminek valóságos és ilyen banális bekövetkezésére senki sem gondolt. A szovjet a „m. kormány” kérésére beavatkozott.

Ugyanilyen fantasztikus az orosz büntény reakciója. Nagy Imre tegnap 6 h 24'-kor jelenti be a világnak az agressziót és 16 óra múlva New Yorkban Sr. Ortega, Chile kiküldöttje megnyitja az ENSZ záró közgyűlést, melynek egyetlen pontja: határozat hozatal a Magyarország ellen intézett szovjet agresszió ügyében. De ez a 16 órás késés is csak azért keletkezett, mert a félórán belül összeült Biztonsági Tanács határozati javaslatát a szovjet képviselő Szoboljev megvétőzte.

A közgyűlést váci szobámban, a kályha mellett ülve helyszíni közvetítés útján hallgattam, mint ahogy végighallgathatta a világ minden rádióhallgatója. Nem olyan tökéletesen, mintha televízió hozta volna előttem a képet, de lélekben és is ott voltam a közgyűlésen.

34 Lester B. Pearson (1897–1972) 1948 és 1957 között Kanada külügyminisztere, az ENSZ közgyűlésében Kanada küldöttje.

35 Leonardo Vitetti olasz politikus, Olaszországot képviselte az ENSZ-ben.

36 magyar szabadságért

37 viharos

(20 h-kor) AH riportjából: Amikor az ENSZ közgy.-ben az államokat egyenként felhívták szavazásra. „La Hongrie est absente” A hivatalos Mo hiányzott, de az egész m. nemzet ott volt a tárgytérben, ebben a tragikus órában. Persze a határozat nagy csalódást keltett. (sóhivatal!) A magyar nemzetnek ma nem rokonszenvre, nem elismerésre, hanem fegyveres segítségre van szüksége. Nemzetközi ENSZ-csapatokat vártak, nem pedig a SzU-hoz intézett felhívásokat, amelyekre az rá se hederít.

== Kéthly³⁸ Anna Amerikában.

1956. november 7. szerda 6. kedd A tévedés is a hangulat jele.

Mondják, hogy a tü. lakt.³⁹ katonái boldog-boldogtalannak kiosztották a készleteket és megy mindeki, amerre lát. Az országutakon valóban csoportosan vándorolnak fegyvertelen m. katonák.

A homokbánya melletti lösz. rakt.⁴⁰ is örizetlenül maradt.

Senki sem dolgozik. A Kádár-kormány biztatásai ellenére a sztrájk tart. A város végén csoportokban állnak a „dolgozók” és híreket várnak. Állítólag Bp. egyes részein és a Dunántúlon még vannak ellenálló csoportok. Közellátási zavarok, a boltok előtt hosszú sorban állnak a vásárlók. Tanítás nincs, az iskolák zárva.

Állítólag: vasárnap a piacon egy paraszt asszony 6 Ft-ot kért a tojás db-jáért, mire a vásárló belerúgott a kosárba és a tojások szanaszét estek, összetörték.

Ma egy éve ihyenkor nagy díszszemle volt a Sztálin szobor előtt. (Holnaphoz egy évre!)

Ma elnökválasztás az USA-ban. (AH: még az elnökválasztás híreit is kiszorította az USA lapokból. Az első oldalakat a m.országi hírek foglalják el.

Erről jut eszembe: a nyugtém⁴¹ „Der Abend” tegnapi száma 8 oldalon foglalkozik Mo-gal.

Mondják: kézzel írt plakátok a városban: nem tesszük le a fegyvert, amíg 1 szovjet katona van az országban.

Mondják: a hazafelé vándorló katonákat leszerelték, katonakönyvükbe bevezették a leszerelést.

Polgárörök (nemzetörök) katonai egyenruhát kapnak.

22 45' Fontos esemény:

1. Eisenhower visszautasítja Bulgaryin⁴² ajánlatát a közép-keleti beavatkozásra.
2. Nehru⁴³ nyilatkozata, melyben elítéli a Magyarországot (és Egyiptomot) elleni agressziót.
3. Pakisztán az ENSZ-bez: közgyűlés elé javaslata

Mo-n a harc beszünt.⁴⁴

Szov csapatok kivonása

Nemzetk.⁴⁵ ENSZ csap-ok rendőri szolgálata

Ellenőrzött, szabad választások

---

38 A szerző következetesen rosszul írta a nevet „Kéthly”-nek (1889–1976), szociáldemokrata politikus.

39 tüzér laktanya

40 löszraktár

41 nyugatnémet

42 Nyikolaj Alekszandrovics Bulgaryin (1895–1975) 1948-tól 1958-ig az SZKP KB Elnökségének tagja. A Sztálin halálát követő hatalmi harcban Hruscsovot támogatta. 1955–1958-ig a minisztertanács elnöke.

43 Jawaharlal Nehru (1889–1964) 1947 és 1964 között India miniszterelnöke.

44 harcok beszüntetése

45 nemzetközi

AH ma esti adása szerint Bp.-en és a Dtúlon⁴⁶ egyes helyeken a harc még tart.

1956. november 7. szerda

A naptár piros betűs ünnepet jelez; hol vannak az ünneplő tömegek?

10 h. Események

Eisenhowert „elsöprő többséggel” újra megválasztották az USA elnökévé.

Ma délutánra a magy ügyben összehívták az ENSZ közgyűlését.

Hangulat. Bizonytalanság, idegfeszültség. A város végén munkáscsoportok várják a Bp.-i híreket, de hiába. Időnként szov. pckocsik⁴⁷ száguldanak át a városon, nyomukban rém- vagy álhírek.

Szabó Zoltán⁴⁸ (London) BBC. 22h.

A világ közvéleménye

A szov. helyzetének megváltozása a világpolitikában.

A kommunizmus belső válsága

1956. november 8. csütörtök.

Csüggedt hangulat.

Belső események. A harc folyik Bp., Mecsek, Dpentele,⁴⁹ Csepel, Bakony, Borsod, stb.

A munka szünetel.

Külső események. Különböző tüntetéseken kívül, ma ENSZ közgyűlés.

Szinte elképzelhetetlen, hogy a világ közvéleményének eddig elképzelhetetlenül szovjetellenes megnyilatkozásai eredménytelenül maradjanak. Valóságos magyar-láz tört ki a világ minden részén. De mit segít mindez a szerencsétlen magyaron? Márai Sándor szerint a magyar ügy nem veszett el, nem szabad csüggedni.

Moszkva m. adásából:... ekkor ellenforradalmi, fasiszta hordák özönlöttek be Mo-ra... - Úgy lát-szik még a legnyilvánvalóbb hazugságok ellen sincs fegyver.

ENSZ közgyűlés

Szabó János: a szovjet csapatok magyarországi akciója Magyarország belügye!

1956. november 9. péntek

A gyári munkástanács intézkedésére ma kifizették gyárunkban a X. járandóságot.

A hangulat egyre csüggedtebb, amit főleg az ENSZ tehetetlensége okoz. A BBC szerint a folyamatban lévő (mára halasztott) közgy-nek⁵⁰ két meglepetése van. 1. Jugoszlávia állásfoglalása és 2. az ázsiai országok szov.ellenes új orientációja. A csatl.⁵¹ államok közül csak Lo⁵² mutatott enyhe elhajlást, de a javaslatot ellenzi.

---

46 Dunántúlon

47 szovjet páncélkocsik

48 Szabó Zoltán (1912–1984) szociográfus. 1949-ben Angliába emigrált és a Szabad Európa Rádió munkatársa lett. 1956-ban ő tájékoztatta az angol közvéleményt a magyarországi eseményekről és a magyarokat azok angliai visszhangjáról.

49 Dunapentele

50 közgyűlésnek

51 csatlós

52 Lengyelország

1956. november 10. szombat

Gyári őrsegen 6-18 óráig. Itt aránylag csendes nap. Szov. tartálykocsi-oszlopok járnak Máriaudvarra üza-ért.⁵³

= Munkásasszonyok fűt-fűt megvásárolnak a boltokban. „Mi van abban a dobozban” – kérdi az egyik. „Szalakáli” „Adjon abból is.” „Mennyit?” „Mindegy.”

A lóápolónk meséli: „Adtam az asszonynak 1000 Ft-ot, hazahozott belőle 30-at. Sorba állt a textil-bolt előtt én meg a Keravill előtt bicikligumit vettem 100-ért.” =

Általános hangulat. Elkeseredés az ENSZ tehetetlensége miatt.

Külföldi hír. Az ENSZ rk.⁵⁴ közgyűlése a „magyar ügyet” az ENSZ rendes közgyűlése elé utalták. Legközelebb hétfőn, 12-én tárgyalják az ügyet.

(Belgrádi jelentés: szov. vezető emberek érkeztek Bp-re, hogy a Kádár-kormánnyal „tárgyaljon”).

1956. november 11. vasárnap

Kádár János kiáltványa. A hazugság-lemez. A Nagy Imre féle „engedmények” töredékei. Kéri a nemzet együttműködését. Egyébként fenntartja a diktatúrát. Bevallja: a „nép uralmának” megmentésére csak egy mód volt lehetséges, a szov. csap.-ok bevetése.

A m. korm. válaszolt az ENSZ főtítkáranak: Az ENSZ megfigyelők bebocsátását „meggondolás tárgyává teszi.”

Egy londoni ENSZ-barát gyűlésén McArthur⁵⁵ (ha jól értettem) professzor mondja (remek beszédében). A nagy nemzet 99 %-a segítséget kért Nyugattól – nem kapott. Elnyomás (1 %) segítséget kértek a kelettől, és - kaptak. Szégyelljük magunkat.

1956. november 12. hétfő

6-18 h őrszolgálat a gyárban.

Párttitkár méltatlankodva, sőt felháborodással említi a néphadsereg viselkedését.

Ma este ENSZ közgyűlés. 35 km

17 h Egy szovjet pc⁵⁶ oszlop megszállja Vácot.

Szovjet parancsnok felhívása fegyver lerakásra, ellenkező esetben „a várost lövetni fogja”.

Néptelen utca, komor hangulatú este.

(21 h. M. rádió: Pest m.⁵⁷ rend, Vác kivételével)!

1956. november 13. kedd

Mindent meg lehet szokni. A megszállás szégyenét megaláztatását és aggodalmát is. A ködös reggelben asszonyok sorban állnak a bolt előtt, az utcasarkon pedig férfiak csoportokba verődve tárgyalják az eseményeket. Gyerekek mennek „megnézni a ruszkat”. Utóbbiak beszélgetve kérdezik: hol vannak a fasiszták, hol van a „nagy tenger”?

Déltájban a tegnap érkezett pc oszlop felkerekedett és Bp. irányába eltávozott. Incidens nem volt. Az Új Váci Napló már üdvözli a szovjet csapatokat, a Népköztársaság „szövegségeit”.

l. Hír. A Kádár korm. megbeszélést folytat Nagy Imrével.

---

53 üzemanyagért

54 rendkívüli

55 Douglas H. MacArthur (1909–1997) amerikai diplomata, 1956-ban tanácsadóként dolgozott az USA külügyminisztériumában.

56 páncélos

57 megye

*Szovjet küldöttség (12 vezető ember) érkezik Bp-re (nincs megerősítve)
Kéthly Anna kéri megbízottként elismerését az ENSZ-be.
ENSZ ügyrendi bizottsága⁵⁸ a m. ügyet tárgyalásra tűzte, amit Eden⁵⁹ intézett.
Az Atlanti hsz-pk-a⁶⁰ a Bulgaryin-féle fenyegetésre: rakétafegyver bevetését azonnal megtorolná a Ny.⁶¹ (Grunther tbk)⁶²
Rokoszovszki⁶³ lemondott.*

1956. november 14. szerda

A tegnapi „Hírek”-hez:

ad. 1 AH szerint N.I. menedékhelyéről hírt juttatott ki, melyben cáfolja ezt az állítást. Semmiféle tárgyat nem folytatott.

ad. 2 Mo képviselőjeként a NYork-ba érkezett Kádár-féle külm-t,⁶⁴ Horváth Imrét⁶⁵ ismerték el, aki a közgyűlésen már szerepelt Kuznyecov⁶⁶ lemezével.

ad. 3 A magy. ügyre kimondták a prioritást, - Spaak⁶⁷ szép kiállása - s így az „a szükség szerint” bármikor tárgyalható.

Új hírek:

1. *Hamarskjöld tárgyalta több ízben Horváth I-vel. Kérte hogy Magyarország tegye újabb megfontolás tárgyává az ENSZ megfi-k⁶⁸ bebocsátását. Hajlandó Bp.-re menni, hogy a segítségről tárgyaljon. = M. kormány nem engedte be a megfi-ke-t, segítségről hajlandó tárgyalni.*

2. *Eisenhower sajtókonferenciáján a szov. és a kínai „önkéntesek” egykori akciójának ügye. „Az USA az ENSZ keretében mindent megtesz, hogy ezt megelőzze, de még nem tudja, hogy az ENSZ milyen á-pot⁶⁹ foglal el ebben a kérdésben”, (Érdekes megfigyelni, hogy Eisenhower milyen diplomatikus szerepet játszik a bonyodalmak kezdete óta. Egyes külf-i lapok (kf. sajtószemlék szerint) erélytelenséget vetnek a szemére.*

---

58 bizottsága

59 Anthony Eden (1897–1977) 1955 és 1957 között brit miniszterelnök.

60 hadsereg parancsnoka

61 Nyugat

62 Alfred M. Grunther 1956-ban a NATO főparancsnoka volt.

63 Konsztantyin Konsztantyinovics Rokoszovszkij (1896–1968) 1949-től 1956-ig Lengyelországban tartózkodott, nemzetvédelmi miniszter, emellett 1952-től miniszterelnök-helyettes volt; megkapta a Lengyelország marsallja címet. 1949–1956 között országgyűlési képviselőként tagja volt a LEMP KB-nak 1950-től a Politikai Bizottságnak 1956-ban visszatért a Szovjetunióba, ahol 1957 júliusáig, majd 1958–1962 között honvédelmi miniszterhelyettes, 1961–1968 között az SZKP KB póttagja volt. 1962 után a tábornoki inspektorcsoporthoz vezette a Honvédelmi Minisztériumban.

64 külügyminisztert

65 Horváth Imre (1901–1958) 1956. július 30-tól külügyminiszter. Nagy Imre kormányában is a külügyi tárcát vezeti. Október 30-án Nagy Imre megbízásából az ENSZ közgyűlésre kellett volna utaznia, hogy ott a magyar ügyet képviselje. E helyett Moszkvába ment, és csatlakozott Kádár Jánoshoz. November 2-től a Kádár-kormány külügyminisztere.

66 Nyikolaj Geraszimovics Kuznyecov (1902–1974) 1951 és 1953 között haditengerészeti miniszter és a hadiflotta főparancsnoka, majd 1956-ig a védelmi miniszter helyettese. Ezt követően nyugdíjba vonult.

67 Paul-Henri Spaak (1899–1972) belga külügyminiszter.

68 megfigyelők

69 álláspont

3. USA Küm. saját dipl.jelentésből értesült, hogy a Szov. magyar fiatalokat deportál. Állítólag a szolnoki vasutasok ezért újra sztrájkba léptek.
4. Gomulka,⁷⁰ Ochab,⁷¹ Cyrankiewicz⁷² Moszkvába utazott.
5. Négy ázsiai ország (India, Ceylon, Burma, ...) ⁷³ miniszterelnökei közös nyilatkozatban elítélik a szovjet magyarországi agresszióját.

Belföld

Korm. + szaksz.⁷⁴ felhívása a munka felvételére. Csepelen állítólag (SZK) az ellenállás tart. Ezt megerősíteni látszik: ma Bp-en jártak, ágyúzást hallottak. = Egy vonat ma Nveröce⁷⁵ felé elindult, állítólag rálöttek és visszatolt Vácra. =

Állítólag holnap Bp.-en tüntetésre készülnek.

SZERA m. írószöv. kiáltványa Bp.-en: követelése:

Szov. csapat-ok kivon.

Emberi és polgári szabadjogok⁷⁶ biztosítása

Mindenféle áll.⁷⁷ és egyéni terror mellőzése, stb. A követelések közül hiányzik a szab. választás.

Kompromisszum?

Róma 22:45. Csend o.f.

2 pc ho Olmütz

1956. november 15. csütörtök (Borult. Esős)

A hangulat egyszerre lényegesen megjavult. Okai: 1. Tegnap a munkásság vezetői követeléseikről tárgyaltak Kádárral. 2. A sztrájk változatlanul tart. 3. A fegyveres akciók megszűntek. Legfőbb oka talán az az érzés, hogy a m. nemzet talán sohasem volt olyan egységes, mint most. A nép érzi, hogy a szabadságharcban felül maradt. Mindenkinek az az érzése, hogy most kell kiaknázni a győzelmet.

Egyetlen rossz hír, a deportálások, erről azonban biztos értesülések nincsenek.

Hír Bp.-ről: néma tüntető felvonulást tartanak. Vácott ma több ezer ember vonult végig a várososon nemzeti- és gyászlobogó alatt néma csendben és teljes rendben.

A váci munkásság követelése: Új Váci Napló 7/1956. Szám = SZK 27.000 menekülő. Napi átlag 1.500.

SZE. N. Zürcher ztg⁷⁸ vezércikk idézet Orániai Vilmos: „Nincs szükség reményre, hogy⁷⁹ ..., és nincs szükség győzelemre, hogy kitartsunk”.

Moszkva. Német hírek. „A Mo-i ellenforradalmat és a bestiális fehér terrort Horthy és SS tisztjei szervezték meg”.

Siroky⁸⁰ cssz. min.eln. Bp.-en Kádárnál „baráti látogatáson”.

70 Wladislaw Gomulka (1905–1982) 1956. október 21-től a Lengyel Egyesült Munkáspárt főtitkára volt.

71 Edward Ochab, (1906–1989) 1956. márciusától 1956. október 21-ig a Lengyel Egyesült Munkáspárt főtitkára volt.

72 Józef Cyrankiewicz (1911–1989) 1956-ban Lengyelország miniszterelnöke volt.

73 A negyedik ázsiai ország neve nem szerepel a naplóban.

74 szakszervezet

75 Nógrádverőce

76 szabadságjogok

77 állami

78 Neue Zürcher Zeitung

79 hiányos idézet

80 Viliam Siroky (1902–1971) Csehszlovákia miniszterelnöke 1956-ban.

1956. november 16. péntek (Borús. Esős.)

A bizonytalan idők hangulatának jellegzetes hullám-görbéje: mára a bizakodás lekókad. Legfőbb oka: a tegnapi követeléseket kihirdető városi forradalmi tanács tagjait (mindet, vagy kiket? nem ism.) az éjjel lefogták. Tartózkodási helyük ismeretlen. = Ezzel az akcióval kapcsolatos a deportálás híre, amivel ma már a kf.⁸¹ sajtó is behatóan foglalkozik.

Benyomásom az, hogy a fegyveres m. szharc⁸² megszűnte után SZU-nak két útja maradt: 1. kivonulni, 2. kat. közíg.⁸³ bevezetése. Az SZU nyilván az utóbbit, a totális megszállást választotta. Meddig tarthat? És hogyan fog megoldódni? Szerintem ez az, amit nem lehet kiszámítani. Ezt az események fejlődése fogja megoldani, olyan történelmi tényezők, melyeket nem lehet előre látni, sem kiszámítani.

= (MR) szó szerint közli Tito⁸⁴ polai beszédét, melyben a m. forr kitöréséért a SZU sztalinistáit okolta. De azt is hozzáteszi, hogy a forradalmi eseményeket kihasználva reakciós elemek kerülnek a felszínre.

Túlságosan közel vagyunk még az eseményekhez, így nem tudhatjuk, nem láthatjuk még, hogy a m. forrad. valóban fordulópontot jelent-e komm,⁸⁵ vagy talán a világ történelmében.

(Margit nővérem rosszul lett)

Munkástanácsok tárgyalása Kádárral!

1956. november 17. Szombat (Derült.)

A magy. rádióban tömeges felhívások a munka felvételére. Az a benyomásom, hogy a sztrájk előbb-utóbb megszűnik. Miben lehet bízni? A történelemben. Folyamatok, amelyek elindulnak, csak ideig-óráig fojthatók el.

A m. rádióban ostoba hazugságok az „ellenforradalomról és a fehér terrorról”. Nagy baj lehet a baloldalon, hogy ha már az 1919-es rozsdás fegyvereket kell előszedni.

A Váci Sütőipari Váll-nak szállítási igazolványokat írok oroszul. Mondják, hogy korlátozták a Bp.-re irányuló élelmiszer-szállítást. Valószínűleg ez is nyomás a sztrájkoló Bp.-i munkásságra.

(Kf.R.)⁸⁶ Hammarskjöld elutasítja a magyar ajánlatot, hogy Rómában tárgyaljanak a Mo-nak nyújtandó segítségről.

(A.H.) Kéthly Annával beszélgetés a stúdióban. Milyen fájdalmas, hogy ez a becsületes szocialista m. asszony szélmalomharcot vívott az ENSZ-szel. Erkölcsileg mindenki, ENSZ és szakszervezetek, mögötte áll. „Abban a reményben teszem, hogy a m. nemzet erőfeszítései nem lehetnek teljesen hiábavalóak”.

(K.f.R.) Hruscsov⁸⁷ „élesen kirohant” Ang⁸⁸., Franc.⁸⁹ és Izrael ellen a Gomulka-fogadáson, mire az Atlanti államok diplomatai tüntetőleg elhagyták a termet.

(M.R.) Dögei⁹⁰ „födm. min” megismétli a lemezt a „Horthysta tiszték” ellenforradalmi cselekményeiről.

=Hol volt a „900 milliós béke-tábor”, amikor Bp.-en a szovjet ágyuk dörögtek?

---

81 külföldi

82 magyar szabadságharc

83 katonai közigazgatás

84 Joszip Broz Tito (1892–1980) Jugoszlávia miniszterelnöke.

85 kommunizmus

86 külföldi rádió

87 Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894–1971) 1953-tól a Szovjet Kommunista Párt első titkára.

88 Anglia

89 Franciaország

90 Dögei Imre (1912–1964) 1956. november 12 és 1960. január 16-a között földművelésügyi miniszter.

(SZER)⁹¹ A magyar kormány értesítette a Vör.ker.-t, hogy hajlandó elfogadni (csak a „kegyesen” hiányzik) azt a 20 millió dolláros segílyt, amelyet Eisenh. ajánlott fel. Csakhogy ezt az összeget Eisenh. még Nagy Imrének ajánlotta fel és még nem nyilatkozott, hogy az ajánlatot Kádáréknak is fenntartja-e.

1956. november 18. Vasárnap

A váci Forradalmi Tanács és a nemzetörség vezetői, akiket napokkal ezelőtt elhurcoltak, még nem tértek vissza. Állítólag, ha holnap a munkások felveszik a munkát, szabadon engedik őket.

A deportálások híre is tartja magát. Holnap du. ebben az ügyben ENSZ Közgyűlés.

(A sütőiparnak orosz igazolványokat írtam.)

1956. november 19. Erzsébet nap Hétfő

Ma reggelre kiragasztották Vác szov. kat. pk-ának⁹² (Golikov őrnagy)⁹³ „l. sz. parancsát”. 19 h-tól 7 h-ig közlekedési tilalom. Fegyver beszolgáltatás, stb. Olyan kat. közigazgatási rendszabályok, amilyeneket megszálló kat. hatóságok szoktak alkalmazni okkupált ellenséges országokban.

Délben a váci lefoglaltak (Baranyai, stb.) visszaérkeztek Vácra, Bp.-en voltak orosz kézen. Szabadon engedték őket.

A hangulat a szov. kat. közíg. bevezetése nyomán természetesen nagyon nyomott, holott ez bizonyítja, hogy a Kádár kormány nem ura a helyzetnek. A munkások részben munkába álltak, de munkájuk nem sokat ér. Állítólag a dorogi (v. tatai?) bányászok nem hajlandók dolgozni.

Osztrák jelentés: tegnaptól mára 2700, összesen 35.000 menekült. Ma az elsők megérkeztek Angliába.

A Pravda élesen bírálja (és meghamisítja) Tito polai beszédét.

Az ENSZ közgyűlésén m. deportálások ügye. Kuba kat. javaslata. Sik Endre⁹⁴ + Horváth⁹⁵ + Sepilov⁹⁶ lemeze.

Nehru 180 fokos front-változtatása. Parlamenti bttsági⁹⁷ ülésen teljesen mellénk állt.

(Fr R⁹⁸) a forr. történetének ismertetése során mondja: „sajnálatos jelenség”, hogy akadt egy magán rádió, amely Nagy Imre ellen foglalt állást, amikor N.I. már a forr. mellé állt. Nyilván a SZER-ről van szó, valószínűleg emiatt hallgat Gallicus⁹⁹.

Sepilov mondja az ENSZ-ben ma: ”A SZU csupán egy jó szomszédoktól elvárható szolgálatot tett Mo-nak”.

1956. november 20. Kedd (derült, hideg)

SZER (18 h 30') Egy interviu Peter „Freier”¹⁰⁰-rel a Daily Worker¹⁰¹ kom. párti tudósítójával, aki kilépett a DW szerkesztőségéből, mert az nem közölte Bp.-ről küldött tudósításait. Elmondja, hogy X. 26-án érkezett a magyar határra és látta az örömujjongást.

91 Szabad Európa Rádió

92 szovjet katonai parancsnokának

93 Golikov őrnagy, Vác városparancsnoka 1956-ban.

94 Sik Endre (1891–1978) 1954–58 között külügyminiszter-helyettes.

95 Horváth Imre (1901–1958) 1956. november 4-től 1958-ig külügyminiszter.

96 Dimitrij Trofimovics Sepilov (1905–1995) 1952-től 1956-ig a Szovjetunió külügyminisztere.

97 bizottsági

98 francia rádió

99 Mikes Imre (Gallicus) (1900–1990) 1951 és 1976 között a Szabad Európa Rádió munkatársa.

100 Peter Fryer (1927–2006) újságíró, a Daily Worker budapesti tudósítója 1956-ban.

101 A Daily Worker a Brit Kommunista Párt lapja volt.

A kommunista zsarnokság ellen fellázadt magyar nép boldogan üdvözölte a szabadságot.

Első riportjában leírta P.F. a mÓvári¹⁰² tömeggyilkosságot, saját szemével látta az ávósok által megölt 80 munkás holttestét. Megírta, hogy egy ávós tisztet a tömeg meglincselte. A szerk. nem közölte. Második riportját Bp.-ről küldte, melyben megírta az utcai harcokat, a szovjet csapatok brutalitását. (70 éves ember hullája zászlóval letakarva.) A cikknek az elolvasását a szerkesztőség a munkatársaknak is megtiltotta. P. F. kijelenti, hogy az orosz beavatkozás jogtalan, brutális és felesleges. = Ebben az interjúban közöltek nál komolyabb, objektívebb, és perdöntőbb vallomás nem lehet. = Ezzel az újságíróval szeretnék kezdet szorítani.

ENSZ főtitk. jelenti, hogy a menekültek száma cca 34.000. Ellátásukra 10 millió dollár kell.

Nehru kijelentése (SZER): „a kom.¹⁰³ Magyarországon a kom. teljesen csődöt mondott”. Úgy látszik N. jónak látta revízió alá venni előbbi álláspontját. Mit szól hozzá a szovjet diplomácia? A szovjet sajtó erről: „Foglalkozott Nehru a magy. helyzettel is”.

Lengyel hír: Olsztyn (Allenstein) város határozata: a „Vörös hadsereg útját” „Nagy szabadságharcosok útjának” nevére változtatták. Ez nem segít rajtunk, de szép és jellemző.

A Tito-beszéd tovább veri a hullámokat. Külf. lapok fejére olvassák a Pravdának, hogy a beszédnek csak a szov-nek kedvező részeit közli, a kellemetleneket pedig csak kommentálja. Régi szovjet-trükk ez, főleg az fáj a szovjetnek, hogy Tito a kom-kat két felre osztotta: sztalinistákra és antisztalinistákra, meg hogy a szoc-hoz vezető egyetlen helyes út – a jugoszláviai. Ide tartozik az a mai hír, hogy Dilas¹⁰⁴-t ma letartóztatták.

Belső hírek

A sztrájk tart is, nem is. Tessék-lássék munka. Hosszú sorok a boltok előtt, a nép mindent megvesz, menekül a pénztől!

A megszállás teljes, szov. kat. köz.ig. működik. A város kijáratánál szov. járőr igazoltat.

SZER 20 h 50' Endru Martin:¹⁰⁵ egy parlamenti bizottságban egy képviselő felénk, (m-ok) felé fordult és így szólt: „Egyet kell önöknek megérteniök, uraim, azt, hogy Anglia egyetlen kérdésben egységes – a m. kérdésben. E. M. tudja, hogy nekünk nem nyilatkozatokra van szükségünk, mégis kéri ennek a kijelentésnek megfontolását. Anglia még minden tekintetben nagyhatalom.

SZER 20 h 55' Válaszok a m. Írószövetség segélykiáltására:

Francois Mauriac,¹⁰⁶ svájci, Emigr. Orosz Írószöv.

= Szov. rövidh. m.¹⁰⁷ adás jelenti Moszkvából: a SZU kiutasította a SZU-ból a New York Times tudósítóját, mert lefényképezett egy vízi erőművet. - Tisztességes országban az erőművek fényképeit képes újságok közlik. És mit lehet fotografálni egy erőműről, ami titok? Jól mondta a ma esti ENSZ-közgyűlésen valamelyik ázsiai ország (Irak) kiküldöttje, hogy a kommunistáknak külön nyelvük van, mindig mást értenek azon, amit mondanak Fasiszta reakciós. (Ez a bols.¹⁰⁸ világ - szélhámoság tolvajnyelve!)

= Éjjeli őri szolgálatban vagyok a gyártelepen 18 órától reggel 7-ig. Éjjel 2-3 h tájban AH kitűnő

102 magyaróvári

103 kommunista

104 Milovan Dilas (1911–1995) jugoszláv politikus.

105 Helyesen: Andrew Martin /Marton Endre/ (1906–1985) jogász. A 2. világháború előtt Angliába emigrált. A háború alatt és után a BBC magyar osztályának külpolitikai kommentátora volt.

106 Francois Mauriac (1885–1970) Nobel-díjas francia író.

107 rövidhullámú magyar

108 bolshevik

orosz nyelvű adása jó összeállításban. Csaknem kizárólag a m. ügygel foglalkozik. 4 h-tól kezdve működnek a szovjet adók.

1956. november 21. Szerda (derült, hideg)

Gyári őréségen reggel 7-ig.

BBC ¾ 6 Francia Kompárt¹⁰⁹ nyilatkozata: a szovjet csapatok Mo-n „nagy önuralommal teljesítették a m. munkások és a világ proletárjai iránti természetes kötelességüket”.

Eden válasza Bulganyinnak:¹¹⁰ járjon el analóg Mo-n, mint Ang.-Franc¹¹¹ Egyiptomban.

ENSZ gyűlés tegnap este. Hammarcsjöld fáradt. Menon¹¹² a padon áthajolva tárgyal az oroszokkal.

A nagy esemény India átállása a magyar ügy mellé.

Iraki küm¹¹³ remek beszéde.

Golda Meyer¹¹⁴ izraeli kiküldött.

Mára két jó előjellel indulok: 1. Menon

2. Sepilov felszólalása az ENSZ-ben

(újból felszólaló jelentkezik)

BBC ¾ 7 = Menekülnek cca 44000

= Szénási¹¹⁵ legf. államügyész: szabadon bocsátásokról.

= Belgrádi lapok visszalőnek a Pravdának.

Az ENSZ-nek l ülésre tervezett tanácskozása ma 3. napja tart, mert mára még 6 felszólaló maradt.

Grebenyik¹¹⁶ helyett Vlascsenko tbk.¹¹⁷ szov.kat.pk.

1956. november 22. Csütörtök (hideg van)

Tegnap az össz.mu.tan¹¹⁸ 2 napi általános sztrájkot rendelt el, mert Bp.-re összehívott gyűlését szov. és magy. karhatalom megakadályozta. Követelések: Nagy Imre, szov. csapat-ok, deportálások.

(SZER) Márai Sándor: Olaszországban nem olyan látványos a m. ügy visszahatása, de mélyebb. Ott rokoni érzéssel szeretik a magyart. Oo-ban ezekben a hetekben történt valami: rájöttek, hogy nincs „emberszabású kommunizmus”.

Tegnap este az ENSZ nagy többséggel megszavazta Kuba, India javaslatait. Kuba: deport., szov. csapat-ok kivonása, megfigyelők beengedése. India: Mo megsegítésének kiterjesztése. (Ellene szav. Mo és Románia)

Külön feljegyzésre méltó: Horváth Imre magyar „külgyminiszter” javaslatot tett, hogy kötelezzék a m. menekülteket, térjenek vissza Mo-ba, a befogadó tagállamokat pedig kötelezzék, hogy a m. menekülteket haladéktalanul szállítsák a m. határra. = Eddig nem voltam rá kíváncsi, most igazán szeretném tudni, hogy ki ez a Horváth Imre?

---

109 kommunista párt

110 Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyin (1895–1975) 1955 és 1958 között a Szovjetunió miniszterelnöke.

111 Anglia és Franciaország

112 Krishna Menon (1897–1974) 1956 és 57 között hadügyminiszter.

113 külgyminiszter

114 Golda Meir (1898–1978) izraeli politikus, 1956-ban külgyminiszter.

115 Szénási Géza (1919–1979) jogász, 1956 és 1975 között legfőbb ügyész.

116 Grebenyik tábornok 1956-ban Budapest városparancsnoka.

117 Helyesen: Lascsenko tábornok, Pjotr Nyikolajevics Lascsenko (1910–1992) 1930 óta szolgált a Vörös Hadseregben. 1955 és 1956 között a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest parancsnoka volt.

118 össz munkástanás

A Tribune de Geneve.¹¹⁹ A m. forradalom új fázisba lépett, ez a „hideg forradalom”.

1956. november 23. péntek (hideg, borús, du. dara esik)

Ma reggelig szolg-ban¹²⁰ voltam, mint éjjeli őr.

Tegnap 22 h tájban a Köhídnál nagy lövöldözés volt. Ma mondják, hogy néhány fiatalember kézi-gránátot dobott a szov. útbiztosító járőrre. Egy magyar meghalt.

A munka nehézkesen, vontatottan megkezdődik, a Közp. Munk. Tan.¹²¹ Állandóan tárgyal Kádárékkal.

Tegnap hírül adta a magyar Rádió, hogy Nagy Imre és a többiek, akik a Jugo¹²² követségen kaptak menedéket, a m. korm. garanciájával hazamehetnek.

Ma közlik a külf. rádiók, hogy Nagy Imréék eltűntek. 22 h-kor közölt hír szerint a Jugo követ-ségről a szov. kat. pság-ra¹²³ vitték N. I.-ét és onnan a „Román Népközt.” területére. - A Jugo kum¹²⁴ magyarázatot kér a megállapodás megsértéséért. Remélem, holnap Tito újra kijelenti, hogy támogatja a „Kádár-kormányt”.

1956. november 24. Szombat (Felhős, szeles)

Ma 18 h-tól holnap reggel 7-ig őrszolgálatban.

Mára kipattant a világ-botrány: Nagy Imréék elhurcolásának híre. Kf¹²⁵ lapok szerint közönséges emberrablás történt. Bp.-i hiv.¹²⁶ közlemény szerint N. I. saját kérésére Romániába távozott. Csüt. este (XI. 22-én 19 h 30') távoztak. Két Jugo diplomata kísérte őket. A buszokat szov. autók kísérték a szov. kat. pság-hoz, onnan szov. pcgk¹²⁷ kísérték ismeretlen helyre. = Nem a hitszegésen van a hangsúly, jellemtelen szerződő feleknél megtörtént máskor is. A szovjet alávalósága sem volt kétséges. Lényeges azonban az, hogy ezzel a minden kritikán aluli lépéssel a szov. l. tudtára adja a világnak, hogy a Kádár „kormány” nem kormány, 2. hogy nem zavarja a szov-jugo viszony esetleges megromlása, 3. hogy kommunizmust csak sztálini módszerekkel lehet csinálni. = Ma este egy kf hír.¹²⁸ azt mondja, hogy Belgrád feltűnően „tartózkodó magatartást” tanúsít.

(SZER) 22 h-kor közli a Jugo korm-nak a m korm-hoz intézett jegyzékét (elég langyos!), melyre választ vár. (Majd hazudnak rá valamit!) = Tito most fog levizsgázn!

Figyelemre méltó: Zycie Warsz¹²⁹ cikke a magyar eseményekről: „Magyarország ugyanazért harcol, amiért mi”. Csodálattal ír a m hősiességről. A fasiszta ellenforr. és Dollár-meséről azt írja, hogy túlságosan naiv állítás, mellyel foglalkozni sem érdemes. Párhuzamot von Poznan és a Bp között. A m. „korm.”-nak a m. szabadságharcra vonatkozó beállítását még csak meg sem említi. Kitűnő cikket közöl a Nowe Drogi¹³⁰ is.

Menekültek száma 70.000 körül. Szov katonák osztrák területen üldöztek m. menekülteket.

119 Tribune de Geneve, Svájcban – Genfben – megjelenő francia nyelvű napilap.

120 szolgálatban

121 Központi Munkástanács

122 jugoszláv

123 szovjet katonai parancsnokságra

124 külügyminiszter

125 külföldi

126 hivatalos

127 páncélos gépkocsik

128 hírügynökség

129 Zycie Warszawa Lengyelországban – Varsó – megjelenő napilap.

130 Nowe Drogi, Lengyelországban megjelenő napilap.

Osztrák csendőrök l szov. katonát lelőttek.

Nagy Imre ügyében AH 22 h 10' jelenti belgrádi forrásból, hogy a Jugo korm azonos tartalmú újabb jegyzéket küldött Mo-nak és a szov-nek, melyben igen erélyes hangon követeli N.I. azonnali hazaszállítását. Ha a követelést nem teljesítené a m korm, ezzel a m-jugo viszony jelentékenyen megromlana.

(23 h) Nowa Kultúra¹³¹ SZER Woroszyłski¹³² cikke (Mo-i Napló) és Adam Wazyk¹³³ verse a magyar szabadságharcról.

23 h 45' SZER Remek időrendi összeállítás a N. I. ügyről. Pokolian kieszelt terv. Munkástanács követelte, hogy ő legyen a miniszterelnök, közölte Kádár, hogy N. I. egy külföldi követségen van, aztán garantálta a biztonságát és amikor kijött, a szov deportálta.

A távozásáról szóló hazug hírt a magyar kormány a kimenési tilalom után közölte.

Márai Sándor beszélgetése Rómában. Magyarországnak ma nem Garibaldira, hanem Cavour-ra, nem Kossuthra, hanem...Bethlen Gáborra van szüksége. Diktátor nélkül nincs diktatúra. Terror nélkül nincs kommunizmus. A kom-áknak nem lehet hinni, számukra a világ hadszíntér, melynek egy része Mo. Ők örülnek, hogy a Szov megtámadta Mo-t. „Ki kell bírni!”

1956. november 25. Vasárnap (borult, hideg)

Ma reggelig őrszolgálatban. Meg vagyok hülve, lefeküdtem.

Bonyolódnak az ügyek Nagy Imre körül.

Mikor idáig értem a naplózásban, elaludt a villany, nem lehetett rádiót hallgatni, le kellett feküdni.

1956. november 26. Hétfő (havazik)

Beteget jelentettem meghüléssel.

Kádár János beszéde.

(Mintha Pecát és Katát hallottam volna üzeni.)

1956. november 27. Kedd (enyhébb idő, esik)

Bielicki Marian¹³⁴ (?) lengyel riporter kitűnő leírása a m forr-ról. A szov csap-ok behívása bűn a m nemzet ellen és szocializmus ellen.

Stefan Litauer¹³⁵ is szépen nyilatkozik a le¹³⁶ Rádióban. Remek analízis a magyar helyzetről a Vorwarts¹³⁷-ben. Ma két erő áll egymással szemben Mo-n: a Forrad. Munkástanács és a szovjet haderő. A kettő között vergődik és hazudik a Kádár-csoport.

Nehru személyes üzenete Kádárnak: engedje be az ENSZ megfi-ke¹³⁸ és az ENSZ főtítkárt. India prágai követe második napja Bp.-en van.

Hamarskjöld újra felhívta Kádárt az ENSZ határozatok végrehajtására. Kuba szorgalmazza!

A menekültek száma cca 87.000-re emelkedett.

Kádár beszéde (ami a könnyen csüggedő közvéleményben nagy csüggedést keltett) a hazugságok

---

131 Nowa Kultúra, Lengyelországban megjelenő napilap.

132 Viktor Woroszyłski (1927–1996) lengyel költő, író, publicista.

133 Adam Wazyk (1905–1982) lengyel költő, író.

134 Marian Leon Bielicki (1920–1972) újságíró, 1956-ban a lengyel rádió magyarországi tudósítója volt.

135 Stefan Litauer (1920–1972) újságíró, 1956-ban a Lengyel Távirati Iroda londoni kiküldött munkatársa volt.

136 lengyel

137 Vorwärts, német szocialista újság

138 megfigyelőket

halmazata. Arra akarja rávenni a munkásokat, hogy vegyék fel a munkát, de engedményeket nem tesz. A szovjet beavatkozást természetesnek állítja be. Minden önállóság és jellem nélküli beszéd; a szov. kat. pság¹³⁹ útján Moszkvából érkezett lemezt játszott a le.

Nagy Imre ügyében újabb fordulat nincs, mégsem hiszem, hogy Tito eltűri a fricskát.

1956. november 28. Szerda

14 h 30' Délnyugati irányból eléggé heves ágyúzás hallatszik. Reggel 8 óra óta ismét szolgálatban állok a homokbányában, forgalom nincs, esik az eső, egyedül vagyok az őrszobában. Két bányász dolgozott és összesen 3 dömpert homokot termeltek ki, aztán itt hagyták a bányát. Egyikük elmondta, hogy Rádón reggel 6 órakor erős ágyúzást hallott és ugyanazt az irányt mutatta, amelyből most jön a dörgés. Az igazat megvallva, nem hittem el, hogy valóban ágyúzást hallott; ilyen mozgalmas időkben élénken működik a fantázia. De most már kétségtelen, hogy abban az irányban - mondjuk innen Szentendrén át menő vonalban - történik valami. Bp.-en nem lehet semmi, mert a buszok még 15 órakor is menetrend szerint közlekedtek. Nem csodálnám, ha fellángolt volna a forradalom, mert a Kádár-beszéd két Gerő-beszéddel felért. De az is lehet, hogy „a baráti segítséget” nyújtó haderő, amely „szétzúzta az ellenforradalmat” az erejét fitogtatja és lögyakorlatot tart hallótávolságra Bp.-től és a bányavidéktől a Pilis hegységben.

Alfred Camus¹⁴⁰ felszólalása egy párizsi tömeggyűlésen.

Befutott a forradalom óta az első posta. Nagy Zsolt jelentkezett egy képeslapon: ablaktalanul, de épségben vannak.

Visszaélések a nyugati Vörker¹⁴¹ küldemények elosztása körül.

1956. november 29. Csütörtök (borult, de nem esik, enyhe idő)

Ma már 7 órától 16-ig vagyok szolgálatban. Sok értelme nincs, mert alig van forgalom.

Külföldi hírek: Kádár teljesen ki van szolgáltatva a Szov.-nek, és azt mondja el, amit elébe tesznek. Kéthy Anna Brüsszelben egy szoc. gyűlésen kijelentette, hogy levelet kapott egy menekült m. komm-tól, aki XI. 2-án jelen volt a Bp.-i szov. követ és a kormány tárgyalásán, amikor K. még ragaszkodott a vívmányokhoz és azt mondta, hogy nem tágit Nagy Imre mellől. Kéthy szerint kétségtelen, hogy Kádár maga is rab. Ez valószínűnek is látszik, mert csak ezzel magyarázható merev ellenállása.

1956. november 30. Péntek

A munkástanács tárgyalásai Kádárékkal. Feltételek: 1. Mu.tan pol.¹⁴² szerepe 2. megyei tan. 3. sa-ját újság, 4.¹⁴³ Ha a követeléseket Kádárék megtagadják, sztrájk, - tehát anarchia.

Menekültek újabb 2.400 összesen meghaladja a 100 ezret.

Helyszíni közvetítés (AH) Kéthy Anna brüsszeli sajtókonferenciájáról, melyen igen érdekesen felelt arra a kérdésre, hogy miért nem léptek be korábban a N. I. kormányba. Ezt nem tehették meg a statárium visszavonása előtt. X. 30-án a szov. csapatok visszavonultak Bp.-ről, s egyéb követelésükre, s egyéb követelésükre is biztosítékokat kaptak. A m. nép törvényes kormánya volt. Ellenforr. és fasiszta megbé-lyezés nem egyéb alaptalan kitalálásnál. Mindszenthynak nem volt benne része.

---

139 szovjet katonai parancsnokság

140 Alfred Camus (1913–1960) francia író.

141 Vörös Kereszt

142 Munkástanács politikai szerepe

143 A negyedik pontot üresen hagyta.

ENSZ. Hammarskjöld bejelentette, hogy sem a Szov., sem a m. kormány nem hajtotta végre a közgy. határozatait.

Deportálás. 4 m. fiú szökése Ungvárról egy szov. dzsippen, aztán Ausztriába.

BBC. A m. diákok kiáltványa: fenntartják X. 23-i követeléseiket.

Törökorsz., Irak, és Pakisztán területi épsége és az ENSZ.

AH Érdekes riport „egy bp.-i munkás”-sal a Mu. Tan¹⁴⁴ és Kádárék XI. 16-i tárgyalásáról. (A cse-peli kiküldött kíméletlenül bátor mondásai. „Tudja-e, hogy önt gyűlölik az egész országban?” Tudom, de ez az aknamunka eredménye.

Érdekes összefoglalás a Mu Tan-ok és Kádárék tárgyalásairól, ill. harcairól XI. 16. óta.

A tegnapi tárgyalásokon a három előzetes feltétellel indultak, de fenntartják a továbbiakra az ösz-szes régi, eredeti feltételeket (szov. csap-ok, Ávb, többpárt, szab. Választ. stb.) Kádár merev magatartása miatt a vasutasok sztrájkjal fenyegetnek.

Hova lett Vas Zoltán,¹⁴⁵ Szántó¹⁴⁶ és Lukács György¹⁴⁷? Ezek a N. I.-ék előtt hagyták el a Jugo kö-vetséget, egy napig kihallgatták őket, azóta eltűntek. (N. I.-eket állítólag Erdélyben tartják őrizetben.) (Jávorszky¹⁴⁸ ig. főorvosnál voltam.)

1956. december 1. szombat (egészen borult)

Ellentmondó hírek a Bp. Mu. Tan. és a Kádár csoport tárgyalásairól. Állítólag újabb 10 napos sztrájkot mondtak ki, de a Mu. Tan-nak se rádiója, se újságja, s így senki sem tud biztosat. Ugyancsak állítólag a váci Mu. Tan-ok ma du. gyűlést tartanak a szövögyárban. - A m. Rádió változatlanul hazu-dik. - A menekültek száma 100 ezer fölött van.

1956. december 2. vasárnap (teljesen borult)

Vasárnap délután van. A magyar rádió szól. André Stil-nek,¹⁴⁹ az Humanité főszerkesztőjének az előadását olvassák be magyarul. Azt magyarázza, hogy a „kétségtelen hibák” megjavításáért indított mozgalmat, milyen „ügyesen használták ki az előre megszervezett és felfegyverzett bandák” és hogy a szoc.-izmus megmentésére csak egy eszköz volt, a Kádár-kormány által behívott szov. csapatok, melyek nemcsak a m. nép uralmát mentették meg, hanem elhárították a harmadik világháború veszélyét is. - A m. „kormány” hazudozásait már annyira megszoktuk, hogy fel sem vesszük, természetesnek tartjuk, de ugyanazokat a hazugságokat végighallgatni egy idegen ripők, egy párizsi, „canaille” beszédében – szígyenletes. Erre a pimasz beszédre már előre megadta a választ az a 9 kommunista író és művész, aki a m. szab.harc ügyében külön véleményt jelentett be, amikor a kérdés megtárgyalására külön gyűlés összehívását javasolta.

A tegnapi váci Mu. Tan-i gyűlésről hallottam ma részleteket. Nyíltan és bátran megmondták a véle-ményüket. Nyilvánvaló, hogy a tanácsok megalakulásán múlik, hogy meg tudják-e szerezni a hatalom teljességét. (Humoros epizód a gyűlésnek, hogy Golikov szov. őrnagy nem akarta engedélyezni a gyűlést, mert nem tudta, hogy „a 3 váci kormány” közül melyik akar gyűlést tartani.

---

144 Munkástanács

145 Vas Zoltán (1903–1983) újságíró, kommunista politikus. Nagy Imrével internálták Romániába.

146 Szántó Zoltán (1893–1977) kommunista politikus Nagy Imrével internálták Romániába.

147 Lukács György (1885–1971) filozófus Nagy Imrével internálták Romániába.

148 Dr. Jávorszky Ödön (1906–1975) a váci kórház főorvosa volt.

149 Andre Stil (1921–2004) újságíró, a francia kommunista párt tagja, 1950 és 1958 között a L' Humanité főszer-kesztője. A lap 1956. november közepén Bp-re küldte tudósítóként.

A kf. R-kban¹⁵⁰ két szép közvetítés: az egyik Kéthly Anna könnyes hangú üzenete a m. nemzethez, a másik: hangképek a londoni Albert Hallban a m. szab.harcosok tiszteletére tartott tömeggyűlésről. 17 m. szab.harcos volt jelen, akik az „Elindultam szép hazába” című dal előadásánál sírva fakadtak.

A szabad földről közvetített „üzenetek” végtelen sorozata. Már 106.000 menekültet tartanak nyilván.

AH 21 h 45' Az ENSZ holnapi ülésén az USA - küldöttség javaslatára ismét a m ügygel foglalkozik, hogy újabb nyomást gyakoroljon a SZU-ra. (Megfigyelők, csapatok kivonulása, deportálások.) Áll az a terv, hogy ha megfigyelőket nem engedik be Mo-ra, azok a szomszédos államokban szereznek adatokat és értesüléseket.

1956. december 3. Hétfő (borús, nyirkos, erős ÉK. Szél)

Jellemző, hogy ma reggel 8-kor a gyárban még senki sem tudta, hogy dolgozunk, vagy sztrájkolunk-e. Később valami „értekezletet” tartottak és úgy látszik, azt határozták, hogy úgy teszünk, mintha dolgoznánk. A gyárnak ugyanis nincs mesze, így nehéz lenne mészhomokteglát gyártani. Nekem mindenestre ki kellett jönnöm, egész nap 8-10 m3 homokot adtam ki, s alig várom, hogy ebben a pocsek időben hazamehessek. 15 óra tájban a szomszédos katonai barakkoknál 2-3 kisebb robbanás volt. (talán kézigránát?) és néhány géppisztoly¹⁵¹ lövés.

SZER (20 h 45') Adam Wazyk verse (A m. szharc)

NK¹⁵² XI./ 25. száma Akik hallgatnak kiáltó ez a némaság.

Eu-nak némának kell maradnia. Bem szobra áll.

AH 22 h M.r ügy az ENSZ előtt. Mo. és SZU dec. 7.-ig, péntekig kaptak határidőt, hogy a megfigyelők beengedését jelentsék. „A két tagállamnak ez az utolsó alkalma annak bebizonyítására, hogy az ENSZ tagságára nem méltatlanok”. Végleges döntést, új rendszabályokat a határidő lejárta után hoznak.

Lengyel írószöv. új elnöke Anton Hominski.¹⁵³

1956. december 4. kedd (borús, szeles)

(+ Manapság mindenütt szóba kerül, hogy miért nem mentünk ki nyugatra. Mindenki szükségesnek tartja megindokolni, hogy miért maradt itthon, miért nem élt az alkalommal.

Emlegetik a családot, gyerekeket, lakást, a kis bizonyosságot a nagy bizonytalanság ellenében. Azt hiszem, az igazság az, hogy XI. 4. előtt, amikor még veszélytelenül át lehetett jutni a határon, nem tartottuk szükségesnek, céltalannak láttuk. „Tíz évig kínlódtam itthon, - gondoluk -, most hagyjak itt mindent, mikor megfordult a világ?” A nevezetes dátum után viszont, amikor rádöbbsentünk, hogy a nagy változást nem adják olyan olcsón és sokunkban felmerült a menekülés gondolata, jelentékenyen megnőtt a vállalkozás kockázata. Őszintén bevallom, hogy engem nem is foglalkoztatott a „menekülés” gondolata, de való igaz, hogy október utolsó napjaiban Győrbe akartam menni. Hogy miért éppen oda? Talán mert a győri rádió közleményei alapján úgy képzeltem, hogy ott kezdődik a kikristályosodás? Vagy csak azért, mert Győr nyugatabbra van Vácnál? Erre ma már magam sem tudok felelni. Csak egyszer jutott eszembe, hogy „mi is kimehettünk volna”, éspedig akkor, amikor megtudtam, hogy Süveges Sanyi, akivel XI. 1-én a temetőbe menet találkoztunk (tők-n¹⁵⁴ volt) másnap, XI. 2-án átment Bécsbe és ott is maradt.

150 Külföldi rádiókban

151 géppisztoly

152 Nowa Kultura

153 Helyesen: Antoni Stonimski, lengyel író, költő 1956 és 1958 között volt a Lengyel Írószövetség elnöke.

154 tehergépkocsi

Ez persze nem azt jelenti, hogy ha S. S. felajánlotta volna, ki is mentünk volna vele. Egy 30-35 éves ember másképp látja az életet. Ami neki csak egy kalandnak látszik, az nekem, pláne nekünk, életkérdés lenne, talán az utolsó döntő elhatározás az életünkben. Jól van ez így. Az emigráció kérdése 1945-ben volt aktuális, ma már nem az.

Kf.R-k¹⁵⁵.

Marian Bielicki, a Le. Újságíró Szöv. elnöke szép riportsorozatban a m. forr-ról. (Hol jelent meg?) (lásd XI. 27.)

Salvatore Madariaga¹⁵⁶ cikke a NZZ¹⁵⁷ mai számában, amelyben keményen szemére veti a nagyhatalmaknak, elsősorban Eisenhowernek, hogy megcsalták a m. népet; mert nem álltak fegyveresen melléje az orosz beavatkozáskor, amikor a m. nép élet-halál harcot vívott a szabadságáért. Az egész világ szabadságáért. (+ Eisenhower szerepe valóban problematikus. Erről már XI. 14-én írtam! +)

Bp.-en asszonyok vonultak a Hősök emlékművéhez az egyhónapos forduló alkalmából. Minden követ látta, virágok a gépi fegyverekkel szemben.

1956. december 5. Szerda (hűvös ÉNy. Szél, felhők)

Tegnap este a m. rádió beolvasott egy rendeletet, mellyel azonnali hatállyal megszüntették a „forradalmi bizottságokat”. Előbb azt hittem, hogy a Forr. Munkástanácsról van szó, de mára kiderült, hogy tévedtem. Annyira még nem jutottak Kádárék.

A levegőben feszültség érződik. Mindig újabb dátumokra jósolnak valami kirobbanást. Ma pld. holnapra, talán az ENSZ közgyűlésnek holnapig adott határidejével kapcsolatban.

Keipertéknél.

1956. december 6. Csütörtök

Délben váratlanul szétszaladt az égen az egyhangú szürkeség, és – amit régen nem láttunk – kisütött a nap. Egy kis ajándék ezen a nevezetes névnapon.

Csakugyan volt valami „buli” (ahogy a munkások mondják!) Bp.-en Kádár-féle komm. tüntetés és ellentüntetés, csetepaté a Nyugatinál. A főváros utcái telerakva szov. páncélosokkal, és gyalogosokkal. Továbbra is asszonyok tüntetnek. = Az USA kűm.¹⁵⁸ „aggodalommal” állapítja meg, hogy Bp.-i követése előtt egy békés tüntetés alkalmával szov. pc. gk-k¹⁵⁹ vonultak fel. Tiltakozik a washingtoni szov. követéssel és megjegyzi, hogy „az USA Bp.-i követsége magyar földön van, nem pedig szovjet földön”.

Kádár (mondják) a szov. csap-okkal megrakott Tatán beszédet mondott a bányászoknak, s egy közbeszólásra, hogy miért nem mond le, azt a kijelentést tette, hogy: „Én vagyok a miniszterelnök, az is maradok és akinek nem tetszik, hagyja el az országot!” Teringettét illet még Napóleon sem mondott! Nem lenne sokkal egyszerűbb és célravezetőbb, ha Kádárék hagynák el az országot, összesen hatan, és visszajönne az a százezer magyar, aki mindent itt hagyott, hogy elérhesse a szabadságot.

A sok fecsegésből és szájhöködésből állítólag igaz, hogy szombaton, XII. 2-án éjjel szabharcosok megtámadták a váci híradós laktanyát, miközben kisebb csoportok a város egyéb pontjain megtévesztő lövöldözést rendeztek. A támadók több löveget (a száma egyre nő) és löszert zsákmányoltak, s egyik részük átkelt a Dunán, a többiek (számuk ugyancsak növekedik) visszatértek a Naszályba. Állítólag mindkét irányban jelentékeny szabadságharcos erők vannak. Valami igaznak kell lennie a legendában is!

---

155 külföldi rádiók

156 Salvador de Madariaga y Rojo (1886–1978) spanyol diplomata, író, történész.

157 Neue Züricher Zeitung

158 külügyminiszter

159 szovjet páncélos gépkocsik

Egy ismeretlen kerékpáros újságolja, hogy „Borsodban autonóm köztársaság alakult”. Vajon mit értett az „autonóm”-on. Enyhítő körülmény, hogy fonott üveg volt a kormányra akasztva.

1956. december 7. (borongós, csúnya hideg szél)

Azért az ENSZ mégsem egészen „sóhivatal”. Legalábbis a fuvarosok és rakodómunkások szemében, akik nagy reménységet fűznek a mai határidőkhöz, s úgy vélik, hogy a főtitkár XII. 16-án az engedély megtagadása esetén is bejön az országba. „Majd hoz magával amerikai katonákat” – mondják, mint ha csak Garibaldit, vagy „Türr Pistát” várnák. Sajnos a dolog nem ilyen egyszerű, - de azért az ENSZ mégsem sóhivatal.

(+ Közben elolvastam újra ifjúkori ideáloamat, Cyrano de Bergerac-ot. Józsikámra emlékezve, sírva olvastam: „Ezek a gascogni legények és Castel-Jaloux a kapitány”. Óh vasárnap délutánok a nagyvárad-i Szigligethy Színházban, de sok tiszta öröm múlt el veletek! +)

Hírek bőven vannak = Váchartyánnál felszedték a síneket, egy szvonat¹⁶⁰ kisiklott. = Bp.-en foly-
nak a zavargások, nagy az izgalom a MuTan¹⁶¹ tagok letartóztatása miatt. = A pesti nép minduntalan tüntet a „Kormány” ellen, szembe szidalmazza a karhatalom tagjait és a szov. katonákat. Utóbbiak újabban csak riasztó-lövéseket tesznek.

Kf. R. SZER lapszemle NZZ¹⁶² mai száma. Érdekes cikk az ENSZ szerepéről a m ügyben. A m. nép egészen helyesen érzi, hogy az ENSZ milyen válságos helyzetbe sodródott, a most valóban mindent meg kell tennie, ha azt akarja, hogy megmentse erősen ingadozó és megtépzott tekintélyét.

1956. december 8. Szombat (derült idő, hideg szél.)

ENSZ főtitkár jelentése: A Szov. - és természetes Magyarországra - nem adtak választ a tegnap lejárt határidőig. USA + 17 másik delegátus hétfőn akarja újra tárgyalni a m ügyet.

Soldati¹⁶³ Bp.-i Jugo követet, aki a forradalom alatt és Nagy Imre idején működött, kormánya ma visszahívta.

A Bp. Mu.tan. tegnap ismét tárgyalta Kádárral. Eredmény = 0. Utána a Mun. Tan. ma hajnalig zárt értekezletet tartott, jelentést nem adott ki. Kádár további hajthatatlansága esetére „súlyos következményeket” helyez kilátásba.

Az új cégér alatt szervezkedő m. komm. párt 3 napos értekezletet tartott, közleményt agyaltak ki: X. 23. ellenforradalom volt. – Erre kár volt 3 napot vesztegetni, a lemezt Moszkvából kapták!

AH (20 h) ENSZ főtitk.: ha XII. 16-án nem utazhat Magyarországra, utazásának nincs célja, nem látja értelmét.

122.000 menekült. USA-ba 9.600-at szállítanak rep.gépen, valamint 5.000-et hajón.

A m. olimpiai csapatból 46-an ott maradtak, de mondják, hogy a többiekből is lemaradnak még Milánóban.

A helyi hangulat általában biztató. Ennek legfőképpen talán a Bp.-i lakosság bátor magatartása az oka. BBC szerint a m. korm. ma rádióan rendeletet közöl arról, hogy a határsávba csak külön rendőri eng-el lehet utazni.

1956. december 9. Vasárnap (derült, hűvös szél)

BBC 14 h A Nagybud. Mu. Tan. 48 órást sztájkot rendelt el az egész országra a letartóztatások miatt.

---

160 személyvonat

161 Munkástanács

162 Neue Zürcher Zeitung

163 Dalibor Soldatic, 1953 és 1956 között Jugoszlávia budapesti nagykövete volt.

Ma reggel a belf-i forgalomban is megszakították a távbeszélő és távíró forgalmat, Bp.-en helyi telefon nincs. Újabb harcok az országban. Satarjában¹⁶⁴ tízen életüket veszítették, amikor a letartóztatások ellen tiltakoztak.

ENSZ holnap tárgyal, különböző retorziókat terveznek Mo és Szov ellen.

Togliatti¹⁶⁵ az olasz kommunista párt kongresszusán bírálta a m komm.párt hibáit, amelyek az „ellenforradalom”-hoz vezettek.

Magyar rádió bemondása 22 h-kor: Statárium XII. 11. 18 h-tól fegyvertartásra, stb. - re. A hozzáfűzött „kormány-nyilatkozat” minden második szava: „ellenforradalom”. Ugyanakkor a kormány megszüntette a területi (városi, megyei, stb.) munkástanácsokat.

A Mai Hírek mai (XII. 9.) számában: A MSZM.-párt közp. bizottságának határozatában: „... herceg Eszterházy és gróf Takách-Tolnay nyíltan a kapitalizmus visszaállítására uszítva”¹⁶⁶ Szegény öreg, éppen 12 évvel ezelőtt omlott rá a Vitéz utcai ház!

Mondják: Egy üzenet: „Itt Kabos Endre (Bp.-i színész) beszél Ausztriából. Az oroszoknak üzenném, hogy menjenek ki Magyarországról. Aki hallja, adja át!” +)

Mondják: A Vácról elmenekültek lakásaiba nagy beköltözések folynak hatósági kiutalások nélkül.

+) Két nappal később a magyar rádióban egy riport: találkozás Kabossal a pesti utcán.

1956. december 10. Hétfő

Reggel a gyárban közlik, hogy a MuTan. Bp.-i központja keddre és szerdára elrendelte az általános sztrájkot. A munkások csatlakoznak, annak ellenére, hogy időközben a kormány a sztrájkot elrendelő tanácsot feloszlatta. - Kifizették a XI. havi járandóságunkat. -

Tegnap mondja H. P.-né, hogy Berkenyén az általános iskolában a gyermekek saját kérésükre az óra előtt és után imádkoznak és „dicsértessék” – kel köszönnek. Nyilván nyugati ügynökök bíztatták fel a kis ellenforradalmárokat.

Beszélgetés K. Ferivel. Szerinte a 2 lehetséges eset: a SZU 1. vagy ki akarja robbantani a III. világháborút, amíg Nyug. No¹⁶⁷ még nincs teljesen felfegyverkezve, vagy 2. módot keres arra, hogy belső katasztrófa nélkül visszavonulhasson. – ad. 1. nem hiszek benne. Legfeljebb a látszatot kelti, hogy zsarolhasson. Politikailag reá nézve igen kedvezőtlen időpontban indítana háborút, hiszen a „m ügy” óta úgyszólván az egész világ közvéleménye ellene van. Mit nyerhetne egy háborúval, hiszen ha egy Európára korlátozott akcióval kezdeti katonai sikert érhetne is el, az egész világot nem verheti meg. Egyéb kedvezőtlen tényezők: az „ötödik hadoszlopok” ereje nagyon problematikusává vált, a csatlósállamok hadseregére a lengyel és magyar példa után nem számíthat, az ázsiai államok rokonszenvét eljátszotta; és Kína a nagy kérdőjel!

Sokkal valószínűbbnek tartom a 2. kombinációt. A SZU nyilván tisztában van a helyzetével. A világ forradalmasításának gondolata csődöt mondott, de még maga az egész marxista-bolshevik kísérlet is.

164 Salgótarjában

165 Palmiro Togliatti (1893–1964) az olasz Kommunista Párt vezetője.

166 Az MSZMP 1956. december 5-i határozata: „Az ellenforradalom azonban hosszú ideig gondosan álcázta magát a tömegek előtt, és csak október 30-a után, a tüzszünet idején lépett fel nyíltan, álarc nélkül. Az az ellenforradalmi erő, amely akkor kommunistákat és más baladó, munkás, paraszt és értelmiségi dolgozókat megszárolt le az utcán, már a felkelés első óráiban, október 23-a estjénél katonai akcióiban is szervezeten vett részt, és tudatosan, saját céljai irányában befolyásolta az eseményeket. Ugyanezt az erőt képviselték Mindszenty, B. Szabó, Lichtenstein herceg és a többiek rádióbeszédeikkel herceg Eszterházy és gróf Takách-Tolnay fellépésükkel nyíltan a kapitalizmus visszaállítására uszítva.”

167 Nyugat Németország

Ez kétségtelen. A probléma most a felszámolás. Erre mondta Churchill¹⁶⁸ 5 évvel ezelőtt, hogy: „most kell adni a SZU-nak, hogy presztizsének megóvásával visszavonulhasson”. A nyugatiaknak sem érdekük, hogy a SZU helyén egy világpolitikai vacuum keletkezzék. Talán ezt célozza a nyugatiak politikája, amikor háború nélküli nyomással – és az összes jelszavak és béke szövegek engedélyezésével – akarják visszavonulásra kényszeríteni. Persze mi, akiknek torkunkon a kés - szeretnők, ha a nyomás erősebb, a visszavonulás pedig gyorsabb lenne. De a világ betegsége több mint 10 éves, az operáció pedig túlságosan kockázatos ahhoz, hogy máról – holnapra végrehajtható legyen.

1956. december 11. Kedd

Általános sztrájk. Gyári őréségen 18 h-tól holnap reggel 6-ig (Ezt nem gondoltam volna 40 évvel ezelőtt, hogy én még sztrájkoló munkás is leszek!)

Vácut a sztrájk teljes. Minden üzlet zárva, az emberek békésen közlekednek az utcán, de kevesen. Elképzelhetetlen helyzet: a munkásoknak sztrájkolniuk kell egy olyan kormány ellen, amely „munkásparaszt kormánynak” nevezi magát. Ez a szembefordulás megpecsételte a kormány és politikája sorsát, ha a feje tetejére áll is.

ENSZ Horváth Imre deklarációja és kivonulása a közgyűlésről. Nem vesz részt a gyűléseken, amíg a m. ügy van a napirenden, mert „ez Mo belügyeibe való beleavatkozás”. Ezzel a m. „kormány” kiállította a saját szegénységi bizonyítványát és dokumentálja a teljes csődöt. (az USA fődelegátus megjegyzése: Egy szov. ügynökkel kevesebb, a többi csatlós állam követhetné a példát!) Ma valószínűleg szavaznak a 17 hatalmi és a 4 ázsiai állam (India, Indonézia, Ceylon, Burma) javaslata fölött.

20 h 50' Kéthly Anna gyönyörű üzenete a m. néphez. Közvetíti a BBC. Végtelenül sajnálom, hogy nem írhatom le szóról-szóra.

1956. december 12. Szerda (ködös, hűvös idő)

Az általános sztrájk 2. napja. Vácut a sztrájk teljes. Senki sem dolgozik, minden zárva. Csendesen múlt el.

Kellemetlen éjjeli szolgálat után egész nap ágyban, nagyot aludtam.

1956. december 13. Csütörtök

Beteget jelentettem.

Magyar rádió felhívás a bányászokhoz: „...A munkás-egység szent nevében kérünk titeket, adjatok szent!...”

1956. december 14. Péntek (derült, enyhe idő)

Betegállományban vagyok. = Feladtam kettőnk nyugd. kérvényét. = Írtam Victor Jánosnak. = A városi lak. hiv-ban¹⁶⁹ lakásigénylést adtam be. = Meglátogattam a plébánosomat.

Kf. R-ók Lengyelország több városából jelentéseket közölnek magyarbarát, szov. ellenes tüntetésekről, melyek során pld. Sztettinben megrongálták a szov. konzulátus épületét. A le. Korm. bocsánatot kér és kártérítést ajánl fel.

Kéthly Anna Londonból beszél okosan a BBC-n. New York-ba repül, az ENSZ-ben akar felszólalni; van rá precedens: Vörös Kína a koreai ügyben.

¹⁶⁸ Winston Churchill (1874–1965) brit politikus, miniszterelnök.

¹⁶⁹ lakáshivatalban

1956. december 15. Szombat (derült, enyhe)

Kf. R, talán AH, Walther Lipman¹⁷⁰ szemére veti az USA-nak, hogy a m ügyben nem tett „tárgyalóképes javaslatot”. Úgy emlékszem, ezt már előbb is megpendítette, de akkor nem gondoltam meg eléggé a fontosságát. Ezzel kapcsolatban még mindig az a benyomásom, hogy a külpolitika legmagasabb vonalán valami nagy nyugat-keleti kompromisszumon törik a fejüket. Ez megmagyarázná Nehru utazásait. Eisenhower magatartását. Talán elérkezett az ideje, hogy megkérdézzék a SZU-t, milyen árat két a csatlós államok felszabadításáért?

1956. december 17. hétfő 18 h-tól szolgálat

BBC Az iraki min. eln. nagy beszéde a komm. ellen. Propaganda tevékenység technikája. A SzovU terjeszkedése, „sötét üzelmei”. Élesen elítélte a bagdadi paktum elleni prop. és dipl. hadjáratot. Feltétlenül össze kell fogni a komm ellen, mert veszélyt jelent mindnyájunkra. (Nur-i-Ersaid¹⁷¹ miniszterelnök) kíméletlenül bírálja más arab államok politikáját.

Sepilov és Zsukov ma Varsóba érkezett. Tárgyalnak: a szov. csapat-ok kivonásáról.

Bp. aláírás nélkül. plakátok követelik a szov. csapat-ok felváltását lengyel csapat-okkal!

Nehru Eisenhower-rel tárgyal az USA-ban. Valószínűnek vélik, hogy a magy. és a szuezi kérdéstről. Statáriális ítéletek Mon.

1956. december 18. kedd 7-ig szolgálat

Japánt felvették az ENSZ-be.

Nehru és Eisenhower tárgyalnak. Kiemelik, hogy 12 órás négyszemközti tárgyalásukról nem adtak ki közleményt. Ma közlik Nehru leányának¹⁷² kijelentését: „sokan szemünkre vetik, hogy a magyar kérdésben nem foglaltunk határozottan állást, de úgy vélem, a tett, amit el akartunk érni, fontosabb, mint a beszéd”.

Szörényi Éva¹⁷³ férjével és gyermekeivel a USA-ba érkezett, Zilahy Lajos¹⁷⁴ vitte ki a táborból. Kereken, szépen nyilatkozik. (Ugyancsak ma közli a M.R., hogy Svéd Sándor¹⁷⁵ az USA-ba megy Jugo-ból.)

M ügy vitája a francia parlamentben. „Nem biztathatjuk a m forr-t, ha nem tudunk tetteikkel segítségére sietni”.

Kf R-ök szerint Magyarországon ma már nem az ált. sztrájk, hanem a katasztrofális szén-hiány a probléma.

AH lapszemle. Walter Lipmann igen érdekes cikke a New York Times-ben. Megállapítja, hogy megváltozott a SZU katonai helyzete, mert míg eddig a csatlósoknak legalább 60 hadosztályával számolt, a magyar ügy óta nyilvánvaló, hogy ezekre az erőkre nem számíthat, sőt lehet, hogy adott esetben fegyvereiket a SZU ellen fordítanák.¹⁷⁶ Ennek a megváltozott helyzetnek az alapján véli elérhetőnek a csatlós államok felszabadítását tárgyalások útján. Ha Németország egyesítése után egy semleges övezetet létesítenének, ezzel a megoldással a kelet-európai államok elérnék függetlenségüket és a SZU részére is biztosítva lennének biztonságának a feltételei. = Egyre világosabban látszik – legalábbis úgy vélem –

170 Helyesen: Walter Lipmann (1883–1974) amerikai író, újságíró, politikai kommentátor.

171 Helyesen: Nuri al-Said (1888–1958) iraki politikus, miniszterelnök.

172 Indira Gandhi (1917–1984), indiai politikus, apja halála után miniszterelnök.

173 Szörényi Éva (1917–2009) színésznő.

174 Zilahy Lajos (1891–1974) író, publicista.

175 Svéd Sándor (1906–1979) operaénekes.

176 A szerző eredetileg megcsillagozta, megjegyzést fűzött hozzá: „lásd véleményem XII.10.”

a „nagy alkura” irányuló törekvés, amelyről itt XII. 16-án írtam.

Tegnap, XII. 17-én 14 h-kor BBC adásából a következő töredéket hallottam: „...egy tkg¹⁷⁷ futott be 3 rendőrrel... Kiderült, hogy a helység a felkelők kezén van... a vezérezredest rá akarták bírni, hogy vegye át a szabharcosok főparancsnokságát... Veres Lajosnak sikerült 60 km gyaloglás után átjutni Ausztria területére”.

1956. december 21. péntek (napok óta teljesen borult, ködös, nedves idő)

Mióta minden második nap éjjeli őrökre járok a gyárba, nem vagyok eléggé tájékozott, nem tudom, hogy mi történik a világban. Talán ha tudnám, akkor sem lennék okosabb. A vezető hírügynökségek ezer hírt közölnek, melyekhez a nagy világlapok ezer kommentárt fűznek. Hogyan tudná ebből a hangzavarból egy vasfüggönyön inneni egyszerű rádióhallgató kiválasztani, „kihallani” az igazságot, a történelem hangját? Támpontok nélkül komoly helyzetmegítélésről nem lehet szó, márpedig ma Magyarországon mindenki erre kíváncsi. Mindenki azt kérdezi a másiktól: hogyan látod a helyzetet? Ha ezt a kérdést magamnak adom fel, csak az érzéseimre hallgatva adhatom meg a választ. Úgy érzem (különben ezt látom is), hogy a magyar forradalom fegyveres és tömeg-cselekményekben megnyilvánuló első szakasza lezárult. Eredményei kétségtelenek. Befelé megeremtette a nemzeti egységet és visszaadta a nemzet öntudatát, megerősítette azt a hitünket, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak”. Nagykorúak lettünk, akik jogosan követelhetjük, hogy magunk irányítsuk a saját sorsunkat. Kifelé: bizonyítékot szolgáltatunk, hogy a magyar nép gyűlöli a szovjet-orientációt. Ezt sajnos nem lehetett vértelenül közölni a világgal. De bebizonyosodott az is, hogy a SZU-nak a csatlósállamok hadseregei (legalábbis a le. és a m.) nem szövetségesei, hanem inkább ellenségei, vagy mondjuk harcértékük erősen kétséges. Ismétlem: érzésem szerint a „magyar ügy” csak előjátéka volt annak a világtörténelmi folyamatnak, amelynek most szemlélhetjük a kibontakozását. Megkezdődött a dráma első felvonása. A drámai összeütközés minden eleme adva van és a színpadon ágáló szereplőkre hárul a nagy feladat és felelősség, hogy a feszültség kirobbanását elkerüljék. De elkerülik, mert a felek csak fenyegetőznek, de egyik sem akar háborút. Egy nagy alku fog elkezdődni, egy óriási méretű diplomáciai hadjárat. Ezt – egészen vagy vonalban – a következőképpen képzelem:

1. A SZU fokozatosan szabadjára engedi a csatlós államokat.
2. A SZU-ban megbukik a bolsevizmus, egyes részek a SZU-ból kiválnak.
3. A világ újjárendezése. Aranykor.

(Ez az elgondolás persze „terminus nélkül” érvényes. Amíg a világ „elérkezik odáig” több évtized telik el. Vagy ki tudja?)

1956. december 23. vasárnap

A *Sunday Times*¹⁷⁸ e heti száma (BBC) éppen a fentebb fejtegetett témával foglalkozik. Az angol min.eln. visszautasította azt a gondolatot, hogy „árról” tárgyaljanak, mert erkölcstelenség árat fizetni olyasmiről, ami ügyis bekövetkezik (lásd a magy. felszabadulás)

Tárgyalások útján kell a kérdést megoldani.

Az *Economist*¹⁷⁹ és a *Tablet*¹⁸⁰ is érdekes tanulmányokat közöl: semleges övezet alakításáról, a Szovjetunió és a Kádár csop. nehézségeiről, a m. ellenállásról. A SZU-nak nem sikerült a m. forradalmat letörni, Mo-n a komm. bukása teljes és végleges.

---

177 tehergépkocsi

178 Sunday Times, 1864 óta megjelenő, jobb-közép orientáltságú angol hetilap.

179 Economist, 1843 óta megjelenő, liberális angol heti hírmagazin.

180 Tablet, 1840 óta megjelenő katolikus heti hírmagazin .

1956. december 26.

Egy évtizede most van először fehérek karácsony. Új újságok jelentek meg, lehetőleg régi, jól hangzó címekkel, mint pld. Érdekes újság. De a tartalom felettebb gyenge, „szerkesztő bizottságok” jegyzik a lapokat. Utálatos képmutatás az egész újságírás: karácsony, szentkép a címlapon. „vakulj paraszt”, mint az is, hogy XII. 24. 25. és 26 ünnep.

Ha a bolsevik bajban van, még Krisztus urunknak is gyertyát gyújt.

Híresztelések járnak (felelőtlenül és ellenőrizhetetlenül) az oroszok folyamatban levő kivonulásáról, a zsidóknak a Joint¹⁸¹ rendezésében történő kivándorlásáról.

A „karácsonyi szövegben” Mo-ról mindenki megemlékezett, Erzsébet királynétól a pápáig.

Egyébként XII. Pius¹⁸² szövegében minden eddiginél erélyesebb hangot használ a kommunizmus-szemben. Óva inti a hívőket még a legjobb szándékú megegyezést célzó tárgyalásoktól is. Koegzisztencia – lehetetlenség. Akit 12 év tapasztalatai nem győztek meg, a m. eseményekkel kapcsolatban megláthatta a szovjet igazi arcát.

1957. januárius 3.

Ezt a naplót „előre megfontolt szándék” nélkül kezdtem meg 1956. november 4. percnként változó és torlódó eseményeinek a hatása alatt. Nem törekedtem, mert nem is törekedhettem benne történelmi teljességre és hitelességre. Egyetlen értéke lehet – ha egyáltalán van -, hogy egy „contemporain” feljegyzéseit adja. Talán valaha valakit érdekelni fog (ha mást nem, saját magamat), hogyan látta az eseményeket egy magyar ember, egy polgár.

A percnkénti feljegyzésből 3-4 nap után naponta írt krónika lett, és ahogy múlt az idő, előbb egy-egy, később több nap is kiesett. Ez a jelenség illusztrálja az események tempóját és lendületét.

Magyarországon október 23-án kitört a forradalom. Ez a tény, akárhogy igyekezik a szovjet történelem – hamisítás ezt elkenni. Attól a perctől kezdve, hogy a forradalom leverésére szov. csapatokat hívtak be (vagy hívtak be Kádárékkal) és a „Nyugat” az agresszióra nem reagált fegyverrel, nem lehetett kétséges, hogy megváltozik a forradalom dinamizmusa. (Az előbb „Nyugat”-ot írtam. Ez olyan gyűjtőfogalom, amely kötelezettség és felelősség nélkül használható. Befér minden, az európai nagyhatalmak, az Amerikai Egyesült Államok, a NATO és az ENSZ, egyszóval mindazok a tényezők, amelyekről segítséget vártunk, vagyis amelyekben többé – kevésbé csalódtunk.) Ahogy a magyar népre alkalmazták a szovjet módszereket, úgy alakult át a forradalmunk fokozatosan. Hangoztathatunk többé – kevésbé romantikus szólásokat (pld. „a m. forr. történelemformáló hatása”, „a Budapesten kilőtt ágyúk golyói Moszkvába találtak bele”, „a világ közvéleményének nyomása”, stb. stb.), nem változtat a tényeken: a „Kádár csoport” és a SZU az ENSZ határozatait semmibe vette, épp úgy, mint a nép kommunista-ellenes hangulatát, s a hatalom birtokában szabotálja a „vívmányokat”, sőt visszacsinál mindent, amit csak lehet. A MDP cégérét átfestették, statáriálisan ítélkeznek, az ávósok a „tisztai” alakulatokban működnek, a forr. munkástanácsok léte csak fikció. Vegyük ehhez a cirkuszhoz hozzá a nagy bűvészmutatót: az egységes nemzet akarát kifejező forradalomból Moszkva ellenforradalmat csinált, és az elnyomó, reakciós, „Kádár csoport” forradalmi munkás – paraszt kormányának nevezi magát.

Van ennek a hamis éremnek egy másik, vigasztaló oldala is, de azt majd holnap nézzük meg, mert az éjjeli szolgálatom lejárt.

181 The American Jewish Joint Distribution Committee, 1914-ben alapított szervezet.

182 XII. Pius 1939–1958-ig volt pápa.

1957. január 4. péntek (enyhe idő 0 fok körül)

Holnap ül össze Strassburgban a forradalomban részt vett magyar pártok és csoportok (főisk. forr. tanácsa, Írószöv., Petőfi kör, stb.) gyűlése.

Holnap terjeszti Eisenhower a kongresszus elé az USA nyilatkozatát a közel-kelet védelme tárgyában.

1957. január 5. szombat

Egy összefoglaló adásból vett adatok.

1956. XII. 18. A Szuzei csatorna államosítása.

X. 5. Biztonsági Tanács 6 alapelve.

X. 29. Izraeli csapatok átlépi az egyiptomi határt.

XI. 5. Brit és francia csapatok partraszállás.

XI.10. Szovjet fenyegetés, önkéntesekkel.

AH. Kiss Sándor¹⁸³ (Kisgazda párt) nyilatkozata Párizsban: holnap Strassburgban megalakul a M. Forr. Tanács.

1957. január 7. hétfő

Éjjeli szolgálat.

Tegnapelőtt Eisenhower hangját hallottam, amint a Kongresszusban beszélt, amikor előterjesztette az USA Közél- és Közép-keleti nyilatkozatát. Milyen más a hangja, mint a diktátoroknak szenvedélyekre spekuláló szónoklása. És milyen más a taps. Érezni lehet rajta, hogy önkéntelenül csattan fel, aztán véget is ér, ütemezés és üvöltözés nélkül.

Tegnap közölte a Népszabadság (a MSZMP lapja, 32 old = 1frt) a kormány nyilatkozatát „egyes feladatokról”. Közleményt is adott ki, melyből kiderül, hogy I. l. és 3. között nemcsak Hruscsov, hanem a Román és Cseh Népközt. fejesei is Bp.-en voltak. Nagyon beteg lehet a magyar kommunista állam, hogy a csodadoktorok konzultációja vált szükségessé. Most már bizonyos, hogy fasiszta ellenforradalom volt Magyarországon, hiszen olyan csalhatatlan tekintélyek állapították meg, mint tovaris Hruscsov, Gheorghiu-Dej¹⁸⁴ és pan Siroky. A hazugság csodaéptménye egyre magasabbra tör, de annál biztosabban összeomlik.

Ez a nyilatkozat és a folyamatban lévő elbocsátások nagy mértékű hangulatcsökkenést okoztak.

1957. január 9. szerda (derűs, enyhe, tavaszias idő)

Ambrus Zoltán¹⁸⁵ írja: „Milyen szegényes kifejezések! ...Micsoda dadogássá válnak szólamaink, mihelyt az élet széineinek gazdagságáról, az emberi gondolkodás kincseiről, vagy az egyéniség értékéről van szó”. Hozzátehetette volna: vagy amikor az emberi becstelenség feneketlenségéről, a butaság határtalanságáról van szó. Valóban, csak dadogunk, amikor jellemezni akarjuk a minden képzeletet felül múló szovjet – magyar hazugság képtelenséget.

A sajtójuk és rádiójuk egész nap azt harsogja, hogy szabadságharcunk ellenforradalom volt – és a „Kádár csoport” nevezi magát forradalminak. Hát lehet ellenforradalom az az alulról jövő fegyveres felkelés, amely a fennálló népellenes hatalmat meg akarja dönteni? És „forradalmi” lehet az a „kormány”, amelyet egy idegen nagyhatalom inváziós hadserege ültetett a nép nyakára, és amely mereven elzárkózik a nép jogos követeléseinek teljesítése elől? A hazugságnak erről a fantasztikus szemérmertlenségéről már nem lehet vitatkozni. Nem lehet felháborodni. Nem lehet felmérni, mert meghaladja a

183 Kiss Sándor (1918–1982) Kisgazda politikus, 1956-ban emigrált.

184 Gheorghie Gheorghiu-Dej (1901–1965) a Román Kommunista Párt főtitkára 1948–1965 között.

185 Ambrus Zoltán (1861–1932) író, kritikus, újságíró.

gondolkodásunkat szabályozó mértékeket. Valóban szegényesek a kifejezések, ha jellemezni akarjuk pld. a Kádár – csoport” „kormány-programját”, vagy a Hruscsov -féle parancskiadás zárónyilatkozatát

Erre csak a forradalom lángjának újabb fellángolása adhatná meg a választ. Ezt maguk Kádárék is tudják, azért foglalták el régi posztjaikat a szovjet tankok Bp. utcáin. Így fojtja el az ellenforradalom megnyilatkozását egy forradalmi kormány! Erről már nem lehet józan érvekkel és komolyan beszélni. A kritika csak közhelyekkel él és dadogássá válik.

1957. január 10. csütörtök

Ma többi munkás-társammal együtt elbocsátottak a váci mész-homok téglagyárból, mert beszüntette üzemét, nyersanyag (mész) hiánya miatt. Kétségtelen, hogy téglára szükség van, az üzemben állandó kereslet volt téglá iránt, s hogy a gyártást mégis be kellett szüntetni, ez a kommunista termelési rendszer be nem vallott, de annál teljesebb csődjét jelenti. = 6 heti fizetés fejében (előre) 1023 ft-ot kaptam. = Szerencsére alkalmi munka akadt 2-3 hétre a váci sütőipari vállalatnál.

1957. január 14. kedd

A munkásság körében a nyugtalanság fokozódik; összeütközések különböző Bp.-i gyárakban. A kormány újabb statárium-rendelete nemcsak a sztrájkolók, hanem azok ellen is, akik egy sztrájk megindítása érdekében tárgyalnak! Ezzel – (Endru Martin)¹⁸⁶ a Kádár – csoport erkölcsi és politikai csődjének mélypontjára süllyedt.

- ENSZ, Öthatalmi bizottság Magyarország ügyének kivizsgálására.

- Eden lemondott, utóda Mc. Millen.¹⁸⁷

- Csou-en-laj¹⁸⁸ Varsóban. Holnap Bp.-re érkezik. Kérdem: mi köze van ennek az ázsiaiának a magyar nemzethez?

Magyar forradalmi bizottság: Kéthly Anna, Király Béla,¹⁸⁹ Kóvágó József.¹⁹⁰ (utóbbi a fővárosokban. Ma London főpolgármesterénél)

1957. január 23. szerda

Bánatorság ez a szegény Magyarország. Összefogott ellenünk az egész „béketábor”, ahány „szocialista állam” van, valamennyi, persze a „SZU vezetése alatt”. Csou-en-laj megállapított, hogy ellenforradalom volt, amelyet „a hős magyar nép lever”, Hruscsov megkezdte Sztálin tisztára mosását, Kádárék hozzáfogtak az „ellenforradalmi vezetők” (Dudás,¹⁹¹ Szabó¹⁹²) kivégzéséhez, statárium van a sztrájkolókra

---

186 Adrew Martin

187 Helyesen: Harold Macmillan (1894–1963) az Egyesült Királyság miniszterelnöke 1957 és 1963 között.

188 Csou En-laj (1898–1976) a Kínai Népköztársaság külügyminisztere 1949 és 1958 között.

189 Király Béla (1912–2009) hivatásos katonatiszt, történész, 1956-os forradalom idején a Nemzetőrség és Budapest fegyveres erőinek parancsnoka. A forradalom leverése után emigrált.

190 Kóvágó József (1913–1996) mérnök, kiszagdapárti politikus, az 1956-os forradalom idején Budapest főpolgármestere. A forradalom leverését követően emigrált.

191 Dudás József (1914–1957) mérnök, a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány megalakítója, fegyveres csoport parancsnoka.

192 Szabó János (1897–1957) a forradalom idején a Széna téri fegyveres csoport vezetője.

1957. március 22.

Éppen 3 hónapja, hogy a feljegyzések megszakadtak. Abbahagytam, anélkül, hogy a mondat végére pontot tettem volna. Igaz, hogy a mondat nem is volt befejezve. És lényegileg éppen arról van szó, hogy az események sorozatának a végére ki, hogyan és főleg mikor teszi ki a pontot.

IRODALOM

1956. A magyar dráma. Nalors Grafika Kft. Vác. 1996.
- ASSMANN, Jan 1999. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz. Bp.
- BÖÖR László – GYARMATI György – HORVÁTH M. Ferenc 2006. Vác '56. Vác Város Levéltára. Vác.
- GYÁNI Gábor 1998. Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Új mandátum. Bp. 55–74. pp.
- GYÁNI Gábor 2000. Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó. Bp.
- GYÁNI Gábor 1996. Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. In: Budapesti Negyed 14. évfolyam 4. szám. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00012/gyani.htm> (letöltés: 2014. április 8.)
- KESZEG Vilmos 2007. Konténerlét. In: Korunk. 2007. januári szám <http://www.korunk.org/?q=node/8426> (letöltés: 2014. április 10.)
- Dr. KRISTÓF Béla 1990. Váci események az 1956-os októberi magyar forradalom és szabadságharc alatt. MDF Váci Szervezete. Vác.
- LENDVAI, Paul 2006. 1956. Forradalomról tabuk nélkül. Napvilág. Bp.
- NIEDERMÜLLER Péter 1994. A kultúrakutatás esélyei. In: Replika. 13–14. sz. 87–129. pp.
- PALLAI Péter – SÁRKÖZI Mátyás 2006. A szabadság hullámhosszán. Az 1956-os magyar forradalom története a BBC elmondásában. Helikon. Bp.
- SIMÁNDI Irén 2005. Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán, 1951–1956. Gondolat. Bp.
- VÁMOS György 2005. A Nyugat hangja. A Szabad Európa Rádió Nagy Imréről a forradalom napjaiban. In: Múltunk. 3. sz. 123–161. pp.

EGY 18. SZÁZADI LÓSZOBOR TÖRTÉNETE

Kaján Marianna

A 18. század közepétől jelentős politikai befolyással bíró **Grassalkovich I. Antal gróf** tudatos és előrelátó módon építtette meg családi rezidenciáját a Pest-Budához közeli Gödöllő településen. A gróf **Mayerhoffer András** építészrt kérte fel a kastély megtervezésére, amely egyedi építészeti típusú teremtett. Jellegzetessége a rizalittal erősen hangsúlyozott, magas ablakokkal és erkéllyel díszített középrész, amely magába foglalja az épületegyüttes legrepresentatívabb termét, a dísztermet, fölötte díszes kupolával, a középrészre merőleges oldalszárnyakkal. Díszes főhomlokzat fogadja az érkezőt, míg a kert felé az épületszárnyak szépen megtervezett belső udvart fognak közre, szép kilátással a franciakertre, mely a kornak megfelelően, nyírt sövényvel szegélyezett, szimmetrikus parterekkel, labirintussal, szökőkutakkal, gesztenye-allékkal és különféle, főleg mitológiai szobrokkal volt díszítve.¹

1751. augusztus 10–12. között **Mária Terézia** királynő és férje, **Lotharingiai Ferenc** német-római császár meglátogatták a gödöllői kastély urát. Ez hatalmas megtiszteltetés és kegy volt, melyért a gróf fényes ünnepekkel fejezte ki háláját. Mária Terézia

„Gödöllön olyan fogadtatásban részesült, aminőt addig Magyarországon még nem is láttak. Grassalkovich kifejtette roppant gazdagságának egész pompáját. A kastély és park lángtengerben úszott: jóval több, mint 7000 lámpa világította meg a tündéri képet. A mesterséges szökőkutak nap és csillag alakokban zuhogtak, locsogtak, a sziklák, mélyített barlangok görögtűzben világítottak, a park szobrai, Apolló és Diána, Vénusz és Minerva rezgő fényben fűrészték fehér tagjaikat...”

– írta naplójában **Khevenhüller József herceg**.² E kitüntető fejedelmi látogatás után a gróf tovább bővítette a gödöllői kastélyt, amely több építészeti perióduson keresztül érte el mai formáját, így a 8 épületszárny a gazdasági épületekkel együtt Magyarország legnagyobb beépített alapterületű barokk épületegyüttese.

Grassalkovich I. Antal földesúrként és fontos udvari tisztségek viselőjeként gyakran utazott, hol Bécsbe, Budára vagy Pozsonyba, hol birtokaira, így nagy becsben tartotta az akkori közlekedés legfontosabb „eszközét”, a lovakat. Számukra szép és kényelmes istállót építtetett, először a kastélykápolnával átellenes épületszárnyban.³ A boltívekkel, oszlopokkal tagolt istállóban minden ló számára külön boxot alakítottak ki, tardosi vörös mészke zaboscsészékkel. A további bővítéskor a lakosztályoktól távol, külön épületrészt építtetett számukra a Lovarda mellett. Az újabb építkezésekre családi okok miatt volt szükség, ugyanis 1752-ben Grassalkovich I. Antal újra megházasodott, felesége, **Klobusiczky Terézia** Grassalkovich előző feleségének, a fiatalon meghalt **Klobusiczky Krisztinának** a nővére volt, aki már évek óta nevelte a gróf gyermekeit. Valószínűleg az esküvő után kezdődtek meg az átalakítások, és a legdélebbi szárny építése, a Gödöllőre költöző családtagok és vendégeik számára. A gróf a már meglévő istállót az 1760-as években egy nagyobb belmagasságú istállóval bővítette. Az ún. márványistálló építéséhez felhasználták az előző istálló elemeit, az oszlopokat és a zaboscsészéket is. Az istálló átalakításának, áthelyezésének körülményeiről fennmaradt egy levél 1765-ből, amelyben

1 Napjainkra ebből a korból csupán pár barokk szobortorzó maradt meg: valószínűleg a Khevenhüller József leírásból ismert Minerva, egy amazon-szobortorzó, mely a Horthy-korszakban a gesztenyefasor végében lévő dombocskán állott, és egy Diána szobor-torzó, amely a parkbeli Lövház nyugati, timpanonos oldalát díszítette, valamint a díszudvaron most is látható, Herkulest a nemeai oroszlánnaal ábrázoló díszkút.

2 VAJDAI Á. – VARGA K. 2001. 32–33. pp.

3 A mostani ún. Gizella-szárny földszintjén.

Grassalkovich javasolja **gróf Károlyi Ferenc**nek, hogy tótmegyeri kastélya építésekor helyezze át az istállót a lakóépületek közeléből, mert: „Az istállók az egész kastélyban szörnyű bűdösséget fognak okozni: A Legyeknek és Szunyogoknak szaporodásával kivált a Méltóságos Asszony a kastélyt sem lakhatni. ... Nevezetes épületeknél ugy-is az Istállóknak különös udvar kívántatik”.⁴ Ekkorra Grassalkovich a saját „nevezetes épületénél” valószínűleg ezt az átalakítást már megtette. (1. kép)

A déli szárny, a Lovarda és az istállók így egy tágas mellékudvart fogtak közre. „Az istállók, lovarda és kastély közötti tér nevezetett Schimmelhofnak azon kólóról, mely a gróf kedvenc szürke lovának emlékére állíttatott”⁵ – írta **Odrobotnyák János**, a gödöllői kastély plébánosa *Gödöllő hajdan és most* címmel, 1875-ben megjelent könyvében. Az udvar közepén állt a 18. század második felétől – első említése 1763-ból való⁶ – Schimmel életnagyságú szobra.⁷

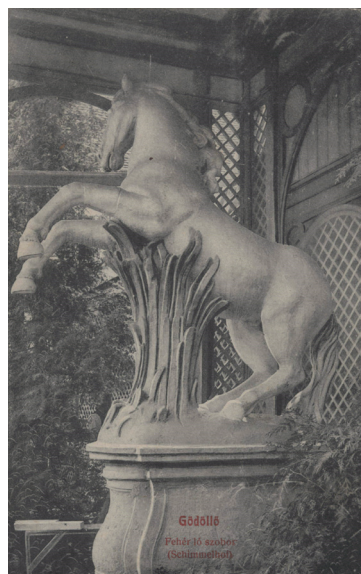
Pontos források hiányában⁸ nem tudható biztosan, hogy milyen fajtájú lehetett a modellül szolgáló legkedvesebb paripa,⁹ de a neve alapján valószínűleg lipicai lehetett. A Schimmel németül „penész” jelent, de használták a deres, a szürke, ill. a fehér ló megnevezésére is.

Schimmelről egy anekdota is fennmaradt, melyet ugyan-csak Odrobotnyák János könyvében olvashatunk:

„A gróf valahányszor télre Bécsbe utazott, kedves szürke lovát az otthon maradt udvari személyzet illetőleg a tiszt-ség különös figyelmébe ajánlotta, sőt távoztakor azt mondta, hogy aki e szürke paripa elvesztét neki hírül adja, az őt nagyon megszorítja s a gróf kegyét eljártssza. A szürke paripáról időnként jelentést kellett Bécsbe küldeni. A paripa azonban örökéletű mégsem lehetett s végre mégis megdöglött. Gödöllőn ez oly rémülést idézett elő a gróf emberei között, hogy nem volt köztük egy sem, ki elég bátorsággal bírt volna e hírt a kegyes grófnak tudomására hozni, mindenki félt a kegyvesztéstől. Egy azonban végre mégis találkozott, aki elég merész volt Bécsbe a grófhhoz felutazni, s midőn egyetmást a gróf kikérdezett tőle, elkezdé:

- Hja a Schimmel, a Schimmel ...
  - Mi, talán beteg? - kérde a gróf.
  - Hja a Schimmel, a Schimmel!!
  - Megdöglött?? - kérde újra a gróf.
- Alighogy kimondta e szót a gróf, a küldött hirtelen közbevág:
- Nem én mondtam, hogy a Schimmel megdöglött, maga a gróf úr mondotta; tehát én a gróf urat sem meg nem szomorítottam, sem kegyvesztésbe nem esthetem.”¹⁰

1. kép – Schimmel szobra, képeslap, 1904 után. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum, gysz. 294.

4 DÁVID F. 1987–88. 27. p.

5 ODROBENYÁK J. 2012. 60. p.

6 VARGA K. 2003. 16. p.

7 A barokk korban is általánosan elterjedt volt a loábrázolás a festészetben, például Johann Georg de Hamilton (1672–1737) és Philip Ferdinand de Hamilton (1664–1750) holland származású, főként Ausztriában működő mesterek munkái ismertek ebből a korból, és főként a szobrászatban.

8 Csúpan fekete-fehér fotók maradtak fenn a lószoborról.

9 A már idézett Odrobotnyák János plébános egyértelműen szürke lónak említi könyvében.

10 ODROBENYÁK J. 2012. 60. p.

A kedvenc ló emlékét őrző ágaskodó lószobor azonban az 1850-es években már sérült volt. **Hunfalvy János** könyvében a következőket írta: „*A kastély bal oldalán gazdasági épületek vannak tágas udvarral, melynek kútját*¹¹ kőből faragott, de most már megcsönkült ménlő ékesíti.”¹²

Amikor 1866-ban **Erzsébet császárné** először járt Gödöllőn, a porosz–osztrák háborúban megsérült katonákat látogatta meg, akiket a kastély lovardájában helyeztek el, állítólag érdeklődve nézte meg a híres ló szobrát. Aztán 1867-ben a magyar állam megvásárolta, és a mindenkori királyi család használatába bocsájtotta a gödöllői kastélyt, melyet alig pár hónap alatt az uralkodópár és népes udvartarása számára átalakítottak, átépítettek. A lovakat és a lovaglást kedvelő Erzsébet királyné számára – aki az 1870–80-as években sok időt töltött a kastélyban – **Ferdinand Kirschner** neves bécsi építész fedett verandát tervezett, mely a királyné földszinti szalonjaiból könnyen megközelíthető volt, majd 1869-ben elkészült az a hozzá kapcsolt fedett folyosó is, amely a lovarda és az istállók felé vezetett.¹³ A folyosó, az ún. *Wandelbahn*¹⁴ építése miatt pár méterrel előrébb kellett helyezni Schimmel szobrát.¹⁵ (2. kép) Az 1896-ban megjelent *Ripka Ferenc: Gödöllő, a királyi család otthona* című könyvben lévő fényképen jól látszik a magas talapzaton álló szobor és mögötte a borostyánnal dúsan befuttatott, fedett folyosó.

2. kép – Schimmel szobra, 1896. Megjelent Ripka Ferenc: Gödöllő, a királyi család otthona című könyvben

Erzsébet királyné halála után a verandát elbontották,¹⁶ és ekkor építhették körbe a lószobrot a veranda szép, apácarácsos léceivel.¹⁷ Tetőzetet is kapott, így már nem volt annyira kitéve az időjárás viszontagságainak.¹⁸ A fülke és benne a szobor még a helyén állt¹⁹ a kastély kormányzói időszakában,²⁰ aztán 1945 után eltűnt. „*A várkert egykori díszét képező ún. »fehérlő« mozgalmas szobrának már nyoma sincs*” – írta a gödöllői kastélyt építéstörténeti szempontból bemutató művében **ifj. Dümmerling Ödön** 1958-ban.²¹ További soráról a következő évtizedekben újabb legenda kelt életre, mely szerint a gödöllői lakosok és a kastély személyzete elásta valahol a Schimmelhofban.

11 Az udvaron valóban volt egy kút a szobor előtt, körülbelül az udvar közepén. Lásd: A Gödöllői Királyi Kastély Felső kertjének... 2010.

12 HUNFALVY J. – ROHBOCK L. 1856. 167. p.

13 Ezen keresztül a királyné rossz időben is könnyen megközelíthette a lovardát és az istállókat.

14 A bécsi Staatsarchivban őrzött tervrajzokon így írták a folyosó nevét.

15 A bécsi Staatsarchivban őrzött alaprajzon jól látszik a szobor helye, valamint a Schimmelhof 2011-es felújításakor előkerült a szobor régi és új helyének téglalapozása.

16 Pontos évszámot eddig nem sikerült találni.

17 A Gödöllői Királyi Kastély múzeumi gyűjteményében lévő, a lószobrot ábrázoló megírt képeslap 1908. május 27. feladású, ekkor már biztosan megvolt a folyosó.

18 A Schimmelhofban a fedett folyosó állt még a kormányzói időszakban is, a megmaradt iratanyag említi a folyosó faanyagának javítását, mázolását. MNL OL K 24 Várkapitánysági iratok 30. kötet Iktatókönyv 1922–1940.

19 Ahogyan ezt egy 1937-ben készült fénykép is igazolja: Hrustinszky Lászlóné, szül. Csombor Erzsébet látható a Schimmel szobor előtt. A fénykép hátoldalán datálás: Gödöllő, 1937. március 14. (Gödöllői Városi Múzeum gyűjteménye) A szobor mögött jól látható az ekkor még meglévő fedett folyosó.

20 Horthy Miklós kormányzó 1920–1944 között elsősorban vadászkastélynak használta a gödöllői kastélyt.

21 IFJ. DÜMMERLING Ö. 1958. 9. p.

A Gödöllői Királyi Kastély déli épületszárnyait 2009–2010 között európai uniós forrásból restaurálták. Ekkor újult meg a Rudolf-szárny – lovarda – istállók által határolt udvari rész, az *ún. Schimmelhof* is. A felújítás megkezdése előtt felhívást tettünk közzé, hogy keressük a lószobrot, de érdemleges információt nem kaptunk.²²

2010 novemberében a Schimmelhof felújításakor az udvart talajradarral átvizsgáltattuk. A munkát a B&N INTRUZIV Kft. munkatársai, **ifj. Bene Zoltán** és **Mórocz Gábor** végezték, akik 1–1,5 m közötti mélységben átvizsgálták az egész udvart, de nem akadtak a lószobor nyomára.²³ Majd 2011 őszén, az ún. nyári lovarda területén, a Kocsiszín épületével szemben, az út melletti harcokocsi-szerelőakna elbontásakor, melyet még a szovjetek építettek, több szobordarabbal együtt előkerült a lószobor törzse.²⁴ A betonból készült szerelőakna alapjának megerősítésére használták fel a különböző szobortöredékeket.²⁵ A lószobor-töredék anyaga sóskúti durva mészkő,²⁶ ezt az anyagot használták a kastély épületén több helyen, ebből készültek például a megmaradt kerti szobrok, illetve a kastély főhomlokzatát és díszudvari homlokzatát díszítő faragványok is.

2014 nyarán **Gönczi Tibor**, a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft. ügyvezető igazgatója megbízta a gödöllői **Varga Zoltán Zsolt** restaurátor művész és **Bíró János** szobrászművészt, hogy a megtalált szobortöredék és a megmaradt fotók segítségével mintázzák meg újra a lószobrot.

A mintázáshoz felhasználták az eredeti szobortöredéket, amely arányaival és tömegével nagy segítséget jelentett. (3. kép) Az eredeti töredéket pozícióba állították, vasszerkezettel támasztották alá, majd következett a hiányok, többek között a sásköteg, a végtagok, nyak-és fejrész megformázása agyagból. Az idő rövidege miatt az öntéshez szükséges szilikon-formákat közvetlenül az agyagszoborról vették le. A kiöntött részeket összeillesztették, eltüntették a fugákat.

3. kép – Schimmel szobrának újra-mintázása, 2014 nyara.
(Fotó: Kaján Marianna)

22 Cikk a Műemlékem.hu-n, és a helyi újságokban: Gödöllői Szolgálat, Gödöllői Hírek.

23 A talajradarral végzett vizsgálat dokumentációja megtalálható a Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattárában. A vizsgálatokat nehezítette, hogy az udvar középső részét már több alkalommal feltúrták, így a szobor eredeti és áthelyezett helye is az erősen megbolygatott részen van.

24 A szobortöredék bal oldalán a formák síkra vannak gyalulva. A töredéket megvizsgáló Varga Zoltán Zsolt restaurátor így azt feltételezi, hogy az oroszok a csonkot autó mögé kötötték és így húzták a betonon. A Gödöllői Királyi Kastély Schimmel ló szobor... 2014. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár gysz. 4215/1.

25 A megtalált darabok beazonosítását nehezíti a szobokról fellelhető források hiánya. 2014 nyarán a szentendrei Ferenczy Múzeum régészeti ásatásokat folytattak a nyári lovarda területén további szobortöredékek után kutatva, de újabb darabok nem kerültek elő. Ásatási dokumentáció, Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár.

26 A szobortörzson, több helyen festés nyomai láthatók, melyek szakszerű vizsgálata kimutatta, hogy összesen 7 festésréteg különböztethető meg. Jobbára fehér és halvány sárga, a legalsó réteg egyértelműen fehér, és már ez a réteg egy sérült köfelszínre került, kitöltve ezzel az egyenetlenségeket, viszont a legfelső, 7. rétegben, fehér közegben zöld és sárga pigmentek láthatók. Ezek szabad szemmel is jól látszanak a szobortöredék egyes részein. Ezen vizsgálatok ismeretében felmerült az új szobor márványos-hatású festése, de végül az egységes fehér/törtfehér szín mellett döntött a műemléki zsűri.

A fotókon a restaurátorok észrevették, hogy a bal első lábán javítás nyoma látható, valamint az is kiderült, hogy a ló mellő lábai eredetileg is csapolva voltak, így az új szobornál is csapolást alkalmaztak.

A szobor és talapzata tercitből készült, a műkő anyaga szintelen mészkő zúzalék, hozzá kevert dán fehér cementtel.²⁷ A talapzat teljes rekonstrukciójához csupán fényképek álltak rendelkezésre. A restaurátorok egy 1:4 arányú makettet készítettek, ennek alapján a posztamens lábazatát és a fedlapot a

restaurátorok, míg a körtetagos középrészt **id. és ifj. Manhertz Mátyás** mintázta meg, majd ezt is kiöntötték műkőből. Miután a helyszínen elkészült a szobor vasbeton alapozása, ráhelyezték a talapzatot. A fedlap leragasztása előtt a talapzatba Gönczi Tibor ügyvezető igazgató és Varga Zoltán Zsolt restaurátor egy időkapszulát helyeztek el.²⁸ (4. kép) A fedlapra állították rá az ágaskodó lószobor törzsét, a fejet és a mellő végtagokat külön rögzítették. (5. kép)

Az ünnepélyes szoboravatásra 2014. október 11-én került sor. Schimmel szobra újra méltó dísz a Schimmelhofnak, reméljük, az idők végezetéig.

4. kép – A szobor felállítása, 2014. október 9.
(Fotó: Kaján Marianna)

5. kép – Schimmel szobra a Schimmelhofban, 2011. október 10. (Fotó: Kaján Marianna)

27 „A műkő anyaga: szintelen, 0-s szemcseméretű mészkő zúzalék 4:1 arányú keveréke Aalborg dán fehér cementtel. Ez a finom szemcse méret tette lehetővé az alig látható javításokat a szobron és a posztamensen.” A Gödöllői Királyi Kastély Schimmel ló szobor... 2014.

28 Az időkapszulában elhelyeztünk egy díszes oklevelet, melyen olvasható a lószobor rövid története, a szobor újra felállításában közreműködők névsora, valamint egy pendrive, rajta a kastély épületét, parkját, kiállításait, és a 2014. év kastélybeli eseményeit bemutató digitális fotókkal.

IRODALOM

- A Gödöllői Királyi Kastély Felső kertjének Kertépítészeti revitalizációs kiviteli terve. 2008. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Kert- és Szabadtervezési Tanszék. Vezető tervező: Jámbor Imre. Budapest, 2008. május, 2010. augusztus. Gödöllői Királyi Kastély Titkárság
- A Gödöllői Királyi Kastély Schimmel ló szobor rekonstrukciójának dokumentációja. 2014. Készítette Varga Zoltán Zsolt kőrestaurátor művész. Gödöllő. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár gysz. 4215/1.
- A Gödöllői Királyi Kastély Schimmel lószobor-töredékének rétegszerkezet-vizsgálatai. 2014. Készítette Vihart Anna festőrestaurátor. Bp. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár gysz. 4215/2.
- DÁVID Ferenc: Kutatási dokumentáció Gödöllő, Grassalkovich kastély. 1987-88-as idény. Gödöllői Dokumentációk I. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár, gysz. nélk.
- Dokumentáció a Gödöllői Királyi Kastély Schimmelhof udvarán eltakart, ismeretlen helyzetű márvány anyagú lovat ábrázoló szobor talajradaros kutatásának mérési eredményeiről. 2010. Készítette B&N Intruziv Kft., Bp. 2010. november 11. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár, gysz. 3524.
- IFJ. DÜMMERLING Ödön 1958. A gödöllői kastély. Bp. Különnyomat a Művészettörténeti Értesítő 1958. 1. számából
- Ismeretlen mester: Lovardai nőszobor-töredék restaurálási dokumentációja. 2014. Készítette Szörényi Bella. Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszék, Bp. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár
- HUNFALVY János – ROHBOCK Lajos 1856. Magyarország és Erdély eredeti képekben. Magyarország I. kötet. Darmstadt.
- Máté Zsolt vezető tervező: Az Erzsébet veranda elvi rekonstrukciója és egyszerűsített visszaállítási terve. 1992. Gödöllő, volt Grassalkovich kastély állagmegóvása LIX. Bp. 1992. június. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár, gysz. nélk.
- Máté Zsolt építésztervező: A Lovarda építéstörténete. 2010. Gödöllői Grassalkovich Kastély rekonstrukciója – építési engedélyezési terv 2010/1. ütem, Lovarda és Barokk Istálló kulturális célú átalakítása és hasznosítása. Bp. 2010. február. Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Adattár, gysz. nélk.
- ODROBENYÁK János 2012. Gödöllő hajdan és most. Bp., 1875. Reprint kiadás. Históriaantik Könyvkiadó, Bp.
- Pest megye műemlékei I. 1958. Bp.
- RIPKA Ferenc 2010. Gödöllő, a királyi család otthona. Bp., 1896. Reprint kiadás. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő.
- VAJDAI Ágnes – VARGA Kálmán 2001. Mária Terézia Gödöllőn. Műemlékek Állami Gondnoksága, Bp.
- VARGA Kálmán 2003. A gödöllői kastély évszázadai. Műemlékek Állami Gondnoksága, Bp.

III.
ÚJ SZERZEMÉNYEK

A TÁPIÓSZELEI BLASKOVICH MŰZEUM ÚJ SZERZEMÉNYE: A BLASKOVICH MÉNES LOVAREGYLETI DÍJA

Gócsáné Móró Csilla

Az ebeczki Blaskovich család tagjai azon kevés jómódú köznemesi familiák közé tartoztak, akik támogatták **gróf Széchenyi Istvánt** a lóversenyzés magyarországi meghonosításában, az angol játék magyar gyepen történő bevezetésében. **Blaskovich József** (1772–1847 k.) táblabíró és fia, **Bertalan** nevét 1827-ben a Pesti Gyep aláírói között olvashattuk.¹ Ezért nem meglepő, hogy Blaskovich József (a tápiószelei múzeumalapítók dédapja) 1832-ben a lóversenyter telekvásárlási kötvényeiből 1 db 60 pengőforint értékű részvényt vásárolt.² Ezek az előzmények vezettek oda, hogy a 19. század utolsó harmadától kezdve telivér lótenyésztéséről lett híres a Blaskovich familia, elsősorban a tápiószentmártoni uradalom. 1863-ban **Blaskovich Ernő** (1843–1911) Tápiószentmártonban ménest alapított. A sok kiváló ló között az egyik angol telivér kancája, Kincsem neve fogalommá vált. 1876-tól négy éven át 54 versenyen indult és 54 győzelmet aratott, s ezzel az eredménnyel világhírt hozott tenyésztőjének, a Blaskovich névnek és a magyar telivér-tenyésztésnek.³ A tápiószentmártoni ménes volt Magyarország legrégebbi magánménese, amelyben 1864-től kezdődően 80 évjáratot neveltek fel. Nemzetközi méneskönyvi rekord ez, és a világon máig sincs arra példa, hogy valaki a teljes állományt sok generáción át, egy kancára visszamenőleg ugyanazon a helyen nevelje.⁴

Blaskovich Ernő halála után a tápiószentmártoni birtok és ménes irányítását **Blaskovich Aladár** (1862–1937) vette át. Az Ernő örökébe lépő unokaöcs, Aladár is jó tenyésztő hírében állt, 29 évjáratot nevelt fel, lovai 1912-től 1937-ig 1455 futamon indultak, 263 győzelmet arattak.⁵ (1–2. kép) Az 1930-as évjáratban hat eredményes ló született: Honvéd, Verbung, Vulkán, Csapodár, Ilka és Legyes. A Vulkán nevű mén 1930. január 29-én látta meg a napvilágot.

1. kép – Blaskovich Aladár és a tápiószentmártoni ménes kifutója az 1930-as években

2. kép – Blaskovich Aladár és a tápiószentmártoni Blaskovich ménes istállói

3. kép – A Vulkán nevű mén báró Hoeller Móric Kincsemek című könyvében

1 FEHÉR D. 2003. 232. p.

2 VÁRI A. 2005. 106. p. Ez a részvény mennyiség nem kevés, mivel Blaskovichon kívül 14 fő vett 1 db-ot, 11 fő 2 db-ot, híres grófi családok is csak 10-10 db-ot vásároltak.

3 FEHÉR D. 2014. 8. p.

4 GÓCSÁNÉ MÓRÓ CS. 2012. 214. p.

5 HOELLER M. 1942. 58–61. pp.

4. kép – Blaskovich Aladár lova által nyert Lovaregyleti díj, 1935

Az apamén Nubier, az anyakanca Nyalka volt. Blaskovich Aladár Vulkánt 36 alkalommal indította versenyen. A telivér ebből 8-szor győztesként futott be és eredményességét mutatta, hogy igen neves megmérettetéseken győzött, 64.660 pengő összegű nyereményt szerzett.⁶ (3. kép) Az öt éves mén 1935. október 13-án nyerte meg a Lovaregyleti díjat. Ez az elismerés a Magyar Lovaregylet tiszteletdíja. (A 2800 méteres versenyen hároméves lovak és idősebb telivérek állnak starthoz még napjainkban is.) A talpas, öblös testű serleg igen szépen megmunkált, 39 cm magas, 2 kg súlyú, amfora alakú edény, két oldalán fül helyett egy-egy lófej emelkedik ki. A nyak alatti öblös részen széles sávban szőlőlevél és szőlőfürt díszítés látható. Az egyik oldalon vésett felirat tanúskodik a nyeremény megszerzésének körülményeiről: „*Lovaregyleti díj 1935. október 15. Nyerte Blaskovich Aladár Vulkán 5 éves pej ménjével*”. (4–5. kép) A díjat 2014-ben a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiumának gyűjteménygyarapítási pályázata segítségével a Ferenczy Múzeum - Blaskovich Múzeuma az iparművészeti gyűjtemény számára vásárolta meg. A több évtizedig magántulajdonban lappangó műtárgy az állami támogatás révén közkinccsé vált.

5. kép – A Lovaregyleti díj részlete

6 HOELLER M. 1942. 60. p.

A tápiószentmártoni Blaskovich ménés azért fontos és különleges a magyar kultúr- és lósport történetben, mert folytonos, tudatos és eredményes munkát mutat, lovai több alkalommal megnyerték a Nemzeti, Hazafi és Kanca - díjat, az Osztrák Derbyt, a Trial Stakest, a Union-Rennert stb. Tápiószentmártonban a lótenyésztés 1864-től 1944-ig folyamatos volt, a ménés állománya – a múzeumalapító Blaskovich testvérpár feljegyzése szerint – 1944 őszén pusztult el.⁷ A múzeum új szerzeménye, Blaskovich Aladár lovának ezüst serlege 2014 szeptemberétől a tápiószzelei múzeum állandó kiállításában hirdeti a Blaskovich ménés és magyar telivértenyésztés sikerességét.

IRODALOM

- FEHÉR Dezső 1998. Kincsem, a magyar csoda. Bp.
- FEHÉR Dezső 2003. A csodakanca: Kincsem és tenyésztője: Blaskovich Ernő. In: Blaskovichok emlékezete. Szerk. Gócsáné Móró Csilla. Tápiószzele. 232–269. pp.
- FEHÉR Dezső 2014. A legendás Kincsem. Székesfehérvár.
- GÓCSÁNÉ MÓRÓ Csilla 2012. A Blaskovichok világa. Phd értekezés, Debrecen.
- HOELLER Móric 1942. Kincsemek. Bp.
- VÁRI András 2005. Angol játék magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. In: Korall, 19–20. sz. 99–131. pp.

---

7 Blaskovich György saját kezű bejegyzése a Hoeller Móric Kincsemek című könyvébe. Az írás szerint az adatokat 1951. június 10-én Blaskovich Ernő bocsátotta rendelkezésre. FEHÉR D. 1998. 189. p.

ÚJ SZERZEMÉNY-EGYÜTTES A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Sallay Gergely Pál – Szoleczky Emese

Dr. Gaali Mária művészettörténész, **vitéz Gaali Ede** tábornok lánya 2014-ben a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak adományozta a Gaali család három férfitagja katonai pályafutására vonatkozó gazdag és értékes hagyatékot.

„*Im Glücke nicht jubeln, im Unglück nicht verzagen, jedoch beides mit Würde tragen,*” azaz: „*Boldog időkben nem ünnepelni, balsorsban nem csüggedni, ámdé mindkettőt méltósággal viselni*” – a mélyen hívő katolikus család jelmondatát („Wahlspruch”) a generációk nemcsak továbbadták, hanem ennek szellemében is éltek.

Az anyagátvétel során két katonanemzedék tárgyainak sokaságával szembesültünk: festmények, fényképek, névjegyek mellett számos olyan aprósággal (és nem is annyira aprósággal), amelyeket bár nem mindig lehet személyhez kötni, de jellemző lenyomatait egy-egy korszaknak, s ezekről lesz életteli egy kiállítási enteriőr. Ilyenek például a Hardtmuth-ceruzakészlet, a színes térképjelölő ceruzakészlet, vagy a térképolvasáshoz használt eszközök.

Zseborák, katonai jelvényekkel ékített viseleti és használati tárgyak utalnak a családi otthon életét is meghatározó tiszti életvitelre. Így maradhatott fenn a szolgálati névtábla, a lőszerhüvelyből készített váza, valamint a katonai azonossági jegytok. Ezt tükrözik a családi könyvtár egyes darabjai is: a 60 Jahre Wehrmacht 1848–1908 (Bécs, 1908), Adolf Ascher: Gut und Blut für unsern Kaiser (Bécs, 1901), a Geschichte der k. u. k. Infanterie-Regiments 2. (Bécs, 1895). A könyvespolcra ugyanakkor nem hiányozhatott Jókai–Bródy–Rákosi: A magyar szabadságharc 1848–1849-ben (Budapest, 1898) című kötete sem. – Törékenysége ellenére épen vészelte át az évtizedeket egy szelídebb háborús emlék: egy préselt gyopár az olasz frontról, 1918 augusztusából. A czestochowai kegytemplom emlékkelyhe és a Pázmány-féle Háborús idők imakönyve 1915-ből – egykoron Gaali Ede tulajdona – egyszerre emlékeztet az északi frontot megjárt katonatisztra és annak, illetve családjának mély vallásosságára.

Idősebb **Gaali Ede** (1845–1920) városi jövedéki pénztárnok a cs. kir. brassói 2. gyalogezred hadapród őrmestereként vett részt az 1866-os osztrák–porosz háborúban, a rudersdorfi ütközetben kiérdemelte az Arany Vitézségi Érmét. (1. kép) Erre a tényre a hagyatékban az ütközetet ábrázoló vízfestmény mellett maga a kiemelkedő értéket képviselő (bár 1866-ban adományozott, de még 1859-es típusú) Arany Vitézségi Érem emlékeztet, de idősebb Gaali Ede katonai pályafutását

1. kép – Az Arany Vitézségi Érem

örökíti meg az őt katonai egyenruhában ábrázoló keretezett olajfestmény és a részére 1879-ben adományozott Hadiérem elnevezésű kitüntetés is.

Két fia pályafutásának sok fontos dokumentumát jó állapotban sikerült megőrizni az enyészettől, ezeket „megörökölve” képet alkothatunk életútjukról, személyiségükről.

A család Erdélyben élt, a Csernátfalván született ifjabb Gaali Ede (1875–1939) apja nyomdokait követve a cs. és kir. brassói 2. gyalogezredhez került, annak tisztje lett, az ezred segédtisztjeként is szolgált. (2. kép) 1896. január 15-én a bécsi hadtestparancsnokság meghívására alakulata hadnagyaként úgy vett részt az udvari bálon, hogy tiszttársaival közösen érkezhettek oda, előre meghatározott öltözékben. A bálra szóló, 264. számú jegyet nagy becsben őrizte a család. Ifjabb Gaali Ede az első világháborúban az orosz és az olasz hadszíntéren harcolt. 1915. januári, szüleinek írt hosszabb levele arról tanúskodik, hogy már a karácsonyt is a fronton, harcolva töltötte, ezért is mondott késve köszönetet a család és ismerősök küldeményeiert; de legalább ennyire okoztak

2. kép – ifj. Gaali Ede

neki örömet az ismerősöktől és ismeretlenektől kapott hazai levelek, hírek. Cserébe élvezetes stílusban, részletesen beszámolt a frontvonal mögött töltött szilveszterről. Ugyancsak tőle származik az „Emmának” küldött nyírfakéreg levelezőlap is. Két harctéri szolgálata között, 1916-ban a királyhidai hadsereg-lőiskolába vezényelték, ahol a géppuskás alakulatok megszervezésében, kiképzésében játszott szerepet. Itteni sikeres tevékenységének emlékét őrzi egy impozáns asztali dísz tárgy, és ebből az évből maradt fenn az Österreichischer Flottenverein Hadsegélyező Hivatal javára kiadott bőrkötésű zsebnaptára, amelynek bejegyzéséből kiderül, hogy tulajdonosa ekkor már százados volt. 1918-ban olasz hadifogságba esett. 1919-ben a Székely Hadosztály dandárparancsnoka volt. Katonai pályafutását a győri vámőrkerület parancsnokaként fejezte be. 1926-ban tábornokká léptették elő és vitézzé avatták. 1919-től élete végéig a cs. és kir. 2. gyalogezred bajtársi körének elnöke volt (a bajtársi egyesület tekintélyes iratanyaga immár a Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményét garapítja), s egyúttal az egykori nagyszombati hadapródiskola – alma matere – volt növendékeit is egy asztaltársaságba gyűjtötte. Életének 64. évében hunyt el, a farkasréti katonai temetőben alussza örök álmát. Halála alkalmából bajtársai úgy méltatták, mint az „igazi, eszményi katonatiszt, a nemes, jó és hűséges bajtárs és a melegszívű, szeretetreméltó férfi fogalmának megtestesülését”. Csak sajnálhatjuk, hogy a második világháború során magas katonai kitüntetéseit, többek között a III. osztályú Vaskorona Rendet vagy ritkaságszámba menő cári orosz érdemjeleit a lakást kifosztó szovjetek magukkal vitték. (Cári kitüntetésait az Osztrák–Magyar Monarchia idején még Európa-szerte elterjedt ezredtulajdonosi intézménynek köszönhetette: a cs. és kir. 2. gyalogezred az első világháború kitöréséig az orosz uralkodó tulajdonában volt.)

Vitéz Gaali Ede tábornok testvére, **Gaali Ernő** (1882–196?) szintén hivatásos tisztként szolgált, a Nagy Háború elején már őrnagyi rangban. Az első világháborúban a m. kir. 24. honvéd gyalogezredben teljesített szolgálatot. Még az orosz frontról, 1915 augusztusában írta Brassóba Emma húgának azt a levelet, amelyben beszámolt napjairól: „délelőtt aránylag csend van, hanem éjjel kezd aztán élénkülni, nappal inkább kölcsönös ágyúzás. Sebesülések is vannak azért mindennap, dacára annak hogy mesés fedezékeink vannak. ... Most nagyon sajnálom, hogy nincs itt a fényképező gép ...” A csíkszeredai polgári leányiskolában tanítónőként kenyérkereső Emmának mindkét fivér szívesen írt, 1918-ban táborig levelezőlapon már eljegyzéséhez gratuláltak. Ernő 1919-ben – bátyjához hasonlóan – a Székely Hadosztályban szolgált. 1927-ben a 7. (miskolci) vegyesdandárhoz volt beosztva, 1928-ban a m. kir. egri 14. honvéd gyalogezred parancsnokhelyettese lett. 1921-ben avatták vitézzé, 1930-ban ezredessé léptették elő. „A testnevelési kiképzés terén kifejtett kiváló és eredményes teljesítményeiért” kormányzói dicsérő elismerésben részesült, ennél fogva jogosulttá vált a Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyű smaragdzöld szalagon való viselésére. Utolsó rendfokozata nyugállományú vezérőrnagy volt. Az 1940-ben visszatért erdélyi területen a Vitézi Rend tisztségviselőjeként, székkapitányként tevékenykedett. A visszacsatoláskor a katonai közigazgatási szolgálatban kifejtett eredményes teljesítményéért **Werth Henrik** gyalogsági tábornok, vezérkari főnök dicsérő elismerését fejezte ki, amelyről mind az értesítés, mind a díszes okirat fennmaradt. Széleskörű érdeklődését jelzi a 37 darab sepsiszentgyörgyi képes levelezőlap is – 1941-ben e városban élt –, amelyek jó része a Székely Múzeum kiállításait mutatja be. Feltehetőleg ő állította össze a visszacsatolt erdélyi tájakat, embereket ábrázoló 1940–1944 közti fényképalbumot is.

Külön érdekesség, hogy az otthon katonás légkörben nevelkedett adományozó bölcsészdoktori disszertációját is a világháborús regényekről írta, alaposan tanulmányozva a vonatkozó francia, német és magyar szakirodalmat. Az értekezéshez készült jegyzetek, piszkozatok szintén múzeumunk birtokába kerültek.

IV.
KIÁLLÍTÁSOK

IFJ. MARTIN VAN MEYTENS

A BÉCSI BELVEDERE IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSA
A FESTŐ LEGKIVÁLÓBB MŰVEIBŐL
(2014. OKTÓBER 18 – 2015. FEBRUÁR 8.)

Papházi János

Ifj. Martin van Meytens (1695–1770) a 18. század egyik legnépszerűbb bécsi udvari festője volt. Jól ismert a **Mária Teréziáról**, a császári családról, a különböző fejedelmekről, államférfiakról és művészekről készített számtalan portréja. Meglepő, de műveiből csak 2014 őszén rendezték az első átfogó időszakos kiállítást, melynek helyszínéül **Savoyai Jenő** egykori bécsi palotája szolgált.

Ifj. Martin van Meytens 1695-ben született Stockholmban az udvari portréfestő és műgyűjtő, **id. Martin van Mijtens** (1648–1736) és felesége, **Jeanne de Bruyn** (1658–1741) gyermekeként. Szülei Hollandiából származtak, 1677-ben Hágából települtek át Svédországba. Összesen hét testvére volt, akik közül csak két nővére, **Hendriana** és **Johanna**, valamint húga, **Anna Mária** érte meg a felnőtt kort; később mindhárman neves kereskedőcsaládba házasodtak be. A fiatal Meytens az atyjától kapott első leckéket követően már 1714-ben többéves európai tanulmányútra utazott, amelynek folyamán előbb Angliába, majd Párizsba s Drezdába is eljutott. 1721-ben Bécsben járt, majd két évvel később beutazta Itáliát, ahol Velence, Róma, Nápoly, Firenze és Torino voltak a legfontosabb úti céljai. Igazi privilégiumnak számított, hogy Meytens hosszabb időt tölthetett el Rómában, hiszen a barokk mesterek leginkább vágyott úticélja kétségkívül az örök város volt, bár sokak számára csak egy Itália északi részén fekvő, könnyebben elérhető város (pl. Velence) felkeresése adatott meg. Egy ilyen utazás egyrészt a művész mesterségbeli tudásának fejlesztését, más művészeti iskolák felkeresését, de a művészek közötti tapasztalatcserét, a baráti kapcsolatok szorosabbra fűzését is jelenthette.

Meytens egyik meghatározott iskolához sem sorolható, annyira kifejező, egyedi a stílusa, amely rajzbéli pontossága, illetve részben az intenzív színek használata által mutatkozik meg. A manapság mindenekelőtt életnagyságú portréi miatt nagyra becsült festő a 18. században igen népszerű zománccminiatűr képmások festésével kezdte pályafutását, amely gyorsan nagy hírnevet hozott számára. Az orosz cár és a svéd király is megpróbálta udvarába csábítani, de Meytens 1731-ben végleg Bécsben telepedett le, ahol haláláig élt. A Habsburgok szolgálatába lépett, s már a következő évben elnyerte a kamarai festői címet. Mint az udvar és az arisztokrácia portréfestője hamarosan nagy népszerűsége tette szert. Arcképeket és történeti jeleneteket egyaránt festett. Állandó feladata volt a császári család és az udvar tagjainak megörökítése. Számtalan változatban festette meg Mária Terézia és férje, **Lotaringiai Ferenc** császár képmását, de az uralkodópáron kívül a bécsi arisztokrata családok tagjairól is készített portrét, s megörökítette művészkollégáit is.

A Mária Terézia által nagyra tartott Meytens a királynő 1759-ben a bécsi művészeti akadémia igazgatójává nevezte ki, mely tisztséget egészen 1770-ben bekövetkezett haláláig viselte. Egész életében nőtlen maradt, s gyermeke sem született. Általános örököse unokaöccse, **Heinrich Wilhelm Peill** lett. Hogy az évtizedek folyamán mennyi festmény készülhetett a festő műhelyében, azt alig lehet megbecsülni. Művei iránt olyan nagy volt a kereslet, hogy hamarosan már nem győzte egyedül a munkát, tanítványokat és munkatársakat alkalmazott. A két legtehetségesebb tanítványa **Sophonias de Derichs**, valamint **Joseph Hickel** volt.

Ők egészen a mester modorában dolgoztak, oly mértékben, hogy munkarészük az egyes alkotásokban igen gyakran a megbízók, s a műkedvelők előtt is rejtve maradt és marad. Ráadásul Meytens csak kivételesen ritkán szignálta műveit, ezért gyakran levéltári forrásokra és a festő műveiről készített korabeli metszetekre kell hagyatkoznunk, amelyeken rendszerint az eredeti mű festőjét és az ábrázolt személyt is feltüntették. Meytens a 18. századi reprezentatív barokk portréfestészet jeles alkotója volt, akinek már a kortársak is elismerték művészetét, értékelték személyes műveltségét s megnyerő modorát. A mester műveinek zöme portré, csoportos vagy egyedi, egész és félalakos alkotás. Nevéhez fűződnek még nagy eseménytörténeti ábrázolás-sorozatok is. Ezek készítésekor ő irányította a több művészt is foglalkoztató munkálatokat, s maga is részt vett az arcmasok megfestésében.¹

A Belvedere nagyszabású időszaki kiállításán Meytens legjelentősebb művei, összesen mintegy fél száz alkotás volt látható. A kiállított festményeket nyolc teremben, nyolc tematikus egységbe

1. kép – Lotaringiai Ferenc István, 1745–1750. Belvedere, Wien, Inv.-Nr. 8168. (Fotó: Belvedere, Wien)

csoportosította a tárlat rendezője, **Georg Lechner**. A kiállítás első szakaszában a művész korai képei közül megismerkedhettünk a családjáról készített alkotásokkal. Portrét láthattunk anyjáról, atyjáról, illetve nővérét is lefestette férje, s gyermekük társaságában. Szüleit már előrehaladott korban ábrázolta, e festmények irányukban mutatott tiszteletét tükrözik. Meytens 1730–31-ben otthoni tartózkodása idején készítette ezeket az ábrázolásokat, melyek egy külön csoportot alkotnak életművében: lényegesen különböznek a később már udvari festőként alkotott reprezentációs művektől.

Több mint egy tucat önarcképet festett, melyek közül a legkorábbiakat még az 1720-as években, itáliai útja során készítette. Három önarcképe szerepelt a tárlaton, melyek közül a legkorábbin még fiatal művészként, fesztelenül, természetes tartással láthattuk. A nyakában lógó aranyláncon függő medalionon **I. Frigyes király** képe látható. A svéd uralkodó ábrázolásából következtethetünk arra, hogy a festmény 1731-ben vagy nem sokkal utána készülhetett, amikor Meytens még Svédországban tartózkodott. A Savoyai-palota sárga szalonjában kiállított, 1750 körül készült önarcképen már udvari művészként láthattuk. Parókat, díszes ka-

bátot visel, a kép háttérében egy festőállvány áll. A korábbi önarcképek spontaneitását és mozgalmasságát itt már nem fedezhettük fel.

Több portrét is láthattunk a tárlaton Mária Teréziáról, férjéről, Lotaringiai Ferenc István császárról, (1. kép) illetve családjukról. A mester életművében különösen meghatározóak a Mária Teréziáról festett alkotások. Ifjúságától kezdve újra és újra készített róla festményeket. Tekintettel arra, hogy e festményekből reprezentációs célokra, a különböző rezidenciák és intézmények díszítésére, a külföldi uralkodók és a főúri családok, diplomaták stb. megajándékozására, ünnepi alkalmakra is igen sok példányra volt szükség, e képmások a műhelyében sorozatban készültek, kivitelezésükben maga a mester csak kisebb-nagyobb mértékben vett részt. Modell után többnyire egy-egy fejtanulmányt készíthetett, hiszen

1 A barokk Közép-Európában. 1993. 280–281. pp.

a császárnénak sem ideje, sem kedve nem volt a hosszadalmas portrétüléshez.² Az 1730-as években készült képeken a fiatal főhercegnő még fesztelen és élénk, míg a későbbiek reprezentatívabbak, ugyanakkor merevebbek. A kiállítás egyik különlegessége volt egy 1735 körül készült ábrázolás a fiatal Habsburg főhercegnőről, (2. kép) amely a mester saját kezű munkájaként, művei kevésbé dokumentált, korai időszakában készült. Mária Terézia ifjúkorából, a megkoronázása előtti évekből viszonylag kevés ábrázolás ismert. A meghitt hangulatú, félalakos formátumú alkotáson a főhercegnő ezüstszállal hímzett világoskék bársonyruhát és aranybrokát hermelines palástot visel; balra vörös bársonypárnára helyezett hercegi koronát láthatunk. A portré metszétváltozata nem, festményváltozatai közül azonban négy további is ismeretes, melyek közül az egyik szintén Meytenstől származik.³

2. kép – Mária Terézia főhercegnő, 1736–1737. Strakovits-gyűjtemény, Bp.

A császári családról készített képeknek az uralkodónő hivatalos ábrázolásai között igen fontos szerepük volt. A tárlaton kiállított, 1752-ben készült festményen az uralkodópárt és kilenc gyermekét a schönbrunni kastély teraszán láthattuk. A kép háttérül a kastély díszudvara és a bécsi erdő szolgált. Ez a kompozíció igen közkedvelt volt, így Meytens műhelyén kívül is széles körben elterjedt. Nemcsak maga a kompozíció, hanem a gyerekek szüleikhez fűződő viszonya is kifejező. Mária Terézia a jobb oldalon ül, mellette állnak fiai, **József, Károly és Lipót**. A bal oldalon, spanyol díszruhában ábrázolt Lotaringiai Ferenc mellett két idősebb lánya, **Mária Krisztina és Mária Anna** állnak. A császár baljával az uralkodónőre mutat, amelyet József és Károly gesztusaikkal megismételnek. Mária Terézia a jobbával önmagára mutat. Világosan látható, hogy az ő kezében van az igazi hatalom, ő testesíti meg a Habsburg-örökség folytatását. A festmény bal szélén a császári koronát láthatjuk, míg Mária Terézia hatalmi jelvényei, úgymint a magyar és a cseh korona, s az osztrák hercegi kalap, vörös trónszéke mögött, a jobb oldalon vannak. A kép háttérében még négy lányukat láthatjuk (**Mária Erzsébet, Mária Amália, Johanna Gabriella és Mária Jozefa**). A kép előterében két kiskutya játszik, melyek a házassági hűséget szimbolizálják. A festmény a Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia által alapított új dinasztia termékenységét és maradandóságát juttatja kifejezésre.

Az ún. vörös szalonban a gyerekportrékat tekinthettük meg. A gyermekábrázolások a 18. században igen keresettek voltak, mivel az uralkodó dinasztiai és az arisztokrata famíliák a festmények elkészítésével családjuk fennmaradását hirdették. József és a korán elhunyt Károly osztrák főhercegekről egy páros kép szerepelt a tárlaton. A festményen mindketten földméréssel és a katonai erődítéstan alapjainak elsajátításával foglalkoznak. E tevékenységek a korszak háborúira utalnak, s arra, hogy az uralkodónőnek meg kell reformálnia és erősítenie a hadseregét. Ehhez a festményhez tartozott egy másik portré, amelyen az uralkodónő harmadik fia, Lipót látható. Az 1753 körül készült képen a fiatal herceget katonaként, parancsnokként ábrázolta Meytens. A háttérben egy lovascapatra, s egy katonai táborra figyelhettünk fel. A mester tehát a hétéves háború idején a fiatal főherceget a jövő egyik potenciálisan sikeres, lelkes hadvezéréként mutatta be.

2 A barokk Közép-Európában. 1993. 282. p.

3 BUZÁSI E. 2014, 159–164. pp.

A kiállításon külön témát képeztek a korszak jeles arisztokrata családjairól készült alkotások, ezeket a festményeket az ún. kék szalonban nézhattük meg. (3. kép) A nemesi famíliákat bemutató festményekhez mindig a Habsburg-Lotaringiai családról alkotott reprezentatív portrék szolgáltak mintául. A 18. századi főnemesség e csoportképek elkészíttetése által főrendi állását kívánta hirdetni. A terem legreprezentatívabb festményén **erdődi Pálffy (VIII.) Miklós** grófit és feleségét, valamint öt gyermeküket láthattuk. (4. kép) Meytens egy a háttérben látható tájba komponálta a famíliát. A festménynek nem a családi idill bemutatása volt a célja, hanem a főúri reprezentáció. Műve középpontjába a családapát (*pater familias*) helyezte, akit a mögötte lévő vörös függönnyel ki is emelt. A festményt – hosszú évek restaurálási munkáit követően – e tárlaton láthatta ismét a nagyközönség.

Meytens megörökítette a bécsi udvar legjelesebb államférfijait is, a róluk készült festmények közül néhányat a kiállítás végén, az ún. zöld szalonban mutattak be. (5. kép) Láthattunk itt portrét a híres kancellárról, **Kaunitz hercegről**, akárcsak **Johann Cristoph Bartenstein báróról**. A bécsi udvarban fontos hivatal viselő magyar államférfiak közül megtekinthettük **Batthyány Lajos gróf**, nádor egészalakos ábrázolását, melyen a mester hatalmas palástban, az aranygyapjas rend díszöltözetében ábrázolta a grófit. Az erdélyi főúrról, **Bánffy Dénes** főlovászmesterről szintén egészalakos festmény készült, melyen a gróf jellegzetes, 18. századi magyar ruhát visel.

A tárlaton összesen 18 közgyűjtemény, illetve magánszemélyek műtárgyai szerepeltek. Magyarországról a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria, illetve a Strakovitsgyűjtemény kölcsönzött festményeket a kiállításra. A tárlathoz részletes életrajzot, a kiállított művek leírását, s azok fotóit tartalmazó reprezentatív katalógus⁴ készült.

3. kép – Családi portrék a kék szalonban
(Fotó: Belvedere, Wien)

4. kép – Erdődi Pálffy Miklós gróf családja,
1760–1761. Belvedere, Wien, Inv.-Nr. 4055.
(Fotó: Belvedere, Wien)

4 Martin van Meytens der Jüngere. 2014.

5. kép – Államférfiak portréi a zöld szalonban
(Fotó: Belvedere, Wien)

IRODALOM

- A barokk Közép-Európában. 1993. Utak és találkozások. Budapesti Történelmi Múzeum, 1993. június–1993. október 10. Kiállítási katalógus. Szerk. Galavics Géza. Bp.
- BUZÁSI Enikő 2014 Az ifjú Mária Terézia portréja Martin van Meytenstől. In: Művészettörténet Értesítő 63. vol. 1. 159–164. pp.
- Martin van Meytens der Jüngere. 2014. Katalog der Ausstellung vom 18. Oktober 2014. bis 8. Februar 2015 im Winterpalais des Belvedere. Hrsg. Husslein-Arco, Agnes – Lechner, Georg. Wien.

MOZAIKOK A LEHNER CSALÁD TÖRTÉNETÉBŐL

A MARCALI MÚZEUM IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSA
(2014. JÚLIUS 16 – 2015. SZEPTEMBER 30.)

Huszár Mihály

A Marcali Múzeum tudományos céljai között fontos szereppel bír a település történetét alakító famíliák kutatása. 2010 óta folyik egy közös munka a szlovákiai Gímes település Forgách Múzeumával.¹ 2012-ben pedig elindult a helyi zsidó közösség múltjának feltérképezése a **Marczali-Morgenstern család** történetén keresztül. 2012-től vándorkiállítás keretében mutattuk be – legközelebb szeptemberben már az ötödik helyszínen – a **Hikman-Szabó család** iparművészeti és képzőművészeti örökségét.² A **Sztelek-Csomós** építőmester-vállalkozó család hagyatékából 2013-ban megrendezett időszaki tárlat és számos tudományos eredmény publikálása után most egy marcali köznemesi família került bemutatásra.³ A 2014. július 16-án tartott Lehner Emléknapon és az azt követően megnyílt *Mozaikok a Lehner család történetéből* c. időszaki kiállításban a hozzátartozók, **Bácsfalvi Gyuláné** és **Lehner Olivér** jóvoltából, a nemesi család megmaradt tárgyaiból és dokumentumaiból készített válogatással mutattuk be a sorsukat befolyásoló két évszázadot. A kiállítással egyidőben a Marcali Múzeum és a Múzeum Alapítvány gondozásában jelent meg **H. Rádics Márta** helytörténeti kutató által írt család-történeti könyv is. Az emléknapot a családi sírhelyek megkoszorúzása zárta.⁴ (1. kép)

1. kép – A kiállítás enteriőr részlete (Fotó: Ilácsa József)

Marcali településtörténetét a Lehnerék mellett számos kiemelkedő család, a **Véssey**, a **Berzsenyi** és a **Noszlopy** alakította, ami különösképpen érdekessé teszi a csekély létszámú – 1875-ben, 1910-ben és 1940-ben is mindössze 30 főnyi – evangélikus lakos befolyásos szerepét egy döntően katolikus többségű, zsidó kisebbségű kisvárosban.⁵ A Lehner család szorgos munkával megszerzett birtokai Kelevíz, Vése és Csákány települések körül feküdtek, ahol több udvarházuk és kúriájuk is volt. Számos területen, így a vallási- és világi közéletben, valamint a mezőgazdaságban betöltött szerepükkel a Marcali felső rétegéhez tartozó családtagoknak meghatározó szerepe volt a 20. századra fontos közlekedési, közigazgatási és gazdasági központtá fejlődő kisváros életében. 1945 után az államosítással és kismizéssel megtörték és a megbecsültségüket is elvesztették, amelyet lassan, az évezred végére visszaszereztek. H. Rádics Márta Marcali településrészeinek a kutatása során

1 HUSZÁR M. 2013. 233–237. pp.

2 HUSZÁR M. 2014. 193–204. pp.

3 HUSZÁR M. 2014. 379–393. pp.

4 H. RÁDICS M. 2014. 1–63. pp.; H. RÁDICS M. 2008. 1–84. pp.

5 A reformációtól – napjainkig. 2011. 360. p.

került kapcsolatba **Lehner Antal** nyugalmazott földhivatali vezetővel, akitől sok adatot, fényképet, dokumentumot kapott. A családtag a Lehnerpuszta című könyvben így ír: „Tisztelettel gondolok öseimre, Lehner Vilmosra, dédapámra, aki Lehnerpuszta gyökereit a vásárlással megalapozta, Lehner Sándorra, fivérére, aki mint gyám gondozta a birtokot. ... Nekem ez a terület jelenti a gyökereket, az ősi földet.”⁶

Sajnos a következő könyv születését Lehner Antal már nem élhette meg, így a kiállítással együtt ez a kötet lett az emléke előtti méltó tisztelgés is egyben. (2. kép)

Ügyvédek, földbirtokosok, segédmunkások

A Lehnereket a 17. századtól Győrben polgári családként, majd ökörkereskedőkként tartották számon. Az osztrák örökösödési háborúhoz katonát ajánlottak fel Mária Teréziának, így nyerték el 1742-ben címeres levelüket. A még Győrben született és Csurgón letelepedett **Lehner János**

(1800–1879) nemességét 1834-ben a somogyi vármegyegyűlés igazolta, majd 1846-ban **gróf Festetics László** „Somogy, Baranya és Tolna vármegyékben tartandó minden tisztújításon és egyéb választási gyűléseken nevében szavazásra ... Somogy vármegyében fekvő több uradalmainak ügyvédjét, valóságos és törvényes meghatalmazottjává tette.” Miután Csákányban birtokot vásárolt Lehner János, 1848-ban a megyei rögtönítelő bíróság tagjaként, később táblabíróként szolgálta Somogyot.⁷ Gyermekai közül egyik fia, Sándor (1838–1917) – a Jankovics és a Széchényi uradalom jószágigazgatójaként és ügyvédjeként – befolyásos emberré vált a járásban. 1867-től alszolgabíró, majd a marcali járásbíró első bírása és 30 évig a Marcali Takarékpénztár Rt. alelnök-vezérigazgatója volt. Tekintélyes vagyont szerzett, amelybe szőlő, föld, bérház és balatoni villa is tartozott. **Lehner Sándor** munkásságának évtizedei Marcali fejlődésének (vasút, közigazgatási, bírósági, pénzügyi központ, erősödő polgári réteg, növekvő lakosság) fontos korszakához kapcsolódtak. Az elmúlt fél évszázadban elfeledett, jeltelenné vált sírját az emléknapon avatták újra.⁸

Korán meghalt testvérbátyja gyermekeinek gyámjaként egyengette az árvák útját, így unokaöccse, **Lehner Vilmos** (1873–1962) is Budapesten folytatott egyetemi tanulmányokat, majd barcsi alszolgabírói időszaka után 1904-ben nevezték ki Marcali főszolgabírójának, amely posztot 17 évig töltötte be. Felesége **Hencz Jolán** (1887–1965) volt, akinek a hozományából vették meg Marcali egyik legszebb polgári lakóházát. Lehner Vilmos az 1919. őszi marcali események, az akkor átélt törvénytelenések és gyilkosságok miatt 1921-ben lemondott hivataláról, s ezt követően a lehnerpusztai és csákányi, közel 800 holdas birtokot vezette.

A lehnerpusztai gazdálkodás 1861 és 1945 között a család vagyonának, mindennapi megélhetésének az alapját jelentette. Minden generáció törekedett a föld- és szőlőbirtok fejlesztésére, az állatállomány bővítésére, sőt a cselédség megfelelő bérezésére is. Kiváltképpen a juhtenyésztéssel vált Európa szerte híressé Lehner Vilmos, akinek az állatai az 1920–1930-as években rendre első

2. kép – A család címere. Részlet a nemesi oklevélről. (Fotó: Ilácsa József)

6 H. RÁDICS M. 2008. 7. p.

7 LEHNER J. 1973. 1–4. pp.

8 H. RÁDICS M. 2014. 14–15. pp.; LEHNER J. 1973. 1–3. pp.

helyezést, különdíjakat nyertek az országos kiállításokon.⁹ 1935-ben az országgyűlés felsőházi tagjává nevezték ki. 1932–1949 között töltötte be a vései központú evangélikus egyház felügyelői tisztségét, amelyben fia követte.¹⁰ 1950 januárjában népbírói eljárást indítottak ellene, megvádolva őt azzal, hogy 1919-ben a Prónay különtménynek kiadta a kommunista gyanús emberek névsorát. Elítélték, majd Márianosztrára került börtönbe. Szeptember 19-én felmentették a vádak alól, az indoklás szerint: „*az akkori időkben szinte szokatlan mértő és segíteni igyekvő emberies magatartást fejtett ki az akkor üldözöttekkel szemben.*” Nem találták bizonyítottnak azt a vádat sem, hogy részt vett és voksolt a második zsidótörvényről rendezett felsőházi szavazáson. Kiszabadulását követően Lehner Vilmost és feleségét kitelepítették marcali otthonából egy külterületi majorba, ahol szerény körülmények között éltek. 1962-ben hunyt el, s a marcali családi sírboltban nyugszik.¹¹

A család nőtagjainak szerepe is megkerülhetetlen a Lehnerek felemelkedésében és talpon maradásában. **Lehner Ilona** (1843–1935) 53 évig volt a csákányi birtok és gazdaság egyedüli irányítója, testvérei gyerekeinek és unokáinak patrónusa. **Lehner Erzsébet** (1869–1966) 1890-ben ment férjhez nádasdi Sárközy Bélához, a későbbi csurgói, majd kaposvári főszolgabíróhoz, Somogy vármegye alispánjához. Míután megözvegyült, szecessziós sarokházat építtetett Kaposváron, és a vései birtokot igazgatta.¹²

Lehner Vilmos egyetlen fia, **dr. Lehner János** (1906–1983) az elemi iskola négy osztályát a marcali izraelita iskolában vegzte, mivel ez számított akkoriban a legjobbnak. Kaposváron jeles eredménnyel érettségizett. Nagynénje, Lehner Ilona kijelentette: „*Vedd öcsém tudomásul, hogy a jeles érettségi bizonyítvány családjunkban nem érdem, ilyet szerezni minden Lehnerek kutya kötelessége!*”¹³ 1927-ben mezőgazdász, majd 1932-ben jogi végzettséget szerzett. 1938-ban nyitotta meg ügyvédi irodáját Marcaliban. Felesége, **Haám Lilla** (1921–2000) a csurgói főszolgabíró, **Haám Lajos** leánya volt, akivel 1943-ban kötött házasságot. (3. kép) Fiatalkorától vadászott és versenyszerűen lovagolt, tagja volt a Somogy-Zalai Lótenyésztő és Lovassport Egyesületnek. A második világháború alatt a doni katlanból két nap alatt 120 kilométernyi utat lóháton tett meg, így menekült meg a hadifogságtól.¹⁴ Az 1949-es kommunista fordulatot követően karrierje megtört, koncepció per után börtönbe került, házat államosították, a nélkülözések évtizedei jöttek el számára családjával együtt. 1958-tól Mesztegyőn újra dolgozott mezőgazdászsként, termelőszövetkezeti jogtanácsosként ment nyugdíjba.

3. kép – Lehner János és Haám Lilla esküvője (balról a negyedik Lehner Vilmos, ötödik Haám Lajosné Sárközy Katinka; jobbról az első Haám Lajos, második Lehner Vilmosné)

9 H. RÁDICS M. 2008. 61–71. pp.

10 A reformációtól – napjainkig. 2011. 361. p.

11 H. RÁDICS M. 2014. 24–31. pp., 50–54. pp.

12 Uo. 16–17. pp., 22–23. pp.

13 LEHNER J. 1973. 2. p.

14 LEHNER J. 1973. 3–6. pp.

Lehner János és Haám Lilla gyermekeinek nehéz indulás jutott sorsul. Lehner Antal (1944–2012) nem lehetett gimnazista, így először segédmunkás, szakvizsgáját követően kőfaragó szakmunkás lett. A marcali gimnáziumban levelező tagozaton érettségizett le, ezt követően földmérnök üzemmérnök végzettséget szerzett. 1971-től Marcaliban dolgozott művezetőként, földmérőként, műszaki ellenőrként, majd nyugdíjazásáig a földhivatal vezetőjeként. Szenvedélyes vadász, galambász és természetjáró volt. Testvérei közül **Olivér** (1946–) a szobafestő szakmát tanulta ki, majd szintén levelező tagozaton érettségizett le. Nehéz anyagi helyzete ellenére, kitartásának köszönhetően felvették a szegedi egyetemre, ahol vegyész diplomát szerzett. Négy találmány részfeltalálójaként jegyzik, festékek szinkártyájának a fejlesztésével foglalkozott. **Helga** (1955–1993) Budapestre került – ahol apja testvére, **Lehner Katalin** támogatta – és adminisztrátorként dolgozott.¹⁵

Műtárgyak, dokumentumok, emlékek

A múzeumba letétként bekerült Lehner családi hagyaték 106 tárgyból, 361 fényképből és 600 dokumentumból áll. Az együttesben a legkorábbra datálható dokumentum, egyben a kiállítás legértékesebb műtárgya az 1742-ben kiállított címeres levél. A 19. századból számos dokumentum található meg, mint például az 1834-ben kiállított nemességet igazoló papír; egy 1837-es himlő elleni oltást igazoló, evangélikus prédikátor által szignált bizonyítvány; a kelevízi földbirtokokat ábrázoló kataszteri térképek; gazdálkodási kimutatások; iskolai bizonyítványok és levelezések. A családtagokat, rokonságot ábrázoló fényképek nagy számban maradtak fenn egészen a 19. század második felétől napjainkig, így szerencsére majdnem mindenkiről találhatunk benne portrét. (Ellentétben a másik jelentős, sőt gazdagabb evangélikus családdal, a Vésseyekkel, akikről alig maradt kép.) Lehner János fiatal korától fényképezett, így a mindennapi életet megörökítő fotósorozatok mellett a második világháborús tartalékos hadnagyi frontszolgálata idejét is gondosan dokumentálta. Ugyanakkor ő volt az első, aki összegyűjtötte és lejegyezte a család történetét, amely kéziratban maradt fenn. A tárgyi anyagban jelentős értéket képviselnek azok az ezüst és porcelán étkészletek, amelyek több generációt „szolgáltak ki”. (4. kép) Sajnos a Kelevíz-Lehnerpusztán álló udvarházban és a marcali Erzsébet utcai családi házban használt bútorokból, berendezési tárgyából, könyvtárból az ingatlanok államosítása és a család kényszerköltözései miatt kevés maradt meg. A nehéz évtizedekben, amikor Lehner János és az apja is börtönben volt, majd nem dolgozhattak, az értékesebb tárgyak eladásából tartotta fenn magát a család. Ugyanakkor a személyes dokumentumokhoz, tárgyakhoz erősen ragaszkodtak.

A családtörténeti kiállítás nyitó falán a látogatók megismerkedhetnek a családfával és a **Deák Varga József** által készített rokon famíliák címereivel. A vitrinek felett tablós életrajzokon keresztül mutattuk be azokat a Lehnereket, akik 1834-től napjainkig Somogyban és Marcaliban éltek. Lehner Antal gondosan őrizte felmenőinek személyes tárgyait, amelyek közül egy válogatás a kiállításban is megtekinthető. Így Lehner Vilmos főszolgabíró pipája, szivartartó doboza, névjegykártyája. Lehner János 50 éves mezőgazdász munkásságát elismerő aranyoklevél, és az 1940-es erdélyi bevonuláskor készített, bajtársaitól kapott, gravírozott aláírásokkal díszített, ezüst cigarettatárcája, a fényképalbuma és a felesége vasúti igazolványa is. Lehner Antal személyes tárgyai közül a kiállítási vitrinbe a vadászattal és a galambtenyésztéssel kapcsolatos díjai, valamint a településért végzett munkája elismeréseként 2003-ban kapott Marcali Városért plakett, és a pipái kerültek.

A kiállítótér másik felében a magmaradt lakberendezési tárgyakkal készítettünk enteriőrt. Valószínűleg Lehner Vilmos és Hencz Jolán esküvője (1904) idején készült az ún. póklábú szalonasztal; az 1930-as évekből származnak az art deco jellegű székek, a 19. század közepén készült, a Sárközy

¹⁵ H. RÁDICS M. 2014. 38–41. pp.

rokonságtól származó intarziás berakással díszített, klasszicista jegyeket viselő üveges, kis vitrin. (5. kép)
Az enteriőrben helyet kapott még egy kovácsoltvas állólámpa, festmények és az 1939-es Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Tenyészállatvásáron tiszteletdíjként kapott porcelánalkotás is. (6. kép)

4. kép – Ezüst étkezőeszközök és díszporcelánok a kiállításban (Fotó: Ilácsa József)

5. kép – 19. század közepéről származó kis vitrin (Fotó: Ilácsa József)

6. kép – Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Tenyészállatvásár tiszteletdíjja 1939-ből (Fotó: Ilácsa József)

IRODALOM

- A reformációtól – napjainkig. 2011. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyéek, kerületek a Dunántúlon. 1. kötet. Főszerk: dr. h. c. Keveházi László. Győr.
- H. RÁDICS Márta. 2008. Lehnerpuszta. Marcali.
- H. RÁDICS Márta. 2014. Győrtől Marcaliig. A Lehner család története. Életutak, családtörténetek Marcaliban és környékén 1. Marcali.
- HUSZÁR Mihály. 2013. A szlovákiai Forgách Múzeum Gímesben. In: Történeti Muzeológiai Szemle 12. Bp.
- HUSZÁR Mihály. 2014. Csomós Gergely marcali építőmester pályaképe (1883–1969). In: Rangos famíliák – jeles személyiségek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon. Baranyai Történelmi Közlemények 6. Pécs.
- HUSZÁR Mihály. 2014. A marcali Hikman-Szabó család öröksége: Műlakatos munkáktól a képzőművészeti alkotásokig. In: Történeti Muzeológiai Szemle 13. Bp.
- LEHNER János. 1973. Mozaikok életemből. Az egyik dédapám; Sándor bácsi; Ilka néni; Kutyák és paripák című fejezetek. Kézirat.

TITÁNIA LOVAGJAI

KIÁLLÍTÁS-SOROZAT A GÖDÖLLŐI KASTÉLYBAN

Kovács Éva Marianna

A gödöllői királyi kastély munkatársai a kastély helyreállításának kezdete óta arra törekednek, hogy a korhű enteriőrök mellett a patinás épület sokirányú jelentőségét, történelemformáló hatású lakóit is megismertessék a nagyközönséggel. Bár az 1995-ben alapított Gödöllői Királyi Kastély Múzeum önálló jogi státusszal nem rendelkezik,¹ gyűjteménye az elmúlt húsz év során jelentősen gyarapodott, és állandó kiállításai mellett rendszeresen szervez a fenti témákat új oldalról bemutató időszaki tárlatokat.

Egyik fontos feladatunknak tekintjük, hogy bemutassuk **Erzsébet királyné, I. Ferenc József** feleségének magyarországi jelenlétét és hatását, valamint összefogjuk azokat a magánszemélyeket és civil szervezeteket, amelyek személyével, történelmi szerepével, kultuszával foglalkoznak. 2007-ben, születésének 170. évfordulóján, egész éves programsorozat keretében emlékeztünk meg róla, amelynek több rendezvény mellett része volt az *Erzsébet királyné mítosza* című időszaki kiállítás is. A tárlat saját gyűjteményünk mellett magyar és külföldi múzeumok, valamint magángyűjtők anyagából válogatott, és a jól ismert Erzsébet- és Sisi-klisék bemutatása mellett arra is kísérletet tett, hogy a változó tartalmú kultusz történelmi összefüggéseit fölvezesse. A programsorozat kapcsán megnyilvánuló érdeklődés (csak az időszaki kiállításnak több mint 30 000 látogatója volt a nyitva tartás négy hónapja alatt) bizonyította, hogy Magyarországon is van igény a hasonló témájú kiállításokra. Így született egy háromrészes kiállítás-sorozat terve.

Erzsébet királyné verseiben előszeretettel helyezte magát *Titániának*, Shakespeare *Szentivánéji álmom* című darabja tündérrirálynőjének szerepébe.² Ebből kiindulva *Titánia lovagjai* címmel³ mutattuk be a hozzá valamilyen okból közelálló férfiakat.

Rudolf – a reményvesztett imádó

Elsőként a jellemében, érdeklődésében és tehetségében rá leginkább hasonlító fiának, Rudolfnak állítottunk emléket, aki reménytelenül vágyott anyja figyelmére és elismerésére, ám azt valójában csak a halála után kapta meg. A róla szóló tárlat születésének 150. évfordulójára nyílt meg 2008-ban. (1. kép)

Kilépve a mayerlingi kettős öngyilkosság legendájának árnyékából, bemutattuk a trónörökös élettörténetét kora gyermekkorától a halálát övező találgatásokig. Főleg életének magyar kapcsolódásait állítottuk a középpontba. Magyar vonatkozású könyvei, névtelenül publikált cikkei, levelei és kitüntetései (pl. a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagságáról szóló díszoklevél eredetijét Bécsből kaptuk kölcsön) az újdonság erejével hatottak. **Stefánia** özvegy trónörökösne Pannonhalmán őrzött hagyatékának feltárásával is ismeretlen adatokat tettünk közzé. (Ezek egy részét a kiállításhoz kapcsolódó tudományos konferencia mutatta be, más részüket a kiállítás katalógusában publikáltuk.)

1 A múzeum fenntartója a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Társaság, majd a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft.

2 Kéziratban fennmaradt verseiből Mészöly Dezső magyarra is lefordított egy csokorra való, amelyek a fordító életrajzi kommentárjaival és elemzéseivel kötetbe szerkesztve 1995-ben jelentek meg: Mészöly Dezső: Sirály a Burgban. Bp., 1995.

3 A sorozat F. Dózsa Katalin művészettörténész, Erzsébet királyné kutató kezdeményezésére és koncepciója alapján született, és az első két kiállítás kurátora is ő volt.

Szakmai kapcsolataink elmélyültek az anyaggyűjtés során. A magyarországi nagy gyűjtemények mellett magángyűjtőkkel (pl. **Jókai** egyik kéziratának esetében) és jelentős bécsi archívumokkal, múzeumokkal kerülünk munkakapcsolatba.⁴ Így olyan látványos és érdekes tárgyakat kaphatunk meg, mint a fent említett oklevél az Österreichische Nationalbibliothek gyűjteményéből, Rudolf gyermekkori magyar nyelvű tanulófüzetei és levelei a Haus-, Hof- und Staatsarchivból, vagy az általa 1881-es keleti utazása során gyűjtött óegyiptomi műtárgyak, melyeket a Kunsthistorisches Museum őriz. (Utóbbi intézmény azóta nyugalomba vonult főigazgatója, **prof. Dr. Wilfried Seipel** kiállításunk megnyitását is vállalta.)

1. kép – Rudolf, a reményvesztett imádó.
Átlátás a középső teremből. (Fotó: Kaján Marianna)

A kiállítást a főépület földszintjén, a bejárat melletti három boltíves teremben építettük föl.⁵ A középső, természettudományokkal foglalkozó terem tárgyai 19. század végi eredeti, „veretes” kiállítási vitrinekbe kerültek. A másik két terem kétszintes, ragasztott üveg tárlói visszafogott, lebegő hangulatot keltenek. A hatalmas írásos anyagot, publikációkat, levelezést, kéziratokat hátrahagyó trónörökös gondolataiból, valamint róla szóló jelentésekből és visszaemlékezésekből néhány az ablakok elé függesztett molinókra került, forrásaik megjelölésével, de tárgyasult formájuk nélkül.

Az első terem a trónörökös élettörténetének legfontosabb állomásain vezetett végig. 1793 óta ő az első fiúgyermek a kiterjedt családban, aki trónörökösként született. Érkezését nagy várakozás előzte meg, és birodalom-szerte ünnepezték. Apja katonának szánta, ezért igen korán és igen szigorúan elkezdték kiképzését, amelyre majdnem ráment az egészsége. Anyja, Erzsébet ultimátumát követően komoly tudósok vették át nevelését, és liberális irányultságú, modern képzésben részesült.

Rudolfot gyermekkorától nagyon érdekelték a természettudományok, főként az ornitológia. Tapasztalatait kora gyermekkorától számos írásban rögzítette, a Habsburg-családban kivételesen számító íráskészségét édesanyjától örökölte. Jelentősebb vadászszákmányait tudományos célra preparáltatta, baráti kapcsolatokat ápolt a kor néhány kiemelkedő tudósával, pl. **Alfred Brehmmel**, **Eugen von Homeyerrel**, **Karl Mengerrel**. Tudományos tevékenységét és gyűjteményeit a második teremben mutattuk be.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen című, a Habsburg-birodalom földrajzát és népeinek sokszínű kultúráját bemutató sorozat elindítása élete egyik legnagyobb teljesítménye volt, de emellett több technikai és tudományos kiállítás, és az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás védnökeként is maradandó emlékeket hagyott rövid élete után. Magyarországgal kapcsolatos munkásságáról, valamint a halála után őt övező kultuszról az utolsó terem adott átfogó képet. (2. kép)

A feliratokat a legszükségesebbekre korlátoztuk, mivel minden esetben két nyelven, a magyar mellett angolul készültek. A kastélyban egyébként megszokott négy nyelvű (magyar, angol, német, francia)

4 Anyagaik egy részét Papházi János kollégánk helyszíni kutatás során tárta fel a Staatsarchiv magyar rezidensének segítségével.

5 A kiállítások látványtervét Kemény Gyula készítette.

2. kép – Rudolf, a reményvesztett imádó. Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítást bemutató rész. (Fotó: Tóth László)

tattunk, ezek különleges igényeit a szállítás és a kiállítás teljes időtartama alatt szem előtt kellett tartani. Mivel a vitrinenkénti klimatizálásra nem volt módunk, a három terem témájának kitalálásakor ügyeltünk rá, hogy termenként lehessen ezeket a speciális igényeket kielégíteni. A fény-, hő- és páráviszonyokat rendszeresen ellenőriztük, ennek köszönhetően a kiállítás bontásakor fizikai állagromlás nem volt tapasztalható.

A kiállítást 2008. június 5. és szeptember 28. között közel 25 000 látogató tekintette meg, akik nagyobb része az állandó kiállításra is belépőt váltott. Az időszaki kiállítás tehát jelentősen hozzájárult az éves látogatottsághoz, és úgy tapasztaltuk, hogy az évről évre visszajáró törzsközönség létrejöttét segítette.

Rudolf trónörököséről szóló kiállítást a kerek évfordulóra tekintettel Bécsben és környékén is rendeztek. Így a Hofmobiliendepot épületében és Schönbrunnban, egykori lakosztálya termeiben, valamint Laxenburgban, születésének helyén. Úgy véljük, hogy a gödöllői kiállítás és kiadványa megállta helyét ezek között a tárlatok között, azoktól eltérő szempontjai és súlypontjai révén, valamint a bemutatott anyagok sokszínűségével gazdagítva a palettát.

Gróf Andrássy Gyula – A lángholó zseni

A kiállítás-sorozat második lovagja⁷ a 19. század második felének egyik legjelentősebb magyar politikusa, **Andrássy Gyula**, Erzsébet királyné számára a délceg, tüzes, temperamentumos magyar lelket testesítette meg, ugyanakkor nagyra tartotta politikai érzékét, tehetségét és tudását. Andrássy indította el a magyarok rajongását a nyelvünkön szépen beszélő és író világszép királyné iránt. Ellentétben a róluk terjedő tévhitekkel, kapcsolatuk mindig megmaradt eszményi barátságnak.

A kiállítás tudomásunk szerint az első volt, amely a Magyarország 19. századi felemelkedéséért oly sokat tevő politikusnak ebben a formában állít emléket. Nem az életmű értékelésére vállalkoztunk, hanem igyekeztünk a tárgyi emlékek felkutatásával és bemutatásával közelebb hozni személyét az érdeklődőkhöz. Megidézni a fellelhető festmények, ábrázolások, tárgyak és iratanyagok segítségével a hazafit, az európai politikust és magánembert. A jeles magyar köz- és magángyűjtemények

6 A német anyanyelvű látogatók a vendégkönyvben több esetben nehezményezték is ezt.

7 Erzsébet királyné *Titkos kamarám* című versében második hú lovagjaként emlegeti Andrássyt.

anyagából válogatott anyagot bőségesen és igen látványosan egészítették ki a bécsi és szlovákiai múzeumok tárgyai, köztük több, Magyarországon még nem bemutatott emlék. (3. kép)

A kiállítás helyszíne az előző évivel azonos, három egybe nyíló földszinti terem. A kalandos és fordulatos életút egy-egy szakaszát a kortársak Andrássyra ragasztott jelzőivel különböztettük meg:

A szép akasztott⁸

Családja, neveltetése, példaképei és kortársai mind a politikai pálya felé vontatták, **Széchenyi** nagy jövőt jósolt neki, idővel **Kossuth** hatása alá került. A szabadságharcban ezredesi rangig vitte, majd diplomáciai feladattal Törökországba küldték. A bukás után Párizsban telepedett le, itt kötött házasságot **Kendeffy Katinkával**. Édesanyja közbenjárására 1857-ben kapott kegyelmet, és ekkor tért haza. A legszebb műtárgyakat ebből a korszakból a Betléri Kastélymúzeumból (pontosan: a Szlovák Nemzeti Múzeum Betléri Múzeuma – a szerk.),⁹ édesanyja kegyelmi kérvényét a bécsi Staatsarchivból kaptuk kölcsön.

A nemzet daliája¹⁰

Hazatérése után **Deák Ferenc** támogatójaként bekapcsolódott a politikai életbe, és kapcsolatot tartott az emigráció tagjaival is. Sátoraljaújhely követe, majd a képviselőház alelnöke lett. Deák mellett a kiegyezést előkészítő tárgyalások egyik vezetője, 1871-ig magyar miniszterelnök és honvédelmi miniszter. Nádorhelyettesi minőségében az esztergomi érsekkel együtt ő koronázta meg Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét 1867. június 8-án Budán. 1871 után közös külügyminiszterként átalakította a Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikáját, és kimozdította az elszigeteltségből. Kortársai nagy formátumú politikusnak tartották, erről nemcsak kitüntetései és a róla készült ábrázolások tanúskodnak, hanem legjellemzőbben a róla készült karikatúrák, melyekből szintén válogattunk a kiállításra.

A providenciális államférfi¹¹

Andrássy Gyula birtokairól, palotáiról több grafika és fotográfia is fennmaradt, melyek segítségével családi és társadalmi kapcsolatait, mecénási tevékenységét is bemutatathattuk. A királyi családdal, és a királyné magyar környezetével való kapcsolata szintén megjelent az egyik vitrinben közzé tett levelezés által, amely Andrássy és Erzsébet királyné között zajlott **Ferenczy Ida**, a királyné felolvasó-hölgye és bizalmasa közvetítésével az 1860–80-as években. A levelezés a Farkas Archívumként ismert magántulajdonban lévő iratanyag része, addig még soha nem volt kiállítva.¹² Szintén Erzsébet királynét idéztük **Cserna Károly** vízfestményével Andrássy halála kapcsán, ugyanis 1890 februárjában a király és a királyné személyesen rótták le kegyeletét ravatalánál az Akadémia előcsarnokában. (4. kép)

3. kép – Andrássy Gyula, a lángoló zseni.
Az első terem részlete Betlérről kölcsönzött anyaggal.
(Fotó: Kaján Marianna)

8 1848–49-es tevékenységéért Andrássyt távollétében halálra ítélték és 1851-ben jelképesen, „in effigie” fel is akasztották. Az Angliába, majd Franciaországba emigrált fiatal arisztokrata, „a szép akasztott” rövid idő alatt a párizsi szalonok kedvence lett.

9 A Betléri Kastélymúzeum gyűjteményeiben Kaján Marianna végzett alapos kutatásokat.

10 HEGEDŰS L. é.n. 83. p.

11 Azaz gondviselészerű államférfi, Deák Ferenc jellemzése szerint.

12 A kiállítás-sorozat egyik fontos hozadékaként az anyagot azóta sikerült megvásárolnunk.

4. kép – Andrassy Gyula, a lángoló zseni. Az utolsó terem Stróbl Alajos mellszobrával. (Fotó: Kaján Marianna)

hoz, a havonta megrendezett Kastélybarátok Klubja rendezvény előadásaihoz, de még a Kastély Barátainak Egyesülete által szervezett kiránduláshoz és a minden évben megrendezett Erzsébet királyné vers- és prózamondó verseny témájához is vezérfonalat szolgáltattak.

A kiállítást ezúttal is nagyszámú érdeklődő (közel 12.000 fő) tekintette meg. Ez a promóciós költségek csökkenésének is köszönhetően elmaradt az előző évek rekord-látogatottságaitól, mégis jelentősnek mondható, mivel a látogatók zöme az újdonságként bevezetett kombinált jegyek köszönhetően az állandó kiállítást is (újra) megtekintette, és egyéb programjainkon is részt vett. A kiállítás növelte a kastély turisztikai vonzerejét, továbbá a Kastélybarát Egyesület támogatói és önkéntes körét, valamint kimutatható hatása volt a műtárgy-adományok számának gyarapodására.

Ferenc József – a rendíthetetlen

A kastélyban uniós projekt keretében 2010-ben két újabb szárny átadására és nagy részben múzeumi célú hasznosítására került sor. A felújított termek a Lovardával együtt azonban 2011 első felében a soros uniós elnökség helyszínékként szolgáltak, ezért a sorozat befejezésére csak 2014-ben adódott lehetőségünk. A harmadik kiállítást az Első Világháborús Centenárium Emlékév keretében rendeztük meg, kapcsolódva Gödöllő városának tematikus évéhez. (5. kép)

Új kiállító termeink világítása, felszerelése minden műtárgyvédelmi kívánalomnak megfelel, a 19. század elejéről származó, restaurált falfestésük miatt azonban egészen más jellegűek, mint az addig használt termek. A teremsorhoz igazodva több kisebb szakaszra bontottuk Ferenc József élettörténetét. Azt mutattuk be, milyen állomásokon keresztül vált a magyarok szemében a szabadságharcot megtorló zsarnokból egyre elfogadottabb, sőt szeretett uralkodóvá, népeinek atyjává. A termek az előzőkhöz hasonlóan egy-egy fontos életszakaszt emeltek ki.

13 A kiállítás-sorozat kiadványainak szerkesztése és gondozása Faludi Ildikó kolléganőnk munkája. A kiadványok és egyéb grafikai elemek egységes arculatát Tóth László tervezte.

14 Ilyen kutatások eredményeként nyílt meg például szlovákiai és magyarországi múzeumok anyagából 2015 májusában Betlérén az *Erzsébet királyné történelmünkben és emlékezetünkben* című időszaki kiállítás, melyhez a gödöllői kastély gyűjteménye is jelentős számú műtárgy kölcsönzésével járult hozzá.

5. kép – Ferenc József, a rendíthetetlen.
Az új időszaki kiállító terem egyiké,
„A császár és alattvalói” című rész.
(Fotó: Kaján Marianna)

A bölcsőtől a trónig

Neveltetésének irányait, a trónörökös soknyelvű képzését illusztrálta tanárának, **Nemeskéri Kiss Pálnak** a magyartanításról szóló könyve, és eloszlatta azt a makacs tévhitet, hogy Ferenc József csak néhány mondatot beszélt magyarul. Korai katonai képzését és érdeklődését a hadsereg rendje iránt fotók és ábrázolások, valamint egy installációs elem, a fekete-sárga fakabát is jelezte: tengelyen elforgatható kockákból az 1849 előtti különböző fegyvernemek egyenruháiban álló katona-figurák állíthatók össze.¹⁵

A császár és alattvalói

A neoabszolutista uralkodási szakaszt és az alattvalóknak a hatalomhoz való viszonyát mutatta be az előzőből nyíló terem, festmények, grafikák, rabmunkák és egyéb tárgyak segítségével. Az abszolutizmus hivatalrendszerét megjelenítő hatalmas íróasztalon kézbe vehető dokumentumok másolatait helyeztük el: visszaemlékezések, naplórészletek, rendőrségi jegyzőkönyv kivonata volt olvasható.

Önkényuralkodóból alkotmányos király

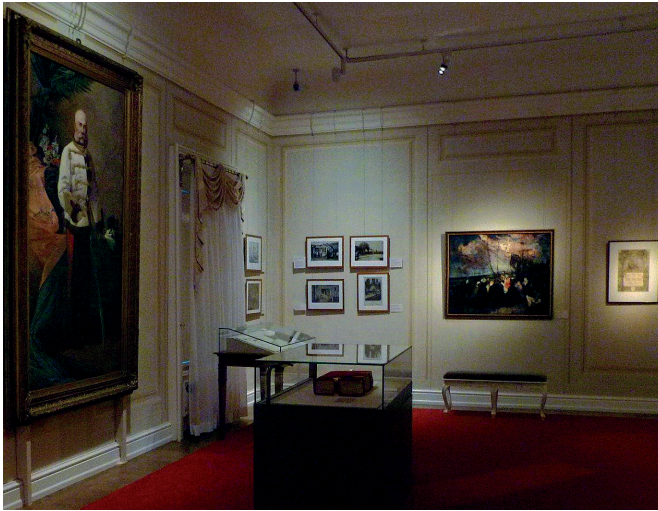
A következő szoba a kiegyezést megelőző évek politikai változásait, családi, emberi hatásokat és Erzsébet királyné erélyes befolyását érzékeltette az 1850–60-as években. **Pataky László** festményei és a korábban említett Farkas Archivum leveleinek segítségével. Az Iparművészeti Múzeumból kölcsön kapott Schossberger család nemesi oklevele a polgárság felemelkedését mutatta be. A gyönyörű könyv lapjaiba is beletekinthettek az érdeklődők, ugyanis az belső oldalakat digitális formában egy fölötte elhelyezett képernyőn futtattuk.

„*A császár igazán szereti Gödöllőt, és ezt ki is nyilvánítja minden alkalommal*”¹⁶

A gödöllői privát világ jelentős szerepet játszott a királyi család életében az 1870-es évektől kezdve. A Bécsből kölcsönzött személyes tárgyak (cvikker, házisapka) mellett a gödöllői vadászatok és versenyeiket, valamint a királyi család intim környezetét megjelenítő ábrázolások kaptak itt helyet.

15 Ezt a szintén Kemény Gyula terve alapján készült népszerű játékot a kiállítás bontása után az állandó kiállításon helyeztük el.

16 Ezt írta a naplójába Festetics Mária grófnő, Erzsébet királyné udvarhölgye, és ezt választottuk a királyi család gödöllői életét bemutató szoba mottójául.

6. kép – Ferenc József, a rendíthetetlen. Enteriőr, középben Mátyás király Corvinájával. (Fotó: Faludi Ildikó)

„Első nála a kötelességtudás, élete a munka.”¹⁷

A legnagyobb terem a király reprezentációs kötelezettségeit illusztrálta, melyeket minden időben kötelességtudóan és alaposan végzett. Az udvari ebédek, bálók, estélyek, hivatalos utazások, külföldi uralkodók, politikai vezetők fogadása, audienciák, intézmény- és szoboravatások, ünnepek, kiállítások megnyitása igénybe vették minden idejét, csak kevés olyan volt ezek közül, melyet kifejezetten kedvelt, mint a hadgyakorlatok, díszszemlék, lóversenyek és a színház. Hosszú uralkodása alatt a világ jelentősen átalakult, az ország sokat fejlődött, az agg uralkodó a „boldog békeidők” élő jelképévé vált. Falakra függesztett és képernyőn futó eseményábrázolások és emléktárgyak adták a terem látnivalóinak zömét, és olyan különlegességeket is sikerült kölcsön megszerezniük, mint egy-egy Corvina azok közül, amelyeket 1869-ben keleti útja során kapott **Abdul Aziz** szultántól, és amelyeket Andrássy Gyula miniszterelnök által a Magyar Nemzet Könyvtárának adományozott.¹⁸

Az utolsó terem teljesen elkülönült az eddigi, egymásból nyíló szobáktól. Az első világháború két esztendejét idézte föl 1916-ig, Ferenc József haláláig. Az idős uralkodó országa és családja védelmezőjeként, „népeinek atyjaként” lépett a háborúba Szerbia ellen, mely szándéka ellenére az addigi legpusztítóbb háborúvá fajult. A szobában elhelyezett tárgyak a 19. századi illúzióban élő királyt és hűségeseit mutatták. A propaganda- és jótékonyági emléktárgyak, vivát-szalagok a hátszág bizakodását közvetítették a látogatóknak, melyet a háború valós képeivel ellentéteztünk. A teremben elhelyezett televízió a Ferenc Józseffel kapcsolatos mozgóképeket nézhették meg a látogatók.

A kiállításhoz tanulmányokat és tárgylistát tartalmazó színes katalógus, magyar és angol nyelvű feliratok és szintén kétnyelvű audioguide-szöveg is készült, amely azóta is felhasználható az állandó kiállításban tartott múzeumpedagógiai foglalkozások és ismeretterjesztő előadások színesítésére. (6. kép)

Nemcsak a kiállítóterek méreteiben, hanem a kiállítás közönséghasználását tekintve is sikerült előre lépni a harmadik kiállítás esetében. A hagyományos marketinget kiegészítő Facebook-kampány is kapcsolódott hozzá, amelyet a nyitva tartás második felében indítottunk el.

¹⁷ Szintén Festetics Mária jellemzése a császárról.

¹⁸ Bemutatásukhoz speciális műtárgyvédelmi körülményeket kellett biztosítani, és a könyvek kímélése miatt a kiállítás félidejében cseréltük őket.

A négy történet¹⁹ által jegyzett ismeretterjesztő cikkek és archív fotók hetente egyszer-kétszer kerültek ki a kastély honlapjára, illetve az együttműködő partnerként megnyert *Múlt-kor* történelmi magazin portáljára. Úgy véljük, hogy a kiállítás és a kastély ismertségét, valamint a látogatottságot is sikerült növelnünk ezzel a módszerrel.

A Múzeumok Majálisán és Múzeumok Éjszakáján is Ferenc József neveltetéséhez, illetve uralkodásához kapcsolódó tárgyakat (katonai nevelés – vesszőparipa, királlyá koronázás – magyar korona) készítettünk a gyerekekkel.

A nálunk bevált gyakorlat szerint a kiállítást több alkalommal (Koronázási Hétféje, Barokk Napok, Kulturális Örökség Napok, Múzeumi Sajtókávéház, előre bejelentett csoportos igények) is bemutatott ingyenes tárlatvezetések, a Gödöllői Királyi Kastély Barátainak Egyesülete évek óta bevált önkéntes tárlatvezetői segítségével. Az Egyesülettel való együttműködés nem csak azért hasznos, mert több száz látogatónak biztosítottunk így ingyenes szolgáltatást, hanem azért is, mert a helyi civilek révén növelni tudtuk a kastély és az általa képviselt kulturális értékek társadalmi beágyazottságát, ismertségét és elfogadottságát.

A nyitva tartás alatt számos esemény szervezésével hívtuk fel a figyelmet a kiállításra. Szeptemberben múzeumi évnnyitót²⁰ tartottunk, ahová a Klebelsberg Iskolafenntartó Központtal együttműködve a Gödöllői és az Aszódi Tankerület iskoláiból érkeztek intézményvezetők és pedagógusok. Szintén szeptemberben tartottuk hagyományos Nyitott Est elnevezésű programunkat és a Gödöllői Városi Múzeummal közösen szervezett múzeumi konferenciát.

A kiállítás három hónapig tartó nyitva tartása alatt hatezernél több látogatót vonzott, amely a kastélyban időközben megnövekedett kínálat²¹ miatt jónak mondható. A látogatottsági adatok elemzése arra enged következtetni, hogy az időszaki kiállítás egyrészt újabb látogatókat vonz a kastélyba, másrészt az idelátogatók, különösen a visszatérő látogatók többször is szívesen megnézik a királyi lakosztályokat és az Erzsébet királyné emlékkiállítását, ha okuk és alkalmuk adódik az időszaki kiállítás vagy más programok hívó szavára újra eljönni.

A Facebook-kampány kedveltsége szintén jelentős tanulságokkal szolgált, melyek nemcsak a későbbi kiállítások tervezésekor, hanem a múzeum közösségi szerepét tekintve is érdekesek. A közösségi média használatára ezért a jövőben is figyelmet fordítunk.

IRODALOM

HEGEDÜS Loránt é.n. Két Andrassy és két Tisza.

---

19 Az önkéntesként közreműködő Pálinkás Patrícia, valamint a három kiállítás rendezésében oroszánrészt vállaló Kaján Marianna, Kovács Éva és dr. Papházi János készítette őket, a kiállítás, az audioguide és a katalógus többi szövegével együtt.

20 A kiállításához kapcsolódó múzeumpedagógiai és közönséghasznosítási program Oravec-Kis Éva nevéhez kötődik, aki a Ferenc József kiállítás forgatókönyvének elkészítésében történészként is részt vett.

21 2011 óta a rekonstruált berendezésű *Horthy-bunker*, a *Királyi és főúri lovaskultúra* című kiállítás és *3D mozi* is várja a látogatókat, amelyek komoly „elszívó” hatást jelentenek.

KATONA A LÖVÉSZÁROKBAN

ELSODORT VILÁG – PLAKÁT-ÁLMOK 1910–1920¹

Barta Boglárka

Boldog békeidők, háborús valóság, forradalmi zűrzavar, megszállás és Trianon. Ennek az alig tíz évnek a történetét idézi fel a Magyar Nemzeti Múzeum Elsodort világ – Plakát-álmok 1910–1920 című kiállítása, ahol a látogató egy harctéri baka nézőpontjába helyezkedve szemléli a jelent, réved vissza a múltba, s látja a cseppet sem biztató jövőndőt.

Újszerű és korszerű. Talán ez a két szó jellemzi legjobban a Magyar Nemzeti Múzeum plakát-kiállítását, ahol a plakátok nemcsak egyszerűen kiállítási tárgyak, hanem az installációkkal karöltve mesélik el a 20. század második évtizedének történetét.

Alig több mint egy évtizeddel vagyunk a millenniumi ünnepek után, amikorra is Budapest Európa egyik meghatározó városává nőtte ki magát, ahol már javában „százugd” a kontinens első föld alatti vasútja, sugárutak és körutak könnyítik a közlekedést, miközben számos színház és egyre több filmszínház gondoskodik a megapolisz lakóinak szórakoztatásáról. A boldog békeidők polgárai pedig ki is használják a lehetőségeket, s hála a gazdasági élet fellendülésének, egyre többen és többen vásárolnak, olvasnak, szórakoznak, kulturális programokat szerveznek. A megnövekedett kínálat és kereslet következtében pedig megindul a harc a vevőkért, jönnek a reklámok és az igényesebbnél igényesebb, akkor még jelentős művészi értékkel is bíró hirdetőplakátok.

Ezek a századforduló legnevesebb festői és grafikusai (**Bér Dezső, Bíró Mihály, Bortnyik Sándor, Dankó Ödön, Faragó Géza, Földes Imre, Haranghy Jenő, Jeges Ernő, Kmetty János, Kóber Leó, Nemes Lampérth József, Manno Miltiades, Pólya Tibor, Pór Bertalan, Pais-Goebel Jenő, Satori Lipót, Tuskay Márton, Uitz Béla, Vadász Miklós, Végh Gusztáv, Weiss Antal**) által tervezett plakátok fogadják a kiállítás látogatóit is. A bejáratnál rögtön balra Faragó Géza Tungstram-plakátja hívja fel a figyelmet a magyar génusz találmányára, amely éppen száz évet élt meg: egy fiatal hölgy hatalmas karimájú kalapban, kezét a nagy fényesség miatt szemellenzőként maga elé tartva kémleli az eget, miközben a lábánál gubbasztó fekete macska is hunyorog az izzó fényétől. Majd rögvest egy másik, hasonlóan kidolgozott plakáton, egy öregedő úr kapaszkodik erősen egy fiatal lányba, láthatóan sietnek valahová. S mint a korabeli plakátokra általában jellemző, itt sem derül ki először, mi is az, amit reklámozni szeretnének vele. Talán egy mulatót vagy egy filmszínházat? Persze, egyiket sem. A fiatalság garanciáját, az egykori Dido-kozmetikumot.

Ezekon a plakáton eltűnik a korábbi barokkos díszítettségű háttér, kevés színt használnak a grafikusok, a lényegtelen dolgok átlényegülnek, a kontúrokkal megrajzolt, többnyire felnagyított figurák kerülnek előtérbe. Mindeközben a szavak leegyszerűsödnek, sokszor a betűk is funkciót kapnak, felhasználják azokat a képi mondanivalóhoz – mesél a korszak plakátjairól **Ihász István** kurátor, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Tárának igazgatója, aki a múzeum negyvenötezer darabra tehető Plakátgyűjteményének részben soha, vagy ritkán kiállított példányaiából válogatott ki a tárlatra 147 eredeti, litografált plakátot. – A plakátok tervezői egytől egyig a századforduló rendkívül markáns és kreatív egyéniségei, akik nemcsak a boldog békeidőben fogalmazzák meg jópofa, vidám, vicces tematikájú, de mindenképpen a szecesszióban fogant alkotásaikat, hanem a háborús hátszág által áthangszerelt tematikát is hasonló nívón produkálják.

1 A Magyar Demokrata 19. (2015) 26. számában (július 1. 52-53. pp) megjelent írás bővített, kiegészített változata.

Merthogy az első terem madárdalos, gondtalan és szerelmes hangulatot idéző ligete – hintákkal, báránnyelűvel és csupaszín madarakkal – csak álom és illúzió. A mennyezetről aláhulló tüllfüggönyök már fátyolként borítják a boldog békeidők vidám hangulatát, s azt a civil életet, amelyről immár csak álmodozhat a hazáját védő katona. (1. kép) Miközben megpróbáljuk az álom és a valóság világát és annak összekuszálódó szálait kibogozni, elérkezünk a tárlat második terméhez, a kiállítás és így történetünk valódi jelenéhez. A lövészárókká alakult fekete papírtékervények, a fenyegető repülőgépekké vált fekete madarak, a báránnyelűből lett viharfelhők, a vitrinként funkcionáló ágyúgolyó-utánzatok, no és a világháborús katonazenék ellenpontozzák a plakátok harsány vidámságát, melyek a tartalmuk ellenére is őriznek még valamit az előző terem stílusvilágából. A szépség és az alkohol-reklámok helyét ugyanakkor egyre inkább átveszik a hadikölcsönjegyzésre buzdító illusztrációk és feliratok, az ellenség kifigurázására íródott színdarabok reklámjai, s megjelenik a plakátokon a mindent meggondolt és mindent megfontolt **Ferenc József** is. Mindezek kiegészítéseként számos propaganda- és jótékonyági tárgy, az arany ékszerekért cserébe kapott „Pro-Patria” vasgyűrűk, háborús szereplőkkel és jelenetekkel elkészített „magyar” kártya és hatalmasra nagyított vivát-szalagok közvetítik a háterszág bizakodását a látogatóknak. (2. kép) Ám a lövészárókban harcoló katonánk már pontosan látja, amivel mi csak a harmadik teremben szembesülünk. Ez ugyanis a mementó-terem, a ráismerés tere, amely immár plakátok nélkül, bús harangkonduccsal jelzi, hogy a gyors győzelemmel kecsegtető háború csak vágyálom volt, amiből nincs más kiút, (3. kép) mint az utolsó kiállítási tér már egy egészen új törvények szerint működő, vesztéres politikai eseményeket megjelenítő világa. Ismét visszatérnek a plakátok, melyek az 1918-as őszi forradalmi zűrzavart, az 1919-ben bekövetkező tavaszi bolsevik puccsot, a román katonai megszállást, az ország szabdaló trianoni döntést és az azt megelőző esélylatolgatást, a területvesztés rémképét, a közhangulat alakulását idézik fel. (4. kép)

Tíz év, mondhatnánk, nem nagy idő. De ez a plakátok által elmesélt évtized mégis kulcsfontosságú lett a magyar nemzet történelmében. Miközben a kiállítás felvillantja a háború borzalmaival, a korabeli világ visszasságait, a látogató rádöbben arra, hogy hiába a reklám- és szórakoztatóipar minden igyekezete, a mindennapok embere a harsogó plakátok ellenére sem tudott elszakadni az egyre fenyegetőbb jövő rémképétől.

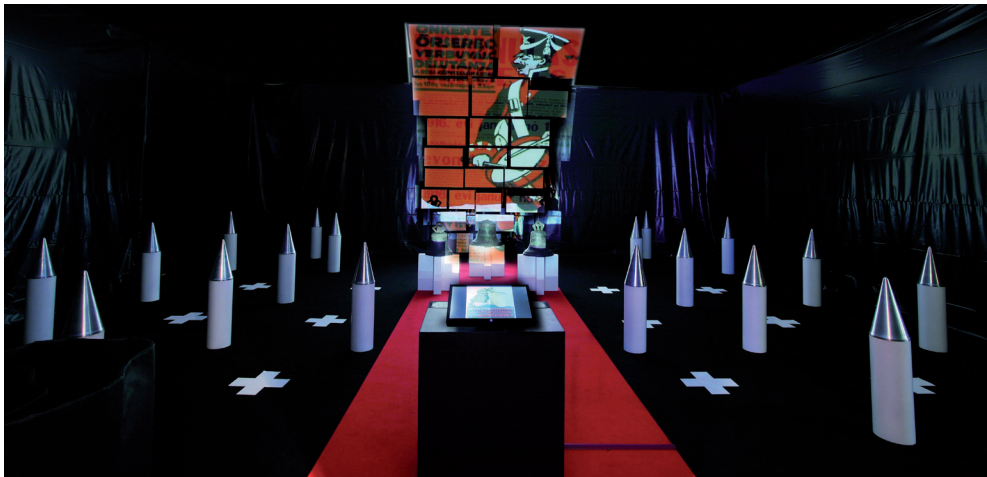
(Hasonló fő- és alcímmel kiállításvezető és katalógus készült a kurátor írásával, szerkesztésében, mely a tárlat feliratozásához kiegészítő információkkal szolgál, 37 plakátrepreóval és a termek különlegesen installált hangulatát tükröző felvételekkel – a szerk.)

1. kép – A „boldog békeidőkre” visszarévedő katonáálmom terme (Fotó: Dabasi András)

2. kép – A háborús időtér stilizált lövészárókkal és a háterszági plakátokkal, vivát-szalagokkal (Fotó: Dabasi András)

3. kép – A Memento-terem (Fotó: Dabasi András)

4. kép – A forradalmak fekete baldachinos terétől az 1919-20. évek fordulójáig
(a kijárat felől visszanezve) (Fotó: Dabasi András)

LEVELEK A FRONTRÓL 1914–1918

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS A WOSINSKY MÓR MEGYEI MÚZEUMBAN

Gaál Zsuzsanna

A Wosinsky Mór Megyei Múzeum az I. világháború kitörésének centenáriuma *Levelek a frontról 1914–1918* címmel időszaki kiállítást rendezett, hogy méltóképpen emlékezhessünk a neves évfordulóra.

A kiállítás anyaga elsősorban intézményünk újkortörténeti, néprajzi és képzőművészeti gyűjteményére épül, de emellett hangsúlyt helyeztünk arra is, hogy minél több magánszemélyt megszólítsunk, bevonva őket a tárlat megvalósításába. A cél elérése érdekében I. világháborús emlékek gyűjtéséről szóló felhívást tettünk közzé a helyi lapokban, aminek eredményeképp jelentős mértékben gyarapodott a múzeum újkortörténeti gyűjteménye.

A tárlatot a múzeum időszaki kiállítótermében rendeztük meg, de a téma bemutatása során felhasználtuk az odavezető lépcsőház oldalfalait is. Ide kerültek a képzőművészeti gyűjtemény témához illeszkedő darbjai, **Garay Ákos** alkotásai.

Garay Ákos katonai és művészi hagyományokat egyaránt őrző családból származott **Garay Antal** gyermekeként és **Garay János** unokaöccseként. A háború kitörésekor pályája derekán járó festő- és grafikus volt, aki először polgári ruhás művészként került a frontra, nem sokára azonban korszakát is elérte a behívó parancs, így már egyenruhába bújva folytatta munkáját. Háborús témájú rajzait elsősorban a *Borsszem Jankó* című élcslapból ismerhette meg a közönség, de több kiállításon is bemutatkozott műveivel. Munkásságát a kortárs kritika „elbeszélő modorúnak” értékelte, az utókor ítései pedig a huszárromantika felélesztésére tett kísérletet láttak benne, nagyszerű rajztudása ugyanakkor mindenki elismerését kivívta.

Kiállításunk mondandójának kifejtésében meghatározó szerepet játszanak a háborúból hazaküldött levelek, amelyek egyben kapcsolatot is teremtenek az általunk egyidejűleg bemutatni kívánt két világ, a hátszág és a front között.

A Tolna megyére, illetve ennek székhelyére, Szekszárdra koncentráló tárlat első jelenete „*a boldog békeidők*”-et idézi fel, megelevenítve a Tolna Megyei Nőegylet 50 éves jubileumának rendezvényét, ahol még a művészeteké volt a főszerep. (1. kép) **Babits Mihály** személyes jelenlétével és *Prolog* című versének szavalatával emelte az ünnep fényét, amit egy, a múzsákat megjelenítő, élőképes bemutató egészített ki a helyi úri közönség előadásában.

Ezt az idillinek tűnő világot törli össze rövidesen a háború. 1914. június 28-án békés, meleg nyári vasárnapra ébredtek a szekszárdiak. Nem sejtették, milyen történelmet formáló esemény

1. kép – A kiállítás nyitó képe „a boldog békeidők”-et idézi (Fotó: Retkes Tamás)

előtt állnak. Nemsokára, délelőtt 11 órakor ugyanis eldőrdülnek a trónörökös pár halálát okozó szarajevói lövések, aminek a híre nagyon gyorsan a városba ért, délután fél hatra pedig utcára került a Tolnavármegye rendkívüli kiadása is. A nemzetet érő gyász jeleként a Béla téri templomra fekete zászló tűztek ki, a hangulat felfokozottá vált, a többség Szerbia megbüntetését várta. Ezért nem meglepő, hogy az egy hónappal későbbi hadüzenetet is örömmel fogadta a közvélemény. A város lakossága az országos közhangulattal egyezően a háborút élte: július 30-án nagyszabású tüntetés is zajlott, ami a „*csendes és higgadt Szekszárdból is nagy várost formált*”. A mozgósítási tervnek megfelelően elsőként a tartalékos tiszteket hívták be, őket követték a legénységi állományúak és az altisztek. A szekszárdiak legnagyobb részben a cs. és kir. 44., a m. kir. 17. és 19. honvéd gyalog-, valamint a m. kir. 8. honvéd huszárezredbe vonultak be.

A hadüzenetet követően a hadsereg gyakorlatilag „*elfoglalta a várost*”. Az igazgatást a hadsereg érdekeinek rendelték alá, katonai ügyosztály rendezkedett be a város- és megyeházán egyaránt. (2. enteriőr) (2. kép) Számos korlátozó intézkedést vezettek be, többek között a vasutat is átvette a katonaság, posta- és sajtócenzúrát léptettek életbe. A kezdeti lelkesedést azonban hamarosan átvette a háborús mindennapok fájó valósága.

Tárlatunk egyik fontos célkitűzése éppen annak bemutatása, hogy a rövid lelkesedést követően, miként válik egyre komorabbá a közhangulat és a mindennapi élet. A tartóállványokon elhelyezett dokumentumok ezt a folyamatot követik végig. Egy hangpont segítségével pedig megszólal Babits Mihály verse a *Húsvét előtt*, amely a művészet erejével kiáltja, hogy „*Legyen vége már!*”.

Az általános tendenciák bemutatásán túl fontosnak tartottuk azt is, hogy kiállítást minél személyesebbé tegyük. Ennek érdekében egyéni sorsokat dolgozunk fel, különböző társadalmi csoportokba tartozó személyeket.

Köztük van **Babits István** is, a költő öccse, aki a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatott jogi tanulmányait szakítja félbe, és vonul be önkéntesként a 44-es gyalogezredbe, Kaposvárra. Kiképzését követően a galíciai frontra vezényelték. A lövészárokban elszenvedett borzalmakról részletesen beszámol bátyjához írt leveleiben. Utolsó, arcvonalból küldött lapját 1916. augusztus 5-én keletkezte, még ezen a napon fogságba esett. Hosszú ideig semmi hír nem érkezett felőle. Előbb az ország belsejébe, majd keletre vitték, 1916 novemberében Berezovkára, a Bajkál-tó mellé. Éveket töltött hadifogságban, csak 1920 nyarán jutott haza, Szekszárdra. Pályáját illető eredeti elképzeléseit kénytelen volt feladni, egyetemi tanulmányait nem folytatta, végül a szerényebb előmenetelt kínáló, helyi közigazgatásban vállalt állást.

Társadalmi státuszát tekintve Babitsékkal rokonítható a kölesdi Zavaros család, amelynek minden tagja kivette részét a háborúból. Az apa, **Zavaros Gyula** orvosként 1914 augusztusában saját kölesdi villájában kiegészítő katonai kórházat rendezett be, ahol a betegek ápolásában, gondozásában lánya, **Ilona**, valamint felesége, **Gyürki Mária** és részt vett. Két fia, **Tibor** és **Elemér** önkéntesként harcolt a

2. kép – Kiállításrészlet a Szekszárdi Városháza enteriőrjével

(Fotó: Retkes Tamás)

román, az olasz, illetve a nyugati fronton. Csak egyikük, Tibor élte túl a világhégetést, hogy aztán a II. világháborúban áldozza fel az életét. A Zavaros testvérek tablójához kapcsolódik egy enteriőr is, a család kölesdi otthona, amely két éven keresztül kiegészítő hadikórházként működött. (4. enteriőr) (3. kép)

A tisztként bevonuló katonák mellett a hadsereg milliós tömegeit azonban az ún. kismemberek alkották. A pusztai cselédek hősiességének **Illyés Gyula** is emléket állított a *Puszták népében*: „A világháború kezdetén a kaposi 44-es gyalogezred négyszer semmisült meg, s négyszer támadt fel újra. A puszták fiai nem sajnálták a bőrüket. Hősiesség és halálmegvetés dolgában a monarchia népei közül csak a bosnyokok versenyezhettek velük, amint a szakma német szakértői tárgyilagosan megállapították.”

A paraszti sorból származó katonák közül három sorába enged betekintést a látlat. A sárpilisi **Könczöl István** szerencsésnek mondhatta magát, mivel katonai szolgálata során nem közvetlen a tűz-, hanem a hátsó vonalba került, ahol szanitécként egy mosodában dolgozott, végül szerencsésen hazajutott. Az öcsényi **Lovas István** 1911-ben kezdte meg tényleges katonai szolgálatát, őrmesteri rangot szerzett. 1914-ben a szerb frontra vezényelték, majd az orosz fronton harcolt, ahol 1915-ben súlyosan megsebesült, ezért leszerelték. 1917 tavaszán viszont újra behívták, előbb a 17-es gyalogezredbe, majd a régi huszárezredébe került. Ő is hazatért. A murgai **Werner János** viszont nem tartozott a szerencsés túlélők közé. 1914 októberében hívták be, a galíciai frontra került, részt vett a gorlicei áttörésben, ahol haslövést kapott és meghalt. Az egyéni életutak bemutatására az idő múlását is jelző installációs egységek szolgálnak, amelyek felső része tablóként, alsó része pedig kihúzható fiókokkal a tárgyak és dokumentumok bemutatását teszik lehetővé.

A hátsószobában folyó élet szemléltetésére még egy enteriőrt (5. enteriőr) szánunk, egy konyha részletét elevenítjük fel. A berendezés legjellemzőbb darabja egy hímzett fali kép, három térdelő gyerekekkel, fölötté szöveggel: „*Három gyermek ajkon, Imádság kap szárnyat, Segítsd vissza Istenem, A mi drága Apukánkat*”. (4. kép) Emellett a hátsószobá nehezülő életéről tanúskodó liszt- és sójegyek is itt kaptak helyet.

A frontok bemutatására a kiállítás három nagy egysége szolgál. A terem közepére egy lövészárók rekonstrukciót készítettünk, ehhez kapcsolódik a mögötte levő sarokban egy farönkökből épített fedezék, amit részben a saját gyűjteményben található, részben kölcsönzött műtárgyakkal rendeztünk be (3. enteriőr). (5–6. kép) Az enteriőr melletti

3. kép – Kisegítő kórház a kölesdi Zavaros család villájában (Fotó: Retkes Tamás)

4. kép – Konyha enteriőr házi áldással (Fotó: Retkes Tamás)

falra egy Led-es televíziót helyeztünk el, ahol archív filmek segítségével idézzük fel a kor hangulatát.

A harmadik falra egy nagyméretű térkép került, ami a különböző frontok bemutatására szolgál, ide helyeztünk el két digitális képkeretet is, amelyek a gyűjteményünkben található, illetve a felhívásunkra múzeumunkba kerülő archív fotók bemutatását teszik lehetővé.

A kiállítás utolsó egysége a háború végét és a róla való emlékezést mutatja be. A hirdető oszlopon a hazatérő katonákhoz szóló korabeli plakátok, illetve a Magyar Nemzeti Tanács Kiáltványa olvasható, a mellette levő vitrinben pedig háborús emléktárgyak kaptak helyet.

Kiállításunkat minden történelem iránt érdeklődő látogatónak ajánljuk, kiemelten az általános iskola felső osztályos tanulóinak, valamint a középiskolás diákoknak. Meggyőződésünk, hogy a tárlat segítségével az iskolán kívüli oktatás keretében elmélyülhetnek a tanulók korról szerzett ismeretei, és a múzeum látogatás élményszerűségével hozzájárulhat a hazafias nevelés eredményességéhez is.

A forgatókönyvet írta és a kiállítást rendezte: **Balázs Kovács Sándor, Gaál Zsuzsanna, Lovas Csilla, V. Kápolnás Mária.**

Látványterv: **Frankné Sági Apollónia**

5. kép – Kiállításrészlet lövészárokkal
(Fotó: Retkes Tamás)

6. kép – Fedezék enteriőr
(Fotó: Retkes Tamás)

IRODALOM

Levelek a frontról 1914–1918. Szerk. Gaál Zsuzsanna. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Kiállításai 2. Szekszárd, 2015.

V.

KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP

A POPRÁDI MECÉNÁS HUSZ DÁVID ÉS A POPRÁDI KÁRPÁT MÚZEUM MEGALAPÍTÁSA (1876–1887)

Vesztróczy Zsolt

Poprádon (Szepes m.) (ma: Poprad, Szlovákia) a Podtatranské Múzeum¹ épülete előtt egy régi emlékmű található, melyről egy kőbe vésett arc tekint az arra járóra. Ez a sok vihart átélt alkotás a város egykori polgárának, **Husz Dávid**nak állít emléket, aki munkájával és adományaival mintegy másfél évszázaddal ezelőtt rendkívül komoly, mondhatni döntő szerepet játszott az intézmény létrejöttében. Írásomban ennek a poprádi polgárnak az életútját kívánom végigkövetni a Múzeum történetének állomásain keresztül. (1. kép)

Élete

Husz Dávid 1813. november 28-án született Poprádon. Tanulmányait a szülővárosában kezdte, majd a késmárki evangélikus líceumban folytatta. Közben egy évet eltöltött Miskolcon is, ahová szülei, mint annyi szepesi gyereket, „magyar szóra”, nyelvet tanulni küldték. 1833-ban tiszttartóként **Berzeviczy Titus** birtokára került, ahol **Berzeviczy Gergely** özvegye vette pártfogásába. 1840 januárjában nősült, felesége, **Brendl Júlia** hű társa volt élete végéig. Házasságukból hat gyerek született, de ezek nem érték meg a felnőttkort, így Husz számára maradt a közéleti tevékenység. 1849-ben tértek haza Poprádra, ahol több közfunkciót is betöltött, így volt postamester, jegyző, polgármester, az evangélikus egyháztanács tagja, valamint egyházi és iskolai felügyelő.

Családja jólétét azzal alapozta meg, hogy az 1850-es években szállítmányozóként részt vett a közeli bányákból kitermelt vasérc elszállításában. Később megvásárolta a helyi sörfőzdét is, amit bővített és modernizált. Ezt követően a vendéglátóiparba is bekapcsolódott, és 1859-ben sörházat építtetett a város nyugati végén. 1868-ban, egy multság alkalmával többen is felvetették ennek bővítését, az ötletet pedig Husz, rövid hezitálás után magáévá is tette. A telkét további vásárlások révén bővítette, és 1868 és 1880 között nyolc újabb komfortos lakóépületet emeltetett mintegy nyolcvan szobával, de épült táncterem, kávézó, több szalon és fürdőház is. A Husz-parknak nevezett komplexum hamar a térség társadalmi életének központja lett, ahol vasárnap és ünnepnapokon válogatott társaság gyűlt össze. Mivel akkoriban még a Szepességben kevés szálloda volt, a park a hetvenes-nyolcvanas években a külföldi, főleg a porosz turisták és látogatók kedvenc helyévé vált.

1. kép – Husz Dávid emlékműve ma a Múzeum épülete előtt (Fotó: Dénes Ildikó)

¹ Az intézményt eredetileg Kárpát Múzeumnak hívták, de 1976-ban a Tátraaljai (Podtatranské) Múzeum nevet kapta. Podtm 1986. 5. p.

Mint a város módos, lokálpatrióta polgára, szülőhelyét sokszor támogatta erkölcsileg és anyagilag. Az ő érdeme volt többek között, hogy a Kassa-Bohunice vasútvonal Poprádot is érintette. A városi árvaházat is sokszor segítette pénzadományával, az 1887-es nagy tűzvész után pedig az evangélikus templom újjáépítését szintén támogatta.²

Egyik kortársa úgy jellemezte Huszt, hogy „*elért eredményeit csak magának köszönheti. A folyton változó körülmények között is – egyformán törekvő, munkás és soha nem csüggedő ember volt. Kitiüntetései dacára, melyet későbbi években nyert, egyiránt megtartotta szerény s egyszerű, hiúság és nagyravágyás nélküli modorát*”.³

1873-ban megalakult az első hazai turista egyesület, a Magyarországi Kárpát Egyesület, melybe Husz is belépett.⁴ 1877-ben az Egyesület operatív vezetését ellátó választmányba is beválasztották, az 1880-as években pedig élete nagyban összefonódott a Poprádon épülő egyesületi Múzeum sorsával.⁵

A Magyarországi Kárpát Egyesület

A Magyarországi Kárpát Egyesület, többszöri sikertelen próbálkozás után, 1873. augusztus 10-én alakult Ótátrafüreden (Szepes m.) (ma: Starý Smokovec, Szlovákia). Alakuló felhívásában azt a célt tűzte maga elé, hogy a Magas-Tátra természeti kincseit és szépségeit a vadászni, halászni vagy szórakozni akarók számára elérhetővé tegye. Ennek előfeltételét pedig abban látta, hogy „*a gátul szolgáló természeti akadályok lehetőleg elháríttassanak, utak s ösvények, menházak, irányzójelek építése s felállítása s alkalmas vezetők felfogadása által kényelmesebben és biztosabban megközelíthetővé tétessenek*”.⁶

Bár az Egyesület kezdetben csak a Magas-Tátrára koncentrált, de tevékenysége a turizmus elterjedése révén később az egész országra kiterjedt.⁷ A szervezet egyrészt az ország különböző régióiban és településein elhelyezkedő osztályokból, másrészt egy központból állt. Ez utóbbi 1873 és 1883 között Késmárkon (Szepes m.) (ma: Kežmarok, Szlovákia), majd attól kezdve 1891-ig Lőcsén (Szepes m.) (ma: Levoča, Szlovákia) működött. Az Egyesület évente, augusztus első vasárnapján tartotta éves közgyűlését Ótátrafüreden, ahol meghallgatták a vezetőség beszámolóját, tiszviselőket választottak és döntöttek a pénzek felhasználásáról. A tényleges munkát a választmány és a különféle szakbizottságok végezték, melyek folyamatosan tevékenykedtek.⁸

Az Egyesület az évek folyamán több területen is maradandót alkotott. Rendkívül komoly szerepük volt abban, hogy a hegyekbe vezető úthálózat kiépült. Ezek ugyan különböző jellegű utakat voltak (pl.: szekérutak, lovaglóösvények, vagy néhol csak a mászást és a kapaszkodást segítő vaskapcsok elhelyezése stb.), de ezek mégis minőségi változást jelentettek a korábbi állapotokhoz képest. A program csúcspontját az akkoriban kialakuló fürdőtelepeket összekötő Tátra-körút kiépítése jelentette, ami az 1880-as években indult meg. Az építkezésekbe több környező földbirtokost (pl. **Szent-Iványi József, Máriaássy Ferenc, Hohenlohe herceg** stb.), Szepes megyét, sőt, jó néhány esetben a

2 Biografický 2004. 92. p., MKEévk 1889. I–III. pp. SZONTAGH M. 1905. 63–64. pp.

3 POSEWITZ T. 1898. 156. p.

4 MKEévk 1874. 18. p.

5 MKEévk 1878. 430. p., 1884. XXIV. p.

6 POSEWITZ T. 1898. 170. p.

7 A későbbiekben az Egyesületnek 15 helyi csoportja alakult Magyarországon, egy pedig az akkor Poroszországhoz tartozó Sziléziában.

8 MKEévk 1874. 30–35. pp., 1888. 230–235. pp., DÉNES F. 1883. 61. p., POSEWITZ T. 1898. 170. p.

kormányt is sikerült bevonni, ami jelentős anyagi támogatást jelentett.⁹ Az úthálózat mellett gondoskodtak képzett, bármikor igénybe vehető idegenvezetőkről is, akik a messziről érkezett, a terepet nem ismerő kirándulók zavartalan közlekedését biztosították. Feladataik közé tartozott a segélynyújtás, az állat- és növényvilág figyelése, esetleges védelme, illetve a különféle helyeken felállított hőmérők kezelése, melyért cserében szükség esetén segélyt és nyugdíjat is kaptak. Később ugyan a kalauzok megyei irányítás alá kerültek, de a szakmai vezetést és képzést továbbra is az Egyesület végezte.¹⁰

Mivel a terület jórészt lakatlan volt, néhány pásztor kunyhó és erdészház kivételével nem volt lehetőség a pihenésre, az étkezésre nem is beszélve. A helyzet rendezésére az Egyesület menedékházakat építtetett a legfrekvenciáltabb helyekre (pl. Csorba-, Zöld-, Poprádi vagy a Felkai tó stb.), melyek képesek voltak befogadni és ellátni az oda ellátogató vendégeket.¹¹

A múzeum ügye

Az alapszabályok szerint az Egyesület célja „a Kárpát-hegység és pedig elsősorban a központi Kárpátok, vagy is a magas Tátra feltárása, annak tudományos szempontból kifürkészése, leírása, megismertetése, az érdekesebb tájakhoz juthatás megkönnyebbítése és kényelmesebbé tétele; s általában az ezen hegység iránti érdekltség felebresztése és terjesztése”.¹² Bár a felsorolt általános célkitűzések között ott volt a térség tudományos feltárása és bemutatása is, de az akkori alapszabályok nem foglalkoztak részletesebben ezen kérdésekkel, így az egyesületi múzeum ügyével sem. Mivel az Egyesület központja 1883-ig Késmárkon volt, megállapodás született az ottani evangélikus líceummal egy közös múzeum felállításáról. Eszerint a tanintézet „természetrizsi múzeumába a belépés a közönségnek megengedtetik; hogy a Kárpátokban található, s a lyceum birtokában levő állatok, növények és ásványok egyes példányai külön szekrényben fognak felállítatni s idővel kiegészítettetni, melynek kivételével Koller Károly¹³ tanár úr bízott meg; s hogy a lyceum a Kárpátgyűjtés segélyezését és e részbeni támogatását szívesen fogadja”.¹⁴ Mivel a múzeum állománya folyamatosan gyarapodott a tagság és a szimpatizánsok adományainak köszönhetően, rövidesen felmerült az igény az intézmény önállósítására. A tervek kidolgozására a közgyűlés egy év haladékot adott az Egyesület vezetőségének 1875 augusztusában, vele párhuzamosan pedig felhívást bocsátottak ki, melyben „botanikával, zoológiával és mineralógiával foglalkozó” személyeket kértek fel adakozásra.¹⁵ A közgyűlés 1876. augusztus 6-án fogadott el határozatot egy önálló múzeum felállításáról Késmárkon. Az intézmény költségeire 100 forintot szavaztak meg, annak felügyeletével pedig a gyűjteményt kezelő múzeumi őrt, **Genersich Károlyt** bízták meg.¹⁶ A választmány 1876. november 1-én, Késmárkon tartott ülésén egy három fős „múzeum-alakító bizottság”-ot nevezett ki a közgyűlési határozata alapján. Ennek elnöke **Raisz Miksa**, tagjai pedig Genersich Károly és **Scherfel Aurél** lettek. A testület december 13-án szintén felhívást bocsátott ki, melyben a lakosságtól bemutatásra szánt tárgyakat kért, azok pontos lelőhelyének és jellemző

9 Az egyes konkrét lépésekről lásd az elnöki beszámolókat, titkári jelentéseket, a központi választmány üléseit és a közgyűléseket, az ott megszavazott közöneteket, valamint az Egyesület éves pénzügyi mérlegeit. MKEévk 1903. 162. p., HOLEC, R. 2014. 253–256. pp.

10 MKEévk 1874. 28–35. pp., 1899. 75–87. pp., 177–188. pp.

11 DÉNES F. 1883. 61. p., POSEWITZ T. 1898. 170. p., PETRÍK, B. 1997. 120. p.

12 MKEévk 1874. 18. p.

13 Koller Károly szintén az Egyesület tagja volt. MKEévk 1874. 19. p.

14 MKEévk 1874. 10–12. pp.

15 MKEévk 1875. 10. p.

16 MKEévk 1877. 312–314. pp.

tulajdonságainak megjelölésével. Az adományokat Genersich késmárki címére várták.¹⁷ Az 1877-es közgyűlésen felmerült, hogy a Kárpáti Múzeum Ótátrafüredre kerüljön, de a javaslatot leszavazták.¹⁸ A választmány ugyanis az intézmény otthonául a késmárki vár egyik helyiségét szemelte ki, de oda, az építmény rossz állapota miatt nem lehetett beköltözni, így ideiglenesen termet kellett bérelni. Erőből az átmeneti helyzetről az elnöki jelentés úgy számolt be, hogy a gyűjtés folyik, a „*Múzeum céljaira pedig egy helyiség Késmárkon felszereltetett, hol már az eddig befolyt tárgyak el vannak helyezve*”.¹⁹

Egy saját múzeumépületről 1881 augusztusában született döntés. Bár maga a határozat egyhangú volt, de arról már élénk vita alakult ki, hogy hol legyen az új intézmény székhelye, hiszen két szepesi kisváros, Poprád és Felka (Szepes m.) (ma: Velka, Szlovákia) neve is szóba került, mint a múzeum lehetséges otthona. Felka részéről Scherfel Aurél, a múzeumi bizottság tagja adta elő a város ajánlatát. A város 4000 forintot és két holdnyi földet ajánlott fel a leendő múzeum számára az evangélikus templom szomszédságában. Mivel az építésre szánt terület eredetileg Scherfel tulajdona volt, ezért az adományozó a hasznélvezeti jogot fenntartotta a maga és fiai számára. Poprád város ajánlatát a bizottság nevében **Roth Samu** ismertette. Ez 3000 forint értékű építőanyagot és készpénzt, valamint szintén két hold nagyságú földterületet jelentett. A választmány 21:5 arányban Poprád mellett foglalt állást.²⁰ A másnapi közgyűlésen a két fél újra előadta álláspontját. Először Scherfel ajánlotta Felkát, míg a múzeumi bizottság előadója, Roth Poprád mellett érvelt. Álláspontját azzal indokolta, hogy „*ezen város körülbelül 3000 frtot ajánl részint készpénzben, részint épületanyagokban; továbbá örök időkre ingyen átengedi a telket, melyet a múzeumi bizottság a Husz Dávid birtokát képező és a rozsnýói út mellett fekvő szántóföldből, tetszése szerint, egészen két holdnyi területig kivághat és az ezen területhez vezető utakkal együtt azonnal telekkönyvíleg át írathat a M. Kárpátgyesület javára*”. Husz szintén felszólalt, és a telken túl még évi 200 forintot ígért építési és fenntartási célokra 1882-től kezdve, az ő és felesége élete végéig. Haláluk után pedig parkja 1/10 részét az Egyesület fogja örökölni. A két ajánlat meghallgatása után a közgyűlés úgy döntött, hogy „*a választmány határozatát magáévá teszi s hogy ennél fogva a tervezett múzeum Poprádon a város mellett, Husz parkjával szemben, a Poprád jobb partján, Husz Dávid telkén építtessék*” fel.²¹

A Felka mellett érvelő Scherfel Aurél városi gyógyszerész és kiváló botanikus, a Magas-Tátra növényvilágának egyik legkiválóbb ismerője volt. Javaslatának elvetése után továbbra is az Egyesület tagja maradt, de más irányba kezdett el tapogatózni, hogy tervét megvalósítsa. A számára kedvezőtlen közgyűlési döntést követően egy önálló múzeum létrehozását kezdeményezte Felkán, amit a helyi polgárok áldozatkészségének köszönhetően 1882-ben sikerült is megvalósítania. Az új intézmény a Tátra Múzeum nevet kapta, vezetője pedig Scherfel Aurél lett, az 1895-ben bekövetkezett haláláig. Az intézményben az induláskor mintegy 2200 növény, a könyvtárban pedig 300 kötet és füzet volt található.²²

A közgyűlést követően Husz, a bizottság kérésére immár hivatalos formában is benyújtotta ajánlatát, míg Poprád városa visszavonta azt. A helyi képviselőtestület korábbi ígéretét csak abban az esetben volt hajlandó fenntartani, ha a múzeum inkább a Gréniczre vezető út jobb oldalán lévő, a városhoz közelebb fekvő telken épül fel. Szerencsére Husznak ott is volt birtoka, így belement a cserébe, múzeum pedig maradhatott Poprádon. A bizottság 1882. március 18-i ülésén a város

17 MKEévk 1877. 340. p., 351. p.

18 MKEévk 1878. 438. p.

19 MKEévk 1878. 454. p.

20 Zipsér Bote 1881. 33. sz. 1–2. pp.

21 MKEévk 1882. 97–98. pp.

22 POSEWITZ T. 1898. 67. p., Biografický 2004. 180–181. pp., SZONTAGH M. 1905. 60. p., MKEévk 1895. 112–113. pp.

ajánlatának elfogadása mellett döntött, a közgyűlést pedig e változtatás jóváhagyására kérte, amit azzal indokolt, hogy az új hely „*még jobban alkalmas a múzeumi épület számára, mint az előbbi*”.²³ A közgyűlés a változtatást vita nélkül elfogadta.²⁴

A legalapvetőbb kérdést az építési telek jelentette. Ezt Husz a maga részéről rövidesen ráíratta az Egyesületre. A város pedig megvette a leendő múzeum szomszédságában fekvő földbirtokot, és a rajta álló épületet leromboltatva, azt szintén ingyen átengedte az Egyesületnek. A bizottság emellett a Husz-féle telektől délre lévő 425 négyszögölnyi birtokot is megvette 150 forintért, amiből 263-at a múzeumi telekhez csatolt, a többit pedig eladta.²⁵ Az összesen 1600 négyszögöl nagyságú telket Husz saját költségén vaskerítéssel vette körül, miközben megkezdődött a földterület befásítása is.²⁶

A Múzeum tárgyai olyan ütemben gyarapodtak, hogy a múzeumi őr, Genersich lakása rövidesen szűknek bizonyult, így külön tárolóhelyiséget kellett bérelni évi 80 forintért. A kiutat ismét Husz ajánlata jelentette, aki a parkjában több termet ingyen átengedett a múzeum anyaga számára, így a gyűjteményt 1882–83 során Poprádra szállították át. A változás következtében az addigi múzeumi őr, Genersich Károly lemondott tisztségéről, utódja pedig **Wünschendorfer Károly**, poprádi lelkész lett.²⁷ A bizottság szisztematikus, a múzeum későbbi szerkezetének megfelelő gyűjtőmunkát akart, ezért 1883-ban négy, különböző gyűjtőkörű szakosztályt alakítottak, az állat-, a növény-, az **ásvány- és földtanit**, valamint az etnográfiai-műiparit. Ezek élére egy-egy osztályvezetőt, azok mellé pedig a téma iránt érdeklődő egyesületi tagokból szakbizottságot állítottak fel. A négy új vezető **Greisinger Mihály**, **Weber Samu**, **Roth Samu** és **Emericzy Géza** lettek, a múzeum anyagát pedig ezen felosztásnak megfelelően gyűjtötték a továbbiakban.²⁸

A múzeum ügyét az 1885-ben elfogadott új alapszabályok jogilag is rendezték. Eszerint ez az Egyesület „*lényeges alkotórészét képezi*”, melynek irányítója központi választmány vagy az általa kinevezett múzeumi bizottság. Az ennek fenntartását szolgáló múzeumi alapot és az onnan származó jövedelmeket külön kell kezelni és semmi másra nem lehet felhasználni. Az 1883-ban megállapított négy szakosztályon kívül az egyesületi könyvtár is itt nyert elhelyezést, és egy új tisztséget is bevezettek, a könyvtárosét.²⁹ Erre a posztra **Münnich Sándort** nevezték ki, a könyveket pedig részben a Husz-parkban, részben a lakásán helyezték el. Mivel az állományban található könyvek és folyóiratok komoly hiányokat mutattak, felhatalmazták Münnichet, hogy a különféle kiadókkal vegye fel a kapcsolatot, hogy „*a hiányos példányok megküldését kérje*”. A pótlás sikerült is, Münnich pedig katalogizálta és téma szerint rendezte az állományt, ami egy 1884-es bizottsági jelentés szerint „*ezentúl az egyesületi tagok rendelkezésére bocsátható*”.³⁰

A múzeumépület tervéről az Egyesület 1885. április 18-án, Lőcsén tartott rendkívüli közgyűlésén döntött. Az Emericzy Géza által bemutatott javaslatot a közgyűlés el is fogadta, és a rendelkezésére álló pénzüsszegen belül szabad kezét adott a testületnek.³¹ Az építésre szánt pénzüsszeg négy forrásból jött össze. Egyrészt az Egyesület 1877 és 1884 között 2123 forintot biztosított a múzeum számára, mely attól kezdve már magára volt utalva.³² Másrészt Poprád városa 2748 forintot

23 MKEévk 1882. 376. p.

24 MKEévk 1882. 362. p.

25 MKEévk 1883. 271. p.

26 MKEévk 1883. 271. p., 1884. XXIX. p.

27 MKEévk 1883. 271–272. pp.

28 MKEévk 1883. 271–272. pp.

29 MKEévk 1886. 234. p.

30 MKEévk 1884. XXVIII. p.

31 MKEévk 1885. 200. p.

32 MKEévk 1887. 248–249. pp.

adományozott az intézmény javára. A következő bevételi forrást a közadakozás jelentette. Mivel a bizottság a múzeum kérdését országos ügynek tekintette, ezért tevékenységét az egész országra kiterjesztette, és megkeresték a felső papságot, az arisztokráciát, a pénzintézeteket, valamint a fontosabb hazai iparvállalatokat is; ennek bevétele pedig 3222 forint volt.³³ **Okolicsányi-Zsedényi Kálmán** végrendeletében 1000 forintot hagyott a múzeum számára, a főváros képviselőtestülete pedig 3000 forintot szavazott meg.³⁴ Negyedszerre pedig az 1881. augusztusi közgyűlésen olyan határozat született, hogy a tervezett pénzüsszeg egy része „*országos sorsjáték (Lotto) útján szereztessék be*”. A bizottság javaslatára 1000 nyereség mellett 20000 darab 25 krajcáros sorsjegyet bocsátottak ki, de ebből csak 8000 darabot tudtak értékesíteni, a tiszta bevétel pedig 3200 forintot jelentett.³⁵ Az itt felsorolt bevételek mellett voltak komolyabb kiadások is, mint például a teremberlet Késmárkon, a kollekció Poprádra való átszállítása vagy a múzeum anyagának vásárlás útján való bővítése, mint például a 600 kitömött állatot tartalmazó Koczyan-féle gyűjtemény.³⁶ A múzeum tervének elkészítésére **Kund Endre** és **Jakabffy Ferenc** budapesti építészeket kérték fel, akik ezért nem kértek pénzt. A bizottság azonban a leendő épület termeit kicsinek találta, ezért új terveket kért tőlük. A módosítást követően a kiállítóterem már megfelelő nagyságúak voltak, de akkor meg az építési költségek haladtak meg a rendelkezésre álló összeget. Ebben a szorult helyzetben a bizottság a szepesi építészeti kamarához fordult segítségért, hogy „*12 ezer ftr erejéig, a Poprád-városi helyi viszonyok kellő tekintetbe vétele alapján, készítsenek alkalmas tervet*”. A felkérésnek **Gleviczky Sándor** tett eleget 1885 júniusában.³⁷ A bizottság ezt „*minden tekintetben kielégítőnek*” találta, és a feladat elvégzésével egy nagy tapasztalatú, elismert építész bízott meg **Kazimir János** személyében. A feltételek szerint az építő „*köteles a nyers falakat még f. é. október 15-ikéig tető alá juttatni, jövő évi június végéig pedig a teljes kész épület kulcsát beszoalgtatni*” 11500 forint erejéig.³⁸ Az alapkövetételére 1885. július 23-án került sor, amit a városi előkelőségek jelenlétében Roth Sámuel tett meg, **Csáky Albin** elnök nevében.³⁹ A munkálatok ideje alatt a múzeumi bizottság évente több ülést is tartott, miközben „*az építés minél czélszerűbb keresztülvitele végett a poprádi tagok építési albizottsággá álltak össze*”. Ez utóbbi felügyelte az építést, miközben havonta, de a nyáron hetente is többször ülésezett. Tagjai **Wünscherdorfer Károly** elnöklete mellett Husz Dávid, **Chyzer László**, **Götz Ferenc**, **Peschko Frigyes** voltak.⁴⁰

Az épület 1886 őszére készült el. Ennek költsége 13500, míg a kerté 2000 forint volt. Mivel ez meghaladta a rendelkezésre álló összeget, az Egyesületnek 2000 forint építési kölcsönt kellett felvenni.⁴¹ Ezt követően megkezdődött a gyűjtemény beköltöztetése, ami 1887 tavaszáig tartott. Az intézményt az elnök, Csáky Albin nyitotta meg 1887. augusztus 7-én.⁴² Az épület földszintjén volt az őrlakása, a könyvtár és az ásványtani (mineralógiai) terem, míg az emeleten a botanikai, turisztikai és zoológiai terem. A kiállítóteremek 60 m² alapterületűek voltak.⁴³ A múzeum gyűjteménye több mint 9000 tételel rúgott a nyitás idején, míg a könyvtárban 2350 kötet volt található.⁴⁴ Mivel a telep 10

33 MKEévk 1882. 375. p.

34 MKEévk 1883. 270. p.

35 MKEévk 1882. 98. p., 114. p., 1883. 270. p.

36 MKEévk 1884. XXVIII–XXIX. pp.

37 MKEévk 1887. 248–249. pp.

38 MKEévk 1886. 208–209. pp.

39 Zipser Bote 1885. 30. sz. 2. p.

40 MKEévk 1886. 209. p., 1887. 192–193. pp.

41 MKEévk 1896. 145 p.

42 Zipser Bote 1887. 33. sz. 1–2. pp.

43 MKEévk 1887. 248–249. pp.

44 MKEévk 1887. 248. p.

százalékát az Egyesület örökölte, azt a tulajdonos halála után az özvegy 5900 forintért visszavásárolta, az összeget pedig szintén a Múzeum javára fordították.⁴⁵ A telepet az özvegy halála után a poprádi sör- és malátagyár vette meg az örökösöktől, majd 1896-ban **Matejka Vilmos** vendéglősnek adta el.⁴⁶

Az alapító emlékezete

1913-ban egy emlékművet emeltek tiszteletére, melyen az arcképe és neve szerepelt. A dombozművet **Rápolty Lajos** készítette. Az 1918-as államfordulatot követően az addigi köztéri szobrok legtöbbjét eltávolították, a magyar nyelvű emléktáblák szintén erre a sorsa jutottak vagy szlovák felirattal látták el őket. A Husz-emlékmű viszont azon kevés kivételek közé tartozott, ahol nem történt semmiféle változás. Csak születésének kétszázadik évfordulóján kapott egy szlovák nyelvű emléktáblát, melyen az élete során gyakorolt különféle tevékenységeit sorolják fel, a szöveg pedig a „Ďakujeme „Otec Husz””, vagyis „Köszönjük Husz apó” felkiáltással végződik. Noha északi szomszédainknál szokásos gyakorlat szerint az ilyen esetekben a magyar neveket szlovák helyesírás szerint átírják, ebben az esetben erre mégsem került sor, Husz neve pedig az új emléktáblán is az eredeti formájában szerepel. Bár Poprád mára döntően szlovák többségűvé vált, Husz Dávid érdemei a város etnikai átalakulása ellenére sem merültek feledésbe, amit az emléktáblán kívül a születése bicentenáriuma rendezett városi ünnepi megemlékezés is jól mutat.⁴⁷ (2. kép)

2. kép – Husz születésének bicentenáriuma alkalmából elhelyezett szlovák nyelvű emléktábla
(Fotó: Dénes Ildikó)

IRODALOM

- Biografický 2004. Biografický slovník mesta Poprad. Svojomu mestu. Szerk. Zuzana Kollárová et al. Poprad.
- DÉNES Ferenc 1883. A Magyarországi Kárpátgyesület alapítása, fejlődése és működése. Lőcse.
- HOLEC, Roman 2014. Ćlovek a príroda v „dlhom” 19. storočí. Bratislava.
- MKEÉvk A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve
- Podtm 1986. Podtatranské múzeum v Poprade. Spirevodca po expozíciach. Poprad.
- POSEWITZ Tivadar 1898. A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873–1898. Igló.
- PETRÍK, Borislav 1997. Tatry starým objektívom. Bratislava.
- SZONTAGH Miklós 1905. Tátrakalauz. Utmutató a Magas Tátra s a Tátravidéki fürdőkkbe. Bp. 3. kiadás
- Zipser Bote 1881. 33. sz., 1885. 30. sz., 1887. 33. sz.

45 MKEÉvk 1890. 159. p.

46 SZONTAGH M. 1905. 64. p.

47 <http://www.pluska.sk/regiony/stredne-slovensko/za-toto-vdacia-otcovi-huszovi-jeden-z-najvyznamnejsich-popradcanov-narodil-pred-200-rokmi.html>

„NÉPEIMHEZ!” TÖRTÉNETEK A NAGY HÁBORÚBÓL¹

EGY ORSZÁGOS GYŰJTÉSI, DIGITALIZÁLÁSI ÉS KIÁLLÍTÁSI PROJEKT MARGÓJÁRA

Sipos Szilvia

2014-ben az első világháború centenáriumának apropóján több olyan projektet indítottak, amelyek fókuszában az első világháború emlékezete áll. Legismertebb a közös európai digitális könyvtár, az Europeana projektje, melynek célja, hogy minél több, az első világháborúhoz kapcsolódó személyes emléket, forrást, családi ereklyét gyűjtsenek össze, illetve, hogy az első világháború (ahogy a kortársak nevezték, a „nagy háború”) kiléphessen a köztudatban sokkal erőteljesebben jelen levő második világháború árnyékából.

Mindemellert az első világháború kitörésének századik évfordulójára emlékezve számos rendezvényt is szentelnek a „nagy háború” témájának. Kiállítások, konferenciák, workshopok és szimpóziumok sora zajlott és zajlik Európa számos országában az európai kulturális emlékezet jegyében. Szlovákiában csupán 2014 októberéig 14 kiállítás, 3 konferencia, számtalan előadás és kiadvány foglalkozott a nagy háború témájával.

Ebbe a sorba illeszkedik a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma galériájában, a Žižka utca 18. szám alatt található Brämer-kúriában augusztus 12-én megnyitott „*Népeimhez*” – *Történetek a nagy háborúról* című vándorkiállítás. Ez a kiállítás azonban több szempontból is különbözik a hasonló tárlatoktól. A számos partnerintézmény részvételével zajló, átfogó projekt részeként célja a világháború időszakának dokumentálása. Az Europeana mintájára a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma 2013 októberében egy országos méretű gyűjtést és digitalizációs kampányt indított azért, hogy a Szlovákia területén fellelhető, a nagy háborúhoz kapcsolódó tárgyi emlékeket, dokumentumokat, személyes vagy családi ereklyéket összegyűjtse, és azokat digitalizálja. Az elmúlt száz év, a mintegy négy emberöltőnyi távolság ugyanis még kecsegtet némi reménnyel, hogy még több családban fellelhetők a generációról generációra örökített relikviák és hozzájuk tartozó személyes történetek, amelyek az utolsó pillanatban talán még megmenthetők a feledésbe merüléstől. A szervezetek által közzétett felhívás alapján a gyűjtésbe több múzeum és kulturális intézmény is bekapcsolódott, így a kampány bázisai a dél-szlovákiai múzeumok lettek, ahol az akció idején a látogató által behozott emléktárgyakat, dokumentumokat, fotókat, naplókat és egyéb szöveges emlékeket digitalizálták és elvégezték az ezzel kapcsolatos adatfelvételt. Ezen kívül a Facebook közösségi portálon is indítottunk egy profilt, amelyre bárki szabadon

---

¹ A dokumentációs és kiállítási projekt partnerei: Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Budapest; Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; Forster Intézet, Budapest; Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet, Budapest; Thain János Múzeum, Érsekújvár, SZNM – A Kárpátnémet Kultúra Múzeuma, Szenci Városi Múzeum; Bibliotheca Hungarica; Fórum Kisebbségkutatóintézet komáromi Etnológiai Központja; Csallóközi Múzeum, Dunaszerdahely; Honismereti Múzeum, Galánta; Duna Menti Múzeum, Komárom; Párkányi Városi Múzeum; Nyitrai Levéltár Lévai Fiókleveletára; Barsi Múzeum, Léva; Nógrádi Múzeum és Galéria, Losonc; Füleki Vármúzeum; Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat; Bányászati Múzeum, Rozsnyó; Bodrogközi és Ung-vidéki Kulturális Központ, Királyhelmec. Itt szeretnénk megköszönni a kiállítás létrehozásában közreműködő intézmények szakmai támogatását, a múzeumoknak a kiállított tárgyak kölcsönzését, a kollégáknak a kiállítás megtervezéséhez és kivitelezéséhez nyújtott segítségét, szponzorainknak a kivitelezéshez nyújtott anyagi támogatást.

1–2. kép – Ostermuth János hagyatéka: a háború pusztításai Galíciában (Aich Péter tulajdona)

rét sorsokon, családi történeteken keresztül enged bepillantást a harctéren küzdő katonák életébe és a hátszágban maradtak hétköznapjaiba.

A weboldal egyébként maga is szerves részét képezi a kiállításnak, amely a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumában 2014. augusztus 12-én nyílt meg és ott október 31-ig volt látható.

A vándorkiállítás, amely a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma és az érsekújvári Thain János Múzeum szervezésében a partnerintézmények közreműködésével készült el, két nagy egységre osztható. A három teremben berendezett kiállítás egyik egységét a számos tárgyi emlékek bemutatott személyes történetek alkotják az első kiállító teremben, valamelyest a másodikba is átnyúlva, konkrét személyek sorsán, családi történeteken keresztül engedve betekintést a világháború eseményeibe. Ennek a résznek nyolc szereplője van, köztük tiszti akadémiaát végzett hivatásos katona, ismert irodalmár, helytörténész, gazdálkodó és szakmunkás. A szöveges tablók és vitrinek hagyományos módon a fal mentén sorakoznak, középen pedig egy asztal áll a Monarchia térképével, amelyen jelölték a császári és királyi, illetve a honvédparancsnokságok helyszínét. (3. kép) A nyolc szereplő kisméretű arcképe is megtalálható a térképen. Sorsuk által a kiállítás a nagy háború magántörténelmét fedi fel a látogatók előtt. Ezzel el is jutottunk a kiállítás rendhagyó jellegének másik fontos tényezőjéhez, amelyre az alcím is utal. Az anyag összeállítói ugyanis a személyes történetekre koncentráltak, illeszkedve a legújabb kutatási trendekhez, melyben arányosan hangsúlyos helyet kap a háborúba bevonult sokmilliónyi katona és családjaik sorsa, az idáig ismeretlen részletei az ismert történelemnek.

feltölthette a témával kapcsolatos fotóit, történeteit, dokumentumait. Az elmúlt egy év alatt, a felhívás nyomán a múzeumban és a társintézményekben digitalizált anyagmennyiség megoszlása a statisztikánk szerint a következőképp alakult: a Facebookra feltöltött anyag: 110 tétel, a magán-személyek által digitalizálásra átadott anyag: 1061 tétel (kiemelve **Ostermuth János** hagyatékát – mintegy 80 tétel – amelyet **Aich Péter** jóvoltából digitalizáltak), (1–2. kép) a múzeumok, levéltárak, intézmények gyűjteményében digitalizált anyag: 4154 (ebben a legnagyobb tétel a Fábry-hagyaték: 560 tétel). A háborús emlékek adatbázisában a múzeum saját gyűjtéséből (**Hushegyi Gábor**) 841, **L. Juhász Ilona** gyűjtéséből 102, míg **Görföl Jenő** gyűjtéséből 87 tétel származik.

A gyűjtés eredményeként ez idáig digitalizált anyagok adatbázisa 2014 februárjától megtekinthető a www.1914.sk illetve a [facebook.com/1vilaghaborusemlekek](https://www.facebook.com/1vilaghaborusemlekek) weboldalakon.

A projekt második fázisában a dokumentált emléktárgyak, fotográfiák, levelezőlapok és egyéb dokumentumok anyagából az emlékek folyamatosan bővülő digitális adatbázisán túlmenően készült el a már említett vándorkiállítás, mely konk-

A tárlat tartalmilag is nyolc tematikus egységre oszródik, ennek keretében bemutatnak néhány egyedi és egyben jellemző háborús történetet. Nyolc ember sorsát ismerjük meg, akik közül hárman kötődnek Pozsonyhoz. Nyilván nem véletlen, hogy az egykor a kiállítás jelenlegi otthonául szolgáló épületben lakó **Matzon Ernő** is köztük van. (4. kép) Egy másik egykori pozsonyi polgár is megjelenik a kiállítás látogatói előtt: **August Schweighoffer**, akinek arcmásával hirdették a plakátok a Pozsonyi Városi Múzeum *A háború másik oldala* című kiállítását. Szinte mindegyik történetet személyes tárgyak színesítenek,

melyek nagy része családi hagyatékokból került a kiállítás tárlóiba. Éliás Sándor hagyatékával a Szenci Városi Múzeum jóvoltából közelebbről is megismerkedhetünk. A fegyvernugvás óráiban írt frontnaplók és szerelmes levelek, az arcvonalakban készült fotográfiák és ceruzarajzok, mocsos lövészárkokban, a fogolytáborok barakkjaiban löszerekből készített frontékszeretek, kegytárgyak és a legváltozatosabb egyéb tárgyi emlékek, tábori postai levelezőlapok, propaganda-kiadványok, a háború borzalmaival, a frontélet egyhangúságát, a hátszázgi mindennapok reménytelenségét megörökítő felvételek, valamint közel kétórányi mozgóképek. A régi fotókból, levelekből és tárgyi emlékekből fokozatosan egy újfajta történelem bontakozik ki: a világháború magántörténelme.

A tárlat másik része nyolc tematikus egységgel rekonstruálja a háborút és mindazt, amivel a nagy világégés járt. Ezek: A háború kitérője; Az Osztrák–Magyar Monarchia védereje; Harcterek; Az orosz betörés 1914–15; Hadifogolytáborok; A hátszázgi; Kultusz és propaganda; A háború vége. Ahogy a címszavakból is kitűnik, ez a tárlategység az első világháború kronológiai és tematikus megközelítése mellett elsősorban az osztrák–magyar hadsereggel és a csatái színhelyeivel kapcsolatos alapvető adatokról szól, és bemutatja a mai Szlovákia területéhez kapcsolódó eseményeket, egyebek közt bepillantást nyújt az első világháborús csallóközi hadifogolytáborok életébe, továbbá érinti a „keleti orosz betörést”, de informál a legendás pozsonyi Vashonvédéről is, amely az első világháborús emlékek közül a nemzeti áldozatkészség szobrainak egyik jeles példája. Ezek bemutatására a kiállítás alkotói a harctéri viszonyokat idéző és beleélést segítő installációkat készítették. A kifejező művészi környezet hatását erősítik, illetve az abban

3. kép – A kiállítás részlete a szereplőkkel (a szerző felvétele)

4. kép – Matzon Ernő, frontra indulása előtt a pozsonyi pályaudvaron (A SZNM – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma gyűjteménye)

5. kép – A kiállítás 2. egysége (a szerző felvétele)

darabjai. A kiállított fegyverek közül talán az orosz hadsereg Winchester M1895 típusú ismétlőpuskája a legérdekesebb, és a terepi körülmények közötti lőszerkészítésre szolgáló felszerelés is különleges látnivaló. Ezt a Somorján, Dunaszerdahelyen és Nagymegyeren létrehozott fogolytáborok témakörének feldolgozása követi. A fényképek mellett számos olyan tárgyat is láthatunk, amelyeket a hadifoglyok állítottak elő ezekben a táborokban, és az ott használt fizetőeszközöket is megtekinthetjük. A második tematikus egység utolsó szakasza a hátországgal, a propagandával és a hadirokkantak segítségének problémakörével foglalkozik. A vitrinekben a témához kapcsolódó tárgyak láthatók, a kor propaganda stílusának megjelenései a használati és dísz tárgyakon, emléktárgyakon, kiadványokon. A második terem látványkonceptióját a merész tértagolás jellemzi, szögesdrótból készült drótkakadályok, megtöltött zsákok és korabeli lövészárkokat idéző vesszőfonatos falak felhasználásával. (5. kép) Az így kialakított enteriőr az emléktárgyak, a háborúval kapcsolatos múzeumi „leletek”, dokumentumok, fotográfiák és levelezőlapok szemléletes és érzékletes installálásával a múlt egy szeletét próbáltuk rekonstruálni oly módon, hogy a látogató aktívan jelen tudjon lenni a száz évvel ezelőtt kirobbant és négy évig elhúzódó világesemény virtuális realitásában. A háború valóságára utaló, a harctéri légkört idéző szimbólumrendszerrel (védősáncok, torlaszok, szögesdrót akadályok stb.) kialakított művészi installációs környezet – a téma köré szervezett időutazás kulisszájaként – a háborús-katonai emléktárgyakat segíti visszavezetni az eredeti, történelmi kontextusba. Az interaktivitás jegyében a modern technika is beépült az installációba, így digitális képkeretekben lapozhatók pl. a háborús fotóalbumok. A háború emlékének továbbélése egy érintőképernyőre telepített program segítségével követhető, amely a Dél-Szlovákia területén, a múzeum saját kutatására építve, azt L. Juhász Ilona és Görföl Jenő kutatásaival kiegészítve, a fennmaradt első világháborús emlékjeleket, illetve síremlékeket mutatja be. A szellemi-érzelmi átéléshez a már felsorolt múzeumi tárgyakon kívül még hozzájárul a filmanyag, a kor zenei kultúráját idéző hangzóanyag, az esztétikus tablókön közzétett, jól tagolt szövegmagyarázat. S nem utolsósorban a korhangulatot megteremtő és a történelmi realitást érzékeltető kiállítási tér, amelybe a felsoroltak beépülnek.

A kiállítás utolsó – harmadik – szakasza az *Érdekes Újság* című hetilapban megjelent fényképek díjnyertes pályaműveiből összeállított album műlapjait mutatja be. Ezek érdekessége, hogy katonák készítettek és küldték be őket a lap fotópályázatára, melyet a fronton készült érdekes fotográfiák beküldésére hirdettek meg. Ez a kor a hobbi fényképezést születése is, a fényképezőgép a háború előtt szűnik meg luxuscikk lenni, bár még messze nem tömegáru. A heterogén gyűjtemény főként amatőr fotósok képeit tartalmazza. A kiállítás e része így azoknak állít emléket, akik a nagy háborút fotózták.

elhelyezett múzeumi anyag dokumentatív értékét nyomatékosítják azok az első világháborúval kapcsolatos mozgóképes archív felvételek, melyek a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet jóvoltából láthatók a kiállításon.

A második teremben található szöveges tablók témájához kapcsolódó tárgyak, illetve az installáció során felhasznált gazdag képanyag szintén a múzeum és a partnerintézmények gyűjteményéből, továbbá a kiállítást megelőző gyűjtésből származnak. Látványosak a szembenálló hadseregek katonái által használt felszerelések, de főleg a fegyverzet

A fényképek az Érdekes Újság című képes lap első világháborús képsorozatából származnak, melyek a lap által 1914 karácsonyán kiírt első, majd az azt követő újabb pályázatokra érkeztek be a harctéren szolgáló katonáktól. A pályázatra 1600 fotót küldtek be. Ezekből összeállítva adta ki az Érdekes Újság világháborús fényképalbumait, szám szerint tízet, füzetenként 12-12 fotóval. Az albumok közül négy a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma gyűjteményébe is bekerült a kiállítást megelőző gyűjtőmunka során. Ezeknek az albumoknak a fotói kaptak helyet a kamarakiállításon. A hely és az idő az, ami összeköti a gyűjteménybeli képeket, melyek számunkra azért is érdekesek, mert a katona, aki fényképez, „kultúrgenetikai” szempontból közvetlen felmenőnk: egy közülünk, sorsa irányt szab a miénknek is, elvégre egy évszázados elődünk. A százados fotók pedig így vizuális emlékezetünk részeivé válhatnak.

A „*Népeimhez*” – *Történetek a nagy háborúból* címmel megnyitott vándorkiállítást az évforduló éveiben, 2014 és 2018 között, közel 20 helyszínen, Pozsonytól Királyhalmecig mutatják be. 2014 decemberében a Füleki Vármúzeumban volt látható, majd az érsekújvári Thain János Múzeumban lehetett megtekinteni, 2015. július közepétől pedig a komáromi Duna Menti Múzeumba vándorolt tovább a kiállítás. A kiállítás kétnyelvű, szövegei szlovák és magyar nyelven is olvashatók, ahogy a kiállításához kiadott leporelló formátumú kísézőkiadvány is.

A „*Népeimhez*” c. kiállítás vándorkiállítás, s mint ilyen, nyilván csak szemezgethet az egyes témákból, a rendelkezésre álló dokumentumokból, tárgyakból. Így történt ez ebben az esetben is. Ám szándékunk szerint a tárlat gondolatébresztő, s egyben üzenet is szeretne lenni: nem csupán kötelességünk a kerek évforduló alkalmából megemlékezni a világháború nemzedékéről, de a ránk maradt tárgyakat és dokumentumokat értőn meg is kell őrizni utódainknak a családban, vagy közgyűjteményekre ruházni át ezt a feladatot, hiszen erre a modern technika ma már lehetőséget nyújt. Remélve, hogy az évforduló négy éve alatt a vándorkiállításnak továbbra is sikerül felkelteni a szakma és a nyilvánosság figyelmét az eddig még fel nem térképezett első világháborús emlékek dokumentálásának fontosságára, a digitalizációs projektet természetesen ezzel a kiállítással mi sem zártuk le. A vándorkiállítás mellett a kampány is folytatódik. Minden olyan tárgy, dokumentum fontos lehet, amelyek segítségével teljesebb képet kaphatunk a háború négy évének valóságáról. Képeslapok, fotók, naplók, személyes levelek, szórólapok, pamfletok, folyóknek szánt szórakoztató irodalom, születési és halálozási anyakönyvi kivonatok, frontújságok, hadifogollyscikkek, képregények, kitüntetések, jelvények, egyenruhák, érmek... – mind-mind a projekt gyűjtőkörébe tartoztak és tartoznak; a múzeummal együttműködő kollégák, levéltárosok, muzeológusok, történészek várják, hogy az intézményekbe bevitt anyagokat leltárba vegyék, rövid leírással ellátva lefotózzák vagy beszkenneljék. De természetesen rövid regisztráció után bárkinek lehetősége van arra, hogy a projekt weboldalára feltöltse képeit, az adott tárgyhoz, fotóhoz tartozó történetét. A feltöltött adatokat szakértők is felülvizsgálják, és ellátják a szükséges metaadatokkal (a tárgyat leíró nélkülözhetetlen információval), amely a webes kereshetőség garanciája.

Szeretnénk ezúttal megköszönni a projektbe bekapcsolódott muzeális intézményeknek, levéltáraknak, emlékhelyeknek és magángyűjtőknek az együttműködést és a szakmai segítséget. Nélkülük a digitalizációs projekt nem tartana ott, ahol tart. S őszintén örülünk, hogy más intézmények is követik a példánkat, és hasonló gyűjtést indítottak működési területükön. Egyúttal szeretnénk őket buzdítani az anyag tartalmi megosztására, hogy a többségében papír alapú és ezért igen sérülékeny dokumentumok ne csak olvasótermekben, szűk szakmai közönség számára legyenek hozzáférhetőek. Erre a már kialakított digitális adatlap (www.1914.sk) megfelelő teret nyújt, ahol a közszemlére bocsátott anyag bemutatja, milyen meghatározó szerepet töltött be közös európai identitásunkban az első világháború, illetve egyéni sorsokon keresztül is reflektáljon a különböző etnikai, nyelvi, politikai, szociális és vallási közösségekre, olykor hadban álló felek emlékeire, élményeire, áldozatára.

BARANGOLÁSOK KÁRPÁTALJA TÖRTÉNELMI KINCSEI KÖZÖTT

Veres Szabolcs

Amikor Magyarország határain túli magyarok által lakott területekről beszélünk, időnként hajlamosak vagyunk Kárpátaljáról megfeledkezni. Kárpátalja ma Ukrajna része, azonban nem szabad elfelejtenünk, ha erről a háttérbe szorult régióról beszélünk, hogy Kárpátalja is szerves részét képezte a Magyar Királyság területének. S már csak ezen okból kifolyólag Kárpátaljának is megvannak a saját, magyar történelemmel kapcsolatos értékei, emlékei, forrásai. Ha pedig Kárpátalján járunk mindenképp érdemes felkeresni ezeket a helyszíneket.

Ungvár (ma: Ужгород (Uzshorod), Ungvári járás) a mai Kárpátalja központja, mely magyar vonatkozású értékekben szintén gazdag. A város nevezetességei közé tartozik a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár. (1. kép) Mindkettő az ungvári várban található, mely a város szívében helyezkedik el, nem messze a központtól. A helytörténeti múzeumban megtaláljuk Kárpátalja történelmi múltjának legértékesebb ereklyéit a kőkorszaktól napjainkig. Különösen gazdag a múzeum régészeti osztálya. A múzeum számos értékes régi kiadványt őriz. Ezek között az értékes tárgyak között több, a magyar történelemmel kapcsolatos, mára ritkaságnak számító dokumentum is megtalálható.

A Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár múzeumi részlegének könyvtárában közel 20 ezer kötet lelhető. Ennek fele az 1945 előtti időszakból származik. Jelentős részük magyar nyelvű és a magyar történelem számára felbecsülhetetlen értéket képvisel. Ilyen, ma már ritkaságnak számító könyvek között találjuk **Szabó Orest**t (ruszin-magyar politikus) *A magyar oroszokról* (1913, Budapest) című könyvét. Vagy **Szulincsák László** *Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba?* c. 1918-ban Ungváron kiadott alkotását, továbbá pedig **Tabódy József** *Munkács múltja és jelene Magyarország történetében* című munkáját, melyet még 1860-ban Pesten adtak ki.

A múzeumnak külön levéltári részlege is van (ukránul: viggyil fongyiv), amelynek gazdag kézirat, régi nyomtatvány, sajtóanyag gyűjteménye Kárpátalja egyik legértékesebb kollekciónak számít, s

mely várja a fiatal kutatókat. A magyar vonatkozású dokumentumokon és kéziratokon kívül számos kézirat, könyv, egyházi dokumentum is megtalálható. Ezen dokumentumok között is különösen figyelemre méltó, s felbecsülhetetlen eszmei értéket képvisel az úgynevezett *Osztrohi Biblia* eredeti példánya, mely **Ivan Fedorov** (első szláv nyomdász) nyomdájában 1581-ben készült. Valamint megtalálható itt még a Kijevben nyomtatott és a 16. században Kárpátaljára juttatott *Szláv orosz Lexikon*.

Rendkívül gazdag és sokrétű a múzeum képtári gyűjteménye, melyet 1948-ban hoztak létre a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeummal egy időben. A képek egy részét moszkvai, odesszai, kijevi, lemergi

1. kép – A Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár főbejárata az ungvári várban, Ungvár
(Fotó: Veres Szabolcs, 2015)

múzeumok ajándékozták a képtárnak, de nem kevés azoknak az alkotásoknak a száma sem, amelyek magángyűjteményekből, s Magyarország területéről kerültek a múzeumba. A képtárban megtalálhatjuk **Munkácsy Mihály** A farizeus feje című 45×37 centiméteres olajjal festett tanulmányát. A tanulmány a világhírű Krisztus-trilógia Krisztus Pilátus előtt című hatalmas, 417×636 centiméteres olajfestményéhez készült, amely jelenleg a debreceni Déri Múzeumban látható. Megtekinthetjük **Révész Imre** Katonaszökevény és a Sátor alatt című olajfestményeit, gyönyörködhetünk **Aba-Novák Vilmos** Vásári konyha Szolnokon című rendkívül hangulatos képében, **Mednyánszky László** és **Rudnay Gyula** festményeiben. A képtárban megtalálhatjuk szinte valamennyi jelentős kárpátaljai festő néhány alkotását. Különösen nagy érdeklődést keltenek **Erdélyi Béla**, a kárpátaljai festőiskola megalapítójának művei: Ungvári látkép, Jegyesek, Anders Osterlind portréja, Csendélet sárga vázával stb. ízelítőt adnak a 20. század legnagyobb kárpátaljai magyar festőjének páratlanul gazdag életművéből. Kortársai közül különösen **Boksay József** képei (Március, Ungvári vár, Kunyhók a patak partján, Szinevéri tájkép, Az ungvári híd építése) keltenek nagy érdeklődést. Szép számmal található a képtárban az Erdélyi-iskola fiatalabb nemzedékeinek művei. **Kassai Antal**, **Manajló Fedor**, **Kocka András**, **Soltész Zoltán**, **Glück Gábor**, **Sütő János**, **Kondratovics Ernő, ifj. Boksay József**, **Balla Pál**, **Sztaskó Gyula**, **Mikita Vlagyimír**, **Habda Vaszil** és más festőinknek a képtárban látható képeire, **Ivan Harapko** és **Vaszil Szvida** szobraira méltán lehetünk büszkéek.

Ha régi kéziratokról, dokumentumokról, egyházi könyvekről beszélünk, akkor meg kell említenünk az Ungvári Nemzeti Egyetem Tudományos Könyvtárát, melynek Kézirat- és Régi nyomtatványok részlege (az ungvári görög katolikus székesegyház és püspöki palota épületében (2. kép)) közel 20 ezer kötetet őriz, köztük 1500 előtt megjelent, szedett betűkkel készült könyveket, úgynevezett inkunábulumokat. Mivel a könyvtár alapját a volt jezsuita kollégium és a görög-katolikus püspöki könyvtár képezte, a gyűjteményben számos egyházi-vallási irodalmi emlék található, korabeli tankönyvek, erkölcsi-nevelési szabályok, schematizmusok stb. Ezek az írott emlékek nagyon rossz állapotban vannak a nem megfelelő tárolási körülmények miatt, ám magánszemélyek és pályázatok útján igyekeznek restaurálni és egy megfelelő helyet kialakítani a még megmenthető inkunábulumok számára.

2. kép – Az ungvári görög katolikus székesegyház és püspöki palota, melyben az Ungvári Nemzeti Egyetem Tudományos Könyvtár Kézirat- és Régi nyomtatványok részlege található, Ungvár (Fotó: Veres Szabolcs, 2014)

A történelmi irodalom között találjuk **Katona István**, **Bél Mátyás**, **Szerdahelyi Gábriel**, **Horváth Mihály**, **Décsi Antal**, **Fraknói Vilmos**, **Szalay László** műveit, a *Századok* tudományos folyóirat majdnem teljes gyűjteményét.

Az UNE (Ungvári Nemzeti Egyetem) könyvtárának helytörténeti részlegében szintén több tucat magyar nyelvű és magyar történelemmel kapcsolatos eredeti forrásgyűjteményt, könyvet találunk a méltán ismert és elismert régész **Hodinka Antaltól** és olyanoktól is, mint **Mihályi János**, **Sztripszky Hia-dor**, **Szirmay Antal** vagy **Szilágyi István**.

Szintén Ungváron van vidékünk egyetlen igen értékes református egyházi könyvtára, az ungvári református templomban. Az itt található régiségeket, értékes egyházi könyveket 1944-ben rejtették el a szovjethatalom elől a templom szenespincéjében, amelyről nagyon hosszú időre teljesen meg is feledkeztek. Csak 1991-ben találták meg teljesen véletlenül. A könyvtárban 17–19. századi könyvek, ősnymtatványok és kéziratok is találhatók.

A mai Kárpátalján Beregszász (ma: Беpercac (Beregsas), Beregszászi járás) városában és környékén találkozhatunk a legtöbb magyar történelemmel kapcsolatos emlékekkel, kézirattal, forrással. Ennek legfőbb oka a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi részlege, ugyanis itt őriznek minden 1944 előtti dokumentumot, kéziratot, sajtóanyagot, tehát azokat is, melyek Kárpátalja anyaországához kapcsolódó időszakából fennmaradtak.

Kárpátalján az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig (1918) megyei levéltárak működtek. Így a levéltárügy a helyi intézményekkel párhuzamosan fejlődött. Ám, miután a vidék a szovjet hatalom fennhatósága alá került, 1945. november 6-án Ungváron megalakították a Kárpátaljai Központi Állami Történelmi Levéltárat (mai nevén: Kárpátaljai Megyei Területi Állami Levéltár), s ezzel Kárpátalján kezdetét vette a központosított állami levéltári rendszer. (3. kép) A szovjetek által szervezett gyűjtőmunka eredményeképpen az állami levéltárakba kerültek az egyházi és magánlevéltárak gyűjteményei, intézmények, szervezetek, vállalatok, intézetek, katonai és belügyi szervek iratai is. Ungvárról helyhiány miatt az összes levéltári iratot 1953-ban Beregszászba szállították. Itt a levéltár az egykori börtönépületben kapott helyet, ahol mai napig is működik. 1989-ben Beregszászból a levéltár vezetősége újra visszahelyezte székhelyét Ungvárra és vele megkezdődött a szovjet időszak iratainak átszállítása is. Így Beregszászban az 1944-ig keletkezett iratok maradtak. A levéltár beregszászi részlegében jelenleg két osztály van. Az egyik osztály az iratok rendszerezésével, megőrzésével foglalkozik, továbbá feladatkörébe tartozik az okmányok nyilvántartása is. A másik az információs osztály, amely biztosítja a kutatók munkáját, az ügyfélfogadást és felel a levéltár tudományos munkájáért. Jelenleg a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár 5042 fondban 1 354 096 ügyszerkeletet (ukránul: odinyica zberihanyja) tart nyilván. Ezek felölelik a korai középkortól a 20. század végéig terjedő korszakot. A legkorábbi eredeti dokumentum 1391. május 9-én kelt: Zsigmond király oltalomlevele Munkács város hospesei és népe számára.¹ Az írott források többsége a 17. századtól kezdődően maradt fenn. A levéltárban őrzött iratok felbecsülhetetlen jelentőséggel bírnak a Kárpát-medence, Közép- és Kelet-Európa múltja feltárásában.

3. kép – A Kárpátaljai Központi Állami Történelmi Levéltár bejárata, Beregszász (Fotó: Veres Szabolcs, 2015)

1 KMTÁL F. 1589. Munkács Város Főbírása, op. 3. od. zb. 1.

Bereg vármegye középkori és újkori iratai – hasonlóan a többi vármegyéhez – latin, magyar és német nyelvűek. A történelem formálta események miatt a 20. századi dokumentumok nyelve azonban már sajátosabb: a források között cseh, szlovák, ukrán, orosz, ruszin, román és ósláv nyelven írottak is vannak. A levéltár Beregszászi részlegén őrzött fondok négy vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa és részben Máramaros) iratait foglalják magukba. Nagy érdeklődésre tart számot a kataszteri térképek levéltári gyűjteménye, valamint az egykor e vidéken élt nemesi családok magánlevéltárainak anyaga.² A máramarosi koronavárosok levéltára gazdag iratanyagot tartalmaz a történetükre és igazságszolgáltatásukra vonatkozóan. A fondban őrzött iratok között vannak királyi oklevelek az öt koronaváros privilégiumainak megerősítéséről, folyamodványok a királyokhoz és erdélyi fejedelmekhez a kötelezettségek csökkentéséről és a városok kiváltságainak megőrzéséről, a sóbányászatról és a só értékesítéséről, büntetőjogi és vagyoni perekről, vallási vitákról stb.³

A vármegyék fő- és alispánjainak fondjaiban szép számban maradt fenn irat a Rákóczi szabadságharcról, a megyék szociális, társadalmi és gazdasági életéről, katonai, bírósági, kereskedelmi, pénzügyi tevékenységéről, oktatási, egyházi, valamint építkezéssel kapcsolatos kérdésekről, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiről.

Rendkívül gazdag a görög katolikus püspökség fondja, amelyben megtalálhatóak az osztrák császárok és magyar királyok dekrétumai, pápai bullák, okmánygyűjtemény a görög katolikus püspökség szervezéséről, feljegyzések az egyházszakadásról, okmányok az egyházi iskolák szervezéséről, kimutatások a tizedfizetésről, iratok a máriapócsi kolostor építéséről, jótékonsági szervezetek mérlegei, püspökök, érsekek, a bíboros, a római pápa, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a

4. kép – A Beregvidéki Múzeum épülete, Beregszász (Fotó: Veres Szabolcs, 2015)

2 KMTÁL F. 11. Az Ungvári Úrbéri Törvényszék iratai
3 KMTÁL F. 61. Máramarosi Öt Koronaváros Levéltára

munkácsi görög katolikus püspökség körlevelei, a Szentszék üléseinek, a püspöki tanács, az egyház-községek és az egyházi líceumok üléseinek jegyzőkönyvei. A terjedelmes fond tartalmaz még többek között bírósági határozatokat, végrendeleteket, különböző felekezettűek házasságával kapcsolatos iratokat, pénzügyi beszámolókat, diákkérvényeket, a püspöki földek telekkönyvi kivonatait, a pápai szeminárium tanterveit, jegyzőkönyveket a parókiák jövedelméről, a lelkészek személyi lapjait.⁴ A családi levéltárak közül a legjelentősebb a **Perényi bárók** és a munkácsi-szentmiklósi uradalmat birtokló **Schönborn-Buchheim grófok** iratgyűjteménye. Figyelemre méltóak azok a 18–19. századi iratok, amelyeken felfedezhetők a munkácsi és dolhai papírgyárak vízjelei, amelyek Kárpátalja manufaktúraüzemének fejlődéséről tanúskodnak.

Heraldikai és pecsétani szempontból értékesek a városok és falvak pecsétlenyomatai, valamint a nemesi családok, például a **Drugeth, Báthori, Eszterházy** címerei, továbbá a megyék és helységek címereinek leírásai, az egyesületek és szervezetek pecsétjei. A levéltár által őrzött források többsége jelenleg még arra vár, hogy kutassák azokat. Örömteli hír a levéltárral kapcsolatosan, hogy Magyarország támogatásával az épületet 2014. év második felétől elkezdték felújítani és modernizálni, valamint magyarországi szakemberek segítségével, a magyar állam támogatásával elkezdték digitalizálni a levéltár anyagait.

Ha már Beregszászban vagyunk, megéri ellátogatni a Beregvidéki Múzeumba, (4. kép) amely 2002. március 30-án nyílt meg. A múzeum számára méltóbb helyet aligha lehetett volna találni, ugyanis abban a kastélyban kapott helyet, melyet **Bethlen Gábor** erdélyi fejedelem 1629-ben építtetett. Ez Beregszász legrégebbi épülete, amely a 17. század végén a Rákóczi család birtokába jutott. A fejedelem többször megfordult benne, itt adta ki 1705. december 20-án a személyenkénti felkelésre buzdító kiáltványát, amelyben a kuruc felkelés zászlaja alá hívott mindenkit. A múzeum gazdag gyűjteménye bemutatja az egykori Bereg vármegye eseményekben, fordulatokban gazdag ezeréves történetét, az itt élő népek (magyarok, ruszinok és más nemzetiségek) történetét. Az intézmény megnyitáskor csupán 42 kiállított tárgyat tekinthetett meg a látogató. Mára azonban ez a szám meghaladja az 1 300 darabot. Megtalálható itt a római kortól kezdődően egész a 20. század végéig minden, ami Kárpátalja történelmével kapcsolatos.

A múzeumban őrzik **II. Rákóczi Ferenc** zászlajának mását, más Rákóczi-korabeli ereklyék mellett. A numizmatika szerelmesei a Beregvidéki Múzeumban kedvükre találnak maguknak elfoglaltságot, mivel gazdag érem- és papírpénz-gyűjteményében a pengőtől a drachmáig számos ország pénznemével találkozhatunk, sőt, a „kuponkorszak” (kupon — a független Ukrajna (1991) hivatalos pénzneme volt a múlt század kilencvenes éveinek elején) fennmaradt milliós címletű bankjegyei is megtekinthetők. Itt látható még a ritkaságszámba menő beregszászi pénz is, mely az I. világháborút követően 1919 szeptembere és 1920 januárja között volt érvényes, az úgynevezett átmeneti korszakban. Megtekinthetjük a **Fedák Sáriról**, a beregszászi származású színművész, énekesnő-primadonnáról készített képeslapgyűjtemény is. Az épület alagsorában 2011-ben szőlészeti és borászati tárlat nyílt meg.

Ha a Kárpátaljai magyar történelemről, kultúrája ápolásáról és sokszínűségének bemutatásáról beszélünk, nem szabad kihagynunk a Tiszaháti Tájmuzeumot. Ehhez el kell utaznunk Tiszafarkasfalváig (ma: Вовчанске (Vovcsanszke/Vovchanske), Nagyszőlősi járás) és Tiszabökényig (ma: Тисобикень, korábban Бобове (Bobove), Nagyszőlősi járás). A két falu már szinte teljesen egybeolvadt kisközségként jellemezhető. Itt egy kis mellékutca végén találjuk a Tiszaháti Tájmuzeumot, mely jellegét tekintve egyedülálló a térségben. A kárpátaljai magyarság történelmének és a tiszaháti magyarság népi kultúrájának hiteles bemutatására, megjelenítésére hozták létre, az itt

4 KMTÁL F. 151. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratai

élők kultúrájának és tárgyi emlékeinek megőrzésére és összegyűjtésére. Az intézmény elnevezése az ugozsai Tiszahát tájegység nevéből ered. A Tiszaháti Tájmuzeum struktúráját tekintve két egységet foglal magában: a Fogarassy-kúriát, mely 1890-ben épült, s a II. világháború végéig az épület tulajdonosa a **Fogarassy család** volt és egy az ugozsai Tiszahát népi építészetét bemutató falumuzeumot. Állandó történeti kiállítását 2000. augusztus 20-án a Magyar Millennium tiszteletére nyitották meg. Létrehozásának fő célja egy objektív szemléletű, tudományos igénnyel összeállított, a kárpátaljai magyarság történelmének legfontosabb sorsfordulóit, nevezetes történelmi személyiségeit bemutató tárlat létrehozása volt. A kiállítás helytörténeti anyaga Kárpátalja történelmi eseményeinek megyénkenti ábrázolását nyújtja. Az 1703–1711. évi Rákóczi-szabadságharc eseményei, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kárpátaljai vonatkozásai, e korok nevezetes történelmi személyiségei és művelődési hagyományai.

A Tiszaháti Tájmuzeum skanzen része ma három berendezett parasztportából áll: egy módos gazda házából, egy falusi iskolából és egy zsellérházból. Az épületek a 19. század vége és a 20. század eleje népi építészetét szemléltetik.

A Tiszaháti Tájmuzeum felett 1998-ban védnökséget vállalt a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége. Ez a működtetési forma jelentős szakmai szuverenitást, mozgásteret és állapotmegóvási lehetőséget biztosít.

Az előbbiekből igyekeztünk, hacsak gondolatban is, de egy kis barangolást tenni Kárpátalja legfontosabb fellelhető magyar értékei és közgyűjteményei között. Láthatjuk, hogy e vidék is bővelkedik a magyar történelemmel kapcsolatos írásos, tárgyi és egyéb emlékekben. Gazdag, színes és változatos múltját értékeiben őrzi és mutatja be ez a kissé méltánytalanul elfeledett terület, melyet érdemes felfedezni. Aki egyszer itt jár, nem fogja sajnálni a Kárpátalja megismerésére fordított időt.

VI.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

„MELLÉKFOGLALKOZÁSKÉNT” TUDÓSOK A JÁSZKUNSÁG TUDÓSAI 1.

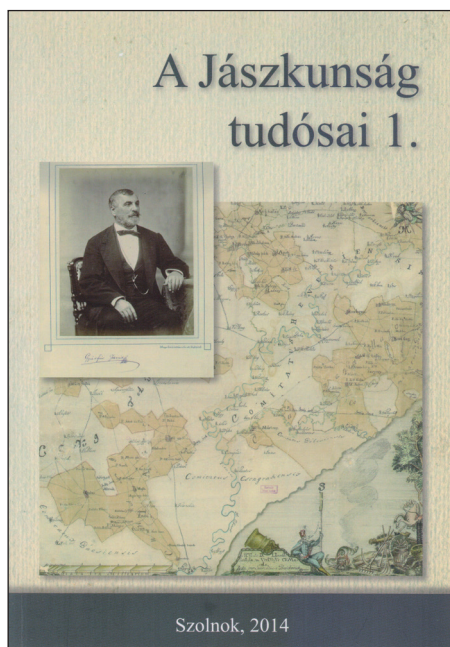
SZERK.: ÖRSI JULIANNA. SZOLNOK, 2014. 199 p

Bánkiné Molnár Erzsébet

Új sorozatot indított útjára a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. A sorozat kezdeményezője, ötletgazdája az egyesület elnöke, **Örsi Julianna**, aki egyben a kötet szerkesztését is magára vállalta. A nagyszerű kezdeményezés alapját a **Gyárfás István** (1822–1883) tiszteletére 2013-ban megrendezett emlékkonferencia jelentette. A konferencia előadásaihoz jó érzékkel csatlakoztatta a szerkesztő Gyárfás jászkunsági kutató elődeinek bemutatását. Az ötlet megvalósítását elősegítette, hogy engedélyt kapott **Kőhalmi Horváth Péter** (1756–1829) és **Jerney János** (1800–1855) kutatói tevékenységéről korábban már megjelent tanulmányok ismételt közreadására. Ezáltal az olvasók egy kötet keretein belül tájékozódhatnak a jászokra és kunokra, a Jászkun kerületre vonatkozóan a Jászkunság három tudós egyéniségének munkásságáról. A sorozat figyelemfelhívás a tudós életutak megismerésére, első kötete betekintést ad a 18–19. század tudományos közgondolkodásának, kutatói mentalitásának alakulásába.

Szabó László sorozatnyitó tanulmánya a Jászkun kerület első történetírójaként országosan számon tartott Kőhalmi Horváth Péter pályafutását mutatja be. Szabó László – akit méltán sorolhatunk a Jászkunság tudósai közé – kifejti, hogy Horváth Péternek és a kor, elsősorban, jogászai képzettségű tudósainak történeti munkái – amint ezt a jászberényi gimnázium igazgatói tisztét is betöltött Horváth vallotta – „mellékfoglalkozásként” születtek. Horváth Péter 1785-től a Jászkun kerület másodjegyzője, 1807-től nádori alkapitánya volt. Horváth 1802-ben latinul írott munkája 1823-ban *Értekezés a kunoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjukról* címmel magyar nyelven is megjelent. A mű megszületése a kerületek közigazgatási tisztségviselőjének abból a törekvéséből fakadt, hogy feltárja a jászok és kunok kiváltságainak történetét, indokolja azok jogosságát.

A Jászkunság másik tudósa, Jerney János bölcsészeti és jogi tanulmányainak birtokában 24 évesen nyert kinevezést a Jászkun kerület tiszteletbeli alügyésze posztra. Első életrajzírója Gyárfás István volt, a kötetbeli tanulmány azonban **Péter László** tollából született. Péter László filológiai pontossággal kíséri végig Jerney életútját gyermekkorától az akadémikusi rang elérésig, majd haláláig. Az olvasó előtt feltárul, milyen hatással voltak Jerneyre a keletkutatók, így **Kőrösi Csoma Sándor** példaadása, és megtudhatjuk azt is, Jerney miként hatott **Horváth Mihály** történetírói munkásságára.

Keleti utazásai során Jerney eljutott Odesszába, ahonnan hírt adott a múzeumban látott, általa magyar ősök ábrázolásainak vélt kőszobrokról, ezt a szobortípust kamennaja baba néven ismerjük, s a kunok történelmi tárgyi emlékei között tartjuk számon. 1844-ben Jerney eljutott a csángók közé, Klézsen a népköltési gyűjtést végző **Petrás Ince János** lelkipásztor vendégszeretetéét élvezte. Mélyes együttérzéssel viseltetett a moldvai magyarok hányatott sorsa iránt, számukra magyar nyelvű könyveket kért az Akadémiától, de azok szétosztását a román hatóság megakadályozta. A tanulmány bemutatja Jerney kutatói munkáját, tudományos eredményeit, amit szembetegsége miatt rövidre szabott tudósi pályafutása alatt véghez vihetett.

A kötet többi tanulmánya a 2013-ban megrendezett Gyárfás István emlékkonferencián elhangzott előadások közreadása. Örsi Julianna két tanulmánya Gyárfás kutatói életpályájáról és családtörténeti kutatásairól ad áttekintést. Írásaiban eddig ismeretlen, vagy alig ismert levéltári forrásokra is támaszkodik, közülük többet olvasható képmellékletként láthatunk a kötetben. **Bagi Gábor** két tanulmánya Gyárfás történeti kutatásait elemzi. A szerző külön tanulmányt szentel a Jászkunság történetét monografikus igénygel feldolgozó köteteknek, melyek sok tekintetben forrásműnek tekinthetők és külön tanulmányban elemzi Gyárfás Jászkunságon kívüli történeti kutatásait.

Gyárfás tudományos érdeklődése során két népcsoporttal foglalkozott behatóan, a jászokkal és a kunokkal. A jászokról írottakról **Selmeczi László** tollából olvashatunk. *Gyárfás István nagykunsági topográfiai és régészeti ismereteiről* **Pálóczi-Horváth András** ír, **Vásáry István** tanulmánya pedig Gyárfás Istvánnak a kunok nyelvéről alkotott vélekedését cáfolja. Gyárfás jogász tudományos érdeklődését **Nagy Janka Teodóra**, a Jászkun kerület közigazgatásában végzett munkáját és az eközben megszerzett jászkun történelmi ismeretek hatását a tudósi tevékenységére **Bánkiné Molnár Erzsébet** mutatja be. A felsorolt szerzők mindannyian kiemelik Gyárfás István munkásságának tudománytörténeti jelentőségét.

Tudománytörténeti jelentőségű, hogy Gyárfás említett monografikus igényű forráskiadványa, *A jász-kúnok története* több száz olyan időközben megsemmisült oklevelet közöl, melyeknek szövege csak Gyárfás közléséből ismerhető. Munkásságának ez a legmaradandóbb része. Selmeczi László hívja fel a figyelmünket arra, hogy már csak Gyárfás közléséből ismerhetjük annak okleveles bizonyosságát, hogy a jászok a 14. század első éveiben Magyarország lakosai voltak. Neki köszönhetjük a jászok székének, korabeli közigazgatási és jogszolgáltatási egységének Berényszék elnevezését. Ő találta meg azt az oklevelet, amely a kapitányi tisztség öröklési rendjéről tájékoztat. Selmeczi megállapítja, hogy Gyárfás a jászok hazai történelmének feltárásával kapcsolatban oly sok eredményt ért el, ami mellett eltörpülnek tévedései. A tévedések feltárása azonban éppúgy a tudomány feladata, mint az eredmények elismerése.

A tanulmányírók (Selmeczi, Pálóczi-Horváth, Bagi, Vásáry) keresték az okát, mi vezette Gyárfás kutatásait őstörténeti és nyelvészeti megállapításaiban tévútra, milyen tudós példaképek hatottak rá, illetve miként befolyásolta következtetéseit a korszellem, a tudományos közélet akkori állapota. Ezek a vizsgálódások alkalmat adtak szerzőinknek, hogy felvázolják a történeti és nyelvészeti kutatások magyarországi művelőinek munkásságát, tárgyilagosan vizsgálva eredményeiket és tévedéseiket.

Vásáry István nyelvész következetes elemzése ismételtelen bebizonyítja, hogy Gyárfásnak a kunok nyelvéről írott megállapításai – mi szerint a kunok magyar nyelvűek lettek volna – teljességgel tévesek. Gyárfás vélekedése már monográfiájának megjelenésekor is elavult nézet volt – írja Vásáry. Tévedésében közrejátszott a hibás minták követése, például az őstörténettel is foglalkozó Horváth István hatása, valamint a nyelvészeti tudományokban való képzetlensége. Gyárfás tudósi szemléletének kialakulásával, a reá hatással bíró kortárs kutatók munkájának megismertetésével Bagi Gábor említett két tanulmánya is részletesen foglalkozik. Nagy Janka Teodóra

és Bánkiné Molnár Erzsébet tanulmányaiból megtudható, hogyan épültek be a gyakorlati munkában szerzett tapasztalatok Gyárfás tudományos tevékenységébe. Gyárfás írásai nem elvont elméleti fikciók (kivételet képeznek a teljesen téves őstörténeti és nyelvészeti írásai). Gyárfás mindazt, amit a jászkunok történetéről, birtokviszonyairól, bíróságairól vagy éppen az árvaügy kezeléséről leírt, a Jászkun kerületben végzett jogászi és tisztségviselői feladatai során megszerzett tapasztalataira építhette. Elmondhatjuk, bár nem volt jászkunsági születésű, élete egybeforrt a jászkun történelemmel, birtokolta a jászkun sors teljes mértékű ismeretét, értve ezen a jászkunsági levéltárak dokumentumainak, a jászkunsági emberek életének és mentalitásának ismeretét egyaránt. A *Kerti Gazdaság és a Falusi Gazda* hasábjain közzé tett javaslatait is a saját halasi gyümölcsösében szerzett tapasztalatai alapozták meg. **Simon András** leírja, hogyan, miként kötődött Gyárfás gazdasági tevékenysége Kiskunhalashoz. Kiskunhalason emléktáblák, szobrok, intézmények őrzik Gyárfás István emlékét, erről **Szakál Aurél** tájékoztatja a kötet olvasóit.

Örsi Julianna kutatásainak hozadéka, hogy forrásközlésként olvashatjuk Gyárfás István önéletrajzát, melyet 1882-ben maga írt az Akadémia számára. A kötet záró irodalomjegyzéke a **Fekete Dezső** által készített Gyárfás István munkásságát feltáró bibliográfia, amelyet **Gyarmati Andrea** frissítő szerkesztésében olvashatunk. Köszönet a precíz bibliográfiáért, hiszen az 1983-ban megjelent füzet ma már alig hozzáférhető, s az átszerkesztés és a tételek részletesebb kifejtése nagyon hasznos lehet a további kutatásokhoz.

A tanulmánykötet elolvasása után úgy gondolom, *A Jászkunság tudósai 1.* kötetét mindazok számára ajánlhatom, akik szeretnék megismerni a 19. századi Magyarország és benne a Jászkunság tudományos közéletét, kiemelten Horváth Péter, Jerney János és Gyárfás István kutatásait. Igaz, több vonatkozásban téves következtetésre jutottak, de tévedéseik eltörpülnek eredményeik mellett. Olyan tudós egyéniségei ők a Jászkunság történetének, akiknek munkásságát ismernünk kell, s akiknek személyes példaadására, eredményeire a kutatók ma is építhetnek.

Elismerve a szerkesztő nagyszerű kezdeményezését és áldozatos munkáját, szeretném figyelmébe ajánlani, hogy feszebb szerkesztéssel, s némi szigorral a szerzők irányában az életrajzi ismételéseket csökkenteni lehetne a jövőbeli kötetekben. Bízom benne, hogy a sorozatnak mielőbb lesz folytatása, hiszen számos tudós egyéniség kötődik a Jászkunsághoz, akiknek munkásságát alaposabban ismernünk kell.

**TÁRKÁNYI SÁNDOR – TÁRKÁNYI ESZTER:
ELFELEDETT SOPRONIAK. ARCOK, SORSOK, ÁLDOZATOK.
FEJEZETEK A SOPRONI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETÉBŐL
SOPRON, 2014. 456 p**

Bircher Erzsébet

Könyv és kiállítás. Ritka és szerencsés konstelláció a hazai szakkönyvkiadásban, ha egy történeti kiállításhoz kapcsolódva, szinte annak folytatásaként jelenik meg az a könyv, amely kiegészíti, magyarázza és dokumentálja azt. A 2014. május 29-én Sopronban megnyílt és a két középkori zsinagógában október 31-ig volt látogatható az *Elfeledett soproniak* című kiállítás, mely a holokauszt soproni áldozatainak állított emléket.

A kiállítás erénye és szokatlansága a rendezők sajátos szakmai elkötelezettségének eredménye. **Tárkányi Sándor** a soproni belváros műemlék-felügyelője, az ikonikus „Várkerület” 19. és 20. századi történetét kutatva bukkant arra az adatra, hogy a város kereskedelmi központjának számító „Várkerületen” 77 zsidó üzletet és 38 zsidó lakóházat vettek zár alá 1944-ben. Kíváncsi és elkötelezett kutatóként az adatgyűjtést kiterjesztette az egész városra: 199 zsidó lakóház és 159 zsidó üzlet elkobozása volt a tragikus esemény végeredménye. A kutatómunkába időközben bekapcsolódott **Tárkányi Eszterrel** gyűjtötték az 1944 előtti soproni zsidó közösséghez kapcsoló tárgyi és képi anyagot, interjúkat készítettek a városban élő, vagy a világ számos pontjára szétszóródott holokauszt túlélőkkel, az áldozatok még élő családtagjaival. A személyes emlékek szakmai alapjait több éves levéltári, múzeumi kutatás teremtette meg. A csaknem fél évig látogatható, időszaki kiállítás – a műfaj jellegéből adódó korlátokkal, s erős, impulzív képekkel, ritka dokumentumokkal emlékezett egy örökre elpusztított életformáról, közösségről. A történeti kiállítás azonban nem narratív műfaj: alapos, részletező, tények sorát közlő és értelmező összefoglalásra kevésbé alkalmas. A kiállítás híre azonban eljutott a nagyvilágban szétszóródott volt soproni holokauszt túlélőkhöz, vagy azok leszármazottjaihoz. Újabb, eddig nem ismert családi emlékekkel, menekülés, vagy kivándorlás közben magukkal vitt történeti értékű dokumentumokkal keresték meg a kiállítás rendezőit, a téma kutatóit.

A kiállítás által felkeltett érdeklődés eredménye az a 456 oldalas könyv, mely a kiállítási táblák anyagát sorvezetőként használva mutatja be két nagy blokkban a soproni zsidóság történetét, a zsidó közösségek szerepét a város gazdaságában, kultúrájában. A könyv első része azzal, hogy a középkortól ismerteti a városban lakó zsidóság sokszor tragikus történelmét, segít megfelelő kontextusba helyezni a kötet második felét, az abban közölt 45 családi és 15 személyes történetet.

Eddig nem publikált, 19. és 20. századi dokumentumok, régi családi fotók mellett képeslapok, épületfotók, tervek, aprónyomtatványok, valamint több mint 25 túlélőtől származó személyes irat eleveníti fel az egykori közösség életét. A személyesség megrendítő ereje üt át egy huszonéves fiatalasszony, **Diamant Károlyné** naplóján: a közölt részlet, mely két nap eseményeit beszéli el, 1945 februárjában született a hessisch-lichtenauai koncentrációs táborban. Elgondolkoztató és megdöbbentő **Dr. Stricker Jakab** ügyvéd tragikusan pontos víziója a magyarországi zsidóság helyzetéről abban az 1941-ben írott levelében, melyet az Egyesült Államokban élő nővérének írt. A kötet kilép a város határain: Sopron vármegye egész területéről mutat be sorsokat, összesen több mint 500 képpel illusztrálva. A könyv rendkívüli erénye, hogy kétnyelvű, a magyar és angol szöveget egymás melletti hasábra tördelték, ezzel a nem magyar ajkú olvasók számára is hasznos és áttekinthető.

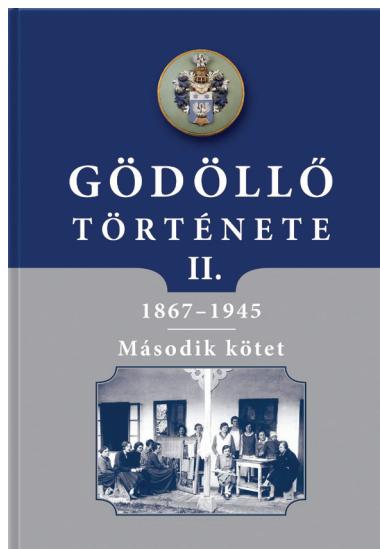
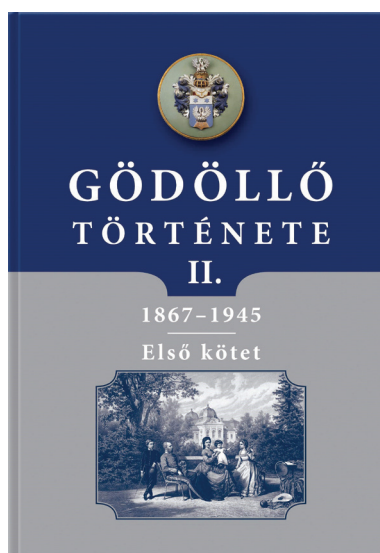
A tanulmánykötetet a Soproni Magyar-Izraeli Baráti Kör adta ki 1000 példányban Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Sopron Holding Zrt., a Soproni Zsidó Hitközség, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, és magánszemélyek támogatásával.

GÖDÖLLŐ TÖRTÉNETE
I. A KEZDETEKTŐL 1867-IG. II/1-2. 1867-1945.
FŐSZERK.: G. MERVA MÁRIA. GÖDÖLLŐ, 2007, ill. 2013

Czeplédi Noémi

Gödöllő várossá nyilvánításának 40. évfordulójára készülve konkrétan is megfogalmazódott az igény egy korszerű várostörténeti monográfia elkészítésére. A Gödöllői Városi Múzeum kezdeményezése akkor elnyerte a város képviselő-testületének anyagi és erkölcsi támogatását. A cél nem egy gyorsan – a megemlékezések és az évfordulóhoz kapcsolódó időszaki kiállítás megnyitójára – elkészített könyv megjelentetése, hanem egy kutatásokon alapuló, tudományos követelményeknek megfelelő munka megírása volt. **G. Merva Mária**, a múzeum irodalomtörténész igazgatója – intézményvezető 1992 és 2013 között – összeállította a monográfia elkészítésének programját, majd felkérte a szerzőket az egyes fejezetek elkészítésére. A három évnyi munka után 2007-ben megjelent 419 oldalas első kötet tíz szerző közreműködésével a kezdektől 1867-ig dolgozza fel a város történetét. Szerkesztője **Horváth Lajos** nyugalmazott levéltáros. A második kötet bemutatására hat esztendővel később került sor. Ez, **Farkas József** nyugalmazott történész szerkesztésében, 1945-ig tárja fel a település múltját. A nagy terjedelmre való tekintettel a második kötetet ketté bontották, első része 471, a második 515 oldalon, nyolc szerző tollából mutatja be a kutatások eredményeként születő írásokat. A sokszerzős művek sajátosságaként ebben a kiadványban is megfigyelhetők a stílusbeli különbségek. Erre előszavában a főszerkesztő fel is hívja a figyelmet. A stílushoz hasonlóan a szakmai módszerek is eltérőek. Az alapkoncepció szerint egy harmadik kötet 1945-től egészen 1990-ig, a rendszerváltásig foglalja majd össze Gödöllő történetét. A befejező kötet elkészítésére azonban egyelőre az alapfejezetek nem biztosítottak.

Mivel nagymonográfiáról van szó, Gödöllő története is egy sokszerzős munka. A településen nincs a régió primer forrásait gyűjtő városi levéltár, így a Gödöllői Városi Múzeum vállalta az elkészítés sokrétű feladatát. A szerzők között – a két kötetben összesen tizenöt – a múzeum néprajzkutató, történész, művészet- és irodalomtörténész

munkatársai mellett régészt, levéltárost, műemlékvédelmi szakmérnököt, történészt, egyetemi oktatót és gimnáziumi tanárt találunk. Közülük a régészek, a szakmérnök és a gimnáziumi tanár egy-egy – a múzeum kutatási területeitől nagyobb mértékben eltérő – fejezetet jegyeznek, míg a többiek általában több, hosszabb-rövidebb fejezetet készítettek el. A felkért szerzők már korábban is publikáltak Gödöllő történetéről.

A település múltjának kutatása és bemutatása nagy hagyományokkal rendelkezik Gödöllőn. Sokan írtak a városról. Első monográfiája **Odrobotnyák Nepomuk János** plébános volt, könyve 1875-ben jelent meg *Gödöllő hajdan és most. Eredeti és más hiteles kútfők után* címmel. Művének nem titkolt célja, hogy a település múltja dicső alakjainak és eseményeinek bemutatásával bizonyítsa olvasóközönségének: „*válhatik budapesti gazdag polgárok nyári városává*” az épp abba az irányba fejlődő község. Az általa leírtakat a későbbi művek is átvették. A két világháború között **Berente István** orvos, helytörténész írta meg városunk történetét, ami a helyi lapban folytatásokban meg is jelent. A várossá nyilvánítás tizedik évfordulójára készült **Dékán Antal** szerkesztésében – a helyi értelmiség íásaival – szintén monografikus igénnyel, a kor marxista történetírásának szellemében a *Gödöllő* című könyv 1975-ben. Bár mindhárom munka rendelkezik jegyzetekkel – utóbbi még korábban nem publikált levéltári iratokat is használt –, ezek pontatlanok, utánjárással értelmezhetők. Értékük mindezek ellenére jelentős, a helytörténeti irodalom megbecsült darabjai.

A tudományos követelményeknek megfelelő publikációk írására a Városi Helytörténeti Gyűjtemény intézményi önállósulását (1978) követő időszakban nyílt lehetőség. Forrásközlésként jelent meg Horváth Lajos *Gödöllő történetének írott forrásai 1325–1711* című kötete 1987-ben. Útjára indult a Gödöllői Múzeumi Füzetek sorozat, melynek kötetei 1994-től jelennek meg. A sorozatban megjelent tanulmányok Gödöllő történetének néhány fejezetével – közülük legnagyobb teret **Grassalkovich I. Antal** személye (1694–1771) és földesurasága kapta – foglalkoznak, de nem ívelik át a város múltjának minden szeletét. G. Merva Máriának a település iskolatörténetének feldolgozása mellett *Írók és művészek Gödöllőn* (2007, 2013) című kötete átfogó művelődéstörténeti bemutatása Gödöllőnek. **Györe Zoltán** a lakosság genealógiai (2002), **Réti (Lantos) László** a két világháború közötti időszak gazdaságtörténeti vizsgálatát végezte el (2007). CD, illetve könyv formájában megjelent eredményeik fontos részét képezik napjaink helyi történetírásának. A kastély történetét **Varga Kálmán** kutatta, eredményeit több kiadást (2000, 2003) megért könyvében publikálta. Számos kisebb léptékű tanulmányt, helytörténeti dolgozatot őriz a múzeum adattára, melyek szintén a monográfiát előkészítő alap kutatások közé sorolhatók.

Nyilvánvalóan azért, mert a nagymonográfia a múzeum kiadványaként készült el, a történeti gyűjtemény tárgyai és iratai, a fotótár valamint a térképgyűjtemény anyaga beépült a két kötet fejezeteinek munkáiba. Ez összegzést is nyújt a városi közgyűjteményben őrzött műtárgyokról. A szerzők támaszkodtak még a Magyar Nemzeti Múzeum, a váci Tragor Ignác Múzeum, az Isaszegi Falumúzeum, a Magyar Nemzeti Galéria és az Iparművészeti Múzeum Gödöllőhöz kapcsolódó műtárgyaira. A múzeumok gyűjteményeinek felhasználása több vonatkozásban – a műtárgyak forrásértékére, a feldolgozó munka kutatói jellegére stb. vonatkozóan – felhívja, felhívhatja a figyelmet a közgyűjtemények tudományos szerepére.

Az összegyűjtött helytörténeti emlékek forrásértéke általában felértékelődik, ha egy településre vonatkozó írásos emlékek csak töredékesen maradtak fenn. Gödöllő esetében is ez a helyzet. A 18. század előtti források csak szórványosan fellelhetők. A Grassalkovich korszakra (1748–1849) vonatkozó családi levéltár anyaga – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában – és az uradalom helyben őrzött irattára jórészt elpusztult. Sajnos a mezővárosi irattár sem maradt fenn. A levéltárainkban – az Országos Levéltár mellett a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában –

megmaradt és a Gödöllőn, a második világháború után részben a kastélyból megmentett, megőrzött dokumentumok mégis lehetővé tették a nagy lélegzetű kutató- és feldolgozó munkát. A 19. század második felének – elsősorban a koronauradalomra vonatkozóan – és a 20. század tárgyalt időszakainak feldolgozásakor már több forrás, a nagyközségi irattár fennmaradt része, járási iratok is rendelkezésre álltak. A második kötet elkészítéséhez a szerzők a fent említett levéltárak mellett a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratokat is kutattak. Itt kell kiemelni, hogy az egyes fejezetek írói maguk végezték el a korábban nem publikált források feltárását a levéltári iratoktól kezdve a gödöllői sajtón át a szakirodalom vizsgálatáig. Az elsődleges források mellett közel 700 könyv és tanulmány került feldolgozásra. Mivel a Gödöllői Városi Múzeum kis létszámú szakemberrel dolgozó intézmény, nem állt rendelkezésre egy olyan alapkutatásokat végző kollektíva, sem együttműködési lehetőség, mint például ami a **Kaposi Zoltán** szerkesztésében 2014-ben megjelent *Nagykanizsa városi monográfia III.* című kötet elkészítésekor segítette az alkotók munkáját. A primer forrásoknak az a része, amelyek szórványosan, néhány irat erejéig található meg egy-egy levéltárban – például Vác Város Levéltárában vagy a Ráday Levéltárban – sajnos nem kerültek a monográfia látószögébe. Minden területre kiterjedő alapkutatás, ami megelőzte volna a monográfia elkészítését, nem történt. Azonban a település nagyságát és jelentőségét tekintve nagyszámú irodalom állt a szerzők rendelkezésére, némileg megkönnyítve az előmunkálatokat.

Ennek következtében – sok várostörténeti monográfiához hasonlóan – Gödöllő története sem egy végső összegzésnek tekinthető mű. Ugyanakkor bátran állítható, hogy a szerkesztők és a szerzők idejükhez mérten a lehető legtöbb primer forrást kézbe vették, ide értve a település egyházai által őrzött dokumentumokat is.

Az első kötet a kezdetektől 1867-ig négy részben mutatja be a város történetét. Az egyes részekben belüli fejezetek több szerzőhöz köthetők. **Kerényi Zoltán** gimnáziumi tanár a Gödöllői-dombság természetföldrajzáról írt tanulmánya vezeti az olvasót a városhoz, bemutatva a környék földrajzi viszonyait. Irodalomjegyzéke a többi résztől eltérően nem a könyv, hanem az első rész – tulajdonképpen egyetlen fejezet – végén található. Munkája így, nemcsak témája miatt, elkülönül a későbbi résztől. A település őskorát **Kővári Klára**, az ókori eseményeket és a honfoglalás korát **Mesterházy Károly** régészek mutatják be.

A második részben a középkortól egészen Grassalkovich I. Antal 18. századi földesúrként való megjelenéséig, köztörténetünk bevonásával Horváth Lajos foglalja össze az eseményeket. Gazdag forrásismeretével szemlélteti az egyes birtokosok alatti eltérő állapotokat, a demográfiai változásokat, vallási és közigazgatási viszonyokat, sokszor a környékbeli településeket is megemlítve. Hangsúlyt fektet a fennmaradt személynevek közlésére. (Ez a település ma élő lakossága körében igen népszerű, hiszen számon tartják a régi családokat.)

A kötet harmadik része az 1737 és 1867 közötti időszakot mutatja be több szerző segítségével. Itt a megalapított gödöllői uradalom történetének Farkas József általi bemutatásával a kronologikus felépítés megszűnik. A tematikussá váló fejezetek mindegyike jól tükrözi az uradalmi központ és a csökkentett jogú mezőváros együttélését. Györe Zoltán genealógus a népesedési viszonyokat, Horváth Lajos a település önkormányzatát és az 1848–49. évi eseményeket ismerteti. **Lábadai Károly** néprajzkutató a helyi református egyházközséget és az oppidum hétköznapijait mutatja be.

G. Merva Mária az oktatás, valamint a város művelődéstörténeti emlékei mellett társszerzőként jegyzi a mindennapi életet bemutató fejezetet. **Kerényi B. Eszter** történész a katolikus egyház történetét és a Sina bárók gödöllői földesuraságát foglalja össze. **Máté Zsolt** műemlékvédelmi szakmérnök külső munkatársként a Grassalkovich-kastély és kert építéstörténetét összegzi avatott szakemberként.

A monográfia első kötete tartalmilag igen jól foglalta össze a szakirodalmat és kiváló betekintést nyújt a forrásokba. Ismétlések ugyanakkor több ízben is előfordulnak. Bizonyos események, műtárgyak – **Petőfi** gödöllői tartózkodásai, az 1738-ban készült utazóláda stb. – több, egymástól távoli fejezetben, a 18. századi településszerkezet változásai pedig mindkét kötetben, más-más szerző tollából is megjelennek.

Mivel az első kötet régebbi kiadású, az azóta eltelt időszakban több új kutatási eredmény született. (Gazdasági beruházások kapcsán jelentős régészeti feltárások történtek, amelyek szarmata kori ismereteinket bővítik, a múzeum kiállításokhoz kapcsolódó kutatásai közül pedig az azóta elkészült 18. század végi településrekonstrukciót emelem ki.) Mégis a megjelenés óta eltelt idő bizonyította, hogy a kötet nélkülözhetetlen alapirodalomná vált.

Az 1867 és 1945 közötti korszakot felölelő második kötet első részében, bár a koronauradalom 1867-es kialakításával kezdődik, mégsem időrendben, hanem tematikus egységenként jelennek meg a tanulmányok. Ebben a kötetben kapott helyet Farkas József nagy ívű uradalomtörténeti munkája és az általa írt településtörténeti fejezet, amely az első világháború utáni Károlyi-korszakkal zárul. Horváth Lajos a monográfia első kötetében jegyzett rövid postatörténetet itt egészen 1945-ig tárgyalja, majd ő mutatja be a tanácsköztársaság eseményeit, a katonai hadműveleteket, kitekintve a gödöllői és aszódi járás területére.

Fábián Balázs etnográfus a településfejlődést összegzi a 18. századtól kezdve, leírva az idők során alkalmazott különböző háztípusokat. Ezen kívül – szintén a kezdetektől – a város temetőinek, majd a máriabesnyői zárandoklatoknak a történetét dolgozza fel a néprajzkutató. Végül külön rész tárgyalja a kastély és kertjének építéstörténetét, illetve a gödöllői művésztelepet. Az első kötethez hasonlóan Máté Zsolt jegyzi a kastélyhoz kapcsolódó tanulmányt, egészen 1945-ig feltárva az impozáns épületegyüttes sorsát. Őriné Nagy Cecília művészettörténész röviden összefoglalja a gödöllői művésztelep országos és nemzetközi jelentőségét, majd új nézőpontból – a város és a művészek kapcsolatán keresztül – enged bepillantást a művésztelep tagjainak életébe és munkásságába. Ezután bemutatja a művésztelep Gödöllőn üdülő követőiből kialakult művészeti egyesületet.

A második kötet második része tematikájában hasonló az első részhez. **Csiki Tamás** történész tárja fel a koronauradalom két világháború közti birtoklás-, igazgatás- és gazdálkodástörténetét, valamint **Horthy Miklós** kormányzó gödöllői hétköznapjait és a személye körül kialakult helyi kultuszt. **Forró Katalin** történész a nagyközség demográfiai és agrártörténeti, Réti (Lantos) László pedig az ipari, kereskedelmi és pénzügyi viszonyaival ismerteti meg. Farkas József a település belső életének összetevőit vizsgálja. Horváth Lajos aprólékos pontossággal ismerteti a második világháború helyi eseményeit, embervesztését és a gödöllői hadifogolytábor históriáját. Az utolsó, művelődéstörténeti részt – melyben a település iskolatörténete, neves személyiségek is szerepet kaptak – G. Merva Mária jegyzi, tanúságot téve helytörténeti ismereteinek széles tárházáról. A szerzők ebben a két könyvből álló kötetben is rámutatnak az uradalom, pontosabban már a koronauradalom és a település egymás mellett élésének összetettségére.

A városmonográfia második kötete azokat a korszakokat dolgozza fel, amelyek eddig nem kerültek – elsősorban a humán erőforrás hiánya miatt –, nem kerülhettek a város történetével foglalkozó kutatók látószögébe. Bár a gödöllői kastély lakóihoz nagyszámú köztörténeti irodalom kapcsolódik, magának a koronauradalomnak az uradalomtörténeti feldolgozása korábban nem történt meg. A településtörténet vonatkozásában is csak az egyes részterületeket – például az oktatást, híres emberek Gödöllőn vagy a tanácsköztársaság gödöllői eseményeit – tártak fel a szakemberek, esetleg laikus helytörténetírók. Olyan feladattal is meg kellett küzdeni, mint **Endre László** helyi pályafutásának, járási

főszolgabírói tevékenységének reális megítélése, hiszen nagyban hozzájárult a nagyközség két világháború közötti egészségügyi, közigazgatási és kulturális fejlődéséhez. Az 1867–1945 közti időszakban kapcsolatban több, korábban hiányzó alapkutatást kellett a szerzőknek elvégezni, beleértve a 19. század végétől rendelkezésre álló helyi sajtó vizsgálatát.

A gödöllői városmonográfiáról elmondható, hogy történelmi, művészeti, irodalmi, építészeti tudást felhasználva épültek fel a fejezetek. Több fejezet esetében megfigyelhető a jól alkalmazott térbeli kitekintés, ami nemcsak a környező települések, a járás, hanem egész köztörténetünk keretei közé helyezi a lokális eseményeket. Minden kötetét jól használhatják a történészek, de kiválóan hasznosítható az oktatásban, elmélyítve a gödöllőiek lokálpatriotizmusát. A különböző tudományágak beépülése révén minden kutató, megfelelő stílusa és tagoltsága miatt az érdeklődő honpolgárok is haszonnal forgathatják a könyvet.

A köteteket jól összeválogatott szövegközi fekete-fehér fotók és kötetvégi színes mellékletek teszik szemléletesebbé. Az irodalom- és forrásjegyzék mellett részletes névmutató segíti a tájékozódást. Ezek terjedelme is jól szemlélteti az elvégzett kutatások sokrétűségét, a főszerkesztő teljességre való törekvését.

Kaposi Zoltánnak **Nagy Imre Gábor** által idézett gondolatai jellemezhetik leginkább a monográfiát is:

„Egy városmonográfia sohasem lehet „teljes”. Aki valaha írt és olvasott hasonló jellegű munkát, tudhatja, hogy a kötetben szereplő különböző témák mind olyanok, amelyekről önmagukban is külön könyvet kellene írni. Egy szintetizáló monográfiának pontosan az a célja..., hogy a város történetének egy meghatározó korszakára vonatkozóan összegyűjtse és rendszerezze az addigi ismereteket, s a lehetőségekhez képest új információkkal, kutatási eredményekkel egészítse azt ki. Azzal is tisztában vagyunk, hogy számos egyéb szakmai jellegű fejezettel lehetett volna bővíteni a kötetet, viszont a véges erőforrások, a kutatói kapacitások stb. nyilván határt szabtak a szárnyaló szerkesztői fantáziának.”

Ilyen nagy lélegzetű munka elkészítése rengeteg feladattal jár. Összetettsége – és terjedelme miatt – a könyv bemutatása sem egyszerű. Mégis, a monográfiát ismertető történészként is, gödöllői lakosként is biztos vagyok abban, hogy a köteteket kézbe vevő olvasó nem csalatkozik, megtalálja a számára fontos vagy érdekes információkat. Köszönöm Nagy Imre Gábornak, hogy segítette a recenzió megszületését.

TEMESVÁRY FERENC: A MÓRA FERENC MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYEINEK MILITÁRIÁI
SZERK.: TÓTH ISTVÁN. SZEGED, 2013.

Halmágyi Pál

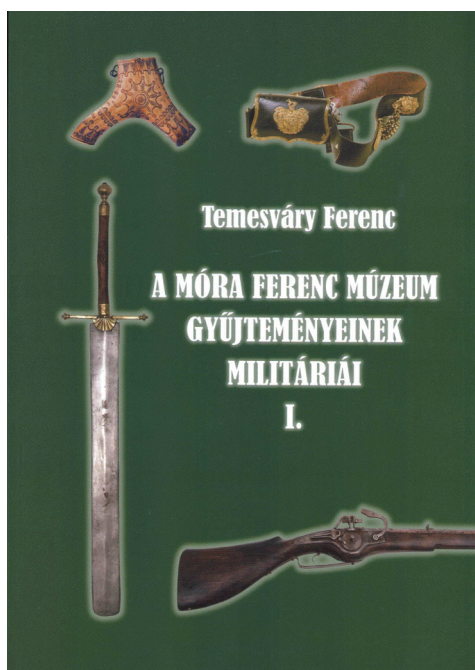
Nincs olyan múzeum az országban, ahol ne lenne legalább egy rozsdás kard, öreg lándzsa, vagy egy sérült rohamsisak. Ezek a tárgyak mágnesként vonzzák magukhoz a látogatókat, különösen a fiúkat és apáikat. Az így fölkellett érdeklődés sokszor elindítója lehet a múzeumhoz, s azon keresztül múltunkhoz való szorosabb kötődés kialakulásának. Mivel a kiállítások soha nem tudják a raktárakban őrzött minden tárgyat bemutatni, nagy jelentősége van a különböző gyűjtemények teljességét bemutató katalógusoknak. Hosszú évek munkájával ezért született meg a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeinek militáriáit bemutató, két kötetre tagolt kiadvány.

Szerzője **Temesváry Ferenc**, aki a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteményének volt tudós vezetője, a szakma elvitathatatlan tekintélye. Az idős tudós hihetetlen alázattal és szorgalommal járt éveken át Szegedre. A Fekete-házban **Zombori István** és **Tóth István** segítették munkáját. 2003-tól 2005-ig készült el a mintegy 1600 tárgyleírás és hozzá **Dömötör Mihály** 1200 színes fényképe. E hatalmas anyag kötetbe szerkesztése Tóth István érdeme, a megjelentetést pedig nagyban segítette a Nemzeti Kulturális Alap támogatása. A munka nagyságát és a kiadás körülményeit érzékelteti, hogy majd nyolc évet kellett várni, mire kézbe vehettük a köteteket. (2013. április és november).

A megjelenés örömét a szerző már nem érthette meg. **Szakály Sándor** méltó módon emlékezett meg ajánlásában Temesváry Ferenc korszakos tevékenységéről, a hazai militária kutatásban és publikálásban elért eredményeiről. E könyv tisztelgés Temesváry Ferenc munkássága előtt.

Az első kötetben négy fő fejezetre osztva ismerhetik meg az olvasók a szegedi múzeum gyűjteményeiben található, a militáriák körébe utalható tárgyakat. A különböző korokban bekerült tárgyak besorolásának változatossága (néprajzi, iparművészeti, történeti) tükrözi a múzeum fordulatos történetének egy-egy időszakát is.

Az első kötet első fejezete a közelre ható fegyvereket (ütő és sújtó fegyverek; szálfegyverek; szúró és vágó fegyverek), a következő a tűzfegyvereket (bombák; puskák és pisztolyok; lőpor-, golyó- és tölténytartók), majd a zászlókat és végül a vegyes katonai emlékeket, közöttük a pecsétnyomokat és bélyegzőket veszi sorra.

A második kötet Temesváry Ferenc tanulmányával kezdődik, melyben a szerző fél évszázados tapasztalatára támaszkodva tekinti át a magyarországi fegyvergyűjtemények történetét, s elemzi a fegyverkatalógusok készítésének szükségességét és nehézségeit.

A dolgozat végigtekintve a magyar történelem – a kelleténél jóval több – tragikus eseményén, számba veszi a veszteségeket. A lista **Mária királyné** menekülésével (1526) kezdődik és háborúk, forradalmak, idegen megszállások, rablások, pusztítások szakadatlan során át az 1950-es évek esztelen fegyverbegyűjtéséig tart. Gondolhatnánk, itt lassan vége a történetnek, de a Magyar Fegyvergyár (pontosabban: Fegyver és Gázkészülékgyár – a szerk. FÉG) házimúzeumának széthordása szinte napjainkban esett meg. E szomorú részek után hasznos tanácsokat ad a szerző a fegyvergyűjtemények rendezése, tárolása, katalogizálása, kölcsönzése kérdéseiben. A tárolás és elhelyezés területén – főleg a kisebb múzeumoknak – csak vágyálmaikban rémlik föl a vázolt ideális megoldás elérése.

A szegedi militáriák második kötete a tanulmány után még két fő fejezetben (lószerszámok és viseletek) tekinti át a Móra Ferenc Múzeum gazdag anyagát. A harcokban évezredek óta hű társaink, a lovak szerszámzatát anyaguk szerint felosztva: csatok, zablák, patkók, kengyelek (fém) és hámok, kantárok, nyergek alcím alatt tárgyalja a kiadvány. A viseletek fejezete a 16. századi sisaktól a Kossuth Lajos Katonai Főiskola karjelvényéig mutatja be a mögöttünk hagyott fél évezred múzeumban őrzött emlékeit. A tárgyleírásokban a leltári szám megadása – ahol az első betű jelenti a gyűjteményt (néprajzi, iparművészeti, történeti) –, majd az évszázad megjelölése után, egy hosszabb-rövidebb szöveg ismerteti magát a tárgyat, ezt követi a gyűjtés helyének, a leltározó muzeológusnak, a gyűjteménybe kerülés körülményeinek feltüntetése, az esetleges korábbi más leltári számmal együtt, s végül a tárgy méreteinek megadása szerepel.

Befejezésül szólni kell még a kitűnő színes képanyagról, amely bizonyára felkelti a laikusok érdeklődését is. A szép kivitelű köteteket kézbe vevő olvasó, végiglapozva a kiadványt őseink szekercéitől a saját katonáéveit felidéző egyenruháig, találhat számára érdekes tárgyakat. Emlékkönyv is a szegedi múzeum kiadványa, egy egyszerű kolléga, a tudós muzeológus Temesváry Ferenc emlékezete.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- B. Varga Judit** történész, muzeológus, Don Bosco Szalézi Társasága, Budapest
Bánkiné Molnár Erzsébet levéltáros, történész, ny. múzeumigazgató, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza
- Barta Boglárka** újságíró, Magyar Demokrata, Budapest
Bencze Géza történész, ny. főigazgató-helyettes, Tiszakécske
Bircher Erzsébet történész, muzeológus, igazgató, Központi Bányászati Múzeum, Sopron
Czeglédi Noémi történész, főmuzeológus, Városi Múzeum, Gödöllő
Forró Katalin történész, muzeológus, igazgató, Tragor Ignác Múzeum, Vác
Gaál Zsuzsanna történész, muzeológus, osztályvezető, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd
- Gócsáné Móra Csilla** történész, igazgató, Blaskovich Múzeum, Tápiószele
Halmágyi Pál történész, ny. múzeumigazgató, Makó
Hámori Katalin művészettörténész, történelem szakos tanár, Budapest
Hegedűs Krisztián történész, muzeológus, Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton
- Huhák Heléna** muzeológus, Holokauszt Emlékközpont, Budapest
Huszár Mihály történész, muzeológus, Marcali Városi Helytörténeti Múzeum, Marcali
Kaján Imre igazgató, Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
Kaján Marianna muzeológus, Gödöllői Királyi Kastély, Gödöllő
Kóczyáné Szentpéteri Erzsébet technikatörténész, muzeológus, ny. főigazgató, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Budapest
Kovács Éva Marianna muzeológus, Gödöllői Királyi Kastély, Gödöllő
Megyeri Anna történész, muzeológus, Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
Mohácsi Endre történész, muzeológus, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
P. Miklós Tamás helytörténész, Révfülöpi Honismereti Gyűjtemény, Révfülöp
Papházi János történész, főmuzeológus, Gödöllői Királyi Kastély, Gödöllő
Sallay Gergely Pál történész, osztályvezető, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
Sipos Szilvia történész, muzeológus, Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Pozsony
- Szoleczky Emese** történész, főmuzeológus, osztályvezető-helyettes, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
- Szvítek Róbert József** történész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Veres Szabolcs történész, történelem szakos aspiráns hallgató, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár
- Vesztróczy Zsolt** történész, nyugati szláv referens, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Závodi Szilvia történész, muzeológus, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest

ÚTMUTATÓ

a Történeti Muzeológiai Szemlében megjelenő kéziratok formai elkészítéséhez

Kérjük a Szerzőket, hogy kéziratukat a Magyar Tudományos Akadémia érvényes helyesírási szabályzata szerint, digitálisan, illetve A/4 egyik oldalára nyomtatva készítsék el. (Folyamatos lapszámozással, 12 pontos Times New Roman betűtípussal, 1,5 sortávolsággal, 3 cm-es margóval, sorkizárással, Microsoft Word 6.0, vagy annál újabb *.doc formátumban) A mellékletek (rajz, fénykép, térkép stb.) helyét a szövegben jelölni kell, pl.: (1. kép)

A szöveget ne formázzák, kivéve a bekezdéseket és jegyzetszámemelést, ugyanakkor jelöljék a kiemléseket, kurziválásokat egyszerű aláhúzással.

Földrajzi nevek esetében kívánatos a közigazgatási beosztást (megyét) zárójelben megadni, pl.: Aszód (Pest m.). Olyan magyar helységek előfordulása esetén, amelyek a mai Magyarország határain túl vannak, meg kell adni a jelenlegi nevet is: pl.: Kolozsvár (Kolozs m.) – ma Cluj (Románia), vagy Felsőőr (Vas m.) – ma Oberwart (Ausztria). Ilyen helynevek felsorolása esetében mindig az 1913-as közigazgatási beosztást kell alapul venni.

Jegyzetek

Minden hivatkozás, utalás és megjegyzés *lábjegyzet*be kerüljön, amelyet a vonatkozó oldal alján folyamatos számozással kérünk feltüntetni.

A jegyzeteket az alábbi szempontok szerint kell elkészíteni:

- 1 SZABÓ I. 1961. 46. p.
- 2 PEVETZ, W. 1983. 77 – 85. pp., 119 p.
- 3 SZAKÁLY F. 1993. 35. p.
- 4 MURÁDIN J. 1998. 16 – 21. pp.

Tehát a jegyzetben csak a szerző vezetéknevét és a keresztnév kezdőbetűjét (ha szerző nincs, a cím egy-két kezdő szavát), a kiadás évét és az idézett hely lapszámát adjuk meg. A mű többi adatát az irodalomjegyzék hozza. Nem magyar szerzők esetében is mindig előre kerül a vezetéknev, majd vesszővel elkülönítve a keresztnév kezdőbetűje.

Irodalom

Az irodalom összeállításánál különbséget teszünk az önálló munkák, folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányok között. A megadott irodalmat a szerzők neve szerint alfabetikus sorrendben a dolgozat végén kell felsorolni. A kiadót nem kell szerepeltetni. Pl.:

MURÁDIN Jenő 1998. Thorma János 1848-as képei. Kiskunhalas.

PEVETZ, Werner 1983. Lebensverhältnisse von Altenbauern und Altbäuerinnen. Wien.

SZABÓ István 1961. A parasztság történelmének problematikája Magyarországon a kapitalizmus korszakában. In: Századok.

Rövidítések

A rövidítések jegyzékét, az általános gyakorlatnak megfelelően mindenki maga készíti el. Pl.:

MGtSZ Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Folyóirat. Bp.

MMgMK Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Évkönyv. Bp.

Fol. Hist. Folia Historica. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Bp.

Mellékletek

A *képmellékleteket* számozottan, digitális formában kérjük (jpg, tif). A képjegyzéken fel kell tüntetni a megnevezést, az évszámot, továbbá a fotós nevét is.

A *statisztikákat* célszerű számítógépes formában elkészíteni.

A *szerveket* bemutató rovathoz az alábbi adatokat kérjük: a szerző neve, végzettsége, foglalkozása, beosztása, munkahelye.

Levélcímünk: Magyar Múzeumi Történész Társulat
1088 Budapest
Múzeum krt. 14 – 16.

e-mail: mamutt2000@gmail.com
web: www.mamutt.hu

A TMSZ Szerkesztőbizottsága

TARTALOMJEGYZÉK

Történeti Muzeológiai Szemle 14.

I. TANULMÁNYOK

- 7 Hegedűs Krisztián
Kunszentmárton egyesületi életének sajátosságai a dualizmus korában
- 25 Kaján Marianna
Erzsébet királyné főudvarmestere, felsőszilvási báró Nopcsa Ferenc (1815 – 1904)
- 37 Megyeri Anna
A Schütz kékfestő és kereskedő család Zalaegerszegen (1865 – 1944)
- 57 B. Varga Judit
Logarléc letétbe... Ávósok és szerzetesek egy perben – egy különleges koncepció a totális diktatúra időszakában

II. KÖZLEMÉNYEK – MÓDSZERTAN – MŰHELY

- 69 **In memoriam: Lakatos Sarolta – Karancz Gábor – Vámos Éva**
- 73 Szvitek Róbert József
XV. Országos Történész Muzeológus Konferencia, Szakmai Továbbképzés. Szekszárd–Tengelic, 2014. szeptember 17 – 19.
- 77 **A 2014. évi Wellmann Imre díjazott – Veres László**
- 79 Kaján Imre
A megyei (hatókörű) múzeumok helyzete az új szervezeti rendszerben*
- 85 P. Miklós Tamás
„...a Kormány Guzsa elszakadván...” Az 58 áldozatot követelő 1796-os balatoni révhajó-szerencsétlenség története
- 93 Hámori Katalin
Georg Raphael Donner ólomszobrainak sorsa a pozsonyi Szent Márton-főoltár lebontása után
- 107 Bencze Géza
Adatok a budapesti Schlesinger Alajos Gépgyár történetéhez
- 115 Závodi Szilvia
Az Uránia Országos Nővédő Egyesület és tárgyi emlékei
- 125 Huhák Heléna
A magyarországi munkaszolgálat múzeumi forrásai és kiállítási reprezentációjuk

- 139 Forró Katalin
Pogány Sándor egykori magyar királyi honvédezredes naplója. 1956 november 4 – 1957. január 23.
- 187 Kaján Marianna
Egy 18. századi lószobor története

III. ÚJ SZERZEMÉNYEK

- 195 Gócsáné Móró Csilla
A tápiószelei Blaskovich Múzeum új szerzeménye: a Blaskovich ménés Lovaregyleti díja
- 199 Sallay Gergely Pál – Szoleczky Emese
Új szerzemény-együttes a Hadtörténeti Múzeumban

IV. KIÁLLÍTÁSOK

- 205 Papházi János
Ifj. Martin van Meytens. A bécsi Belvedere időszaki kiállítása a festő legkiválóbb műveiből. (2014. október 18 – 2015. február 8.)
- 211 Huszár Mihály
Mozaikok a Lehner család történetéből. A Marcali Múzeum időszaki kiállítása (2014. július 16 – 2015. szeptember 30.)
- 217 Kovács Éva Marianna
Titánia lovagjai. Kiállítás-sorozat a gödöllői kastélyban
- 225 Barta Boglárka
Katona a lóvészárókban. Elsodort világ – Plakát-álmok 1910 – 1920
- 229 Gaál Zsuzsanna
Levelek a frontról 1914 – 1918. Időszaki kiállítás a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban

V. KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP

- 235 Vesztróczy Zsolt
A poprádi mecénás. Husz Dávid és a poprádi Kárpát Múzeum megalapítása (1876 – 1887)
- 243 Sipos Szilvia
„Népeimhez!” Történetek a nagy háborúból. Egy országos gyűjtési, digitalizálási és kiállítási projekt margójára
- 249 Veres Szabolcs
Barangolások Kárpátalja történelmi kincsei között

VI.
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

- 257 Bánkiné Molnár Erzsébet
„Mellékfoglalkozásként” tudósok. A Jászkunság tudósai 1.
- 261 Bircher Erzsébet
Tárkányi Sándor – Tárkányi Eszter: Elfeledett soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok. Fejezetek a soproni zsidóság történetéből
- 263 Czeglédi Noémi
Gödöllő története. I. A kezdetektől 1867-ig. II/1–2. 1867 – 1945.
- 269 Halmágyi Pál
Temesváry Ferenc: A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeinek militáriái
- 273 **E SZÁMUNK SZERZŐI**
- 275 **ÚTMUTATÓ**
- 277 **TARTALOMJEGYZÉK**

A *-gal jelzett írás a 2014. évi szekszárd-tengelici Országos Történetész Muzeológus Konferencia, Szakmai Továbbképzésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nemzeti Múzeum
és a Göcseji Múzeum
támogatásával jelent meg

ISSN 1588 – 8207

Felelős kiadó a Magyar Múzeumi Történész Társulat elnöke

Nyomta és kötötte: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter
Készült 300 példányban